

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

برنامه دولت اقدام و تحول

۱	۱.۸۲۲	۱۲.۳۴۹.۰۰۰
۲	۳.۶۸۰	۲۳۸.۶۸۱.۰۰۰
۳	۱.۰۶۲	۸۵.۶۷۸.۰۰۰
۴	۴۸۵	۸.۳۶۹.۰۰۰
۵	۸.۵۶۹	۱۸۹.۳۰۱.۰۰۰
۶	۶.۶۰۲	۱۰۲.۶۹۸.۰۰۰
۷	۳۱۰	۲۴.۵۳۷.۰۰۰
۸	۶.۲۹۰	۷۶.۰۰۲.۰۰۰
۹	۲.۴۱۶	۵۷.۶۱۰.۰۰۰

استان همدان

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

استان همدان

سند راهبردی انقلاب اقتصادی زیر نظر دکتر
علی رضایی میرقائد تهیه و تدوین شده است.

ویراستار فنی: دکتر سید اسعد حسینی
همکاران پژوهشی: ناصر مولایی، اسماعیل لجمیری، حسن محمدیان مصمم،
عباس علی پور، مصطفی رشیدی، بهزاد همتی، سعید ضرغامی، میثم داوری، نواب
میرزایی، ایمان ارفعی مقدم، پرستو میمنی، سعید یوسفی، رزینا لطفی جبلی،
سعیده جلالی، مصیب قره بیگی، سمیه ملکی پور، حمید نصیر، سید رمضان
عقیلی، بهاره ایمانی، جمیله اسمعیلی، پویان کیانی و فاطمه شیخ زاده
طراح جلد و صفحه آرایی: محمود خستو، مهدی نجفی

بهار ۱۴۰۰

بهره برداری از مطالب پژوهش سند راهبردی انقلاب اقتصادی با ذکر منبع و نام پژوهشگران بلا مانع است.
حق چاپ محفوظ است.

بسمه تعالی

با توجه به برگزاری سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری، کاندیداها رویکردها و برنامه های مختلف خود را برای دولت آینده مطرح می کنند. یکی از طرح های اینجانب که از سالها قبل مدنظر قرار گرفته، ایجاد ایالت های اقتصادی است که حاصل آن تمرکززدایی از مرکز و توجه به مناطق و استان ها می باشد.

یکی از اقسام عدالت، عدالت سرزمینی است که در قالب طرح های آمایش سرزمین تجلی می یابد. آمایش سرزمین مدیریت خردمندانه و عالمانه فضا و نگرشی جامع به برنامه ریزی و مدیریت بهینه بهره برداری پایدار از سرزمین است. کاربرد آمایش سرزمین برای شناخت و رعایت قابلیت و استعداد زمین و منابع موجود در آن برای کشورهایی که در صدد حرکت در مسیر توسعه پایدار هستند، اجتناب ناپذیر است.

کشور ایران دارای قابلیت ها و ظرفیت های فراوانی برای پیشرفت است. با اجرایی کردن طرح های آمایش سرزمین و فعال نمودن مزیت ها و استعدادهای هر استان، دستیابی به ایران بزرگ اقتصادی و تعامل سازنده با دنیا به ویژه کشورهای آسیای جنوب غربی و در راس آنها، پانزده کشور همسایه ایران، می تواند ما را به یکی از بازیگران اصلی در عرصه اقتصادی و سیاسی جهان تبدیل نموده و استان ها و مناطق کشور را نیز به بالاترین حد پیشرفت برساند. در این راستا، چنانچه دولت اقدام و تحول موفق به کسب اعتماد مردم شود، در ابتدای فعالیت خود، سند اقدام و تحول را بر مبنای این کتاب، با استان ها امضا خواهد نمود تا تکلیف برنامه ریزی استانی و منطقه ای برای چهار سال آینده شفاف و قابل پیش بینی باشد.

در این مجموعه؛ اطلس استعدادهای، ظرفیت ها، تنگناها و آسیب ها شناسایی و ترسیم شده و درکی واقع بینانه از مناطق و استانهای کشور ارائه گردیده است. همچنین، راهبردها و سیاست های توسعه اقتصادی استان به تفکیک بخش های مختلف در دو فصل مجزا ارائه شده است. دولت اقدام و تحول، آماده پذیرش پیشنهادات برای افزایش کیفیت و کارایی این سند می باشد. امیداست؛ گردآوری این مجموعه که حاصل تلاش کارشناسان، صاحب نظران و مراکز و نهادهای متعدد کشور بوده، گامی بزرگ برای تحقق آرمان پیشرفت در کشور عزیزمان باشد.

محسن رضایی

کاندیدای سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری

بهار ۱۴۰۰

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- بیان مسئله	۲
۳-۱- اهداف بنیادین سند	۴
۴-۱- مواد و روش‌ها	۵
۱-۴-۱- روش تحقیق	۵
۲-۴-۱- استراتژی مطالعه موردی	۶
۳-۴-۱- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها	۶
۴-۴-۱- روش‌های تحلیل داده‌ها	۷
الف) کیفی	۷
ب) کمی	۸
فصل دوم: تحلیل محیط بیرونی	۹
۱-۲- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف	۱۰
۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی	۳۵
۲-۲-۱- بررسی وضعیت	۳۵
۲-۲-۲- توان اکولوژیک	۳۶
فصل سوم: تحلیل محیط درونی	۳۸
۱-۳- تقسیمات کشوری و هم‌جواری‌ها	۳۹
۲-۳- بررسی نظام طبیعی و محیط‌زیستی	۴۲
۱-۲-۳- ویژگی‌های توپوگرافی (ناهمواری‌ها)	۴۲
۲-۲-۳- آب و هوا و اقلیم	۴۶

۴۸	..... دما ۱-۲-۳
۴۹	..... بارش ۲-۲-۳
۵۰	..... رطوبت هوا ۳-۲-۳
۵۰	..... جریان وزش بادها ۴-۲-۳
۵۲	..... ساعات آفتابی ۵-۲-۳
۵۲	..... روزهای یخبندان ۶-۲-۳
۵۳	..... روزهای همراه با گردوغبار ۷-۲-۳
۵۴	..... منابع آب ۳-۲-۳
۵۴	..... منابع آب سطحی ۱-۳-۳
۵۵	..... رودخانه‌ها ۲-۳-۳
۵۸	..... منابع آب زیرزمینی ۳-۳-۳
۵۸	..... پایداری منابع آب ۴-۲-۳
۶۲	..... پوشش گیاهی و جانوری ۵-۲-۳
۶۳	..... وضعیت کانسارهای معدنی ۶-۲-۳
۶۴	..... مخاطرات محیطی ۷-۲-۳
۶۴	..... زلزله ۱-۷-۳
۶۶	..... سیل ۲-۷-۳
۶۶	..... کاربری اراضی ۸-۲-۳
۶۸	..... مناطق حفاظت شده ۹-۲-۳
۶۹	..... بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی ۳-۳
۶۹	..... بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان همدان ۱-۳-۳
۶۹	..... تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان همدان ۱-۱-۳
۷۰	..... عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه ۲-۱-۳

- ۳-۳-۱-۳ عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه ۷۱
- ۳-۳-۱-۴ وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان همدان ۷۱
- ۳-۳-۱-۵ سنجش سرمایه اجتماعی استان ۸۰
- ۳-۳-۲-۲ فقر و محرومیت ۹۲
- ۳-۳-۲-۱ طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم ۹۳
- ۳-۳-۲-۲ شاخص‌های جمعیتی دهستان‌های محروم استان همدان ۱۰۱
- ۳-۳-۲-۳ جمع‌بندی ۱۰۳
- ۳-۳-۳-۳ سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۰۳
- ۳-۳-۳-۱ نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۰۴
- ۳-۳-۳-۲ سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و به‌طور خاص استان همدان ۱۰۵
- ۳-۳-۳-۳ جمع‌بندی ۱۰۷
- ۳-۳-۴-۳ بررسی ویژگی‌های جمعیتی ۱۰۸
- ۳-۳-۴-۱ تغییرات تعداد جمعیت ۱۰۹
- ۳-۳-۴-۲ تراکم جمعیت ۱۱۲
- ۳-۳-۴-۳ سهم جمعیت استان از کشور ۱۱۴
- ۳-۳-۴-۴ میزان شهرنشینی و روستائینشی ۱۱۶
- ۳-۳-۴-۵ متوسط رشد سالانه جمعیت ۱۱۷
- ۳-۳-۴-۶ هرم سنی جنسی جمعیت ۱۱۹
- ۳-۳-۴-۷ گروه عمده سنی جمعیت ۱۲۲
- ۳-۳-۴-۸ نسبت جنسی جمعیت ۱۲۵
- ۳-۳-۴-۹ متوسط بعد خانوار ۱۲۷
- ۳-۳-۴-۱۰ موازنه مهاجرتی ۱۳۰
- ۳-۳-۴-۱۱ مبدأ اقامت قبلی مهاجران ۱۳۲

- ۱۳۵..... الگوی مهاجرت ۱۲-۴-۳-۳
- ۱۳۵..... ولادت‌های ثبت شده ۱۳-۴-۳-۳
- ۱۳۶..... میزان باروری کل ۱۴-۴-۳-۳
- ۱۳۷..... مرگ‌ومیرهای ثبت شده ۱۵-۴-۳-۳
- ۱۳۸..... امید به زندگی ۱۶-۴-۳-۳
- ۱۳۹..... پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵ ..... ۱۷-۴-۳-۳
- ۱۴۰..... جمع‌بندی ۱۸-۴-۳-۳
- ۱۴۱..... وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی-عمومی ۵-۳-۳
- ۱۴۲..... تعلیم و تربیت رسمی-عمومی ۱-۵-۳-۳
- ۱۴۲..... آمار و اطلاعات ۱-۱-۵-۳-۳
- ۱۴۴..... مهم‌ترین مسائل آموزش و پرورش استان همدان ۲-۱-۵-۳-۳
- ۱۴۴..... راهکارهای پیشنهادی ۳-۱-۵-۳-۳
- ۱۴۵..... وضعیت سواد در استان همدان ۲-۵-۳-۳
- ۱۴۵..... آمار و اطلاعات ۱-۲-۵-۳-۳
- ۱۴۶..... مهم‌ترین مسائل سوادآموزی ۲-۲-۵-۳-۳
- ۱۴۷..... راهکارهای پیشنهادی ۳-۲-۵-۳-۳
- ۱۴۷..... وضعیت آموزش عالی در استان همدان ۳-۵-۳-۳
- ۱۴۷..... آمار و اطلاعات ۱-۳-۵-۳-۳
- ۱۴۸..... مهم‌ترین مسائل آموزش عالی ۲-۳-۵-۳-۳
- ۱۴۹..... راهکارهای پیشنهادی ۳-۳-۵-۳-۳
- ۱۴۹..... بررسی نظام اقتصادی و تولید ۴-۳
- ۱۴۹..... نمای کلی اقتصاد استان همدان ۱-۴-۳
- ۱۶۴..... نظام سکونتگاهی ۵-۳

- ۱۶۴..... ۱-۵-۳- نظام شهرنشینی
- ۱۶۶..... ۱-۵-۳-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان همدان
- ۱۶۹..... ۲-۵-۳- وضعیت نخست شهری در استان همدان
- ۱۷۰..... ۳-۱-۵-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان
- ۱۷۳..... ۴-۱-۵-۳- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان
- ۱۷۶..... ۲-۵-۳- نظام روستانشینی
- ۱۷۸..... ۶-۳- نظام زیربنایی
- ۱۷۸..... ۱-۶-۳- نظام حمل و نقل و ارتباطات
- ۱۷۸..... ۱-۶-۳-۱- حمل و نقل جاده‌ای استان همدان
- ۱۷۹..... ۲-۶-۳- پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری
- ۱۸۱..... ۳-۶-۳- حمل و نقل ریلی
- ۱۸۱..... ۴-۶-۳- حمل و نقل هوایی و فرودگاه‌ها
- ۱۸۳..... ۵-۶-۳- فناوری اطلاعات و ارتباطات
- ۱۸۴..... ۲-۶-۳- نظام انرژی و تأمین آب
- ۱۸۴..... ۱-۲-۶-۳- زیرساخت‌های مرتبط با برق
- ۱۸۴..... ۲-۲-۶-۳- زیرساخت‌های نفت و گاز
- ۱۸۵..... ۳-۲-۶-۳- استحصال و تأمین آب
- ۱۸۷..... ۷-۳- بررسی نظام مدیریتی
- ۱۸۷..... ۱-۷-۳- وضع موجود و مدل مفهومی
- ۱۹۰..... ۲-۷-۳- تحلیل وضع موجود
- ۱۹۷..... ۸-۳- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها
- ۱۹۷..... ۱-۸-۳- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی
- ۱۹۸..... ۲-۸-۳- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی

۲۰۴.....	۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی.....
۲۰۷.....	۳-۸-۴- شناخت قابلیت گردشگری همدان.....
۲۱۰.....	فصل چهارم: رویکرد راهبردی.....
۲۱۱.....	۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی.....
۲۲۶.....	۴-۲- تدوین اهداف بنیادین.....
۲۲۷.....	۴-۳- تدوین چشم‌انداز.....
۲۲۸.....	۴-۴- مأموریت‌های اصلی.....
۲۲۹.....	۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید.....
۲۳۸.....	فصل پنجم: تدوین راهبردها و سیاست‌ها.....
۲۳۹.....	۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها.....
۲۴۴.....	منابع و مأخذ.....

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت ۱۱
- جدول ۲- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد ۱۳
- جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی ۲۳
- جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور نظام سکونتگاهی ۲۵
- جدول ۵- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی ۲۸
- جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست ۳۱
- جدول ۷- تقسیمات سیاسی استان همدان در سال ۱۳۹۸ ..... ۴۱
- جدول ۸- مشخصات حوضه و زیر حوضه‌های منابع آب‌های سطحی استان همدان ۵۵
- جدول ۹- مشخصات بهره‌برداری از منابع آب زیر زمینی و میزان تخلیه سالانه آن‌ها در استان همدان ۵۸
- جدول ۱۰- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان همدان ۵۹
- جدول ۱۱- شاخص فالکن مارک و وضعیت منابع آبی استان همدان و ایران ۶۰
- جدول ۱۲- شاخص سازمان ملل برای بحران آب ۶۱
- جدول ۱۳- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن ۶۱
- جدول ۱۴- مساحت پوشش گیاهی استان ۶۲
- جدول ۱۵- مساحت جنگل‌ها، مراتع و پدیده‌های بیابانی ۶۲
- جدول ۱۶- اطلاعات تعداد معدن و شاغلان استان ۶۴
- جدول ۱۷- وسعت پهنه‌های سیل گیر استان همدان به تفکیک شهرستان ۶۶
- جدول ۱۸- مشخصات مناطق تحت مدیریت استان همدان ۶۸
- جدول ۱۹- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر ۷۲
- جدول ۲۰- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی ۷۲
- جدول ۲۱- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت ۷۳
- جدول ۲۲- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان همدان ۷۳
- جدول ۲۳- نسبت طلاق به ازدواج در استان همدان ۷۴
- جدول ۲۴- تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت گیرنده ۷۴
- جدول ۲۵- میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی ۷۵
- جدول ۲۶- میزان شاخص‌های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی ۷۵

- جدول ۲۷- درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی ۷۶
- جدول ۲۸- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران ۷۶
- جدول ۲۹- انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده ۷۷
- جدول ۳۰- دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم ۷۷
- جدول ۳۱- نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف‌شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) ۷۸
- جدول ۳۲- نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت (در هر ده هزار نفر) ۷۸
- جدول ۳۳- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد) ۷۹
- جدول ۳۴- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت (در ده هزار نفر) ۷۹
- جدول ۳۵- جرائم واقع شده در حوزه استحضایی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع ۸۰
- جدول ۳۶- نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحضایی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر) ۸۰
- جدول ۳۷- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان همدان و کل کشور ۸۲
- جدول ۳۸- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان همدان و کل کشور ۸۲
- جدول ۳۹- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان همدان و کل کشور ۸۳
- جدول ۴۰- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان همدان و کل کشور ۸۴
- جدول ۴۱- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان همدان و کل کشور ۸۵
- جدول ۴۲- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان همدان و کل کشور ۸۵
- جدول ۴۳- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان در استان همدان و کل کشور ۸۶
- جدول ۴۴- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان همدان و کل کشور ۸۶
- جدول ۴۵- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان همدان و کل کشور ۸۷
- جدول ۴۶- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان همدان و کل کشور ۸۷
- جدول ۴۷- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان همدان و کل کشور ۸۷
- جدول ۴۸- توزیع درصدی احساس امنیت در استان همدان و کل کشور ۸۸
- جدول ۴۹- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان همدان و کل کشور ۸۸
- جدول ۵۰- میانگین سرمایه اجتماعی در استان همدان و کل کشور ۸۸
- جدول ۵۱- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته ۸۹

- جدول ۵۲- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص (صد هزار نفر)..... ۸۹
- جدول ۵۳- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی..... ۹۰
- جدول ۵۴- سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صد هزار نفر)..... ۹۰
- جدول ۵۵- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی..... ۹۱
- جدول ۵۶- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صد هزار نفر)..... ۹۱
- جدول ۵۷- مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی..... ۹۱
- جدول ۵۸- سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی (صد هزار نفر)..... ۹۲
- جدول ۵۹- تعداد پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵..... ۹۲
- جدول ۶۰- سرانه پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵..... ۹۲
- جدول ۶۱- شاخص‌ها و ابعاد فقر چندبعدی..... ۹۴
- جدول ۶۲- مناطق کمتر توسعه‌یافته استان همدان..... ۹۶
- جدول ۶۳- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گراناها (روش ضریب همبستگی)..... ۹۸
- جدول ۶۴- مناطق کم‌تر توسعه‌یافته استان همدان..... ۹۹
- جدول ۶۵- شاخص‌های جمعیتی مناطق محروم استان همدان..... ۱۰۲
- جدول ۶۶- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی..... ۱۰۵
- جدول ۶۷- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۱۰
- جدول ۶۸- تغییرات تعداد جمعیت استان همدان به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۱۱
- جدول ۶۹- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان همدان، در سال ۱۳۹۵..... ۱۱۴
- جدول ۷۰- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان همدان از جمعیت شهری و روستایی کشور..... ۱۱۵
- جدول ۷۱- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستائین استان همدان با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵..... ۱۱۶
- جدول ۷۲- درصد رشد سالانه جمعیت استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۱۸
- جدول ۷۳- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان همدان و کشور بر حسب گروه‌های عمده سنی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۲۳
- جدول ۷۴- نسبت جنسی جمعیت استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۲۶
- جدول ۷۵- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۲۸
- جدول ۷۶- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۳۱
- جدول ۷۷- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت..... ۱۳۲

- جدول ۷۸- تعداد و توزیع درصد مهاجران وارد شده به استان همدان برحسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جابجایی انجام شده)، طی سرشماری های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۳۵
- جدول ۷۹- تعداد و میزان ولادت های ثبت شده استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت..... ۱۳۶
- جدول ۸۰- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت..... ۱۳۸
- جدول ۸۱- مقایسه امید زندگی کل کشور و استان همدان به تفکیک جنس، در سال های ۹۵-۱۳۸۵..... ۱۳۹
- جدول ۸۲- پیش بینی تعداد جمعیت کشور و استان همدان، بر اساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵..... ۱۴۰
- جدول ۸۳- آمار تعداد دانش آموزان، معلمان و فضای آموزشی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹..... ۱۴۳
- جدول ۸۴- وضعیت نرخ باسوادی در استان همدان..... ۱۴۶
- جدول ۸۵- نمای کلی وضعیت استان همدان در مقایسه با کشور در سال ۹۸..... ۱۵۰
- جدول ۸۶- تولید ناخالص داخلی استان (میلیون ریال)..... ۱۵۱
- جدول ۸۷- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی استان همدان از کشور..... ۱۵۳
- جدول ۸۸- وضعیت شاخص های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور..... ۱۵۴
- جدول ۸۹- سهم ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان استان همدان از کشور..... ۱۵۴
- جدول ۹۰- وضعیت شاخص های بخش صنعت و معدن در مقایسه با کشور..... ۱۵۶
- جدول ۹۱- سهم استان همدان از ارزش افزوده بخش خدمات کشور..... ۱۵۷
- جدول ۹۲- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان..... ۱۵۹
- جدول ۹۳- ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان..... ۱۶۰
- جدول ۹۴- ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان..... ۱۶۱
- جدول ۹۵- نرخ مکمل گری شهرستان های استان همدان..... ۱۶۳
- جدول ۹۶- تغییرات جمعیت کشور و استان در فاصله سال های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۶۵
- جدول ۹۷- تغییرات جمعیت شهری و نرخ رشد کشور و استان در فاصله سال های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۶۵
- جدول ۹۸- جمعیت نقاط شهری استان در فاصله سال های ۹۵-۱۳۷۵..... ۱۶۷
- جدول ۹۹- روند تغییرات شاخص نخست شهری در استان همدان..... ۱۶۹
- جدول ۱۰۰- روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال های ۹۵-۱۳۷۵..... ۱۷۱
- جدول ۱۰۱- توزیع مرفولوژی جمعیت شهری و شهرهای استان همدان در سال ۱۳۹۵..... ۱۷۵
- جدول ۱۰۲- تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵..... ۱۷۷
- جدول ۱۰۳- مقایسه شاخص های حمل و نقل جاده ای استان و کشور..... ۱۷۹

- جدول ۱۰۴- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲..... ۱۸۶
- جدول ۱۰۵- سهم مکانی شهرستان‌های استان همدان به تفکیک بخش‌های عمده اقتصادی ۲۰۴
- جدول ۱۰۶- ضریب تخصصی شدن صنایع در استان همدان ۲۰۵
- جدول ۱۰۷- ضریب تمرکز اشتغال بنگاه صنعتی استان همدان ۲۰۶
- جدول ۱۰۸- آثار و جاذبه‌های شناسایی شده استان همدان به تفکیک شهرستان ۲۰۸
- جدول ۱۰۹- آثار و جاذبه‌های شناسایی شده استان همدان به تفکیک اثر و شهرستان ۲۰۸
- جدول ۱۱۰- تعیین مسائل راهبردی نظام مدیریتی ۲۱۳
- جدول ۱۱۱- شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی ۲۱۶
- جدول ۱۱۲- تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش ۲۱۷
- جدول ۱۱۳- شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی-جمعیتی و آموزش ۲۱۹
- جدول ۱۱۴- مسائل راهبردی در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی ۲۲۰
- جدول ۱۱۵- شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی ۲۲۱
- جدول ۱۱۶- تعیین مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست ۲۲۲
- جدول ۱۱۷- شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست ۲۲۳
- جدول ۱۱۸- تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی ۲۲۴
- جدول ۱۱۹- شرح مسائل راهبردی استان همدان در عرصه اقتصادی ۲۲۵
- جدول ۱۲۰- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه همدان ۲۲۶
- جدول ۱۲۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان ۲۳۰
- جدول ۱۲۲- عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی ۲۳۲
- جدول ۱۲۳- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط‌زیستی توسعه فضایی استان ۲۳۳
- جدول ۱۲۴- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعیتی و آموزشی توسعه فضایی استان ۲۳۴
- جدول ۱۲۵- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان ۲۳۷
- جدول ۱۲۶- راهبردها و سیاست‌های سند توسعه استان همدان در محورهای مختلف ۲۴۱

فهرست شکل ها

- شکل ۱- وضعیت نرخ مکمل گری و هم افزایی شهرستان های استان همدان ۱۶۳
- شکل ۲- شاخص فناوری اطلاعات در استان همدان ۱۳۹۹ ..... ۱۸۳
- شکل ۳- طرح یک کمربند- یک جاده ۱۹۹
- شکل ۴- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور ۲۰۰
- شکل ۵- ارتباط ایران با کریدور بین المللی تراسیکا و موقعیت استان همدان ۲۰۱

فهرست نمودارها

- نمودار ۱- میانگین دمای سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۴۸
- نمودار ۲- میانگین بارندگی سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۴۹
- نمودار ۳- میانگین رطوبت سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۵۰
- نمودار ۴- گلباد سالانه ایستگاه همدان ۵۱
- نمودار ۵- نمودار میانگین سالانه سرعت باد ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۵۱
- نمودار ۶- نمودار میانگین ساعات آفتابی ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۵۲
- نمودار ۷- نمودار تعداد روزهای یخبندان ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۵۳
- نمودار ۸- نمودار تعداد روزهای گردوغبار در ایستگاه‌های سینوپتیک استان ۵۳
- نمودار ۹- تغییرات افزایش تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۱۰
- نمودار ۱۰- تغییرات تعداد جمعیت استان همدان، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۱۱
- نمودار ۱۱- تغییرات افزایش تعداد مطلق جمعیت استان همدان، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۱۲
- نمودار ۱۲- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان همدان، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۳
- نمودار ۱۳- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان همدان از جمعیت شهری و روستایی کشور ۱۱۵
- نمودار ۱۴- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستائین استان همدان با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵ ..... ۱۱۷
- نمودار ۱۵- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان همدان و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۸
- نمودار ۱۶- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان همدان و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۹
- نمودار ۱۷- هرم سنی جنسی جمعیت استان همدان، در سال ۱۳۶۵ ..... ۱۲۰
- نمودار ۱۸- هرم سنی جنسی جمعیت استان همدان، در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۰
- نمودار ۱۹- هرم سنی جنسی جمعیت استان همدان، در سال ۱۳۹۵ ..... ۱۲۱
- نمودار ۲۰- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان همدان و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۲۴
- نمودار ۲۱- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان همدان و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۲۴
- نمودار ۲۲- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان همدان و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۲۵
- نمودار ۲۳- روند تغییرات شاخص نسبت جنسی نقاط شهری و روستایی استان همدان، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۷
- نمودار ۲۴- مقایسه تغییرات متوسط بعد خانوار نقاط شهری استان همدان و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۹

- نمودار ۲۵- مقایسه تغییرات متوسط بعد خانوار نقاط روستایی استان همدان و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۲۹
- نمودار ۲۶- خالص مهاجرت استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۳۱
- نمودار ۲۷- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۳۳
- نمودار ۲۸- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۳۴
- نمودار ۲۹- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۳۴
- نمودار ۳۰- میزان باروری کل استان همدان و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶..... ۱۳۷
- نمودار ۳۱- تغییرات رشد سالانه جمعیت کل و شهری کشور و استان..... ۱۶۶
- نمودار ۳۲- تغییرات رتبه جمعیتی شهرهای استان طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵..... ۱۶۸
- نمودار ۳۳- تغییرات نرخ رشد جمعیت روستایی استان و کشور..... ۱۷۷
- نمودار ۳۴- چارچوب مفهومی نظام مدیریت آمایش و توسعه فضایی استان..... ۱۹۰

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان همدان نسبت به استان‌های هم‌جوار ۴۰
- نقشه ۲- تقسیمات سیاسی استان همدان ۴۱
- نقشه ۳- طبقات ارتفاعی استان همدان ۴۴
- نقشه ۴- طبقات شیب استان همدان ۴۵
- نقشه ۵- اقلیم استان همدان ۴۷
- نقشه ۶- خطوط هم‌دما استان همدان ۴۸
- نقشه ۷- خطوط هم‌بارش استان همدان ۴۹
- نقشه ۸- رودخانه‌ها و آبراهه‌های استان همدان ۵۷
- نقشه ۹- پهنه‌بندی خطر زلزله بر اساس استاندارد ۲۸۰۰ ..... ۶۵
- نقشه ۱۰- کاربری اراضی استان همدان ۶۷
- نقشه ۱۱- مناطق تحت حفاظت محیط‌زیست استان همدان ۶۹
- نقشه ۱۲- نظام سکونتگاه‌های شهری استان همدان در سال ۱۳۹۵ ..... ۱۷۲
- نقشه ۱۳- پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری در استان همدان ۱۸۰
- نقشه ۱۴- شبکه حمل و نقل استان همدان ۱۸۲

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

در سراسر تاریخ، نیل به کشوری آباد و پیشرفته که در آن اجتماعی کامل و سعادتمند، فرصت‌های عادلانه، شکوفایی استعدادها و تأمین نیازهای مادی و معنوی را میسر می‌سازد اصلی‌ترین دغدغه و نیرومندترین انگیزه تکاپوی اغلب ایرانیان بوده است. قریب به هفتاد سال است که این اندیشه، چهره تقریباً نظام‌مند به خود گرفته و در پرتو رهیافت‌های نوین مدیریت و برنامه‌ریزی، در قالب برنامه‌ها و طرح‌های مختلف دنبال می‌گردد. با این حال، هنوز کشوری که آرزومند آن هستیم شکل نگرفته و بسیاری از مسائل و مشکلات به قوت خود باقی است. مسائل اجتماعی-جمعیتی، مسائل فرهنگی، تمرکزگرایی، کم‌توجهی به اقتصاد فضا و نظام اقتصادی ضعیف، نابودی کارکردهای سامانه‌های طبیعی پشتیبان حیات، نظام سکونتگاهی نامتوازن و فقر و محرومیت و حاشیه‌نشینی تنها برخی از این مسائل و مشکلات است. شکی نیست که گذار از این وضعیت مستلزم انداختن طرحی نو تمرکز بر آبادانی و توسعه از نوعی دیگر است. آبادانی و پیشرفت در جهان به شدت پیچیده، رقابتی و فشرده، مستلزم، نگرش سیستمی و دگرساز، هماهنگی اثرات فضایی سیاست‌های بخشی، فرایندهای باز ساخت فضایی-اقتصادی، ظرفیت‌سازی نهادی در میان ذینفعان، تدوین چشم‌اندازی جسورانه، مقیاس بندی مجدد و تمرکززدایی (که نیازمند فرم‌های نوین حکمروایی چند سطحی و شیوه‌های جدید یکپارچگی سیاست قلمروی است) است که از طریق تمرکز بر تنوع ویژگی‌های خاص مکان‌ها و روابط اجتماعی ویژه فضا، اهداف یکپارچگی و انسجام، مشارکت، کارآفرینی، نوآوری، رقابت‌پذیری، خلاقیت، حکمروایی شایسته و پایداری را برآورده سازد. در این راستا، این گزارش بر آن است که با بهره‌گیری از رویکردی راهبردی-فضایی سپارده و شناخت پتانسیل‌های اقتصادی و اجتماعی استان‌های کشور و برنامه‌ریزی بر مبنای آن بتواند گامی مهم در گذار از چالش‌ها و مسائل بردارد. این گزارش مشتمل بر پنج فصل است. بدین ترتیب که در فصل نخست به کلیات پرداخته شده و در فصل دوم و سوم محیط درونی و بیرونی استان بررسی و تحلیل می‌گردد. در فصل چهارم به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری پرداخته شده و در نهایت در فصل پنجم راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌ها تدوین و اولویت‌بندی می‌گردند.

۱-۲- بیان مسئله

استان همدان به عنوان پایتخت فرهنگ و تمدن ایران زمین، کانون رازهای آشکار و نهان است که لایه لایه‌های آن، تاریخ را در آغوش خود جای داده و زبان گویای تمدن ایران زمین است. این استان دارای مساحتی معادل ۱۹۴۹۱ کیلومتر مربع است که غرب ایران واقع شده است و سهمی معادل ۱/۲ درصد از مساحت

کشور را به خود اختصاص داده است و از نظر مساحت بیست و سومین استان کشور است. استان همدان از نظر قابلیت‌ها و توان برای توسعه و پیشرفت و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، به عنوان سرزمین طلایی شناخته می‌شود. در تأیید این ویژگی، در بخش کشاورزی، با بهره‌مندی از اقلیم مناسب، موقعیت جغرافیایی شاخص و اصالت تولید کشاورزی از دیرباز یکی از قطب‌های مهم کشاورزی در کشور می‌باشد. مجموعه چنین قابلیت‌هایی موجب تولید سالانه ۵ میلیون تن انواع محصولات کشاورزی شده است که با ایجاد ۳۱۲ واحد صنایع تبدیلی و تکمیلی در استان ظرفیت جذب ۳/۸ میلیون تن مواد خام تولیدی بخش فرآوری، بسته‌بندی و نگهداری محصولات کشاورزی فراهم شده است. این استان با دارا بودن ۶۵۰ هزار هکتار از سطح زیر کشت محصولات زراعی کشور رتبه هشتم کشور را در مساحت اراضی دارا می‌باشد. از دیگر قابلیت‌های استان همدان علیرغم وسعت نه چندان زیاد آن ذخیره غنی معدنی ۱۳۹۰۰۰۰۰۰۰ تنی است و یکی از استان‌های غنی کشور در زمینه تولید سیلیس دانه‌بندی شده به شمار می‌آید؛ افزون بر این، جایگاه اول کشور را در تأمین مواد اولیه ی فلدسپات مورد نیاز کارخانه‌های تولید کاشی، چینی و سرامیک کشور را دارد و جزو غنی‌ترین استان‌ها و به عبارتی اولین استان در زمینه ذخایر پگماتیت در کشور محسوب می‌شود. به دلیل جاذبه‌های گوناگون طبیعی، تاریخی، فرهنگی و امکانات تفریحی و تفرجی در سطوح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی است و ۳۹۲ اثر تاریخی ثبت شده، پتانسیل گردشگری استان بر کسی پوشیده نیست به طوری که به عنوان منطقه نمونه و پایگاه اصلی اجرای طرح ملی توسعه گردشگری ایران از سوی WTO انتخاب شده است. بنابراین، با توجه به موارد فوق انتظار می‌رود که استان از سطح توسعه مطلوبی برخوردار باشد. با این وجود این گونه نیست و مسائل متعددی پیش روی توسعه استان قرار دارد. در نظام مدیریتی استان همدان چالش‌هایی از مدیریت متفرق و ناکارآمد سرزمینی به چشم می‌خورد. برداشت بی‌رویه از منابع آب در حال حاضر باعث شده است که اکثر دشت‌های استان با بیلان منفی و افت شدید سطح ایستائی مواجه باشند و شاهد فرونشست‌های بسیاری در مناطق مختلف است. همچنین مخاطرات طبیعی همچون خشک‌سالی‌های پی‌درپی (قرار گرفتن همدان جزو ۱۵ استان کشور که با معضل جدی خشک‌سالی مواجه هستند)، شرایط را برای استان دشوار می‌نماید. بررسی گسل‌های استان و پیرامون آن نشان می‌دهد که این استان پتانسیل لرزه‌خیزی بالایی دارد. همچنین به دلیل شکل توپوگرافی، جهت‌گیری شیب زمین، وسعت حوضه‌ی آبریز و رژیم بارندگی، در نیمه‌ی شمالی، این استان شاهد پهنه‌های سیل‌خیز وسیع‌تر است.

۱۸ درصد از خانوارهای مناطق شهری استان همدان دچار فقر شهری و ۳۷ درصد از خانوارهای مناطق روستایی دچار فقر چندبعدی هستند. افزون بر این، در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۰ محله اسکان غیررسمی (۵ محله در همدان و ۵

محلّه در ملایر) بود که ۷ درصد جمعیت از کل جمعیت استان بوده است که از این نظر رتبه هفدهم کشور را در سکونتگاه‌های غیررسمی دارد. نظام سکونتگاهی استان شاهد تمرکز جمعیت شهری در همدان و قرارگیری نقاط شهری پرجمعیت پیرامون آن و عدم تعادل و توازن در سلسله مراتب اندازه شهرها است. در این استان آسیب‌ها و مسائل اجتماعی همچون طلاق، خودکشی و مصرف مواد مخدر روند صعودی دارند. این استان پایین‌ترین رشد جمعیت را در میان استان‌های دیگر داشته و تنها استانی بوده که در دوره ۹۵-۱۳۹۰ رشد منفی جمعیت را تجربه کرده است همچنین مناطق روستایی این استان زودتر از دیگر مناطق روستایی کشور، کاهش جمعیت خود را آغاز کرده‌اند.

صنعت استان ضعیف بوده و بخش معدن و کشاورزی از رونق کافی برخوردار نیستند. در صنعت و معدن میزان مکمل‌گری و صرفه‌های ناشی از تجمع و مقیاس پایین، زنجیره‌های ارزش و تولید ناقص است و در کشاورزی، صنایع تبدیلی و تکمیلی محدود و خام‌فروشی و نوسان قیمت‌ها، رمق کشاورزان را بریده است. گردشگری استان رونق چندانی ندارد و بخش اعظمی از نواحی شمال غربی استان و شمالی در فقر خدماتی و زیربنایی به سر می‌برند و توسعه بی برنامه زیربناها (تولید ناپایدار انرژی) مادر این منطقه (طبیعت و منابع آب شالوده معیشت) را نابود کرده است. بسیاری از جوانان برای کار مهاجرت می‌کنند.

واضح است که گذار از این چالش‌ها و مشکلات مستلزم شناخت موشکافانه‌تر مسائل، تعیین قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و در نهایت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نظام‌مند و ژرف‌اندیشانه است. بر این اساس گزارش حاضر بر آن است که با مطالعه و شناخت استان همدان در ابعاد مختلف، مسائل راهبردی را شناسایی کرده و در نهایت راهبردها و سیاست‌هایی را در جهت توسعه و آبادانی ارائه دهد.

۱-۳- اهداف بنیادین سند

اهداف بنیادین یا به بیانی علمی‌تر، اهداف راهبردی به دنبال نیل به اهداف طرح راهبردی در مدت زمانی معین هستند و به عنوان پلی یا پله‌هایی برای تحقق چشم‌انداز و مأموریت‌های یک سازمان یا منطقه عمل می‌کنند. این سند می‌تواند افق زمانی ۲۰ ساله داشته باشد و هدف بنیادین آن پیشرفت و آبادانی جاوید و در برگیرنده استان‌های کشور است. در چارچوب این هدف اصلی، اهداف بنیادین زیر را نیز دنبال می‌کند:

- ایجاد چارچوب کلی عمل برای اقدام در جهت پیشرفت و آبادانی؛
- رونق و شکوفایی اقتصادی و ارتقای رقابت‌پذیری و کیفیت تولیدات داخلی؛

- ریشه‌کنی فقر و محرومیت و تأمین معیشت پایدار برای تمامی مردم؛
- شناخت قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان‌های کشور و ایجاد توازن و سازگاری بین قابلیت‌ها و عملکردها؛
- جلوگیری از هدر رفت منابع و ایجاد توازن و کارآمدی در تخصیص منابع؛
- شناسایی مسائل راهبردی استان‌ها در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی، کالبدی و مدیریتی؛
- مشخص ساختن کارآمدترین راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های پیشرو محرک؛
- اولویت‌بندی برنامه‌های پیشرو محرک استان‌های کشور

۱-۴- مواد و روش‌ها

۱-۴-۱- روش تحقیق

پژوهش علمی، تحلیلی نظام‌مند، کنترل‌شده، تجربی و یا واکاوی انتقادی مفروضات، فرضیه‌ها و تکاپوی برای پاسخ‌دهی به سؤالاتی است که با بهره‌گیری از روش علمی منجر به توسعه تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌ها می‌گردد. با توجه به ماهیت و چارچوب میان رشته‌ای سند حاضر، به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و همچنین نیل به اهداف، روش تحقیق کمی و کیفی برگزیده شده است که در ادبیات جهانی به روش ترکیبی یا آمیخته مشهور است. اگرچه تعریف جامعی از این روش وجود ندارد؛ ولیکن می‌توان گفت که روش تحقیق ترکیبی، روشی است که در آن محقق عناصر رویکردهای تحقیق کمی و کیفی (برای نمونه استفاده از دیدگاه‌های کمی و کیفی، جمع‌آوری داده، تحلیل) را برای درک ژرف‌تر و گسترده پدیده مورد نظر خود، ترکیب می‌کند (Johnson et al, 2007; Teddlie & Tashakkori, 2010). یکپارچگی داده‌های کمی و کیفی در مطالعه‌ای تک یا چندمرحله‌ای است (Hanson et al, 2005). جانسون و آنوکبوزی (۲۰۰۴) و برایمن (۲۰۰۷) بعدها، اصل یکپارچگی روش تحقیق ترکیبی مطرح ساختند که به موجب آن بایستی برآیندهای تحقیق بایستی در نقطه‌ای یکپارچه گردند و فراتر از مجموع نتایج بخش‌های کمی و کیفی باشد (Bryman, 2007; Johnson & Onwuegbuzie, 2004). در این سند در بند رویکرد راهبردی این عمل انجام می‌پذیرد.

دلیل استفاده از این نوع تحقیق، ویژگی کلیدی آن یعنی روش‌شناسی کثرت‌گرا و التقاط‌گرایی^۱ آن است که اغلب نتایج آن را برتر از رویکردهای تک‌روشی^۲ می‌سازد (Johnson & Onwuegbuzie, 2004). روش ترکیبی نقشی برجسته در رسیدگی به مسائل پیچیده‌ای ایفا می‌کند که ماهیت و راه حل قطعی نداشته و تبیین

1- Methodological pluralism or eclecticism

2- Mono-method approach

سیاست مستلزم شناخت و آگاهی سیستم‌های چندگانه در کنش متقابل باهم است. این روش با رفع کاستی‌های رویکرد تک-روشی و با تکمیل دو روش کمی و کیفی، امکان پاسخگویی نیرومندتر سؤالات سند را فراهم می‌کند.

۱-۴-۲- استراتژی مطالعه موردی

یکی از روش‌های مورد استفاده در این سند، مطالعه موردی است. روش مطالعه موردی نظامی کران‌دار یا موردی را طی زمان و با جزئیات مورد بررسی قرار داده و از منابع داده‌ای مختلفی که در خصوص بستر وجود دارد استفاده می‌کند. این رویکرد از طریق به هم ربط دادن حقایق مختلف به یک مورد واحد، ویژگی یگانه‌ای به داده‌های مورد مطالعه می‌بخشد (Reinharz, 1992). علاوه بر این، فرصت تحلیل فشرده بسیاری از جزئیات ویژه‌ای که ممکن است با دیگر روش‌ها مورد غفلت واقع شود را فراهم می‌کند. از جمله اهداف اصلی رویکردهای مطالعه موردی به مشکلات می‌تواند تولید و آزمون یک فرضیه یا نظریه، تحلیل تغییرات در یک پدیده در طی زمان، یا برای تحلیل روابط بین بخش‌های یک پدیده باشد (Reinharz, 1992). مطالعه موردی این سند را استان‌های کشور تشکیل می‌دهند.

۱-۴-۳- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها

در هر پژوهشی به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و آزمون فرضیات، جمع‌آوری داده صورت می‌گیرد. در روش تحقیق ترکیبی محققان به منظور پاسخ به سؤالات و آزمون فرضیه‌ها داده جمع‌آوری می‌کنند. رویه جمع‌آوری داده بایستی با نوع طرح تحقیق ترکیبی تطابق داشته باشد. توجه به اینکه در روش تحقیق ترکیبی هر دو داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری و تحلیل می‌گردند. در این سند، جمع‌آوری داده به شکل ترتیبی^۳ بوده و در آن نوعی از داده‌ها پیش از داده‌های دیگر جمع‌آوری و تحلیل شده و سپس به عنوان ورودی مرحله بعد مورد استفاده قرار گرفته است. به بیانی، با داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری شده مستقل نبوده و با یکدیگر در ارتباط هستند. با توجه به ماهیت عنوان سند و همچنین روش تحقیق آن، بنابراین منبع داده‌ها چندگانه بوده و شامل اسنادی همچون طرح‌ها و برنامه‌های فرادست و موازی، مقالات، کتاب‌ها، گزارش‌های علمی، قوانین و مقررات است.

۱-۴-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها

الف) کیفی

پژوهش کیفی شامل بهره‌گیری از داده‌های کیفی از قبیل مصاحبه، اسناد و مشاهده به منظور درک و شرح پدیده‌های اجتماعی- فضایی است. دغدغه اصلی محققین در انتخاب روش کیفی بهره‌گیری از اندیشه‌های پژوهشگران از مکاتب مختلف، توصیف فربه، پذیرش رهیافت انعطاف‌پذیر و التقاطی و پروراندن مفاهیم و نظریه‌ها بوده است. در این راستا، از روش‌های کیفی تحلیل محتوا و توصیفی استفاده شده است که در زیر به شرح آن‌ها پرداخته شده است.

تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های تحقیق است که به منظور تحلیل داده‌های متنی بکار گرفته می‌شود. تحلیل محتوای کیفی از شمارش لغات فراتر رفته و با آزمون ژرف زبان به دنبال تولید دانش و درک پدیده مورد مطالعه (Weber, 1990) است. در این سند، از روش تحلیل محتوا کیفی به منظور تعیین وجود واژگان یا مفاهیم خاص در ادبیات جهانی و بنیان‌های فلسفی و نظری در ارتباط با سند استفاده شده است. منظور از متن یا متون، فصول کتاب‌ها، مقالات، گزارش‌ها و طرح‌ها است. به منظور انجام تحلیل محتوا، متون کد بندی شده، خردتر شده و دسته‌های قابل مدیریت در سطوح مختلف واژه، کلمه، جمله و موضوع تبدیل شده و با بهره‌گیری از تحلیل مفهومی^۴ تحلیل محتوا انجام شده است. تحلیل مفهومی بدین معناست که داده‌ها با بهره‌گیری از سیستم کدبندی کاهش یافته و بدین‌سان مشخص‌سازی واژگان یا الگوهایی که با سؤال تحقیق در ارتباط بوده‌اند، تسهیل گشته است.

تحلیل اسناد^۵

تحلیل اسناد فرآیند نظام‌مند بررسی و ارزیابی اسناد (هم پرنیت شده و هم الکترونیکی) است. همانند دیگر روش‌های تحلیل در پژوهش کیفی، تحلیل اسناد مستلزم نیازمند این است که داده‌های به منظور آشکار ساختن معانی، درک و توسعه دانش تجربی آزمون شده و تفسیر شوند (Corbin & Strauss, 2008). در این سند، سطح توصیفی شامل توصیفات داده‌های کیفی و کمی بود. در خصوص داده‌های کیفی، توصیفات برگرفته از

4- Conceptual analysis

5- Document analysis

بازگویی و نقل قول متون و نوشته‌های نهایی بود. علاوه بر این، سطح توصیفی تحلیل همچنین شامل شرح ویژگی‌های اصلی داده‌ها، خلاصه‌سازی روش‌شناسی، منطق‌های تحلیل و نتایج مقالات، کتاب‌ها، طرح‌ها و غیره بود. به طور کلی تحلیل توصیفی موارد زیر را فراهم آورد:

- برآوردهای اولیه و خلاصه‌سازی، آرایش جداول و اشکال به منظور برآورد اهداف؛
- اطلاعاتی در خصوص پویایی‌ها و تغییرپذیری داده‌ها؛
- نشانه‌ها و الگوهای غیرمنتظره که بایستی در تحلیل‌های اصلی مورد استفاده قرار می‌گرفت.

ب) کمی

تحقیق کمی، پژوهشی است که به تفسیر پدیده از طریق جمع‌آوری داده‌های عددی می‌پردازد؛ داده‌هایی که با استفاده از روش‌های ریاضی تحلیل می‌گردند (Creswell, 1994). روش‌های کمی مورد استفاده در این سند، آمارهای توصیفی و استنباطی، روش‌های کمی تحلیل جمعیتی و اقتصادی، روش‌های کمی تحلیل نظام سکونتگاهی و تحلیل‌های فضایی با بهره‌گیری از بسته نرم‌افزاری GIS بوده است. علاوه بر این از تحلیل SWOT، نیز استفاده شده است.

فصل دوم

تحليل محیط بیرونی

۲-۱- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف

شکی نیست که یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های موفقیت و تحقق‌پذیری یک سند، طرح یا برنامه، همسویی سیاست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های احتمالی آن با اسناد و طرح‌های فرادست می‌باشد. علاوه بر این، به هنگام تدوین طرح یا برنامه، آگاهی برنامه ریزان و سیاست‌گذاران از اثرات فضایی طرح‌ها و برنامه‌های فرادست بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا که می‌تواند عدم قطعیت‌های برنامه‌ریزی را کاهش داده و توان برنامه‌ریزی یا سیاست‌گذار را بر کنترل بر نظام فضایی و به تبع آن نیل به نظم در سیستم فضایی را افزایش دهد. سند توسعه اقتصادی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و بر همین اساس به مطالعه اسناد فرادست و سیاست‌های اصلی آن پرداخته شده است.

در سطح ملی مهم‌ترین اسناد توسعه‌ای که جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های کلان ملی را مشخص می‌سازد شامل سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری ۱۳۹۰، سند چشم‌انداز توسعه ۱۴۰۴، طرح کالبدی ملی ۱۳۷۰، قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۶-۱۴۰۰)، طرح پایه آمایش سرزمین ۱۳۷۷، ضوابط ملی آمایش سرزمین - مصوب هیئت‌وزیران ۱۳۸۳ و ضوابط ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۴، سند ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۹، طرح توسعه سرمایه‌گذاری و اشتغال استان همدان در برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۴-۱۳۹۰)، سند توسعه ملی همدان ۱۳۸۴، مسئله‌شناسی راهبردی در استان همدان - مرکز بررسی‌های استراتژیک ۱۳۹۵ و برنامه آمایش همدان - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ۱۳۹۰ است.

جدول ۱ - راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت

سند/طرح	سال	راهبردها و سیاست	سند/طرح
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ایلامی، مقام معظم دوبی	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تراز در استقرار جمعیت - ارتقا و بهبود شاخص توسعه انسانی - جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه به شهرهای بزرگ 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تراز در استقرار جمعیت - ارتقا و بهبود شاخص توسعه انسانی - جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه به شهرهای بزرگ
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران آق ۱۳۹۴	۱۳۸۷	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع سوزان جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین - چسبندگی منابعی، جانشین و کاهش آلودگی به منابع نفی - حمایت و تشویق توسعه در مناطق دورافتاده و محروم - انجام اقدامات اساسی برای تجهیز و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی - جلوگیری از موج مهاجرت‌های جوامع روستایی به مناطق شهری و به تبع آن بروز مشکلات اجتماعی و زیست‌محیطی در شهرهای بزرگ 	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع سوزان جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین - چسبندگی منابعی، جانشین و کاهش آلودگی به منابع نفی - حمایت و تشویق توسعه در مناطق دورافتاده و محروم - انجام اقدامات اساسی برای تجهیز و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی - جلوگیری از موج مهاجرت‌های جوامع روستایی به مناطق شهری و به تبع آن بروز مشکلات اجتماعی و زیست‌محیطی در شهرهای بزرگ
ضوابط ملی آمایش سرزمین، مصوب هیات وزیران، مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پرتراکم کشور - ایجاد تعادل در افزایش جمعیت و پراکنش آن در پهنه سرزمین - حمایت از اقتصاد مناطق مهاجر فرست - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پرتراکم کشور - ایجاد تعادل در افزایش جمعیت و پراکنش آن در پهنه سرزمین - حمایت از اقتصاد مناطق مهاجر فرست - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان
ملاحظات آمایش سرزمین، مقلداتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - تعادل بخشی به توزیع جمعیت متناسب با توزیع منابع و فعالیت - ایجاد تعادل در ساختار و ویژگی‌های جمعیت - هدایت هدفمند مهاجرت در تناسب با برنامه‌های توسعه پایدار - تشویق و بازدارندگی به منظور کنترل و هدایت نرخ رشد جمعیت - تمرکززدایی از نقاط دارای تمرکز بیشتر جمعیت به‌ویژه کلان‌شهرها 	<ul style="list-style-type: none"> - تعادل بخشی به توزیع جمعیت متناسب با توزیع منابع و فعالیت - ایجاد تعادل در ساختار و ویژگی‌های جمعیت - هدایت هدفمند مهاجرت در تناسب با برنامه‌های توسعه پایدار - تشویق و بازدارندگی به منظور کنترل و هدایت نرخ رشد جمعیت - تمرکززدایی از نقاط دارای تمرکز بیشتر جمعیت به‌ویژه کلان‌شهرها
ضوابط ملی آمایش سرزمین، مصوب	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - ایجاد زمینه‌های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد 	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - ایجاد زمینه‌های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد

حکم الزامات در محور جمعیت و مهاجرت

- جلوگیری از افزایش تراکم در نظام تعادل در نظام سکونت (به‌ویژه نخست شهری) با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های مناطق
- ارتقای نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به عنوان مراکز تعدیل بخش نظام سکونتگاهی
- جلوگیری از افزایش بی‌سواد و سطح مرگ و میر با سازو کارها و برنامه‌های مختلف
- جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی و نابرابری در شرایط زیست و فعالیت در پهنه سرزمینی در چارچوب محدودیت‌های اکولوژیکی
- تسهیل مهاجرت‌های اجباری و تنویر برنامه‌ها و سازو کارهایی در خصوص ارتقای مهارت‌های آن‌ها و تأمین نیاز مسکن
- تریب توسعه مناطق روستایی و کمتر توسعه‌یافته و جلوگیری از افزایش نابرابری‌ها
- متنوع سازی اقتصاد روستایی و حمایت کارآفرینی‌ها در شهرهای کوچک و نقاط روستایی
- ایجاد تراز در پراکنش جمعیت در استان با توجه به ظرفیت‌های زیستی
- حمایت از شهرهای کوچک و میانی و منظور جذب مهاجرت‌های اجباری و جلوگیری از مهاجرت‌های مستقیم از روستاها به شهرهای بزرگ
- حمایت و توسعه بخش خصوصی با سازو کارهای مختلف
- حمایت و تشویق اقتصاد دانش‌بنیان و تولیدات صنعتی
- جلوگیری از افزایش مهاجرت‌ها و تمرکز آن در کلان‌شهرها از طریق دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی و خدماتی و جذب سرمایه‌ها و توسعه اقتصاد دانش‌بنیان در نواحی دیگر
- افزایش نرخ رشد جمعیت استان با برنامه‌ها و سازو کارهای مختلف (نرخ رشد ۱ درصد)
- توسعه فرصت‌های شغلی و جذب نیروهای کارآفرین در مناطق مهاجر فرست
- ایجاد تعادل در نظام فضای سکونت با توجه به ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها
- جلوگیری از افزایش مایلگین سن از دواج با برنامه‌های مختلف
- مدیریت نرخ باروری و افزایش ولادت برای نسل به نسبت جانشینی و سلامت
- کاهش نرخ مرگ و میر و طلاق در استان
- ایجاد تعادل در نسبت جنسی استان
- جلوگیری از افزایش بیشتر نرخ سالمندی
- حمایت و تشویق کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک و مناطق روستایی
- کاهش نرخ بیکاری و حمایت از اشتغال جوانان
- توسعه گزینه‌های مسکن جوانان به‌ویژه در شهرهای کوچک و میانی
- برقراری تراز در توزیع جمعیت با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی و توان مناطق
- حمایت و افزایش سرمایه‌گذاری در صنعت و خدمات عمومی در نواحی کمتر توسعه‌یافته

<p>حیات وزیان - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	<p>مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران</p>	<p>مهمار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلان‌شهری - ساماندهی و هدایت هدفمند جریان‌های مهاجرت</p>	<p>جلوگیری یا کاهش شتاب تمرکز جمعیت در شهر بندر عباس یا سایر کارهای مختلف با انگری منطقه‌ای و سیستمی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی استان به‌ویژه در عرصه‌های اقتصادی - حمایت، تشویق و رونق بخشی به اقتصاد مناطق روستایی</p>
<p>مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران</p>	<p>سهول مهاجرت از طریق کاهش فواصل مهاجرت و جذب مهاجران روستایی در مناطق جاب نزدیک - کاهش رشد شهر بزرگ‌ترین شهرها و هدایت بخشی از جمعیت آنها به سمت شهرهای ماهوارهای</p>	<p>سهول مهاجرت از طریق کاهش فواصل مهاجرت و جذب مهاجران روستایی در مناطق جاب نزدیک - کاهش رشد شهر بزرگ‌ترین شهرها و هدایت بخشی از جمعیت آنها به سمت شهرهای ماهوارهای</p>	<p>رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی (صنایع تبدیلی، بازاریابی و غیره) - تحریک خوداشتغالی اقتصادی-اجتماعی شهرهای آقاری - حمایت از طرح‌های مسکن اجتماعی در شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه برای نسل‌های جوان - ایجاد مراکز تسهیل گر جذب مهاجران در شهرهای میانی و کوچک</p>
<p>طرح کالبدی-ملی - وزارت مسکن و شهرسازی</p>	<p>عدم احداث شهرهای جدید - جلوگیری از تمرکز جمعیت و فعالیت در چند شهر بزرگ - گسترش شهرها در زمین‌های با قابلیت سکونت - جلوگیری از تخریب زمین از طریق طرح‌ریزی یکپارچه و یادگیری شهرهای صنعتی - تهیه طرح‌های تفصیلی، منطقه‌ای و محلی برای منطقه ساحلی</p>	<p>جلوگیری از پراکندگی شهرها و مناطق روستایی و توسعه درون‌افزا و فشرده این مناطق - تقویت شهرهای میانی و کوچک به عنوان تبدیل بخش‌های نظام سکونتگاهی و به منظور جذب مازاد جمعیت در مناطق روستایی - توسعه فشرده و درون‌افزا در مناطق صنعتی موجود و اجتناب از ایجاد مناطق جدید در نواحی حاصلخیز - اجتناب از ایجاد و ساخت شهرهای جدید - افزایش تراکم شهری (بیش از ۱۰۰ نفر در هکتار)</p>	<p>حمایت و رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی (صنایع تبدیلی، بازاریابی و غیره) با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی - توسعه سکونت و فعالیت قلمرومند و با ضابطه در نواحی ساحلی - جلوگیری از تخریب سواحل از ریزش‌دهنده، پواسفله‌ساخت‌وسازها - ایجاد محدودیت‌های محیط‌زیستی به منظور حفظ منابع حساس اکولوژیکی در سواحل - استفاده از ظرفیت‌های ساحلی</p>
<p>سند ملی توسعه فابریک، ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی</p>	<p>ایجاد نهاد در توزیع جمعیت و فعالیت، متناسب با منابع توان محلی - قانونمند کردن شیوه بهره‌برداری، استقرار فعالیت و جمعیت در مناطق ساحلی - جلوگیری از گسترش بی‌رویه شهرها نواحی ساحلی</p>	<p>ایجاد نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به عنوان مراکز تبدیل بخش نظام سکونتگاهی - سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال مولد به‌ویژه در نواحی روستایی و شهرهای کوچک و کمتر توسعه‌یافته - حمایت از طرح‌های کار آفرین در مناطق روستایی - ارائه مشوق‌ها (مانند مالیاتی، زمین ارزان‌قیمت، اعتبارات کم‌بهره و...) به مولان تحصیل کرده به منظور کار آفرینی در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - توسعه خدمات عمومی در مناطق کمتر توسعه‌یافته با توجه به سلسله مراتب عملکردی - کاهش جذابیت مهاجرت به شهرهای بزرگ از طریق ایجاد شرایط زیست و فعالیت عادلانه - سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های شغلی مولد برای جوانان به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته و شهرهای کوچک و میانی - توسعه و تجهیز مراکز درمانی و ایجاد کلینیک‌های سلامت به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته - جلوگیری از سودگرمی و پورس‌بازی زمین و هدایت سرمایه‌ها به بخش مولد</p>	<p>ایجاد نهاد در توزیع جمعیت و فعالیت، متناسب با منابع توان محلی - قانونمند کردن شیوه بهره‌برداری، استقرار فعالیت و جمعیت در مناطق ساحلی - جلوگیری از گسترش بی‌رویه شهرها نواحی ساحلی</p>
<p>برنامه ششم ششم - مجلس شورای اسلامی</p>	<p>بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس - توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع مناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - زمین‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج - زمین‌سازی جهت افزایش نرخ باروری (TFR) به حداقل ۲/۵ فرزند به‌ازای هر زن - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان - ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری</p>	<p>بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس - توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع مناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - زمین‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج - زمین‌سازی جهت افزایش نرخ باروری (TFR) به حداقل ۲/۵ فرزند به‌ازای هر زن - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان - ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری</p>	<p>بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس - توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع مناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - زمین‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج - زمین‌سازی جهت افزایش نرخ باروری (TFR) به حداقل ۲/۵ فرزند به‌ازای هر زن - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان - ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری</p>

جدول ۲- راهبردها/سیاستها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد

حکم/الزامات در محور اقتصاد	راهبرداسیاست	سال	سند/طرح
<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از ترمیم نیروی انسانی در بخش‌ها - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان آکولوژیک - اصلاح و تکمیل زیرساخت‌های تولید صنعتی - ایجاد کارگاه‌ها و جریان‌های مکمل گر در استان به‌ویژه در شهرها و شهرک‌های صنعتی - جلوگیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد تعهد کاری - ایجاد هم‌افسنگی بین استعدادهای تحصیل‌کردنی و صنعتی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت - جلوگیری از گرایش تعاونی‌ها به ارائه خدمات و ارائه مشوق و حمایت از تعاونی‌های فعال در - بهره‌برداری بهینه از منابع - ارتقای ظرفیت‌ها و توانمندسازی تعاونی‌ها - تکمیل زیرساخت‌ها و ارتقای صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - جلوگیری از افزایش فاصله بین دهک‌های بالا و پایین درآمدی - تنوع‌بخشی به اقتصاد استان - حمایت از کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در بخش صنایع کاربری به‌ویژه در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - جلوگیری از کاهش خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - جلوگیری از افزایش اندازه بخش اجرایی و حذف دستگاه‌های موازی به منظور کاهش هزینه‌های عمومی استان - بهره‌گیری از فناوری‌های نوین به منظور ارتقای بازار سرمایه استان - حمایت و توانمندسازی بخش‌های تعاونی در استان - حمایت و ترغیب سرمایه‌گذاری در بخش‌های دارای مزیت رقابتی استان - کاهش هزینه‌های غیرضروری سازمان‌های اجرایی - جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و حمایت از نظام غذایی پایدار - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی بخش‌های دارای مزیت نسبی و رقابتی - ترغیب و حمایت از صادرات محصولات استان - واگذاری تأمین زیرساخت‌های اقتصادی به بخش خصوصی همگرا، هم‌انواع، مسئول، منبسط و آینده‌نگر 	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقاء بهره‌وری نیروی کار - ارتقای کارایی و بازدهی اقتصادی - تسهیل روابط دولتی و خصوصی اقتصاد کشور - حفظ، احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها و منابع طبیعی 	۱۳۹۰	سیاست‌های کلان آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری
<ul style="list-style-type: none"> - کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و تأمین آن از محل درآمدهای مالیاتی - تنظیم سیاست‌های پولی، مالی و ارزی - ارتقاء ظرفیت و توانمندی‌های بخش تعاونی - توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی - ارتقاء بازار سرمایه ایران و اصلاح ساختار بانکی و بیمه‌های کشور - هم‌افزایی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌های دارای مزیت نسبی - ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری - افزایش بهره‌وری عوامل و منابع تولید در بخش کشاورزی - ایجاد رقابت‌پذیری در کالاها و خدمات کشور - متنوع‌سازی اقتصاد - رشد بهره‌وری عوامل تولید - پشتیبانی از کارآفرینی، نوآوری و استعدادهای نخبه و پژوهشی - تأمین امنیت غذایی کشور با تکیه بر تولید از منابع داخلی - مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم درآمد و محروم - حرکت در جهت تبدیل درآمد نفت و گاز به دارایی‌های مولد 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و تأمین آن از محل درآمدهای مالیاتی - تنظیم سیاست‌های پولی، مالی و ارزی - ارتقاء ظرفیت و توانمندی‌های بخش تعاونی - توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی - ارتقاء بازار سرمایه ایران و اصلاح ساختار بانکی و بیمه‌های کشور - هم‌افزایی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌های دارای مزیت نسبی - ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری - افزایش بهره‌وری عوامل و منابع تولید در بخش کشاورزی - ایجاد رقابت‌پذیری در کالاها و خدمات کشور - متنوع‌سازی اقتصاد - رشد بهره‌وری عوامل تولید - پشتیبانی از کارآفرینی، نوآوری و استعدادهای نخبه و پژوهشی - تأمین امنیت غذایی کشور با تکیه بر تولید از منابع داخلی - مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم درآمد و محروم - حرکت در جهت تبدیل درآمد نفت و گاز به دارایی‌های مولد 	۱۳۸۲	سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران آبق ۱۳۶۴

<p>کاهش وابستگی به بودجه‌های عمومی و افزایش نقش بخش خصوصی</p> <p>جلب‌گیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد اقتصاد استان</p> <p>پرهیز از واردات کالاها غیرضروری به استان</p> <p>تغییر فرآیندهای تولید سنتی به تولید مدرن و دانش‌بنیان</p> <p>سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات مدرن‌تر و کارآمدتر و منابع انسانی</p> <p>ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد</p> <p>خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد</p> <p>توسعه فعالیت گردشگری در استان</p> <p>استفاده درست از نیروی انسانی</p> <p>ترغیب سرمایه‌گذاری و تخصیص بیشتر اعتبارات به بخش‌های دارای مزیت نسبی و رقابتی در استان</p> <p>جلب‌گیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد در استان</p> <p>هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع دانش‌بنیان همچون صنعت فناوری اطلاعات، پیمان، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان، هوافضا</p> <p>ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش‌بنیان</p> <p>ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان</p> <p>ارتقای معیار دانش کار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی</p> <p>ارتقای سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه</p> <p>ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد</p> <p>ترویج بخشی به اقتصاد استان از جمله توسعه گردشگری</p> <p>ارتقای سهم همکاری در تحقیقات کاربردی بین صنعت و دانشگاه</p> <p>تجاری‌سازی و بازاریابی دانش در استان</p> <p>جلب‌گیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد نهاد کاری</p> <p>جلب‌گیری از نامناسبی بین استعدادها و تحصیلات فوری و شغلی</p> <p>رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت</p> <p>ارتقای بهره‌وری در عوامل تولید آب، زمین، نیروی کار و غیره</p> <p>کمپل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی</p> <p>حمایت از نظام غذایی استان و جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی</p> <p>خصوصی‌سازی بخش خصوصی و نهادهای مردمی در عرصه اقتصادی</p> <p>پرهیز از واردات کالاها غیرضروری به استان و حمایت از صادرات</p>	<p>توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی</p> <p>پشتناری اقتصاد دانش‌بنیان و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان</p> <p>ارتقای بهره‌وری در اقتصاد</p> <p>سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف</p> <p>ارتقای تولید داخلی نهادهای و کالاهای اساسی</p> <p>تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی</p> <p>اصلاح و تقویت همه‌جانبه‌ی نظام مالی کشور</p> <p>حمایت همه‌جانبه‌ی هدفمند از صادرات کالاها</p> <p>ارتقای قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد</p> <p>توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور</p> <p>ارتقای ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز</p> <p>ارتقای سهم درآمدهای مالیاتی</p> <p>تقویت فرهنگ جهادی در ایجاد ارزش افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری کارآفرینی</p> <p>ارتقای پوشش استاندارد برای کلیه محصولات داخلی و ترویج آن</p> <p>شفاف و روان‌سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری</p> <p>مروندجویی در هزینه‌های عمومی کشور</p>	<p>سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی - حضرت آیت‌الله خامنه‌ای</p> <p>۱۳۹۲</p>
---	--	--

<p>شرایط ملی آمایش سرزمین-مصوب هيات وزيران - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۸۳</p> <p>توسعه صنایع شیمیایی و پتروشیمی، صنایع و معدنی با توجه به مزیت‌های نسبی کشور توسعه صنایع تولید کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش‌پایه ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی بازتعریف نقش و وظایف مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی، با توجه به ویژگی‌های مناطق کشور گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای تحول ساختار بخش کشاورزی در راستای دستیابی به کشاورزی پایدار، مدرن و رقابتی استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک توسعه بهره‌برداری از قابلیت‌های معنی کشور افزایش ظرفیت‌های اکتشاف و بهره‌برداری از ذخایر عظیم نفت و گاز توسعه صنایع پشتیبان حمل‌ونقل، شامل صنایع خودروسازی، واگن سازی، تجهیزات راه آهن و صنایع حمل‌ونقل هوایی در مراکز و نواحی مستعد تأکید بر توسعه فعالیت‌های صنعتی بستی بر نفت و گاز در مناطق موانع با محدودیت‌هایی برای توسعه سایر فعالیت‌های اقتصادی و برخورد از اهمیت استراتژیک، از جمله مناطق کمتر توسعه یافته جنوب شرقی کشور، ساحل خلیج فارس و دریای عمان و مناطق کمتر توسعه یافته غرب کشور</p>	<p>مطالعات آمایش سرزمین -معدنی - دفتر آمایش و توسعه پایدار</p> <p>۱۳۸۳</p> <p>گسترش فناوری‌های پیشرفته در تولید محصولات صنعتی ارتقاء مهارت و تخصص نیروی شاغل در بخش صنعت و معدن توسعه بخش صنعت اولویت استقرار صنایع صادراتی در نزدیکی کریدورها و مبادی ورودی و خروجی اصلی کشور رعایت ملاحظات محیط‌زیستی در استقرار صنایع ارتقاء عملکرد، اصلاح شبکه‌ها و تجهیزات مورد نیاز در مراکز تخلیه، نگهداری و توزیع کالا ایجاد زمینه‌های لازم جهت ارتقاء سهم و نقش ترانزیتی کشور حفظ محیط‌زیست در راستای توسعه اکوتوریسم</p>
<p>صنایع و ترغیب کارآفرینی به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط و مناطق روستایی</p>	<p>توسعه و تقویت خدمات زیرساخت‌های بنادر و محدودده پس کرانه‌ای بنادر جذب‌گیری و کاهش خام‌فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان اکولوژیک ایجاد ارتباط بین ویژگی‌های استان از نظر اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موهبتی و نقش مناطق آزاد و ویژه اقتصادی تولید کالاها و محصولات و ارائه خدمات بر اساس تقاضای محلی و منطقه‌ای و مزیت رقابتی و نسبی توسعه گردشگری پایدار و اجناس محور نیازسنجی کالاها و خدمات مورد نیاز محلی و منطقه‌ای به‌ویژه در عرصه دریایی هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع و خدمات دانش‌بنیان همچون صنعت فناوری اطلاعات، پسته، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان و هوافضا ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش‌بنیان ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان ارتقای معیار دانش کار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد افزایش بهره‌وری در عوامل تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی مطالعه و امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از منابع نفت و گاز منطقه اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه فناوری‌های تولیدی امکان‌سنجی در خصوص توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط‌زیستی و با توجه به مزیت‌های رقابتی و نسبی</p>	<p>اجتناب از استقرار صنایع صادراتی در مناطق دور از کریدورهای اصلی اولویت‌دهی به توسعه راه‌های متصل شونده به کریدورهای اصلی توسعه صنایع صادراتی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی آستانا و بندر انزلی اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان ایجاد سازمان‌ها و مؤسسات ارائه دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته ایجاد دگرگونی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی</p>

<p>حلب سرمایه‌های خارجی و داخلی برای ایجاد تسهیلات و تجهیزات گردشگری - تشویق و حمایت از ایجاد تأسیسات قانونی و غیرقانونی - تحول ساختار بخش کشاورزی در جهت دستیابی به کشاورزی مدرن و رقابتی - افزایش کیفیت محصولات کشاورزی و توجه به صنایع تبدیلی و بسته‌بندی - طراحی و استقرار نظام سلسله مراتبی خدمات پشتیبان تولید - ایجاد مجتمع‌های دام‌پروری صنعتی و زینه‌صنعتی - بالا بردن سهم صادرات محصولات صنعتی از کل صادرات کشور - ایجاد زینت‌های مناسب جهت جذب سرمایه‌های خارجی - محدود نمودن صادرات مواد خام و اولیه و توسعه محصولات فرآوری شده و صنعتی - توسعه و ایجاد صنایع معدنی در جهت تکمیل زنجیره‌های تولید</p>	<p>حلب سرمایه‌های خارجی و داخلی برای ایجاد تسهیلات و تجهیزات گردشگری - تشویق و حمایت از ایجاد تأسیسات قانونی و غیرقانونی - تحول ساختار بخش کشاورزی در جهت دستیابی به کشاورزی مدرن و رقابتی - افزایش کیفیت محصولات کشاورزی و توجه به صنایع تبدیلی و بسته‌بندی - طراحی و استقرار نظام سلسله مراتبی خدمات پشتیبان تولید - ایجاد مجتمع‌های دام‌پروری صنعتی و زینه‌صنعتی - بالا بردن سهم صادرات محصولات صنعتی از کل صادرات کشور - ایجاد زینت‌های مناسب جهت جذب سرمایه‌های خارجی - محدود نمودن صادرات مواد خام و اولیه و توسعه محصولات فرآوری شده و صنعتی - توسعه و ایجاد صنایع معدنی در جهت تکمیل زنجیره‌های تولید</p>	<p>بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری پهلوپهلو در بخش معدن و کشاورزی - جلوگیری از گسترش ساخت و سازهای خصوصی در مناطق و محروم‌های گردشگری و حفظ جاذبه‌ها - تزیین و توسعه شیوه‌های نوین بازاریابی و منظور جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی - ایجاد امکانات و خدمات متنوع گردشگری در نواحی حساس اکولوژیکی - افزایش ظرفیت‌های باندا استان - اجتناب از استخدام نیروی کار غیرمتخصص در بخش صنعت و معدن - اجتناب از توسعه صنایع در زمین‌های حاصلخیز و مناطق حساس اکولوژیکی - مدرنیزاسیون و بهره‌گیری از شیوه‌های نوین در بخش کشاورزی - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه تعاونی‌های تولیدی - ایجاد و توسعه خدمات پشتیبان تولید در مجاورت شهر کبکها و نواحی صنعتی استان یا در شهرهای نزدیک به آنها - جلوگیری از سرک سرمایه‌ها به سوی اقتصاد غیر مولد یا سازوکارهای مختلف - تقویت پویاندهای بین بخشی در صنایع استان و افزایش مکمل‌گری و سبزی - جلوگیری از افزایش جمعیت و فعالیت‌ها در مکان‌های فاقد توان اکولوژیکی - جلوگیری از استفاده ناکارآمد از منابع اقتصادی - جلوگیری از نابودی منابع طبیعی و انسانی گردشگری - جلوگیری و کاهش فعالیت‌های اقتصادی فاقد مزیت نسبی و رقابتی - امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از صنایع نفت و گاز و توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظاتی شدید محیط‌زیستی و با توجه به مزیت‌های رقابتی و نسبی - منع کامل خام فروشی محصولات استان و ایجاد زنجیره‌های ارزش افزوده محصولات - انعقاد قراردادهای و تفاهات‌نامه‌های همکاری با سایر مناطق و نواحی دولتی و مردم‌نهاد داخلی و خارجی در مناطق ویژه و آزاد - بازاریابی و تبلیغات گسترده به منظور جذب سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد و ویژه استان - جلوگیری از کشت و پرورش محصولات فاقد مزیت در استان - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - ارائه مشوق‌ها و حمایت از ساخت، تولید، تعمیر و نگهداری انواع مختلف تجهیزات - شناسایی و زیرساختی، انرژی و صنایع فراسطی به‌ویژه در نزدیکی باندا و مناطق آزاد - حمایت از کارگاه‌ها و تولیدکنندگان مرتبط با صنایع دریایی کشور</p>
<p>شرایط ملی آمایش سرزمین-محصوب هیات وزیران-محرکر ملی آمایش سرزمین</p>	<p>رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت‌های آن - تخصصی کردن عملکرد اقتصادی بر اساس قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی به منظور تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - اولویت برداشت از مبادی مشترک نفت و گاز یا مرزهای شمالی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی - سازمان‌دهی بخش کشاورزی در پهنه سرزمین - تدوین الگوی کشت پهنه در دشت‌ها - محدودیت کشت محصولات با نیاز آبی بالا - ایجاد و توسعه مجتمع‌های کشت و صنعت متناسب با قابلیت‌ها - ساماندهی روابط بین بخش کشاورزی و صنعت - توسعه پرورش و صید آبزیان در آب‌های دور و سرزمینی - شناسایی و ایجاد عرضه‌های صنعتی با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و تکمیل زنجیره ارزش - توسعه صنایع دریایی و تعمیر و خدمات وسایط حمل و نقل دریایی در جوار باندا اصلی - ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اعم از شهرک‌ها و نواحی صنعتی</p>	<p>۱۳۹۴ - محدودیت کشت محصولات با نیاز آبی بالا - ایجاد و توسعه مجتمع‌های کشت و صنعت متناسب با قابلیت‌ها - ساماندهی روابط بین بخش کشاورزی و صنعت - توسعه پرورش و صید آبزیان در آب‌های دور و سرزمینی - شناسایی و ایجاد عرضه‌های صنعتی با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و تکمیل زنجیره ارزش - توسعه صنایع دریایی و تعمیر و خدمات وسایط حمل و نقل دریایی در جوار باندا اصلی - ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اعم از شهرک‌ها و نواحی صنعتی</p>

<p>مطالعه استراتیژی درآمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران</p>	<p>توسعه تعاون در روستاها از طریق خان‌های خدماتی و اتحادیه‌های تولیدی - تنوع بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی - حمایت از بهره‌برداران کوچک خانوادگی و بالا بردن کارایی آن‌ها - استقرار واحدهای تولیدی کوچک در محیط روستایی - تسهیل توسعه فعالیت‌ها و مشاغل مستقل از بخش اول در محیط روستایی و شهرهای کوچک - ایجاد مؤسسات اعتباری در محیط روستایی و رساندن محصولات به بازار - آرایش گسترده‌تر صنایع نوین - توسعه فعالیت‌های نوین در شهرها متوسط - استفاده از توان گردشگری شهرهای کوچک و توسعه صنایع کوچک - کنترل دقیق برون ریخته‌های صنعتی و شهری در تمامی کرانه‌های دریای خزر</p>	<p>- حمایت از مشاغل ایجاد شده حاصل از طرح‌های فن آوری و دانش‌پایان در صنعت دریایی - هدایت اعتبارات به سوی طرح‌های کارآفرینی و خوداشتغالی دریایی - افزایش تسهیلات سرمایه در گردش تولید کنندگان، سازندگان و شرکتهای خدماتی فعال در صنایع دریایی - جلوگیری از توسعه صنایع در مراکز حساس و رعایت حریم‌های ایمنی - شناسایی تقاضای کالاها و محصولات در منطقه و تلاش برای برآورد آن‌ها بر اساس مزایای نسبی و رفاهیتی - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی صنایع با فناوری برتر - جلوگیری از توسعه صنایع به صورت پراکنده - اصلاح نظام مالکیت اراضی و حمایت و توسعه تعاونی‌های کشاورزی - استفاده کارآمدتر از منابع آب و خاک - تغییر اقتصاد تک‌محصولی شهرهای کوچک و روستاها به اقتصادی متنوع و پویا - جلوگیری از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی - حمایت از صنایع دارای مزیت رقابتی و نسبی استان - توسعه بخش گردشگری در روستاها و شهرهای کوچک - تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی مناطق روستایی - جلوگیری از تمرکز خدمات در یک یا چند شهر اصلی و ضرورت سالمندی توزیع و استقرار آن - عدم ایجاد شهرهای جدید و توسعه فشرده درون انزوا نقاط سکونگهی موجود - تجهیز و خدمات‌رسانی و نقش دهی تکمیل به نقاط شهری کوچک و متوسط به عنوان مراکز رشد عادلانه‌بخش - کنترل و محدودسازی تمرکز جمعیت در شهر بندر عباس - ایجاد مناطق شهری (Urban region) مکمل گر و منسجم در سطح استان - جلوگیری از توسعه غیرنظم فعالیت و سکونت در نوار ساحلی استان</p>
<p>برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی</p>	<p>۱۳۹۵</p> <p>جذب شرکت‌های معتبر جهانی و منتقلای در زمینه تولید داخلی - حمایت حقوقی، مالی و نهادی لازم برای توسعه دانش و پیشرفت فناوری و نوآوری - تجهیز منابع مالی مورد نیاز سرمایه گذاری - هم‌چنین قطع وابستگی بودجه به نفت تا پایان اجرای قانون برنامه ششم</p>	<p>استان - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و مؤسسات ارائه دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات</p>
<p>طرح کالیب ملی- وزارت مسکن و شهرسازی</p>	<p>۱۳۷۵</p> <p>به حداقل رساندن هزینه‌های توسعه شهری از طریق سازگاری با اقلیم، ترمیم درون انزوا، مکان‌یابی مناسب - خلق سلسله مراتب مناسب به منظور جلوگیری از تمرکز فعالیت و جمعیت در چند نقطه - توان کم و نسبی کم توسعه صنعتی در نوار ساحلی خزر</p>	<p>عالم‌بخش - کنترل و محدودسازی تمرکز جمعیت در شهر بندر عباس - ایجاد مناطق شهری (Urban region) مکمل گر و منسجم در سطح استان - جلوگیری از توسعه غیرنظم فعالیت و سکونت در نوار ساحلی استان</p>

<p>افزایش و یادداشت‌های عوارض آلاینده‌گی و عوارض ارزش افزوده گاز طبیعی و عوارض شماره گذاری خودروها عملیاتی کردن رویکرد تمرکززدایی و انزیختی مدیریت اجرایی در مراکز استان‌ها و جهت زمینه‌سازی تعادل بخشی، توازن و آسایش سرزمینی گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین مالی و ابزارهای آن (بازار پول، بازار سرمایه و بیمه‌ها) افزایش سهم تعاون در اقتصاد به بیست و پنج درصد تأمین امنیت غذایی و تیل و خودکفایی در محصولات اساسی توسعه کشاورزی حفاظتی، توسعه کشت نشانی، و پزادی و پزاهمی صرف هزینه سهم، منع آفات ناشی و کودهای شیمیایی و استفاده بیشتر از کود آلی (کمپوست) توسعه کشت محصولات سالم و محصولات زینتی (ارگانیک) مجموعیت هر گونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته حمایت از توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی ایجاد رویف مستقل پرداخت خسارت به بیمه‌گذاران محصولات کشاورزی و صندوق بیمه کشاورزی ایجاد زمینه گسترش و تکمیل زنجیره‌های ارزش، صنایع تبدیلی، تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی ایجاد خوشه‌های صادراتی، نشان‌های تجاری و اختصاص مشوق‌های صادراتی به صادرات محصولات کشاورزی افزایش سهم سرمایه گذاری در بخش کشاورزی در کل سرمایه‌گذاری‌ها ایجاد شورای معادن در هر استان منع هر گونه فروش و واگذاری پروانه قبل از به‌بودداری یا رعایت ملاحظات زیست‌محیطی تکمیل زیربناها و زیرساخت‌های مورد نیاز برای معادن</p>	<p>طرح جامع گردشگری ملی - سازمان ایران گردی و جهانگردی</p>
<p>افزایش و یادداشت‌های عوارض آلاینده‌گی و عوارض ارزش افزوده گاز طبیعی و عوارض شماره گذاری خودروها عملیاتی کردن رویکرد تمرکززدایی و انزیختی مدیریت اجرایی در مراکز استان‌ها و جهت زمینه‌سازی تعادل بخشی، توازن و آسایش سرزمینی گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین مالی و ابزارهای آن (بازار پول، بازار سرمایه و بیمه‌ها) افزایش سهم تعاون در اقتصاد به بیست و پنج درصد تأمین امنیت غذایی و تیل و خودکفایی در محصولات اساسی توسعه کشاورزی حفاظتی، توسعه کشت نشانی، و پزادی و پزاهمی صرف هزینه سهم، منع آفات ناشی و کودهای شیمیایی و استفاده بیشتر از کود آلی (کمپوست) توسعه کشت محصولات سالم و محصولات زینتی (ارگانیک) مجموعیت هر گونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته حمایت از توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی ایجاد رویف مستقل پرداخت خسارت به بیمه‌گذاران محصولات کشاورزی و صندوق بیمه کشاورزی ایجاد زمینه گسترش و تکمیل زنجیره‌های ارزش، صنایع تبدیلی، تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی ایجاد خوشه‌های صادراتی، نشان‌های تجاری و اختصاص مشوق‌های صادراتی به صادرات محصولات کشاورزی افزایش سهم سرمایه گذاری در بخش کشاورزی در کل سرمایه‌گذاری‌ها ایجاد شورای معادن در هر استان منع هر گونه فروش و واگذاری پروانه قبل از به‌بودداری یا رعایت ملاحظات زیست‌محیطی تکمیل زیربناها و زیرساخت‌های مورد نیاز برای معادن</p>	<p>توسعه منابع گردشگری در روستاهای سنتی توسعه بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی توسعه محصولات گردشگری توسعه ناوخی گردشگری دارای اولویت</p>
<p>توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته ایجاد دگرگانی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان اجتناب از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری به‌ویژه در بخش معدن و کشاورزی جلوگیری از گسترش ساخت و سازهای خصوصی در مناطق محروم‌های گردشگری و حفظ جاذبه‌ها جلوگیری از با کنترل و محدودسازی فعالیت صنایع آلاینده و اخذ نگرام و مالیات جلوگیری از تخریب‌گرایی منابع طبیعی در استان و تمرکززدایی تدریجی در کنار ایجاد ظرفیت‌های نهایی حمایت و ترغیب تعاونی‌های تولیدی جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و توسعه کشاورزی با رعایت ملاحظات محیط‌زیستی و مزیت‌های رقابتی جلوگیری از استفاده بیش از حد از سهم و کودهای شیمیایی ترغیب و حمایت از تولید کودهای ارگانیک حمایت و ارائه مشوق و اعتبارات به تولیدکنندگان محصولات ارگانیک توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط جلوگیری یا کنترل فعالیت‌های معیشتی آلاینده جلوگیری از خام فروشی مواد معدنی و تأمین خدمات و زیرساخت‌های مورد نیاز معادن و تکمیل زنجیره‌های ارزش افزایش آگاهی‌های محیط‌زیستی و شغلی کشاورزان استان ترغیب و گسترش بیمه محصولات کشاورزی افزایش توانمندی، رقابت‌پذیری و صادرات کالاها و خدمات تولیدی</p>	<p>توسعه بازارهای مرزی به منظور جذب گردشگر جلوگیری از سفرهای کوتاه‌مدت با افزایش بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی حمایت از طرح‌های ترکیب‌کننده گردشگری و تجارت توسعه بازارهای علاقه‌مند به سفرهای دریایی افزایش سهولت و خدمات گردشگری جلوگیری از نابودی جاذبه‌های طبیعی ایجاد اقامتگاه‌های ارزان‌قیمت متنوع و پراکنده توسط افراد بومی</p>

<p>سرمایه‌گذاری و اشتغال استان همدان در برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۴-۱۳۹۰) - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی همدان</p>	<p>۱۳۹۰</p> <p>– توانمندسازی نیروی کار متناسب با مزیت‌های رقابتی استان</p> <p>– توسعه ابزارها و نهادهای مالی در استان</p> <p>– بهبود فضای کسب و کار استان</p>	<p>– تأسیس آموزشگاه‌های مهارت‌آموزی در زمینه مزیت‌های رقابتی مشخص شده برای استان</p> <p>– جهت‌دهی تحصیلات و تخصص افراد بومی برای اشتغال در زمینه‌های مورد نیاز استان</p> <p>– برگزاری دوره‌های کارآموزی و کارورزی در رشته‌های مورد نیاز استان</p> <p>– ارائه تسهیلات برای ایجاد کسب و کارهای همسو با برنامه‌های اشتغال استان</p> <p>– حمایت از کسب و کارهای کوچک و خانگی</p> <p>– جذب سرمایه‌گذاری و اشتغال از مشرق‌های مالی و تسهیل قوانین مرتبط با شرایط سرمایه‌گذاری خصوصی</p>
<p>سند توسعه ملی همدان</p>	<p>۱۳۸۴</p> <p>– انتقال آب از حوزهای پرآب استان‌های مجاور، همراه با بهره‌برداری بهینه از منابع آبی موجود در چارچوب مطالعات طرح جامع منابع آب</p> <p>– یکپارچه‌سازی اراضی و ایجاد زمین‌های مناسب برای تشکیل واحدهای بزرگ</p> <p>– بهره‌برداری کشاورزی به همراه توسعه فعالیت‌های آموزشی و ترویجی و تحقیقاتی در این بخش</p> <p>– تغییر تدریجی شیوه‌های سنتی تولید و اصلاح ساختار در فعالیت‌های بخش کشاورزی، استفاده از فناوری‌های نوین در این بخش و استقرار نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی مطلوب متناسب با شرایط استان از طریق ایجاد زمین‌های مناسب برای تشکیل های تولیدی و واحدهای اقتصادی بهره‌بردار.</p> <p>– جلوگیری از بهره‌برداری غیراصولی از منابع طبیعی و ایجاد تعادل بین دام و مرغ، حفاظت از ذخایر ژنتیکی و تنوع زیستی و حمایت از گونه‌های گیاهی و جانوری.</p> <p>– تقویت و توسعه زیرساخت‌ها و خدمات گردشگری.</p> <p>– ایجاد زمین‌های مناسب در بهره‌برداری از سرمایه‌های داخلی و جلب سرمایه‌های خارجی در فعالیت‌های اقتصادی استان.</p> <p>– گسترش فعالیت‌های صنعتی در زمینه صنایع واسطه و تبدیلی کشاورزی، غذایی، صنایع فرآوری معدنی غیر فلزی، قطعه‌سازی صنایع حمل و نقل، صنایع مصرفی بانوم، شیمیایی، نساجی و پودرآبک، بازیافت ضایعات و نیز بهره‌گیری از روش‌های نوین استخراج در معادن.</p> <p>– ارتقاء کیفیت، رقابتی کردن و بازاریابی محصولات مصراع دستی استان</p> <p>– گسترش و تجهیز مراکز آموزش عالی و پژوهشی استان هم سطح با مراکز مهم آموزش عالی کشور و تقویت ارتباطات آن در سطح ملی و فراملی.</p> <p>– تجهیز و تقویت شبکه‌های زیربنایی حمل و نقل و خدمات بازرگانی استان.</p> <p>– سازمان‌دهی و ارتقاء کیفیت نهادهای ارائه‌دهنده خدمات پشتیبان تولید.</p> <p>– سازمان‌دهی سلسله مراتبی شبکه‌ای از شهرهای متوسط و کوچک و تقویت و تجهیز شهرهای نوپدید با تأکید بر تراخی شمال غربی استان.</p> <p>– ایجاد زمین‌های لازم و مناسب به منظور گسترش نهادهای بخش‌های غیردولتی (خصوصی و تعاونی) در زمینه‌های تخصصی علمی، فنی - مهندسی، هنری و فناوری اطلاعات و ارتباطات.</p>	<p>– جلوگیری از هدر رفت آب</p> <p>– مشوق‌های مالی برای ایجاد تعاونی و یکپارچه‌سازی اراضی</p> <p>– توسعه تحقیق و توسعه کشاورزان</p> <p>– آمایش کشاورزی و دام‌پروری برای جلوگیری از آسیب به محیط‌زیست</p> <p>– نوین و سبزسازی بخش کشاورزی</p> <p>– حفظ تنوع زیستی و توجه به ظرفیت زیستی در بهره‌برداری‌ها</p> <p>– استفاده بهینه از قابلیت‌های گردشگری</p> <p>– توسعه صنایع غذایی و تبدیلی و تکمیلی</p> <p>– توسعه صنایع پرخوردار از مزیت نسبی و رقابتی</p> <p>– برندینگ و توسعه بازارهای صنایع دستی</p> <p>– افزایش رقابت پذیری مراکز آموزشی</p> <p>– ارتقای کارکرد لجستیکی و ترانزیتی استان</p> <p>– ارتقای کارکردی شهرهای کوچک و میانی</p> <p>– بهبود و ارتقای استانداردهای خدمات پشتیبان تولید</p> <p>– ارائه مشوق‌های مالیاتی و بهبود فضای کسب و کار</p> <p>– ایجاد نظام سلامت دیرگیرکننده</p> <p>– حفظ اجتماع -محور منابع آب</p> <p>– ارتقای کیفیت مراکز آموزشی</p> <p>– توسعه خدمات در مناطق محروم</p>

<p>گسترش مراکز ارائه خدمات اجتماعی به ویژه آموزشی و بهداشتی در نواحی کمتر توسعه یافته و مراکز روستایی.</p> <p>- تجهیز گسترش شبکه های انرژی</p> <p>- ارتقاء کیفی و کمی آموزش های فنی و حرفه ای و مهارتی.</p> <p>- رشد کمی فقر شدید و گرسنگی و بهره مندی همگانی از مزایای توسعه اقتصادی و اجتماعی.</p> <p>- حمایت مؤثر از تشکیل و توسعه تعاونی ها و ایجاد و گسترش شهرک ها و مجتمع های تعاونی.</p> <p>- پست سازی برای افزایش مشارکت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی زنان در روند توسعه استان.</p> <p>- هدایت به کردن رویکردهای مدیریت عرضه و تقاضا و افزایش سطح آگاهی عمومی در مدیریت بهینه مصرف آب.</p> <p>- ایجاد زمینه های لازم برای جلب مشارکت مردمی و بخش خصوصی در بهره برداری و مدیریت آب.</p>	<p>- توسعه صنایع تبدیلی و پایش همی مرتبط با مواد معدنی استخراج شده</p> <p>- استفاده از دانش و تکنولوژی روز یا شرکت در نمایندگی های بین المللی و برقراری توافقات همکاری</p> <p>- کنترل میزان برداشت و معادن به منظور جلوگیری از خسارت های محیط زیستی با نظارت قانونی</p> <p>- وضع استانداردها و الزامات محیط زیستی متناسب با شرایط معادن استان</p> <p>- توسعه ی تجارت داخلی و خارجی با بهینه کردن بهره برداری و آآوری مواد معدنی</p> <p>- جذب سرمایه گذاران خصوصی داخلی و خارجی</p> <p>- حمایت از صادر کنندگان کالاها و خدمات غیر نفتی بخش خصوصی</p> <p>- سرمایه گذاری در حوزه های که استان در آنها دارای مزیت نسبی و توان رقابتی بالایی است</p> <p>- تقویت و به روز نمودن مشوق های مالیاتی به منظور گسترش حمایت مؤثر از سرمایه گذاری و اطلاع رسانی صحیح از معافیت های قانونی</p> <p>به سرمایه گذاران بخش خصوصی</p> <p>- اجرای طرح آسیب شناسی سیستم مدیریت استان در حوزه صنعت و تجارت</p> <p>- معافیت هفتی بخش خصوصی گر دشگری به منظور تسهیل سرمایه گذاری</p> <p>- تأمین اعتبار برای ساخت کمپ ها و اردوگاه های توریستی و سروس های بهداشتی مناسب برای مسافرتین</p> <p>- تأمین اعتبار جهت گسترش حوزه فعالیت تازیکره در زمینه اسکی، اسکی روی چمن و ایجاد شهر زمستانی در این منطقه کوهستانی</p> <p>همدان</p> <p>- ایجاد سایت مجازی چندلایه و فوری در زمینه معرفی تمام مراکز دینی استان و بازاریابی در زمینه صنایع دستی</p> <p>- توسعه صنایع دستی استان از طریق افزایش صادرات و توسعه تجارت، تقویت کانون ها، خوشه ها و مراکز تولید صنایع دستی،</p> <p>- استاندارد سازی رشته ها، گسترش مراکز آموزش صنایع دستی در شاخه های فرش، منبت، سفال و چرم و گردشگر</p> <p>- پیاده سازی استراتژی گردشگری ایران و استفاده از تمام قابلیت های موجود در مراکز جذب گردشگر</p> <p>- استفاده از پتانسیل های سایر نواحی و فراهم آوردن امکانات مورد نیاز با توجه به توان اکولوژیک منطقه</p> <p>- شناسایی قابلیت های متناسب با هر منطقه با انجام پیمایش های لازم در پروژه های حاضر و آتی</p> <p>- توسعه ی باغیابی در استان با اولویت کاشت و توسعه ی باغات متناسب با آب و هوای کوهستانی مناطق جنوبی استان</p>	<p>- تکمیل زنجیره ارزش و تولید بخش معدنی استان</p> <p>- توسعه از نیازات علمی بین المللی و انتقال دانش و فناوری</p> <p>- پایدار سازی بهره برداری از معادن و کاهش چای پای اکولوژیک</p> <p>- بهر برداری بهینه و با ارزش افزوده از معادن با تکمیل زنجیره تولید و ارزش</p> <p>- هدایت سرمایه ها به سمت بخش های مزیت دار</p> <p>- ایجاد ساز و کار مناسب در جهت صادرات محصولات استان</p> <p>- افزایش سرمایه گذاری در بخش گردشگری</p> <p>- توسعه باغداری و بهبود دانش کشاورزان</p> <p>- ایجاد کانون های توسعه روستایی</p> <p>- حمایت از مشارکت بخش خصوصی و توسعه آن</p> <p>- برندینگ، خوشه سازی و حمایت از توسعه صنایع دستی استان</p> <p>- توسعه اکو کمپ ها و سایر مراکز گردشگری در مناطق مستعد</p> <p>- ایجاد ساز و کار و چارچوب دقیق و مستحکم برای توسعه بر اساس قابلیت ها</p> <p>- اصلاح الگوی کشت و ارتقای نهادهای کشاورزی</p> <p>- ایجاد مراکز با کیفیت آموزش مهارت های تولید صنایع دستی</p> <p>- ساماندهی تولید کنندگان و حمایت از صنعت فرش و دیگر صنایع دستی استان</p> <p>- بهبود نحوه توزیع نهاده ها</p>
<p>مسئله شناسی راهبردی در استان همدان - مرکز بررسی های استراتژیک</p>	<p>۱۳۹۵</p>	

<p>- تغییر ساختار اشتغال در بخش کشاورزی مناطق با محوریت کشاورزی با رویکرد تنوع بخشی و افزایش سهم زیر بخش های غیر زراعی - ارتقاء سطح دانش کشاورزان و آشنا کردن آنان با شیوه های کشت کارآمد - استفاده از نیروهای کارآمد جهت نظارت و هدایت نوع محصول انتخابی برای کشت و شیوه های کشت - استفاده از مشورق های مالی و تسهیل قوانین مرتبط با شرایط سرمایه گذاری خصوصی</p>	<p>- ایجاد زمینه لازم به منظور تشویق سرمایه گذاران بخش خصوصی در بخش های صنعت و معدن و خدمات - ایجاد امنیت اقتصادی در سطح استان - افزایش تولیدات کشاورزی استان از طریق بهره‌وری و نه افزایش سطح زیر کشت - ایجاد قطب روستایی در هر منطقه و اختصاص امکانات به آن به همراه ایجاد بنسز سرمایه گذاری - سرمایه گذاری و تقویت شبکه های ارتباطی مهم از ارتباطات جاده‌ای، ریلی دریایی و هوایی در راستای رونق مراکز جمعیتی استان - توسعه صنعت توریسم و گردشگری در استان و ارتقای جایگاه گردشگری استان خصوصاً اکوتوریسم - توسعه صنایع دستی استان از طریق استانداردسازی رشته ها، گسترش مراکز آموزشی صنایع دستی در شاخه های فرش، منبت، سفال و چرم و حضور در نمایشگاه</p>	<p>برنامه آمایش همدان- سازمان مدیریت و برنامه ریزی ۱۳۹۸</p>
<p>- توسعه زیرساخت های حمل و نقل - توسعه خدمات و امکانات رفاهی و تفریحی استان - توسعه جذابیت و قابلیت های گردشگری - استفاده از ظرفیت های آموزش عالی و تبدیل شدن به قطب آموزش عالی در غرب کشور - تولید برنامه های دیداری و شنیداری در معرفی استان در کشور - توسعه محورهای توسعه استان و ایجاد محورهای توسعه جدید - توسعه مکانیزاسیون کشاورزی - حمایت از منابع آبی استفاده از روش های نوین آبیاری - گسترش صنایع تبدیلی - ایجاد و ارائه الگوهای کشت جدید - حفاظت در مقابل تخریب و کاهش کیفیت خاک - افزایش بهره‌وری نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی - جلوگیری از تغییر کاربری اراضی از کشاورزی به مسکنی و صنعتی - ایجاد سازو کارهای به منظور جلوگیری از سرد شدن قطعات زمین های زراعی - کاهش هزینه تکنولوژی و صنایع تبدیلی - جلوگیری از صادرات آب مجاری - ایجاد تناسب میان سطح زیر کشت و توان اکولوژیکی استان - توسعه و تقویت تشکل های مردمی در بخش کشاورزی - حمایت، برپندینگ و توسعه بازارهای صنایع دستی استان</p>	<p>- توسعه زیرساخت های حمل و نقل - توسعه خدمات و امکانات رفاهی و تفریحی استان - توسعه جذابیت و قابلیت های گردشگری - استفاده از ظرفیت های آموزش عالی و تبدیل شدن به قطب آموزش عالی در غرب کشور - تولید برنامه های دیداری و شنیداری در معرفی استان در کشور - توسعه محورهای توسعه استان و ایجاد محورهای توسعه جدید - توسعه مکانیزاسیون کشاورزی - حمایت از منابع آبی استفاده از روش های نوین آبیاری - گسترش صنایع تبدیلی - ایجاد و ارائه الگوهای کشت جدید - حفاظت در مقابل تخریب و کاهش کیفیت خاک - افزایش بهره‌وری نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی - جلوگیری از تغییر کاربری اراضی از کشاورزی به مسکنی و صنعتی - ایجاد سازو کارهای به منظور جلوگیری از سرد شدن قطعات زمین های زراعی - کاهش هزینه تکنولوژی و صنایع تبدیلی - جلوگیری از صادرات آب مجاری - ایجاد تناسب میان سطح زیر کشت و توان اکولوژیکی استان - توسعه و تقویت تشکل های مردمی در بخش کشاورزی - حمایت، برپندینگ و توسعه بازارهای صنایع دستی استان</p>	<p>برنامه آمایش همدان- سازمان مدیریت و برنامه ریزی ۱۳۹۸</p>

<p>سند ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۹۹</p>	<p>سند ملی آمایش سرزمین</p>
<p>سند ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۹۹</p>	<p>سند ملی آمایش سرزمین</p>
<p>سند ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۹۹</p>	<p>سند ملی آمایش سرزمین</p>

جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی

سند طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات در محور زیربنایی
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ایلامی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	تعمیم و گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی تقویت شبکه راه‌های و راه‌های ارتباطی اصلی و شرعی سرزمین و تبدیل کشور به مرکز عبور و مرور راه‌های منطقه برای ترانزیت کالا و مسافر انتخاب تعدادی از بنادر مستعد کشور و تجهیز آنها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فرمانی استفاده بهینه از منابع طبیعی و حفظ محیط زیست	افزایش سهم انرژی‌های نو در بخش زیربنایی جلوگیری از نابودی محیط زیست به هنگام توسعه زیرساخت‌ها توسعه زیرساخت‌های سازگار با محیط زیست و سبز استفاده بهینه از ظرفیت استراتژیک استان در خصوص ترانزیت کالا و مسافر ارتقای نقش خدماتی بنادر استان
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	تسهیل عبورگری مؤثرتر و جایگزینی سوخت‌های سنتی حفاظت از سلامت شهروندان در مقابل آلودگی هوا ناشی از احتراق سوخت‌ها کاهش اثرات منفی ناشی از مصرف انرژی در گرمایش جهانی	به حداقل رساندن آلودگی‌های ناشی از مصرف سوخت‌های فسیلی در پیش گرفتن سیاست‌های تقابل و سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی افزایش سهم انرژی‌های نو در پیش گرفتن سیاست‌های افزایش آگاهی‌های پایدار
ضوابط ملی آمایش سرزمین - محدود هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	توسعه و تجهیز گریدهای از محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین‌المللی تأمین منابع آب و خدمات اجتماعی متناسب با سهم فعالیت و جمعیت پیش‌بین شده رفع ننگ‌های شبکه‌های زیربنایی مناطق مستعد توجه ویژه به صنایع انرژی بر در تلفیق بزرگ نسبی بر خورنداری از ذخایر معدنی و مزیت نسبی برخورداری از منابع انرژی، به خصوص گاز و استقرار آن‌ها در نقاط واقع بر کریدورها و محورهای حمل و نقل بین‌المللی	کاهش عدم تعادل‌های زیربنایی در سازمان فضایی استان استفاده بهینه و اقتصادی از موقعیت ترانزیتی استان حلقه دسترسی دورتر گزیده به زیرساخت‌ها به‌ویژه آب و خدمات اجتماعی در سطح استان توسعه شبکه‌های زیربنایی مناطق با پتانسیل توسعه توسعه صنایع انرژی بر در نزدیکی محورها و کریدورهای بین‌المللی جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدور شمال-جنوب و شرقی - غربی افزایش سهم شبکه بزرگراهی در شبکه جاده‌ای توسعه هماهنگ شبکه راه‌های همگام با افزایش ناوگان با اولویت شبکه راه آهن برقی توسعه ارتباطات فیبر نوری با پهنای باند مناسب بین شهری و درون شهری استفاده از فناوری‌های نوین و برتر ارتباطی و گسترش شبکه‌های مخابراتی در کشور به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان ابزاری برای تمرکز زدایی از شهرهای بزرگ توسعه کاربری‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات شامل: دولت الکترونیک، اقتصاد الکترونیک، بهداشت و درمان الکترونیک، آموزش الکترونیک، تجارت الکترونیک	بهره‌گیری از موقعیت ترانزیتی استان با توسعه و تقویت زیربنای ارتباطی تکمیل شبکه راه‌های استان کاهش سترهای غیر اضطراری از طریق فناوری‌های نو توسعه دور کاری و خدمات در راه دور توسعه شبکه بزرگراهی در مناطق اولویت‌دار جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به زیرساخت‌ها و تسهیلات اطلاعات و ارتباطات
ضوابط ملی آمایش سرزمین-محدود هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	فرآهم‌سازی زمینه‌ها، امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز به منظور ابقای نقش مؤثر ترانزیتی کشور در منطقه توسعه، تجهیز، ارتقا و اصلاح ساختار فضایی شبکه راهی کشور توسعه، تجهیز، تقویت و سطح‌بندی بنادر کشور در سواحل دریای خزر	توسعه و تجهیز زیربنایها و تسهیلات مورد نیاز برای بهره‌گیری کارآمد و سودآور از موقعیت ترانزیتی استان توسعه و تکمیل شبکه راه‌های استان و افزایش سهم آن در جنبه‌های کالا و مسافر

<p>مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین - مهندسان مشاور ستیران</p>	<p>۱۳۵۵</p>	<p>تقویت و ساماندهی یاندر و اسکله‌های صیادی در سواحل شمال کشور - توسعه، تجهیز و تقویت شبکه حمل و نقل هوایی کشور - فراهم‌سازی بسترهای مورد نیاز برای توسعه انرژی‌های تجدید پذیر در تولید و تأمین بومی انرژی - توسعه و تجهیز مناطق ویژه اقتصادی و تخصیص انرژی در مناطق دارای قابلیت - بازنگری و تجدیدنظر در تخصیص آب از سد به رفع تقویت معادن دریاچه‌ها و تالاب‌ها - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصیص آب از سد به رفع تقویت معادن دریاچه‌ها و تالاب‌ها - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخوان‌داری و شبکه آبیاری و زهکشی پایین دست</p>
<p>سند ملی توسعه فرایندی: ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور</p>	<p>۱۳۸۵</p>	<p>سند ملی توسعه فرایندی: ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور</p>
<p>سند ملی توسعه فرایندی: ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور</p>	<p>۱۳۸۵</p>	<p>سند ملی توسعه فرایندی: ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور</p>
<p>برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی</p>

جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/ الزامات در محور نظام سکونتگاهی

سند/موضوع	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین - بلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد شبکه به هم پیوسته مناطق اسکان و فعالیت‌های ملی و معرفی نقش و کارکرد فرامی‌ریزک از آن‌ها - انتخاب تعدادی از کلان‌شهرها، باندر و جزایر مستند کشور و تجهیز آن‌ها در خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فرامی‌ریز - برقراری تناسب کمی و کیفی جمعیت و استقرار تعداد آن در پهنه سرزمین و همسایگی و همسایگی - ساماندهی سطح خدمات و استقرار جمعیت در کشور با توجه به مدیریت سوانح طبیعی، حوادث آب و منابع آب و رعایت شرایط زمین‌شناسی - دستیابی به عدالت‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش پهنه‌ها و مناسب‌سازی ناپدید و تک سوپه - توسعه خدمات اطلاعاتی و ارتباطی -
شرایط ملی آمایش سرزمین-مخصوص هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پر تراکم کشور - ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها - زمینه‌سازی لازم برای استفاده حداکثر از ظرفیت‌ها و توان‌های مراکز جمعیتی کوچک و بزرگ (شهرها، شهرهای کوچک) - در حفظ و نگهداشت جمعیت و برقراری عدالت در الگوی استقرار جمعیت - تعادل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بوم‌ها - بهبود داری از شبکه نسبتاً توسعه یافته مراکز زیست و فعالیت در این مناطق با اتصال تقسیم کار تخصصی بین آن‌ها، با تأکید بر توسعه فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، گردشگری و بازرگانی - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان پذیرش متناسب با سرمایه‌گذاری‌های جدید تولیدی و خدماتی - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش‌پایه، با تأکید بر توسعه خدمات پشتیبان تولید، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، بانکی و بیمه‌ای، حمل و نقل و ترانزیت و استفاده از فن‌آوری‌های نوین در این بخش، متناسب با نقش و جایگاه بین‌المللی کشور 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش پهنه‌ها و تراکم شهری - ارتقای نقش شهرهای میانی و کوچک - کاهش بی‌عدالتی‌ها در دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها - جلوگیری از نابودی روستاها و تقویت بنیه اقتصادی آن‌ها - ارتقای مهارت‌های شغلی به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی - جلوگیری از دلای و واسطه‌گری محصولات روستایی و توسعه بازاریابی مستقیم
مطالبات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها به منظور پذیرش وظایف بالاتر در منطقه تحت نفوذ در راستای عدم تمرکز در تقسیم کار ملی و منطقه‌ای - تبدیل روستاهای مستند و دارای توان‌های رشد و استقرار فعالیت، به روستاشهر و ایجاد و تقویت زیرساخت‌های شهر در آن‌ها - ایجاد نقاط شهری جدید در مناطق مستند گسترش فعالیت و فاقد ظرفیت کافی اسکان جمعیت جدید در مراکز شهری موجود - تقویت شهرهای کوچک و متوسط کوچک با قابلیت توسعه دارای مسافت مناسب از یکدیگر به‌عنوان منطقه‌های شهری در جهت هماهنگی بیشتر در ارائه عملکردهای مشخص در پهنه سرزمین - استقرار شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای موجود و نقاط شهری جدید در کشور - بازگویی و تغییر ساختار بنیادی الگوی نظام شهری با اولویت توسعه، تقویت و تجهیز شهرهای متوسط - توسعه پایدار و موزون روستایی و هماهنگی با توسعه کشور با تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی سازگار با محیط روستایی، توسعه منابع انسانی و تجهیز فضاهای روستایی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش پهنه‌ها و تراکم شهری - ارتقای نقش شهرهای میانی و کوچک - کاهش بی‌عدالتی‌ها در دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها - جلوگیری از نابودی روستاها و تقویت بنیه اقتصادی آن‌ها - ارتقای مهارت‌های شغلی به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی - جلوگیری از دلای و واسطه‌گری محصولات روستایی و توسعه بازاریابی مستقیم

<p>توسعه منابع انسانی محلی با استفاده از دانش و تکنولوژی نوین، افزایش سطح مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، توسعه بخش اطلاع‌رسانی برای تحرک اقتصادی بیشتر جوامع روستایی</p> <p>بهره‌گیری از قابلیت‌های محلی مناطق روستایی به‌منظور سازمان‌دهی نظام خدمات‌رسانی چندسطحی و اصلاح نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی</p> <p>استفاده حداکثر از ظرفیت محیط‌های روستایی برای حفظ و نگهداشت جمعیت متناسب با اقتصاد منطقه‌ای، توان‌های اکولوژیک و بهره‌گیری مؤثر و متوازن از منابع پایه پراکنده کشور در فضاهای روستایی</p> <p>توانمندسازی و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی با تأکید بر توسعه فرصت‌های برابر از جهت دسترسی به منابع، امکانات و منابع میان‌شهر و روستا</p> <p>توجه به شبکه‌های بازار و بازاریابی محلی روستایی و تحکیم پیوند آن‌ها با شبکه‌های بازارهای ملی و جهانی</p>	<p>شرایط ملی آمایش سرزمین-صوب حیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	<p>جلو‌گیری از پراکنده‌رویی و توسعه درون‌انزوا</p> <p>جلو‌گیری از مهاجرت‌های روستا-شهری با سازوکارهای منطقه‌ای و منطقه</p> <p>کاهش آسیب‌های اجتماعی</p> <p>ارتقای ظرفیت‌های شغلی و مهارتی</p> <p>حمایت از مسکن اجتماعی و توسعه آن</p>
<p>توسعه منابع انسانی محلی با استفاده از دانش و تکنولوژی نوین، افزایش سطح مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، توسعه بخش اطلاع‌رسانی برای تحرک اقتصادی بیشتر جوامع روستایی</p> <p>بهره‌گیری از قابلیت‌های محلی مناطق روستایی به‌منظور سازمان‌دهی نظام خدمات‌رسانی چندسطحی و اصلاح نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی</p> <p>استفاده حداکثر از ظرفیت محیط‌های روستایی برای حفظ و نگهداشت جمعیت متناسب با اقتصاد منطقه‌ای، توان‌های اکولوژیک و بهره‌گیری مؤثر و متوازن از منابع پایه پراکنده کشور در فضاهای روستایی</p> <p>توانمندسازی و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی با تأکید بر توسعه فرصت‌های برابر از جهت دسترسی به منابع، امکانات و منابع میان‌شهر و روستا</p> <p>توجه به شبکه‌های بازار و بازاریابی محلی روستایی و تحکیم پیوند آن‌ها با شبکه‌های بازارهای ملی و جهانی</p>	<p>سازمان‌دهی شبکه سکونتگاهی کشور با هدف ارتقای بهره‌وری از سرزمین با ملاحظات محیط‌زیستی و کاهش مشکلات</p> <p>به جهت لحاظ رویکردهای چون گسترش حوزه نفوذ اقتصاد کشور در منطقه و محیط آسیای جنوب غربی، سازمان فضایی مطلوب توسعه کشور، مؤلفه‌های نوین برنامه‌ریزی و تجارب جدید جهانی و تمرکززدایی از طریق انتخاب مراکز متعدد با اختیارات لازم، شبکه سکونتگاه شهری کشور در سه لایه طبقه‌بندی می‌شود:</p> <p>۱- لایه پیرامونی، شامل استان‌های مرکزی کشور، به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق راهبردی اقتصادی و سیاسی آن‌ها در خارج از مرزهای کشور</p> <p>۲- لایه مرکزی، شامل مراکز منتخب مناطق ۹ گانه به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی کشور با جامعه بین‌المللی در حوزه‌های علم و فناوری، آموزش، تحقیق و توسعه، تبادلان کالا، خدمات و اطلاعات و گسترش کسب و کار با بازارهای جهانی</p> <p>۳- لایه میانی، شامل مراکز استان‌ها و شهرهای برخوردار از توانمندی و با استقرار در موقعیت‌های مناسب نسبت به ابرمناطق شهری و روستایی به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی بین این مراکز با حوزه نفوذ خود، با سایر مراکز منتخب لایه میانی و نیز با لایه مرکزی فعالیت می‌نماید.</p> <p>تقویت و ساماندهی سکونتگاه‌ها و عرصه‌های روستایی با هدف حفظ ارتباط پویا و سازنده بین نواحی شهری و روستایی و تقویت زنجیره‌های ارزش با تأکید بر استقرار صنایع کوچک و اشتغال‌زاه</p> <p>انجام بخشی به فرایندها و دوره‌های تبدیل و الحاق سکونتگاه‌های روستایی به شهر با هدف ماندگاری جمعیت در روستاها و حفظ و بهره‌وری از اراضی قابل کشت</p> <p>ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی پیرامون شهرها به‌ویژه کلان‌شهرها</p>	<p>بهره‌گیری از ظرفیت‌های سکونتگاه‌های غیررسمی و توزیع مهاجرت معکوس از طریق آمایش سرزمین، توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی در این مناطق با ایجاد شغل و سکونتگاهی متناسب در روستاها</p> <p>سامان‌بخشی مناطق حاشیه‌نشین تعیین شده توسط شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از طریق تدوین و اجرای سازوکارهای حقوقی، مالی و فرهنگی و توانمندسازی ساکنان بافت‌های واقع در داخل محدوده‌های شهری با مشارکت آن‌ها</p> <p>تأمین منابع مالی و تسهیلات ارزاق قیمت و زمین مورد نیاز برای روستائیان</p>
<p>برنامه ششم - توسعه شورای اسلامی</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>۱۳۹۴</p>

<p>کاهش اتکا به خودرهای شخصی</p> <p>جلوگیری از بی عدالتی فضایی در دسترسی به خدمات</p> <p>توسعه اقتصادهای محلی</p> <p>ایجاد ساختار شبکه‌ای نظام شهری</p> <p>توسعه زیربنای اصلی بر اساس سلسله مراتب جمعیتی</p> <p>توسعه خدمات پشتیبان تولید در شهرهای کوچک و میانی</p> <p>مبدل سازی شهرهای حومه‌ای به شهرهای آماداری خودر اتکا</p> <p>ایجاد چارچوب نهادی منطقه‌ای در کلان‌شهرها</p> <p>جلوگیری از نابودی زمین‌های کشاورزی پیرامون شهرها</p>	<p>توسعه حمل و نقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت و تأمین نانوگان و تجهیزات فضای شهری شهرها و حومه آنها</p> <p>بهبودی و نوسازی در بافت‌های فرسوده و ساماندهی و احیای شهرهای آسیب دیده از جنگ‌های تسلیحاتی و استفاده از اراضی رها شده و ساختمان‌های مخروبه</p> <p>ایجاد پوشش خدماتی مناسب برای روستاها به منظور دسترسی آنها به نیازهای روزانه، فرهنگی و غیره ..</p> <p>توسعه بخش خدماتی مناسب برای روستاها در شهرستان‌های کوچک</p> <p>توسعه بخش خدماتی مناسب برای روستاها در شهرستان‌های بزرگ</p> <p>حمایت از توسعه شهرهای متوسط در نواحی حاشیه‌ای و دور افتاده</p> <p>توسعه شبکه‌های کوچک برای تأمین پوشش خدماتی روستاها</p> <p>تکمیل و بنا کردن شبکه شهری درجه بندی شده‌ای که بتواند میان مراکز تقویتی و محیط روستایی رابطه برقرار کند</p> <p>پیوستن شهرهای متوسط به شبکه‌های بزرگ زیربنایی (شبکه بزرگراه، شبکه راه آهن، شبکه انتقال گاز و نفت و برق)</p> <p>ایجاد تجهیزات خدمات تولیدی در شهرهای متوسط</p> <p>تسهیل جذب مهاجران روستایی و شهرهای کوچک به شهرهای متوسط از طریق آموزش مهارت به آنها و اجرای سیاست‌های مسکن اجتماعی</p> <p>تداوم طرح‌های جامع برای تمامی شهرهای حومه‌ای</p> <p>تقویت تجهیزات خدماتی در شهرهای حومه‌ای</p> <p>توسعه تأسیسات زیربنایی و تجهیزات و خدمات عمومی و دستگاه‌های اداری در شهرهای متوسط دور از مراکز اصلی</p> <p>توسعه صنایع کوچک و پیشه‌های تولیدی و همچنین کارکرد گردشگری در شهرهای متوسط دور افتاده</p> <p>عرصه کشاورزی پیرامون شهرها حفظ شود</p> <p>برنامه‌ریزی و هماهنگ کردن توسعه مناطق شهری</p> <p>خلق چارچوب نهادی برای مناطق شهری یا شهر منطقه‌ها (زیر نظر مستقیم استاندار) به منظور رسیدگی به مسائل برنامه‌ریزی و هماهنگی توسعه فضایی</p>	<p>مطالعه استراتژی دازمدت</p> <p>طرح آمایش سرزمین</p> <p>مهندسان مشاور سبهران</p>
	<p>۱۳۵۵</p>	

جدول ۵- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی

سند/منبع	سال	راهبر/سیاست	حکم/الزامات
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - تربیت انسان‌های سالم، با انگیزه، شاداب، متدین، وطن دوست، جمع گرا، نظم‌پذیر و قانون گرا - ارتقاء سطح آموزش، پژوهش و بهرهوری نیروی کار - تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی - ایجاد و تقویت نهادهای و تشکلاتی منطقه‌ای - بهبود شاخص‌های توسعه انسانی با تأکید بر تدبیر، شکوفایی استعدادها و خلافت‌ها، گسترش سلامت و ارتقای سطح دانش عموم - تعامل سازنده میان ارزش‌ها و برت‌های مناطق گوناگون کشور با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و انگیزه‌های ملی و اقدام در جهت ترویج اجزای مناسب فائولی به سطح منطقه‌ای و محلی - تقویت هدایت‌دهنده‌ها و پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس و ویژه 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از دین‌گرایی، قانون‌گرایی و آسیب اجتماعی - جلوگیری از نابودی استقامت ملی - ارتقای همکاری‌های منطقه‌ای - توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران اقی ۱۴۰۴	۱۳۸۷	<ul style="list-style-type: none"> - تمرکز دادن فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی به سمت و سوی عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد - حفظ وحدت، امنیت و یکپارچگی سرزمین - رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور - ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از کاهش همبستگی ملی - ارتقای رفاه اجتماعی و جلوگیری از افزایش عدم تعادل‌ها - جلوگیری از نابودی هویت ایرانی-اسلامی - استفاده بهینه از منابع فرهنگی - جلوگیری از طردشدگی گروه‌های محروم و آسیب‌پذیر
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای در راستای تقویت همبستگی ملی - توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در مناطق مختلف کشور و برقراری تعادل در شاخص‌های اصلی آن - توسعه علوم، آموزش، پژوهش و فن آوری و گسترش و تجهیز مراکز آموزشی، پژوهشی، شهرک‌ها و پارک‌های علمی و فن آوری کشور - تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور، به ویژه شهرهای تهران، شیراز، اصفهان، تبریز، اهواز و یزد - تأکید بر حفظ و پویایی هویت ایرانی-اسلامی در تعامل با برون‌نگری و انکاز بر این هویت برای تحکیم و انسجام وحدت ملی در ایجاد درونی - گسترش آموزش و بهداشت، به ویژه برای زنان و جوانان در مناطق کمتر توسعه یافته و گروه‌های اجتماعی در معرض خطر - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از کاهش سطح عمومی جامعه - ایجاد سامانه بیمه دین‌گرانه - جلوگیری از ناهمبستگی و توسعه همبندی‌های بین بخشی - حمایت از سلامت گروه‌های آسیب‌پذیر - ایجاد پایگاه داده مستجم برای نظام سلامت
مطالعات آمایش سرزمین - مقلدانی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - تأمین، حفظ و ارتقای سلامت افراد و جامعه؛ - ترویج الگوهای رفتاری سالم و افزایش آگاهی‌های بهداشتی مردم و کاهش رفتارهای پرخطر؛ - تقدم پیشگیری بر درمان، به منظور کنترل و ریشه‌کنی بیماری‌های واگیردار؛ - ایجاد و توسعه بیمه‌های سلامت‌نگر و تأکید بر روش‌های پرداخت سرانه و نظارت بر عملکرد نظام بیمه درمان کشور؛ - تقویت هماهنگی بین بخشی به خصوص برای گسترش کمی و کیفی نظارت بر بهداشت و امنیت مواد غذایی، دارویی، بهداشتی و آرایشی و 	

<p>افزایش شایستگی ها و عوامل مؤثر در بهداشت و ایمنی محیط‌های خصوصی و عمومی با تأکید بر دسترسی آب آشامیدنی سالم و کنترل آلودگی های صوتی، شیمیایی، و نظیر این‌ها؛</p> <p>- ایجاد و توسعه محیط‌های حمایتی سلامت جسمی، روانی و اجتماعی با تأکید بر حفظ حرمت انسانی و حقوق مدنی بیماران و مشارکت با سایر بخش‌ها برای تأمین نیازهای اساسی آن‌ها؛</p> <p>- اصلاح ساختار نظام سلامت جامعه در راستای ایجاد یک نظام پاسخگو برای ارائه خدمات سلامتی به آحاد مردم؛</p> <p>- وضع قوانین برای حمایت از اقطار آسیب‌پذیر از قبیل زنان، افراد کم‌درآمد، معذمان، و نوجوانان؛</p> <p>- تغییر الگوها و اولویت‌های سرمایه‌گذاری در زمینه منابع فیزیکی، نیروی انسانی و فناوری؛</p> <p>- طراحی و عملیاتی کردن نظام جامع اطلاعات در بخش سلامت؛</p> <p>- تأکید بر ارتقای ارائه خدمات سلامت به بخش غیردولتی با بهره‌گیری از نظام مناسب خرید خدمت، به منظور افزایش کارایی و بهبود مستمر کیفیت خدمات؛</p> <p>- عادلانه ساختن دریافت خدمات سلامت برای آحاد جامعه و تأمین منابع مالی مورد نیاز برای مراقب‌های اولیه بهداشتی؛</p> <p>- طراحی و استقرار نظام جامع مدیریت خدمات درمانی کشور با تأکید بر تخصیص بهینه منابع و در نظر گرفتن سطح بندی، نظام رجوع و ...؛</p> <p>- توجه سرمایه‌گذاری بیشتر در دو بخش آموزش و پرورش و ارتقای پژوهش‌های علمی، کاربردی</p>	<p>افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی</p> <p>- تقویت انسجام ملی و ارتقای هویت اسلامی- ایرانی اقوام مختلف و مشارکت آنان در اداره امور، توسعه و امنیت مناطق مختلف کشور؛</p> <p>- تقویت پیوندهای مناطق مرزی با داخل کشور با رویکرد یکپارچگی اجتماعی و ارتقای سرمایه‌های اجتماعی ملی در پهنه سرزمین توسعه یافته و تأمین اجتماعی در نواحی مختلف کشور و زمینه‌سازی تحقق عدالت فراگیر در پهنه سرزمین، کاهش فقر، نابرابری و آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر توانمندسازی و حداکثر استفاده از مشارکت مردم</p> <p>- توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارت‌آموزی متناسب با عملکرد تخصصی هر قلمرو به‌ویژه نواحی مرزی و حاشیه شهرها</p> <p>- توزیع جغرافیایی و سامانه‌های دانشگاهها و مراکز آموزشی و پژوهشی در سطح کشوری آنها بر اساس مقتضیات و اولویت‌های توسعه ملی، منطقه‌ای و استانی و کار پژوهی هر منطقه</p> <p>- تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور، به‌ویژه کلان‌شهرها و محدود نمودن توسعه کمی سطح پایین آموزش عالی به قعر سطح بالاتر</p> <p>- طراحی و ساخت فضاهای تربیتی متناسب با اقصانات برنامه درسی، استانداردهای تربیتی، تحولات جمعیتی</p> <p>- الزام به پوست نیازمندی‌های نیروی انسانی برای طرح‌های توسعه‌ای، خدماتی و تولیدی عمده برای تعیین نیازهای آموزشی آن در منطقه توسعه و تقویت قطب‌های علمی - دانشگاهی در شهرهای منتخب</p>	<p>جلو‌گیری از نابودی هویت ملی و ارتقای همگرایی</p> <p>- ارتقای همبستگی و انسجام ملی بر مبنای رویکردهای مشارکتی</p> <p>- توانمندسازی و مقدرسازی مردم</p> <p>- تمرکز بر مهارت به جای مدرک</p> <p>- ایجاد هماهنگی بین قابلیت‌های منطقه‌ای و آموزش تخصصی</p> <p>- توسعه ارتباط دانشگاه با صنعت</p> <p>- آمایش فضایی فضاهای آموزشی</p> <p>- جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در حوزه‌های رفاهی و تأمین اجتماعی</p>
<p>مواظبت ملی آمایش سرزمین، مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۹۴</p>	<p>توسعه فرهنگ قرآنی و سیر امامان و پیامبران</p> <p>- جلوگیری از فروپاشی و نابودی نقش‌های خانواده</p> <p>- افزایش نرخ باروری</p>
<p>نقشه مهندسی فرهنگی کشور - دبیر خانه شورای عالی انقلاب فرهنگی</p>	<p>۱۳۹۲</p>	<p>ایرانی</p> <p>- باز آفرینی نظام کفری، ساختارهای رسمی و غیررسمی و مهارت‌های جامعه مبتنی بر جهان بینی و تعالیم اسلام ناب محمدی(ص)</p>

<p>- تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و امین‌سازی خانواده - جلوگیری از کاهش نرخ باروری کل و ارتقای آن - مطالعات جمعیت‌شناختی و آمایش و پایش منسجم جمعیتی - طراحی و نهادینه‌سازی آداب و سبک زندگی اسلامی - ایرانی - انسجام‌بخشی و تقویت مشارکت فراگیر و نظام‌مند نهاد خانواده، نظام تعلیم و تربیت سازمان‌های اجتماعی و اداری و سایر نهادهای مرتبط در گسترش نظم و انضباط، قانون‌گرایی و احساس امنیت عمومی و ظرفیت‌سازی و فرهنگ‌سازی برای رفع موانع فرهنگی، ساختاری و رفتاری - تبیین، نهادینه‌سازی و ارتقای اخلاق و رفتار و نظام حقوقی اسلام در حوزه‌های اجتماعی و سیاسی - طراحی و استقرار الگوی اسلامی اخلاق و فرهنگ کار و رفتار اقتصادی دولت و مردم در عرصه تولید، توزیع و مصرف - تبیین، ترویج و نهادینه‌سازی هنر معتمد، عالی‌بخش، شوق‌آفرین و استکبارستیز و تعمیق درک زیباشناختی عمومی و بهره‌گیری از ظرفیت هنر در تمکین فرهنگ اسلامی - ایرانی و گشتن انقلاب اسلامی مبتنی بر پیالان امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) - طراحی و استقرار نظام جامع و کارآمد، اطلاعات، ارتباطات و رسانه‌های مبتنی بر آموزه‌های دینی، انقلابی و ارزش‌های اخلاقی، مقتضیات راهبردی کشور و سیاست‌های کلی نظام</p>	<p>- گسترش تأثیرگذاری و ارزش‌آفرینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - بازنگری و اصلاح اهداف و کارکردهای فرهنگی نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی - ساماندهی چهره فرهنگی انقلاب اسلامی، راهبردی فعال چنگ نرم و ارتقای مولفه‌های قدرت نرم نظام اسلامی - افزایش صرفیبا ایمنی و تاب‌آوری ایمنی، پیشگیری و کاهش خطرات ناشی از حوادث و سوانح - کمک به حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی با استفاده از توان و ظرفیت‌های مردمی و افزایش مشارکت‌های اجتماعی مردم - تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از آشنای آسیب‌پذیر و بی‌سواد و بی‌سواد، حمایتی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی - خدمات‌رسانی به‌ویژه به افراد در معرض آسیب‌های اجتماعی - بسط و توسعه نقش مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه‌های مشارکت‌های گروهی و تأمین مالی - بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع مناسب مهارت، جمعیت و مهاجرت در کشور - حمایت و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار - مقابله با اعتیاد، ساماندهی کودکان کار و حمایت از بیچارگان روانی مزمن و سالمندان - تأمین نیاز آشنای آسیب‌پذیر و گروه‌های هدف سازمان‌های حمایتی به مسکن - توسعه فرهنگ کتاب‌خوانی یا اولویت کتابخانه‌های روستایی در مناطق کمتر توسعه‌یافته - حمایت از کتاب‌فروشان، ناشران و مطبوعات و توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از اماکن مذهبی - میناباز، میراث فرهنگی و حمایت از صنایع دستی و تشریفات و توسعه گردشگری - تقویت و تمکین جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن</p>	<p>- جلوگیری از نابودی سبک زندگی ایرانی - اسلامی - توسعه مشارکت‌های مدنی - جلوگیری از غریب‌زدگی و توسعه فرهنگ ایثار و شهادت - گسترش نقش فناوری‌های نو در توسعه فرهنگی - صلادار و توسعه فرهنگ ایرانی - اسلامی و ارزش‌های آن در سطح بین‌المللی</p>
<p>برنامه ششم توسعه - مجلس شورای اسلامی</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>- جلوگیری از آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات - افزایش سرمایه اجتماعی - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی اجتماعی - توسعه نقش جنبش‌ها و نهادهای مردمی - جلوگیری از افزایش سکونتگاه‌های غیررسمی - توانمندسازی گروه‌های آسیب‌پذیر - توسعه مسکن اجتماعی - توسعه مراکز فرهنگی و فرهنگ توسعه، و کتاب‌خوانی - توسعه تولیدات فرهنگی - جلوگیری از فروپاشی نهاد خانواده</p>

جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست

سند طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم‌الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین - ملامتی مقام معظم رهبری	۱۳۸۰	<ul style="list-style-type: none"> - حفظ، احیا و بهبودی دوباره زمین از سر به‌پایه، منابع طبیعی تجدیدشونده و حفظ محیط زیست در طرح توسعه - تقویت همدند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس و ویژه با توجه به ملاحظات دفاعی، امنیتی، فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی - افزایش نقش و فعالیت مردم در فرایند توسعه - دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه - استفاده مؤثر از موقوت، مراتع تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی کشور در مسیر اهداف توسعه، تقویت گردشگری و حفاظت از سواحل تاریخی 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش وابستگی به منابع تجدیدنیابپذیر - حفظ مناطق حساس اکولوژیکی - جلوگیری از عدم توازن‌های منطقه‌ای - استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های گردشگری
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد و توسعه نظام ارزیابی، پایش و ارائه گزارش در زمینه تنوع - تدوین و اجرای راهبردهای بخشی توسعه پایدار مبتنی بر حفاظت از تنوع زیستی - تقویت و تعمیق ملاحظات تنوع زیستی در سطح زیست‌بوم‌ها و زیستگاه‌ها - تدوین اصول، سیاست‌ها و دستورالعمل‌های اصنام ضوابط تنوع زیستی در فعالیت‌ها - تدوین و تکمیل شاخص‌های پایداری و اصنام آن‌ها در فعالیت‌های مرتبط با تنوع زیستی - تدوین و اجرای برنامه جامع توسعه طبیعت‌گردی - اصلاح و تقویت مدیریت شبکه مناطق حفاظت شده - تدوین اصول، سیاست‌ها و ضوابط توسعه فناوری زیستی و به کارگیری آن در زمینه‌های مرتبط با تنوع زیستی - پیشگیری و مبارزه با تخریب سرزمین با تأکید بر استفاده از دانش بومی جوامع محلی - اصلاح نظام بهره‌برداری از منابع طبیعی (منابع پایه تولید) و مهار عوامل نابینداری منابع - هماهنگی بین مجموعه دستگاه‌های اجرایی اثرگذار بر عرضه‌های منابع طبیعی با اصنام مدیریت یکپارچه و نظام‌مند بر منابع طبیعی کشور - اصنام دیدگاه‌های آمایشی برای تعیین کاربری اصولی عرضه‌های جنگلی و مرتعی در فرایند توسعه کشور - ایجاد و تقویت سیستم‌های آب برای مصارف کشاورزی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از نابودی تنوع زیستی - کاهش فرآیندهای مخرب اکولوژیکی - ارتقای مدیریت محیط زیست - ارتقای جایگاه دانش محلی در حفظ محیط زیست - استفاده پهنه و پایدار از منابع طبیعی - اجتناب از مدیریت چند پارچه و متفرق - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - ایجاد نظام پایش و دیده‌بانی کارآمد
ضوابط ملی آمایش سرزمین - مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - تعامل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بوم‌ها - رعایت ملاحظات امنیتی و دفاعی "حفاظت از محیط زیست" و "حراست از مراتع فرهنگی" در استقرار جمعیت و فعالیت - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنایع وابسته و تبدیلی مرتبط با آن - توجه به محدودیت‌های آب برای مصارف کشاورزی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از تخریب محیط زیست - هوشمندسازی حفاظت از محیط زیست - ایجاد چرخه بسته در مدیریت پسماند - تمرکز داین و افزایش مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط زیست - ارتقای مهارت و دانش مسئولان و کارکنان بخش محیط زیست - جلوگیری از توسعه‌های فاقد ارزیابی‌های محیط زیستی
مطالعات آمایش سرزمین - مهندسی دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - انجام برنامه‌های محیط زیستی با توجه به اصل توسعه پایدار برای جلوگیری از بروز صدمات محیط زیستی - ارتقاء فن آوری‌های لازم جهت کاهش آلودگی‌های آب، خاک، هوا، سروصدا در مناطق شهری، صنعتی و مناطق کشاورزی - اجرای طرح‌های مدیریت پسماند و گسترش روش‌های بازیافت در شهرها و مناطق صنعتی - ارتقاء آگاهی‌های عمومی و جلب مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط زیست - ارزیابی طرح‌ها و پروژه‌های ملی با معیارهای زیست محیطی قبل از تصویب - ارتقاء کمی و کیفی دانش و مهارت‌های فنی نیروهای متخصص در مسائل زیست محیطی با توجه به شرایط محیطی کشور 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از تخریب محیط زیست - هوشمندسازی حفاظت از محیط زیست - ایجاد چرخه بسته در مدیریت پسماند - تمرکز داین و افزایش مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط زیست - ارتقای مهارت و دانش مسئولان و کارکنان بخش محیط زیست - جلوگیری از توسعه‌های فاقد ارزیابی‌های محیط زیستی

<p>شرایط ملی آمایش سرزمین مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۹۴</p> <p>افزایش تراش مثبت از معادری در تجارت کالا - بازنگری و تجدیدنظر در تخصیص آب از سدھا به نفع ظرفیت مخازن دریاچھا و تالابھا در پایین دست و حفظ حقلھاھای محیطزیستی رودخانهھا و تالابھا - کاهش نسبت حجم آب مصرفی کلی کشور به حجم آبی منابع آب تجدیدشونده متناسب با ظرفیت هر منطقه - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح های سد، آبخیزداری، آبیرواداری، و شبکه های آبیاری و زهکشی پایین دست - تدوین الگوی بهینه کشت در دشتھا (واحدهای آکروزونکی) با تأکید بر ارزش اقتصادی آب - ارتقای بهره‌وری آب و به کارگیری روش های مناسب آبیاری یا شرایط اقلیمی و منطقه‌ای در رانسانای سرسره‌جویی و استفاده بهینه از منابع</p>	<p>کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی - مدیریت یکپارچه و پایدار منابع آب - جلوگیری از هدر رفت منابع طبیعی - رعایت حقله‌های محیط‌زیستی - جلوگیری از بی‌عدالتی‌ها در تخصیص و توزیع منابع آب</p>
<p>شرایط ملی آمایش سرزمین مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	<p>۱۳۹۴</p> <p>افزایش تراش مثبت از معادری در تجارت کالا - بازنگری و تجدیدنظر در تخصیص آب از سدھا به نفع ظرفیت مخازن دریاچھا و تالابھا در پایین دست و حفظ حقلھاھای محیطزیستی رودخانهھا و تالابھا - کاهش نسبت حجم آب مصرفی کلی کشور به حجم آبی منابع آب تجدیدشونده متناسب با ظرفیت هر منطقه - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح های سد، آبخیزداری، آبیرواداری، و شبکه های آبیاری و زهکشی پایین دست - تدوین الگوی بهینه کشت در دشتھا (واحدهای آکروزونکی) با تأکید بر ارزش اقتصادی آب - ارتقای بهره‌وری آب و به کارگیری روش های مناسب آبیاری یا شرایط اقلیمی و منطقه‌ای در رانسانای سرسره‌جویی و استفاده بهینه از منابع</p>	<p>جلوگیری از تخریب زمین - کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی - جلوگیری از برداشت ناپایدار منابع آب های زیرزمینی و سطحی - توسعه دیپلماسی آب - جلوگیری از عدم رعایت حقله‌های محیط‌زیستی - توسعه صنایع و فعالیت‌ها بر اساس منابع آب و ظرفیت تحمل - جلوگیری از تخصیص و استفاده ناعادلانه و ناپایدار منابع آب - سرسره‌جویی در مصرف آب و ارتقای بهره‌وری آن - اصلاح الگوی کشت - سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - جلوگیری از فرسایش و تخریب خاک - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - جلوگیری از بیابان‌زایی و زیرگردھا - جلوگیری از نابودی جانپدهای طبیعی</p>

<p>مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی کشور، طرح کاربری مطلوب اراضی مناطق ساحلی کشور - وزارت راه و ترابری ۱۳۸۸</p>	<p>آب با توجه به محدودیت‌های ناشی از تغییرات آب و هوایی - خشک، پیشگرمی و کاهش فرسایش خاک و تغذیه آبخیزان‌ها یا بحری عملیات آبخیزداری و آبخیزداری در حوضه‌های آبخیز کشور - محدودیت کشت محصولات آبی با نیاز آبی بالا در فضای باز و چالگری در موارد ممکن از طریق کشت گلخانه‌ای، - مدیریت جامع و یکپارچه حوضه‌های آبخیز برای بهره‌برداری از منابع آب پایدار (آب، خاک و پوشش گیاهی) - توسعه، حفاظت و احیای جنگل‌ها و مراتع کشور - ارتقاء سطح عملیات و همکارهای دولتی یا چندجانبه با کشورهای منطقه به منظور حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی - رعایت ملاحظات محیط زیستی (توان اکولوژیک و ظرفیت تحمل زیستی) در استقرار فعالیت‌های توسعه‌ای در پهنه سرزمین - پایبندی‌های و جلوگیری از پایداری و تثبیت شیب‌های روان و مهار کانون‌های شکل دهنده ریزگردها - سیات و استفاده بهینه از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های طبیعی</p>	<p>اجتناب از بهره‌برداری‌های نابینا در بخش کشاورزی - اجتناب از نابودی اکوسیستم‌ها طبیعی - جلوگیری از ساخت و سازهای بی‌رویه در مناطق حساس اکولوژیکی - اجتناب از توسعه در حریم - جلوگیری از پراکنده‌رویی شهرها</p>
<p>۱۳۵۵</p>	<p>توسعه عمومی شهرها و بهره‌گیری از اراضی موات و سایر داخل شهرها - اختصاص اراضی ساحلی و جنگلی با کاربری عمومی یا تأکید بر احیاء و حفظ جنگل‌ها، حریم دریا و رودخانه - مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی مبتنی بر توان و پایداری زیست‌بوم پهلو به افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی - ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست - اصلاح شرایط زیستی به منظور برخورد سازنده جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی - پیشگرمی و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جزئیات اجرای تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده‌کنندگان و تخریب‌کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت - پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلوده هوا، آب، خاک، آلودگی‌های صوتی، امواج و اشمه‌های مخرب و تغییرات نامساعد اقلیم - تهیه اطلس زیست‌بوم کشور و حفاظت، احیاء، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدید پذیر (مانند دریا، دریاچه، رودخانه، مخزن سد، تالاب، آبخیز زیرزمینی، جنگل، خاک، مرج و تنوع زیستی پهلو زیست‌حیات وحش) و اضماع محدودیت قانونمند در بهره‌برداری از این منابع - مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست‌محیطی نظیر پایداری، گردوغبار، پهلو ریزگردها، خشکسالی و عوامل سرایت دهنده میکروبی و رادارویکتیو</p>	<p>اجتناب از بخشی‌نگری و مدیریت متفرق در عرصه منابع طبیعی - افزایش مشارکت‌های مردمی - اجتناب از افزایش آلوده‌دهی محیط زیستی - ایجاد نظام پایش کارآمد محیط زیستی - بازبینی قوانین محیط زیستی - کاهش آسیب‌پذیری و سازگاری با تغییرات اقلیمی - ارتقای مدیریت منابع آب کشور - توسعه فناوری‌های سبز - ارتقای آگاهی‌های محیط زیستی - ارتقا و کارآمدسازی دیپلماسی محیط زیستی</p>
<p>سیاست‌های کلی محیط زیست - حضرت آیت‌الله خمینی</p>	<p>۱۳۸۴</p>	<p>گسترش اقتصاد سبز - عادل‌بخشی و حفاظت کلی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخیزداری، مدیریت عوامل کاهش بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی و تسخیر و کنترل ورود آلوده‌ها - استقرار نظام حساسیت زیست‌محیطی در کشور با لحاظ ارزش‌ها و هنرهای زیست‌محیطی (تخریب، آلودگی و احیاء) در حساب‌های ملی - حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط زیست با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز - تدوین منشور اخلاق محیط زیست و ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق زیست‌محیطی مبتنی بر ارزش‌ها و الگوهای سازنده ایرانی - اسلامی</p>

<p>ارتقاء مطالعات و تحقیقات علمی و بومی‌سازی از فناوری‌های نوآرانه زیست‌محیطی و تجارب سازنده بومی در زمینه حفظ تعادل زیست‌بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط‌زیست</p> <p>گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست‌محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسئولیت‌پذیری اجتماعی</p> <p>تقویت دیپلماسی محیط‌زیست</p>	<p>اجتناب از توسعه بدون ارزیابی محیط‌زیستی</p> <p>جلو‌گیری از نابودی تالاب‌ها</p> <p>جلو‌گیری از هدر رفت پسماندها و مدیریت پایدار پسماندها</p> <p>ایجاد چرخه‌های بسته آب</p> <p>جلو‌گیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع</p> <p>جلو‌گیری از بیابانزایی</p> <p>جلو‌گیری از نابودی خاک و آبخوان‌ها</p> <p>مدیریت سبز منابع طبیعی و سوخت‌ها</p> <p>توسعه جنگل‌ها و مراتع</p> <p>رعایت حلقه‌های محیط‌زیستی</p> <p>جلو‌گیری از نابودی تنوع زیستی</p>
<p>ارزیابی راهبردی محیط‌زیست (SEA) در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (EIA) طرح‌های بزرگ کلیه دستگاه‌های اجرایی و بخش‌های خصوصی و تعاونی، نهادهای عمومی غیردولتی در پهنه سرزمینی</p> <p>اجرای برنامه عمل حفاظت، احیاء، مدیریت و بهره‌برداری مناسب از تالاب‌های کشور</p> <p>اجرای طرح‌های جامع مدیریت پسماند پایریزه در سواحل دریاها، رودخانه‌ها، جنگل‌ها و دشت‌های حاشیه تالاب‌ها</p> <p>تهیه و اجرای طرح جامع پیشگیری و اطفای حریق در عرصه تحت مدیریت سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری و سازمان حفاظت محیط‌زیست</p> <p>تکمیل و اجرای تأسیسات جمع‌آوری، تصفیه، بازچرخانی و مدیریت پساب و فاضلاب در شهرها و شهرک‌های صنعتی و خدماتی</p> <p>احیاء، توسعه و غنی‌سازی جنگل‌ها</p> <p>اجرای عملیات آبخیزداری و حفاظت از خاک و آبخوان</p> <p>بیابان‌زدایی و کنترل کانون‌های بحرانی آن</p> <p>تهیه نقشه‌های خنثی‌نگاری (کاداستر) منابع طبیعی</p> <p>اجرای برنامه مدیریت سبز شامل مدیریت مصرف انرژی، آب، مواد اولیه، تجهیزات و کاغذ، کاهش مواد جامد زائد و بازیافت آن‌ها در ساختمان‌ها و وسایل نقلیه</p> <p>احتیاط رویشگاه‌های مرعی و توسعه و فرآوری گیاهان دارویی</p> <p>تبدیل پسماند به کود یا انرژی برای شهرهای مختلف</p> <p>اقدامات سیاسی، اقتصادی و عمرانی لازم برای تثبیت، استمرار و افزایش حلقه به رودخانه‌های مشترک و مرزی</p> <p>تهیه، تدوین و اجرای برنامه عمل حفاظت و مدیریت از مناطق چهارگانه محیط‌زیست و گرنه‌های در معرض تهدید و خطر انقراض</p> <p>حیات‌وحش کشور</p> <p>جلو‌گیری از تغییر کاربری، تجاوز و تصرف، مبارزه با قاچاق چوب، استقرار مدیریت پایدار جنگل</p>	<p>برنامه ششم توسعه-مجلس شورای اسلامی</p> <p>۱۳۹۵</p>

۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی

۲-۲-۱- بررسی وضعیت

از نظر جغرافیایی، استان همدان از شمال با استان‌های قزوین و زنجان، از جنوب با استان لرستان، از غرب با استان‌های کردستان و کرمانشاه و از شرق با استان مرکزی همسایه است. این استان ۱/۲ درصد از مساحت کشور را تشکیل داده است و بر اساس آخرین تغییرات در تقسیمات کشوری دارای ۱۰ شهرستان، ۲۶ بخش، ۳۱ شهر و ۷۵ دهستان است. استان همدان سرزمینی نسبتاً بلند و کوهستانی است؛ به گونه‌ای که ارتفاع بیشتر نقاط آن بین ۱۵۰۰ تا ۳۵۰۰ متر از سطح دریا است. در میان ارتفاعات استان و بین کوه‌هایی که شمال، جنوب، مرکز و شرق استان را فرا گرفته‌اند، دشت‌های متعددی به چشم می‌خورند که مناطق کشاورزی و سکونتگاهی استان را تشکیل می‌دهند. دشت‌های رزن، فامنین، قهاوند، کیودرآهنگ، همدان- بهار، اسدآباد، تویسرکان، ملایر و نهاوند از جمله این دشت‌ها هستند و بین ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ متر ارتفاع دارند. معروف‌ترین و گسترده‌ترین رشته کوه استان، کوهستان الوند است که قله آن ۳۳۶۳ متر ارتفاع دارد. مرتفع‌ترین نقطه استان، قله یخچال (گاوبره) است که ۳۳۸۴ متر ارتفاع دارد. بلندی قله الوند در برخی منابع تا ۳۵۸۰ متر نیز ذکر شده است (سازمان نقشه‌برداری کشور، ۱۳۹۴: ۱۵). به سبب ارتفاع زیاد و کوهستانی بودن استان همدان بسیاری از نقاط آن، در تابستان هوای معتدل و خنک و در زمستان هوای سرد دارد و پیشروی توده هوای سرد شمالی این سرما را تشدید هم می‌کند. استان همدان در زیر حوضه‌های دریاچه نمک از حوضه آبریز ایران مرکزی، کرخه در حوضه آبریز خلیج فارس و دریای عمان و سفیدرود از حوضه آبریز دریای خزر، واقع شده است. سه رودخانه مهم استان همدان، یعنی گاماسیاب، قره‌چای و تلوار از استان خارج و به ترتیب به زیر حوضه‌های کرخه در جنوب غرب، سفیدرود در شمال غرب و دریاچه نمک در شرق سرازیر می‌شوند. مهم‌ترین سدهای استان، دو سد مخزنی اکباتان و آبشینه است که بر روی رودخانه آبشینه، پرآب‌ترین شعبه رود قره‌چای احداث شده است. هدف از احداث این دو سد تأمین آب آشامیدنی شهر همدان و کمک به تأمین آب اراضی زیر کشت در پایین دست سدهای مذکور است. در استان همدان، به سبب بارش مناسب، به جز در قسمت‌های کوچکی از سطح آن که پدیده کویری شدن در حال شکل‌گیری است، اصولاً بیابانی وجود ندارد و مناطق جنگلی به شکل متراکم در آن به چشم می‌خورد. پوشش گیاهی جنگلی قسمت‌های محدودی از استان و مراتع وسیع قریب به نیمی از مساحت استان را در بر گرفته است. منطقه همدان یکی از کهن‌ترین پهنه مسکون و آباد ایران از گذشته‌های دور بوده است. گرچه در حدودالعالم از آن فقط یک بار نام برده شده، اما در دیگر اسناد و مدارک مکتوب قدیم از این خطه به عظمت و بزرگی یاد شده است. در البلدان یعقوبی آمده که «همدان شهری است با وسعت و جلیل‌القدر،

دارای اقلیم‌ها و استان‌های بسیار ... آب آشامیدنی اهالی از چشمه‌ها و رودخانه‌هایی است که در زمستان و تابستان جریان دارد و برخی از آن‌ها تا شوش، از استان‌های اهواز، جاری می‌شود و سپس به دجل، نهر اهواز پیوسته تا شهر اهواز می‌رسد» (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۷: ۳۳). مرکز اداره سرزمین ماد که در زمان هخامنشیان «ساتراپ نشین ماد» را تشکیل می‌داده، اکباتان، یعنی همدان امروز بوده است. در تقسیمات عصر هخامنشیان، اکباتان در «ساتراپ نشین دهم» جای داشت. هگمتانه یا اکباتان پایتخت ماد و پایتخت زمستانی هخامنشیان و شهر مهمی بر کنار راه کاروانی میان شرق و بین‌النهرین در زمان سلوکیان، پارتیان و ساسانیان بود. از آن پس شهر همدان منطقه‌ای معتبر شناخته شده در جغرافیای ایران بوده است. در عصر اسلامی، از جمله در زمان امویان، همدان یکی از ایالت‌های بزرگ ایران محسوب می‌شد و در زمان ایلخانان مغول، همچنان ایالتی بزرگ با ۶۶۰ روستا و در دوره مغول همدان یکی از تومان‌های نه‌گانه عراق عجم و دارای پنج شهر بود. در زمان زندیه، یکی از ایالت‌های ایران «دارالحشمت همدان» بود. در ۱۳۴۰ شمسی، «فرمانداری کل همدان» به مرکزیت شهرستان همدان و شامل شهرستان‌های ملایر، نهاوند و تویسرکان، در تقسیمات کشوری جای گرفت و سپس در ۱۳۵۲، رسماً به «استان» تبدیل شد (دفتر تقسیمات کشوری، ۱۳۹۴: ۱۶).

۲-۲-۲- توان اکولوژیک

استان همدان به لحاظ شرایط اقتصادی دارای ظرفیت‌های زیادی و در بخش گردشگری نیز با توجه به چهار فصل بودن دارای مزیت‌های زیادی است، همدان بهترین منطقه گردشگری به‌ویژه برای تهران است، چراکه با تهران ۳ ساعت و دیگر استان‌های هم‌جوار کمتر از دو ساعت فاصله دارد. استان همدان استانی است با پتانسیل‌های مناسب در بخش صنعت و معدن که در شاهراه ورودی غرب کشور قرار گرفته و توانایی‌های بالقوه‌ای جهت ایجاد سرمایه‌گذاری و دسترسی به بازارهای غرب کشور را داراست. شهرستان همدان نسبت به سایر شهرستان‌ها مهم‌ترین مرکز صنعتی استان محسوب می‌شود و نیمی از فعالیت‌های صنعتی استان همدان در این شهرستان استقرار دارد. در شهرستان همدان محور جاده همدان - دوراهی کبودرآهنگ به دلیل قرارگیری در مسیر ارتباطی با بازار بزرگ مصرف تهران - کرج، قطب‌های صنعتی قزوین و ساوه و جاده ترانزیتی اروپا و همچنین احداث شهرک صنعتی بوعلی در این مسیر و نیز به سبب شرایط مساعد توپوگرافی و ارزانی اراضی صنعتی دارای بیشترین تمرکز از نظر تولید و اشتغال صنعتی می‌باشد. پس از آن محور جاده همدان - کرمانشاه به دلیل قرارگیری در امتداد محور قبلی و به علت وجود اراضی مناسب صنعتی در رتبه دوم و محور جاده همدان - ملایر در رتبه بعدی از نظر تمرکز صنعتی قرار دارند. دومین شهرستان و مرکز مهم صنعتی شهرستان ملایر است که سهم آن از فعالیت‌های صنعتی استان حدود ۱۵ درصد برآورد شده است. پس از آن، شهرستان بهار به عنوان

سومین مرکز مهم صنعتی است که عمده صنایع آن در منطقه صنعتی چشمه قصابان و محور جاده همدان - کرمانشاه متمرکز می‌باشد. استان همدان با بیش از ۱/۷ میلیارد تن ذخیره معدنی دارای ذخایر مناسبی می‌باشد، این استان با ۲۷۱ معدن فعال و استخراج سالیانه بیش از ۱۴/۴ میلیون تن انواع مواد معدنی و اشتغال برای ۲۳۷۰ نفر جایگاه ویژه‌ای در کشور دارد و بیش از ۲۸ نوع ماده معدنی از ۶۴ نوع ماده معدنی موجود در کشور، در استان شناسایی شده است. وجود معادن غنی لاشه آهکی، مارن، شن و ماسه، لاشه ساختمانی، گرانیت خاکستری، سیلیس، فلدسپات و آهن سبب شده استان همدان جزو استان‌های مستعد و دارای پتانسیل بالا از نظر معدن و صنایع معدنی باشد. بیشترین تعداد معادن استان همدان مربوط به استخراج سنگ آهک و پس از آن سنگ‌های تزئینی، سنگ لاشه، سیلیس و فلدسپات می‌باشد (جغرافیای استان همدان، ۱۳۹۹: ۲۲). روی هم رفته، از جمله توانمندی‌ها و مزیت‌های نسبی استان همدان می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- ۱) مرکزیت سه استان منطقه غرب کشور
- ۲) همسایگی با دو استان صنعتی کشور یعنی مرکزی (شهرهای ساوه و اراک) و قزوین و امکان سرازیر شدن فعالیت‌های صنعتی به استان همدان
- ۳) تولید محصولات کشاورزی استراتژیک نظیر گندم، سیب‌زمینی، یونجه و سیر
- ۴) پتانسیل‌های معدنی متنوع نظیر سنگ‌های تزئینی، سیلیس، آهن، سرب، پامیس، گرونا، آندالوزیت، پگماتیت، دولومیت، فلدسپات و امکان توسعه صنایع فرآوری مواد معدنی
- ۵) وجود مراکز آموزش عالی با تنوع رشته‌های تحصیلی دانشگاهی و غیردانشگاهی
- ۶) پتانسیل‌های کشاورزی و دامی و امکان ایجاد صنایع تبدیلی مرتبط
- ۷) داشتن امکانات لازم به منظور ایجاد، توسعه و تجهیز شهرک‌ها و نواحی صنعتی
- ۸) جایگاه توریستی استان در کشور و جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی
- ۹) وجود نیروگاه ۱۰۰۰ مگاواتی برق شهید مفتاح
- ۱۰) خطوط انتقال فرآورده‌های نفتی از پالایشگاه به همدان به منظور پوشش استان و سایر استان‌های غرب کشور
- ۱۱) سابقه طولانی در امر تولید صنایع دستی خصوصاً سفال و سرامیک، منبت‌کاری، فرش و چرم.

فصل سوم

تحلیل محیط درونی

۳-۱- تقسیمات کشوری و هم‌جواری‌ها

استان همدان با مساحت ۱۹۴۹۱ کیلومترمربع در غرب ایران واقع شده است و سهمی معادل ۱/۲ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص داده است و از نظر مساحت بیست و سومین استان کشور است. بر اساس آخرین نقشه تقسیمات کشور استان همدان از شمال با استان‌های زنجان و قزوین، از جنوب با استان لرستان، از شرق با استان مرکزی و از غرب با استان‌های کرمانشاه و کردستان هم‌مرز است.

استان همدان پیش از اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۴۰ قسمتی از استان کرمانشاه که خود یکی از سیزده استان کشور بوده، محسوب می‌شده است که پس از این تاریخ در قالب چهار شهرستان همدان، ملایر، نهاوند و تویسرکان و ده نقطه شهری با نام فرمانداری کل همدان از استان کرمانشاه جدا شد و در مهر ماه سال ۱۳۵۲ نیز از فرمانداری کل به استان تبدیل گردید. در طی سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۶۵ واحدهای تقسیمات کشوری در استان همدان تقریباً تغییری نداشته و تعداد شهرستان‌ها ثابت مانده‌اند و تعداد بخش‌ها از ۱۱ بخش به ۱۲ بخش و از ۳۴ دهستان به ۳۳ دهستان و از ۱۰ شهر به ۱۲ شهر افزایش یافته است. تغییرات تقسیمات سیاسی در استان بین سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ بسیار چشمگیر بوده تا آنجا که تعداد شهرستان‌ها در این دوره از چهار به هشت شهرستان، تعداد بخش‌ها از ۱۲ به ۱۸ بخش، دهستان‌ها از ۳۳ به ۶۸ دهستان و تعداد شهرها از ۱۲ به ۱۸ شهر افزایش یافته است. در مجموع در دوره یادشده به جز شمار بخش‌ها و شهرها، دیگر واحدها و تقسیمات کشوری تا دو برابر افزایش یافته است. بررسی دقیق‌تر تغییرات تقسیمات سیاسی استان طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۷۵ نشان می‌دهد که بیشتر تغییرات، ناشی از تجزیه شهرستان بزرگ همدان به پنج شهرستان رزن، کبودرآهنگ، بهار، همدان و اسدآباد است. افزایش بخش‌ها و دهستان‌های استان نیز در چارچوب همین تغییرات قابل توجیه است. تجزیه بافت قدیمی شهرستان همدان که در واقع بیش از نیمی از وسعت استان را به خود اختصاص داده است، می‌تواند نوید دهنده استقلال بیشتر اجتماعی-اقتصادی بخش‌هایی باشد که اکنون به صورت شهرستان‌های مستقل درآمده‌اند. طبق تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۸، استان همدان دارای ۱۰ شهرستان، ۲۶ بخش، ۳۱ شهر و ۷۵ دهستان بوده است که شهرستان کبودرآهنگ با ۳۸۱۵ کیلومترمربع بزرگ‌ترین و درگزین با ۸۴۰ کیلومترمربع کوچک‌ترین شهرستان استان است. در حال حاضر بیشترین مرز مشترک همدان با استان مرکزی به طول ۲۷۴ کیلومتر است و پس از آن استان‌های لرستان و کردستان به ترتیب با داشتن ۱۵۶ و ۱۵۵ کیلومترمربع، طولانی‌ترین مرز مشترک را با استان همدان دارند، استان‌های کرمانشاه، زنجان و قزوین به ترتیب با ۱۲۲، ۷۹ و ۸۰ کیلومتر در رده‌های بعدی قرار دارند.

۳-۲- بررسی نظام طبیعی و محیط‌زیستی

۳-۲-۱- ویژگی‌های توپوگرافی (ناهمواری‌ها)

استان همدان به علت کوهستانی بودن از نظر توپوگرافی دارای مناطقی چون ارتفاعات، تپه‌ماهورها، مناطق پرشیب، سنگلاخی و صعب‌العبور با پستی و بلندی زیاد است. ارتفاعات استان جهت شمال‌غربی و جنوب‌شرقی دارند و به طور کلی در شمال، مرکز و جنوب استان قرار گرفته‌اند. کوه یخچال (گاوبره) مرتفع‌ترین کوه واقع در کوهستان الوند می‌باشد که در جنوب شهر همدان و تقریباً در مرکز استان قرار گرفته است. ارتفاع قله این کوه ۳۵۷۰ متر است. کوه گرین با ارتفاع ۳۳۱۴ متر در جنوب و کوه چراغی با ارتفاع ۲۸۹۸ متر در شمال استان در مرتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. پست‌ترین ناحیه‌ی منطقه، محل خروجی رود گاماسیاب از مرز استان، با ارتفاع ۱۴۴۵ متر از سطح دریا است که در قسمت جنوب غرب استان واقع است. بنابراین اختلاف ارتفاع بین پست‌ترین و بلندترین نقطه استان حدود ۲۱۲۵ متر است.

ناهمواری‌های استان در طی دوران زمین‌شناسی دچار تغییرات زیادی شده است. یکی از عوامل تغییر شکل ناهمواری‌های استان، آب‌های روان در برخی مناطق با تخریب ارتفاعات و انباشتن مواد در چاله‌ها، سبب کاهش ارتفاع کوه‌ها و پیدایش دشت‌های متعددی شده‌اند. در برخی مناطق نیز، شدت عمل آب‌های روان به اندازه‌ای بوده که شکل ناهمواری‌ها را معکوس کرده است، مثلاً کوه به دره تبدیل شده یا دره‌ی عمیق دوره‌های گذشته، اکنون به صورت کوه در آمده است. کوه خان گرمز در غرب تویسرکان نمونه‌ای جالب از این پدیده است. ناهمواری‌های استان به اشکال مختلف پدید آمده است که ذیلاً به آن اشاره می‌شود:

الف - ارتفاعات:

ارتفاعات استان عموماً جهت شمال‌غربی - جنوب شرقی دارند و به طور کلی در شمال، مرکز و جنوب استان قرار گرفته‌اند. هر یک از این ارتفاعات، شامل بخشی از کوه‌های مختلف ایران است.

ارتفاعات شمالی: این کوه‌ها در قسمت شمال‌غربی کوه‌های مرکزی ایران قرار دارند و خط‌الراس آن‌ها مرز بین استان همدان و استان قزوین است. جنس کوه‌های شمالی، عمدتاً از سنگ‌های آذرین بیرونی و سنگ‌های آهکی است.

ارتفاعات میانی: شامل سلسله جبال الوند است که به موازات ارتفاعات شمالی، از مرزهای غربی استان شروع می‌شود و تا حوالی شهر ازندریان در نزدیکی جاده‌ی همدان - ملایر ادامه دارد. قله‌ی الوند با ارتفاع ۳۵۷۴ متر از سطح دریا در این سلسله جبال قرار دارد و جنس این کوه‌ها از سنگ‌های آذرین درونی (گرانیت) می‌باشد. در

غرب استان و در شمال دشت همدان - بهار ارتفاعاتی قرار دارد که از نظر بلندی چندان مهم نیستند. این ارتفاعات عمدتاً از آهک‌های بلورین تشکیل شده‌اند. غار معروف علی‌صدر (در ۷۵ کیلومتری شمال غربی همدان) در این تشکیلات به وجود آمده است.

ارتفاعات جنوبی: این ارتفاعات که به کوه‌های گرو موسوم‌اند همانند ارتفاعات شمالی و میانی استان، جهت شمال غربی - جنوب شرقی دارند و بخشی از کوه زاگرس محسوب می‌شوند. این کوه‌ها به صورت دیواره‌ای بین استان‌های همدان و لرستان کشیده شده‌اند و جنس آن‌ها، عمدتاً از سنگ‌های آهکی است. مرتفع‌ترین قله‌ی این کوه به نام کوه ورخاش به ارتفاع ۳۶۳۹ متر، حد فاصل استان‌های همدان و لرستان است.

در جنوب شرقی استان، نیز ارتفاعات پراکنده‌ای دیده می‌شود که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان از کوه سرده و کوه گرمه نام برد. شهر ملایر در دامنه کوه گرمه واقع شده است.

کوه‌های پراکنده: در حد فاصل ارتفاعات شمالی و میانی استان، کوه‌هایی به طور پراکنده واقع‌اند که از جمله‌ی آن‌ها می‌توان قلی‌آباد و قره‌داغ را در شهرستان کبودرآهنگ نام برد.

پ- دشت‌ها:

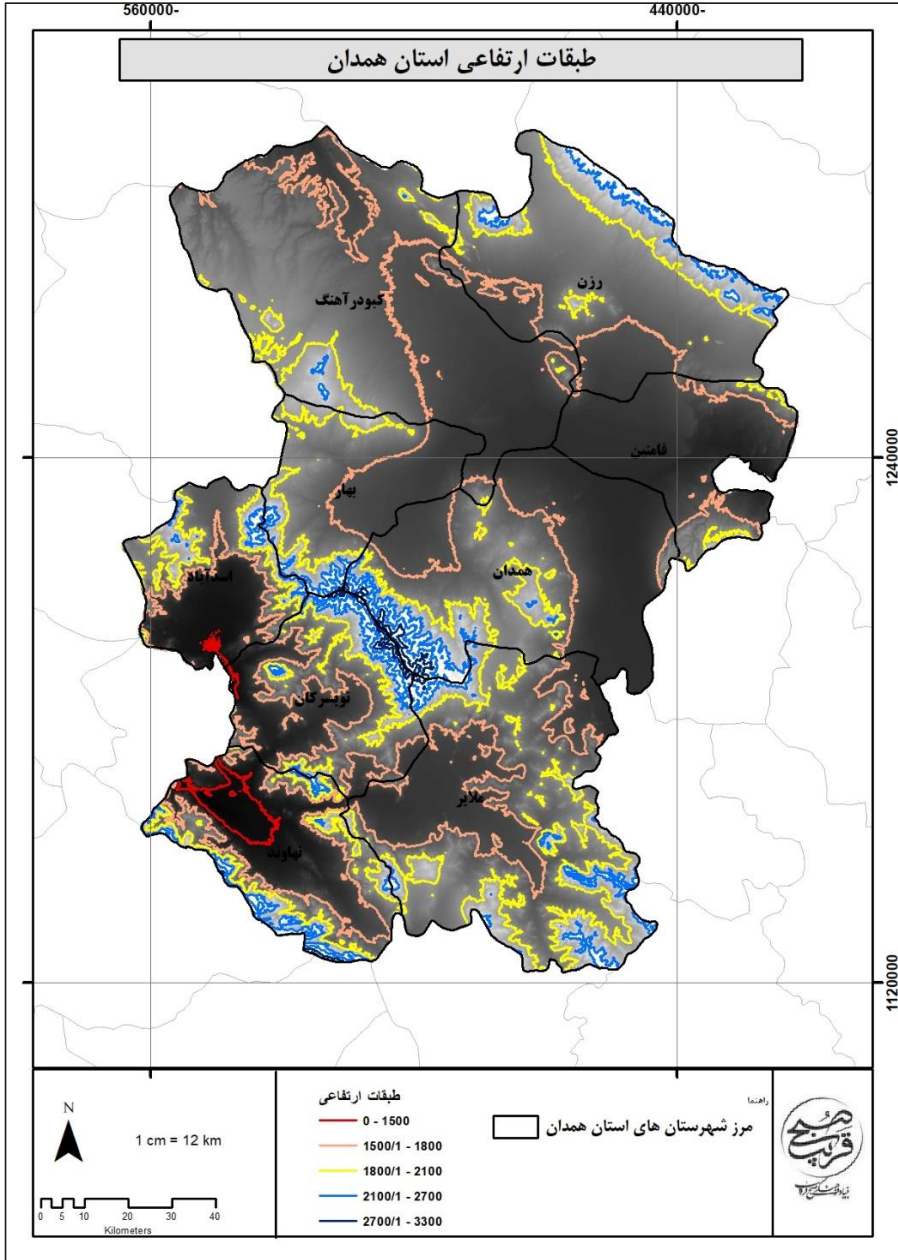
دشت‌های استان از نظر نحوه‌ی پیدایش به دودسته تقسیم می‌شوند.

- دشت‌های تراکمی

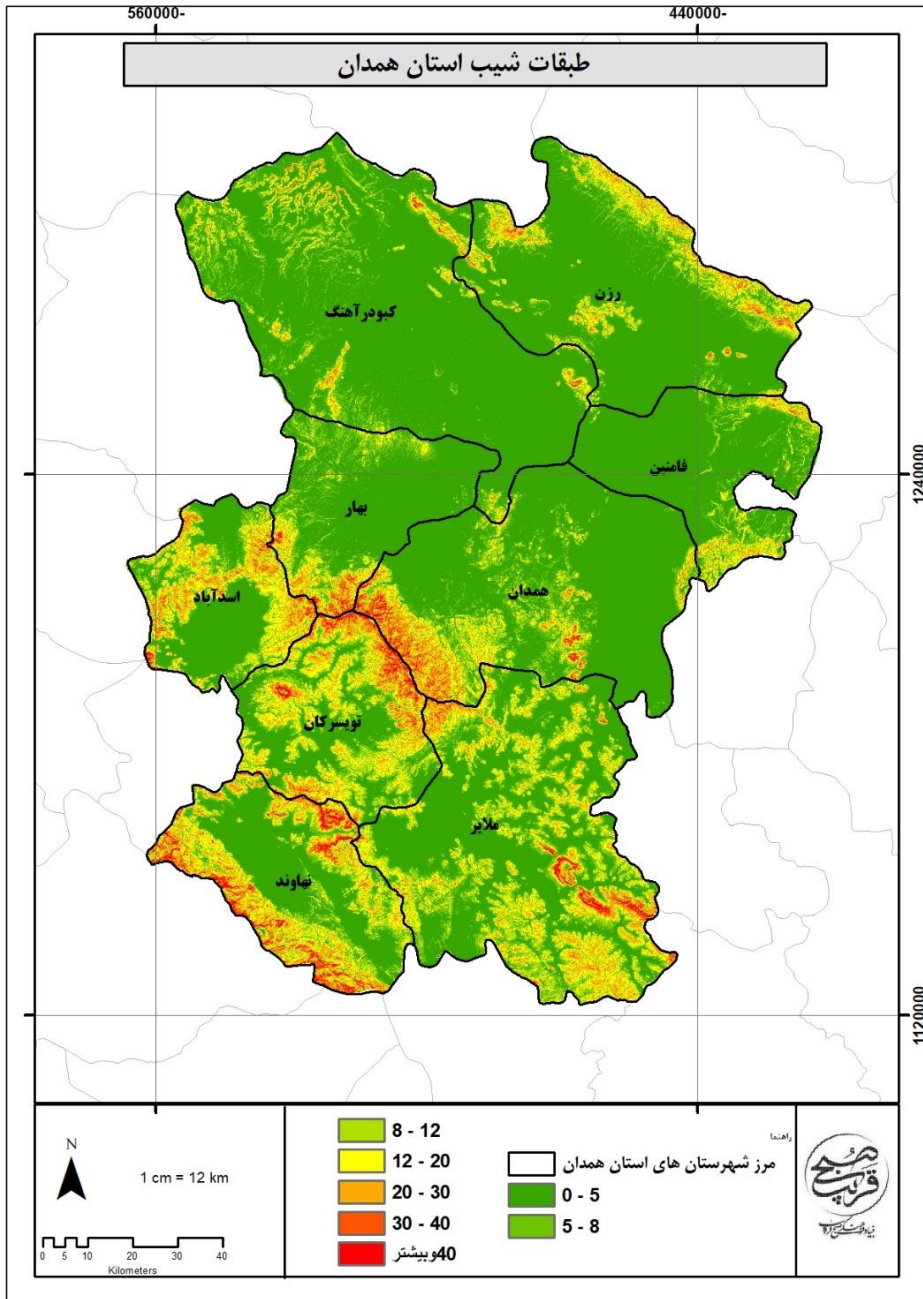
- دشت‌های فرسایشی (کاوشی)

دشت‌های تراکمی در اثر انباشت آبرفت‌ها در مناطق پست به وجود آمده‌اند و دشت‌های فرسایشی در اثر تخریب و جابه‌جایی مواد سازنده‌ی ارتفاعات ایجاد شده‌اند، دشت‌های ملایر و تویسرکان از نوع فرسایشی و بقیه دشت‌های استان از نوع تراکمی است.

پست‌ترین اراضی استان در دشت نهاوند و در محل خروج رود گاماسیاب از استان همدان قرار دارد که دارای ۱۴۲۰ متر ارتفاع می‌باشد.

نقشه ۳- طبقات ارتفاعی استان همدان

نقشه ۴- طبقات شیب استان همدان

۳-۲-۲- آب و هوا و اقلیم

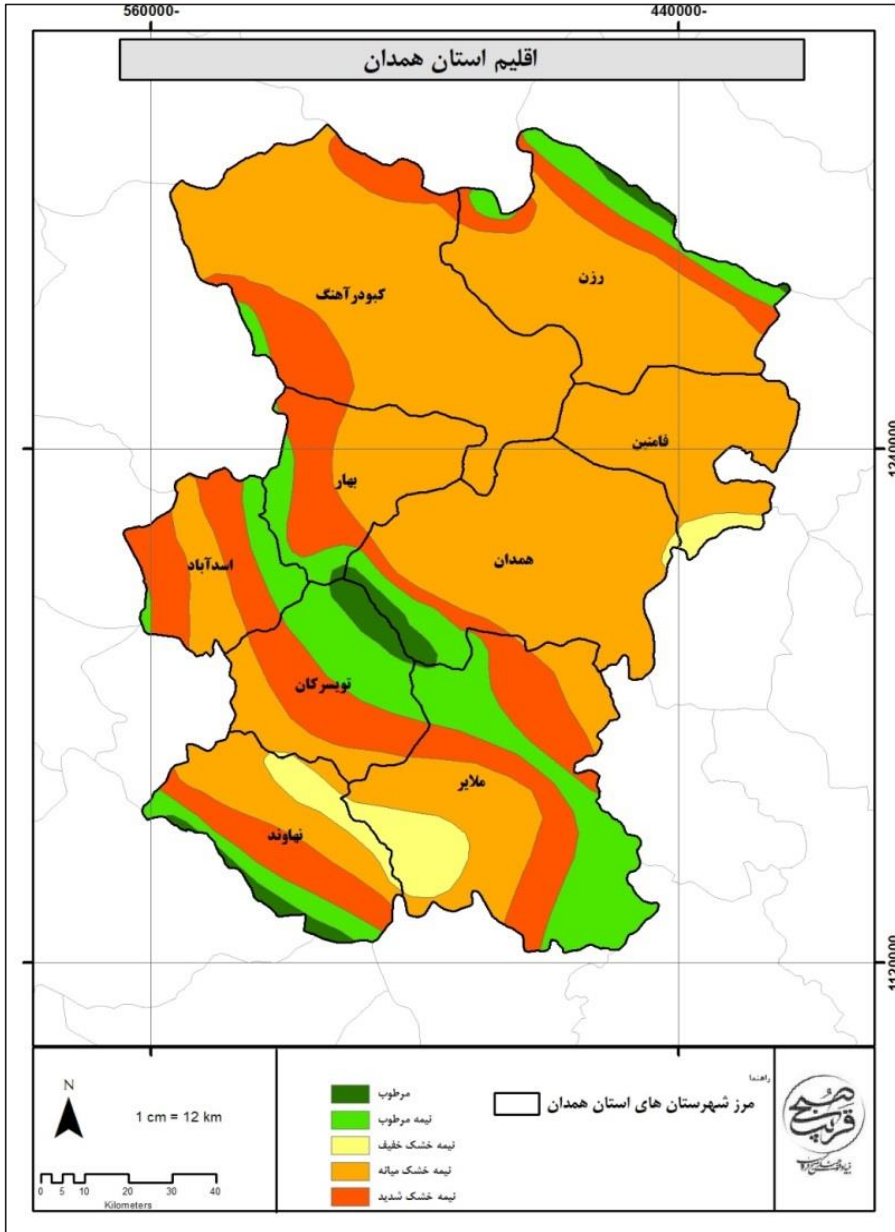
آب و هوای استان به طور کلی تحت تأثیر عرض جغرافیایی، ارتفاع، مکان، امتداد کوه‌ها و فاصله از دریاست جابه‌جایی توده‌های هوا در تعیین نوع آب‌وهوای هر منطقه نقش مهمی دارد. توده‌های هوایی که استان را تحت تأثیر قرار می‌دهند عبارت‌اند از:

۱- **توده‌های شمالی:** این توده‌ها در ماه‌های سرد سال از عرض‌های شمالی کشور حرکت می‌کند، هوای استان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و سبب کاهش دما و بارندگی بیشتر به صورت برف می‌باشد.

۲- **توده‌های جنوبی:** این توده‌ها در ماه‌های گرم سال از عرض‌های جنوبی کشور و منطقه حرکت می‌کند. استان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب افزایش دما و کاهش یا قطع بارندگی می‌شود.

۳- **توده‌های غربی:** این توده‌ها در ماه‌های مرطوب سال (آبان تا خرداد) از غرب، جنوب غرب و شمال غرب وارد کشور شده و موجب افزایش نسبی دما و بارندگی در سطح استان می‌شود. به طور کلی آب‌وهوای استان در نتیجه وجود کوه‌های مرتفع، رودخانه‌ها، چشمه‌سارهای فراوان و پرآب و پستی و بلندی‌های زیاد، متغیر است. بدین ترتیب که هوای دره‌های شمالی کوه الوند، سرد و هوای دره‌های بخش مرکزی ملایم می‌باشد. زمستان‌های این استان سرد و پر برف و باران و تابستان‌های آن معتدل است. بخش وسیعی از استان همدان تحت سیطره اقلیم‌های نیمه‌خشک سرد و فراسرد قرار دارد و فقط چند محدوده باریک ارتفاعی به‌ویژه در بخش‌های شمالی و جنوبی و قسمت‌های جنوب شهر همدان در محدوده ارتفاعات الوند و بخش کوچکی در غرب استان دارای اقلیم‌های مدیترانه‌ای نیمه مرطوب و مرطوب در طیف‌های دمایی سرد و فراسرد استقرار دارند. در حقیقت بیش از ۷۰ درصد از جغرافیای استان همدان در اقلیم نیمه‌خشک فراسرد قرار داشته و فقط محدوده‌های کوچکی از استان در پوشش سایر اقلیم‌ها قرار دارند.

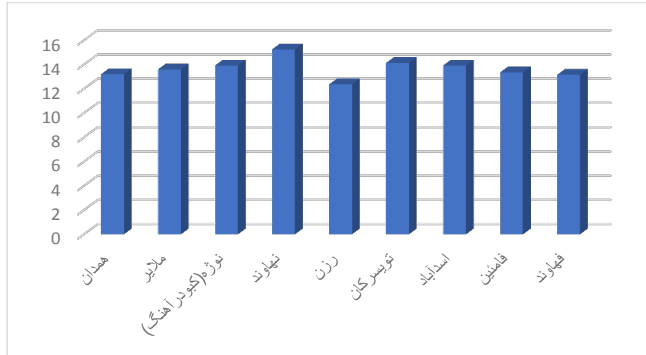

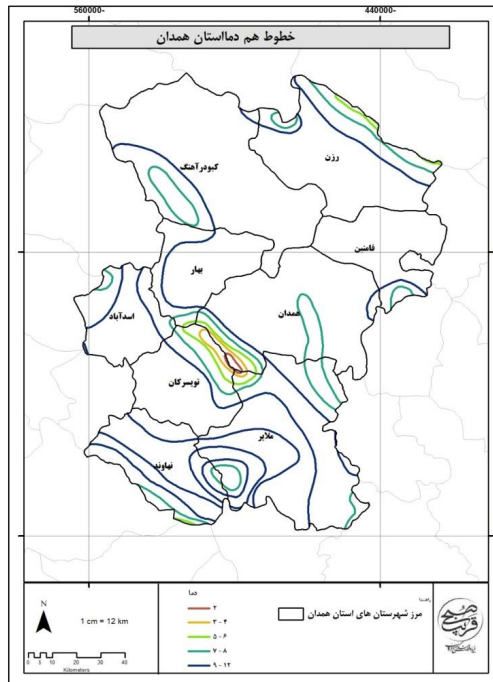
نقشه ۵- اقلیم استان همدان

۳-۲-۱-۵۵

در سال ۱۳۹۷ میانگین دمای ثبت شده در ایستگاه‌های هواشناسی استان ۱۳/۶۵ درجه سانتی‌گراد بوده و در این سال میانگین گرم‌ترین ایستگاه، ایستگاه سینوپتیک نهاوند با میانگین دمای ۱۵/۲۵ و سردترین نقطه نیز ایستگاه رزن با میانگین دمای ۱۲/۳۶ درجه سانتی‌گراد بوده است.

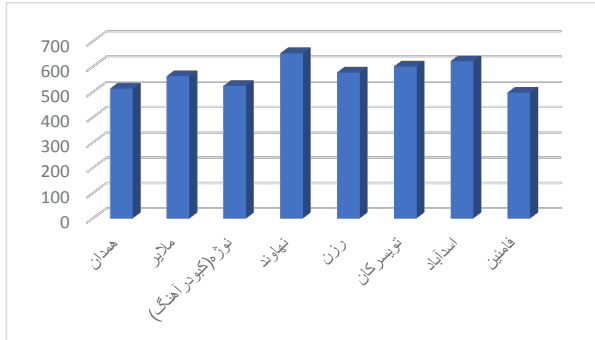
نمودار ۱- میانگین دمای سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک استان

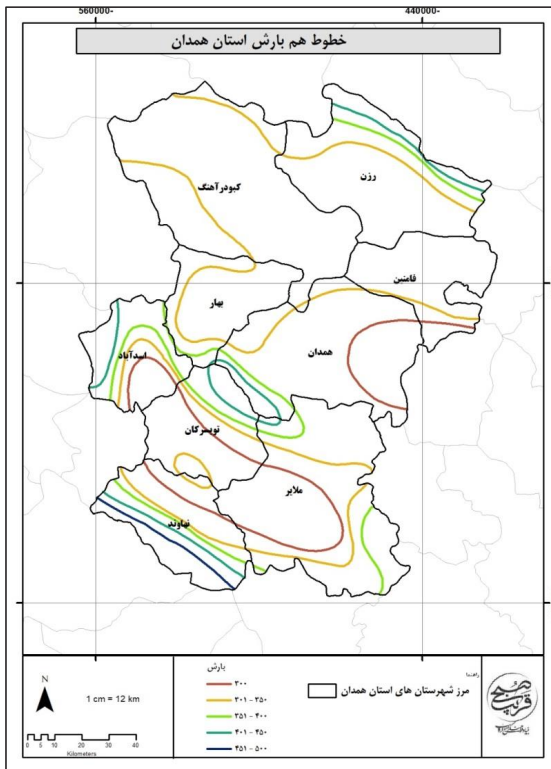
نقشه ۶- خطوط هم‌دما استان همدان

۳-۲-۲- بارش

بیشترین میزان بارش در سال ۱۳۹۷ در استان مربوط به ایستگاه نهاوند با ۶۵۲/۵ میلی متر و کمترین میزان بارش مربوط به ایستگاه قهاوند با ۴۱۹/۴ میلی متر بوده است. در مجموع بارندگی استان در سال ۱۳۹۷ برابر با ۴۹۶۵/۹ میلی متر بوده است.

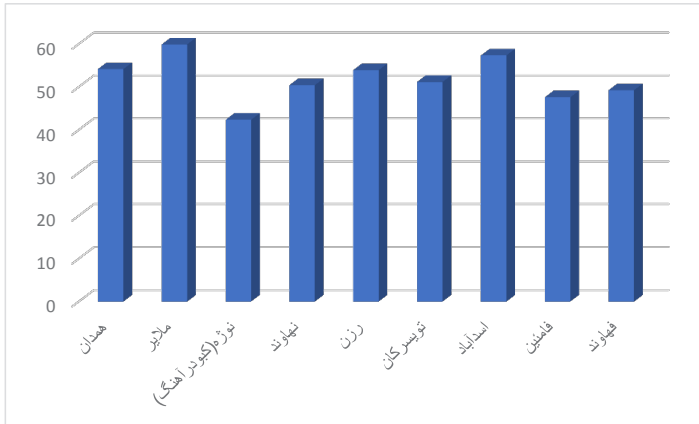
نمودار ۲- میانگین بارندگی سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک استان

نقشه ۷- خطوط همبارش استان همدان

۳-۲-۳-۳- رطوبت هوا

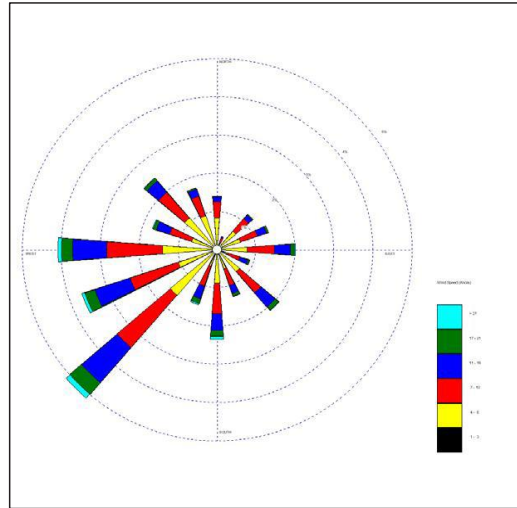
میانگین سالانه رطوبت استان در سال ۱۳۹۷ برابر با ۵۱/۸ درصد است. بیشترین میزان ثبت شده مربوط به ایستگاه ملایر با ۵۹/۹۱ درصد و کمترین میزان نیز برابر با ۴۲/۳۳ درصد مربوط به ایستگاه نوژه (کبودر آهنگ) می باشد.

نمودار ۳- میانگین رطوبت سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک استان

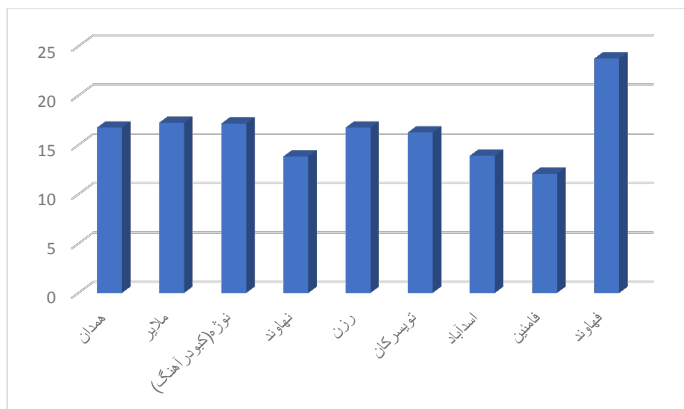
۳-۲-۳-۴- جریان وزش بادها

جهت وزش باد غالب در فصول سرد سال (پاییز و زمستان) دارای جهت جنوب غربی است در حالی که در فصل های بهار و تابستان جهت غالب وزش باد غربی می باشد در مجموع جهت باد غالب استان جهت غربی دارد.

نمودار ۴- گلباد سالانه ایستگاه همدان

میانگین سالانه سرعت وزش باد در سال ۱۳۹۷ برابر با ۱۶/۴۱ متر بر ثانیه است. میانگین بیشترین سرعت باد ثبت شده مربوط به ایستگاه قهاوند با سرعت ۱۸/۲۵ متربرثانیه و کمترین سرعت باد ثبت شده برابر با سرعت ۱۲/۰۸ متربرثانیه مربوط به ایستگاه فامئین می‌باشد.

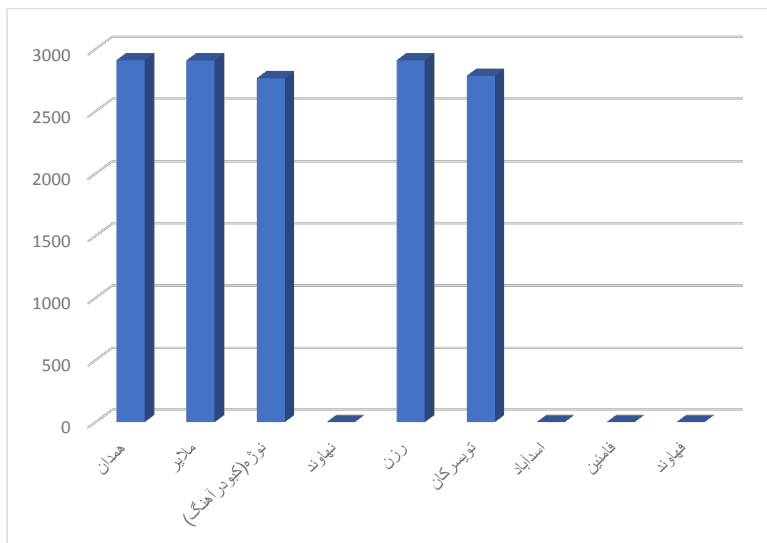

نمودار ۵- نمودار میانگین سالانه سرعت باد ایستگاه‌های سینوپتیک استان

۳-۲-۵- ساعات آفتابی

میانگین سالانه ساعات آفتابس استان برابر با ۱۵۸۶/۸۳ ساعت در سال ۱۳۹۷ ثبت شده است. میانگین بیشترین ساعات ثبت شده مربوط به ایستگاه همدان با ۲۹۵۸ ساعت و میانگین کمترین میزان ثبت شده برابر با ۲۷۶۵ ساعت مربوط به ایستگاه نوژه (کبودرآهنگ) می باشد.

در مجموع در سال ۱۳۹۷ در استان همدان ۱۴۲۸۱/۵ ساعت آفتابی ثبت شده است.

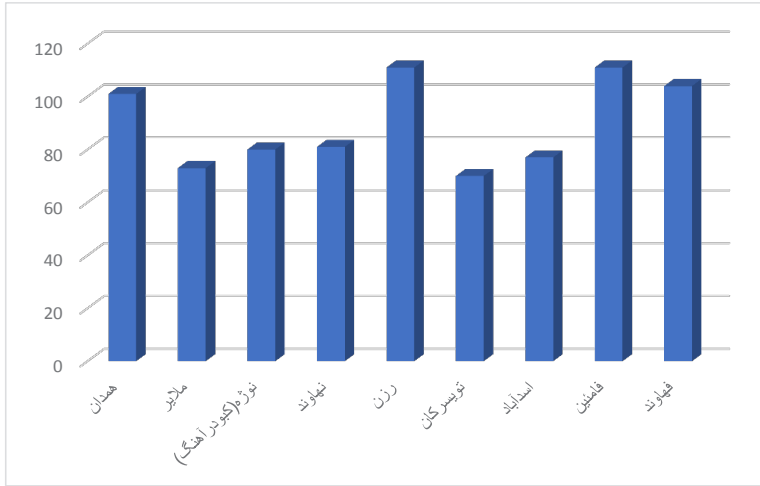

نمودار ۶- نمودار میانگین ساعات آفتابی ایستگاه‌های سینوپتیک استان

۳-۲-۶- روزهای همراه با یخبندان

میانگین استانی تعداد روزهای یخبندان سال ۱۳۹۷ برابر با ۹۰ روز است که بیشترین تعداد روز ثبت شده مربوط به ایستگاه‌های رزن و فامینین با ۱۱۱ روز و کمترین روز ثبت شده برابر با ۷۰ روز مربوط به ایستگاه تویسرکان می باشد.

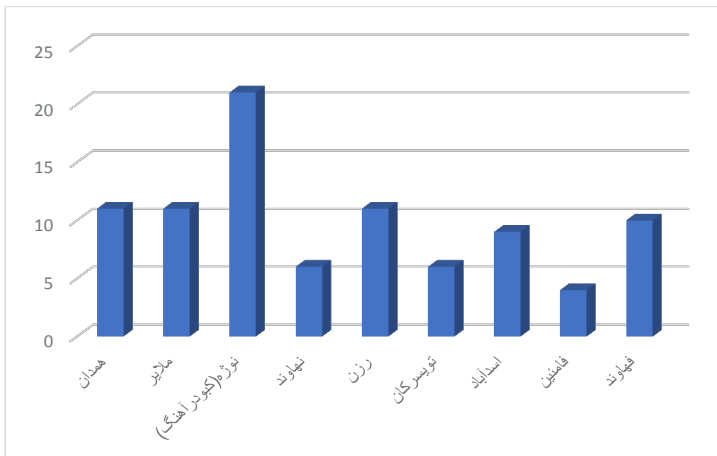
۶ در سالنامه آماری سال ۱۳۹۷ ایستگاه‌های نهادند، اسدآباد، فامینین و قهاوند فاقد آمار ساعات آفتابی است.

نمودار ۷- نمودار تعداد روزهای یخبندان ایستگاه‌های سینوپتیک استان

۳-۲-۷- روزهای همراه با گردوغبار

میانگین استانی تعداد روزهای همراه با گردوغبار در سال ۱۳۹۷ برابر با ۹/۸ روز است که بیشترین تعداد روز ثبت شده مربوط به نوزه (کبودر آهنگ) با ۲۱ روز و کمترین روز ثبت شده برابر با ۴ روز مربوط به ایستگاه فامنین می‌باشد. در مجموع در سال ۱۳۹۷ در استان همدان تعداد ۸۹ روز همراه با گردوغبار ثبت شده است.

نمودار ۸- نمودار تعداد روزهای گردوغبار در ایستگاه‌های سینوپتیک استان

۳-۲-۳- منابع آب

استان همدان به علت مرتفع بودن و دوری از آب‌های آزاد، فاقد منابع عمده‌ی آبی از قبیل دریا و دریاچه است و منابع آبی استان به تعدادی رودخانه و چشمه‌سار محدود می‌شود. از آنجا که تراکم نسبت جمعیت به زمین‌های کشور در استان همدان بسیار بالاست، فشار بر منابع پایه همچون آب نیز بالاست، همچنین دلایل طبیعی همچون خشک‌سالی‌های پی‌درپی و قرار گرفتن همدان جزو ۱۵ استان کشور که با معضل جدی خشک‌سالی مواجه هستند، تغییر الگوی بارندگی استان از بارش‌های برف به صورت بارش‌های بارانی که غالب بارش‌های بارانی به صورت رواناب از دسترس خارج می‌شود و نبود مدیریت کارآمد در زمینه‌ی استفاده از پتانسیل‌ها و حل مسائل، موجب بروز بحران در این حوزه گردیده است.

بر اساس استانداردهای جهانی در صورتی که کشوری بیش از ۴۰ درصد از منابع آب موجود خود را مصرف نماید می‌توان بیان نمود که آن کشور با تنش آبی روبرو است، این در حالی است که در استان همدان ۹۰ درصد منابع آبی موجود مورد استفاده قرار می‌گیرد و این استان با افتی معادل ۱/۵- متر در سال رتبه‌ی اول را در میزان افت آب زیرزمینی و رتبه‌ی ششم را در میانگین تغییرات حجم مخزن داراست. همه‌ی دشت‌های استان در وضعیت ممنوعه قرار دارند و وضعیت دشت‌های شمالی بحرانی‌تر از دشت‌های جنوبی آن است. همچنین صنعت در همدان به دلیل توسعه‌ی ناپایدار، آلودگی آب و خاک را در پی داشته که نزدیکی و استقرار صنایع آلاینده‌ها در مجاورت منابع آبی و عدم تجهیز به سیستم تصفیه‌خانه و تخلیه‌ی پساب‌های آلوده‌ی شهرک‌های صنعتی در محیط‌زیست از مسائل اصلی در این زمینه است. استان همدان از نظر تخلیه‌ی روان آب به چهار حوضه‌ی: حوضه‌ی آبریز جنوبی (کرخه یا گاماسیاب) که به غرب خوزستان (هورالعظیم) منتهی می‌گردد، حوضه‌ی آبریز مرکزی (قره‌چای) که به کویر لوت (دریاچه‌ی نمک) ختم می‌شود، حوضه‌ی آبریز شمالی (سفیدرود) که به دریای خزر می‌رسد و حوضه‌ی آبریز مرزی (گاوشان) که به سد دربندی خان عراق ریخته می‌شود تقسیم می‌گردد. در مجموع منابع آب مورد استفاده در استان به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند: منابع آب سطحی و منابع آب زیرزمینی.

۳-۲-۳-۱- منابع آب سطحی

بر اساس تقسیم‌بندی حوضه‌های آبریز کشور، استان همدان با توجه به شرایط جغرافیایی آن در محدوده سه حوضه آبریز اصلی دریای خزر در شمال غربی (زیر حوضه سفیدرود)، ایران مرکزی در بخش‌های شرقی و شمالی استان (زیر حوضه دریاچه نمک) و خلیج فارس و دریای عمان (زیر حوضه کرخه و دز) قرار گرفته است.

جدول ۸- مشخصات حوضه و زیر حوضه‌های منابع آب‌های سطحی استان همدان

حوضه	زیر حوضه	مساحت	طول آبراهه (کیلومتر)
دریاچه نمک	رزن	۳۰۸۳	۳۹/۵
	کیودرآهنگ	۳۴۴۹	۳۶/۵
	همدان	۲۴۹۲	۴۹/۷
	کمیجان	۲۵۴۵	۵۴/۳
	بلوک شرا	۹۹۸/۲	۵۳/۵
سفید رود	گل تپه	۵۱۲/۴	۷۱/۶
	اسدآباد	۱۲۶۸	۴۹/۲
کرخه و دز	تویسرکان	۸۰۴/۷	۴۸/۳
	ملایر	۳۱۰/۷	۱۲۰/۳
	نهایند	۱۷۷۹	۲۶/۸

(طرح جامع آب استان همدان ۱۳۹۳)

۲-۳-۲- رودخانه‌ها

رودخانه‌های استان، عموماً از برف و باران فصول مرطوب تغذیه می‌شوند و در فصل تابستان که گیاهان نیاز به آب دارند به استثنای یکی دو رود مثل گاماسیاب و سیمینه‌رود، خشک شده یا به حداقل میزان آبدهی می‌رسند. مهم‌ترین رودهای استان عبارت‌اند از:

۱- سیمینه‌رود واقع در بخش مرکزی همدان، از مجموعه رودخانه‌های کوچک و خشک رودهایی که در مواقع بارندگی دارای آب می‌باشند تشکیل می‌یابد.

۲- رودخانه **قره‌چای** (قوری چای) از گردنه زاغه و دره‌های آبادی الفاوت و آبهند سرچشمه گرفته و در اراضی امزاجرد به سیمینه‌رود می‌ریزد.

۳- رودخانه‌های دمی و ایده‌لو از ارتفاعات شمالی دهستان سرد رود و ارتفاعات خدابنده لو سرچشمه می‌گیرد و به رودخانه سیمینه‌رود ملحق می‌گردد.

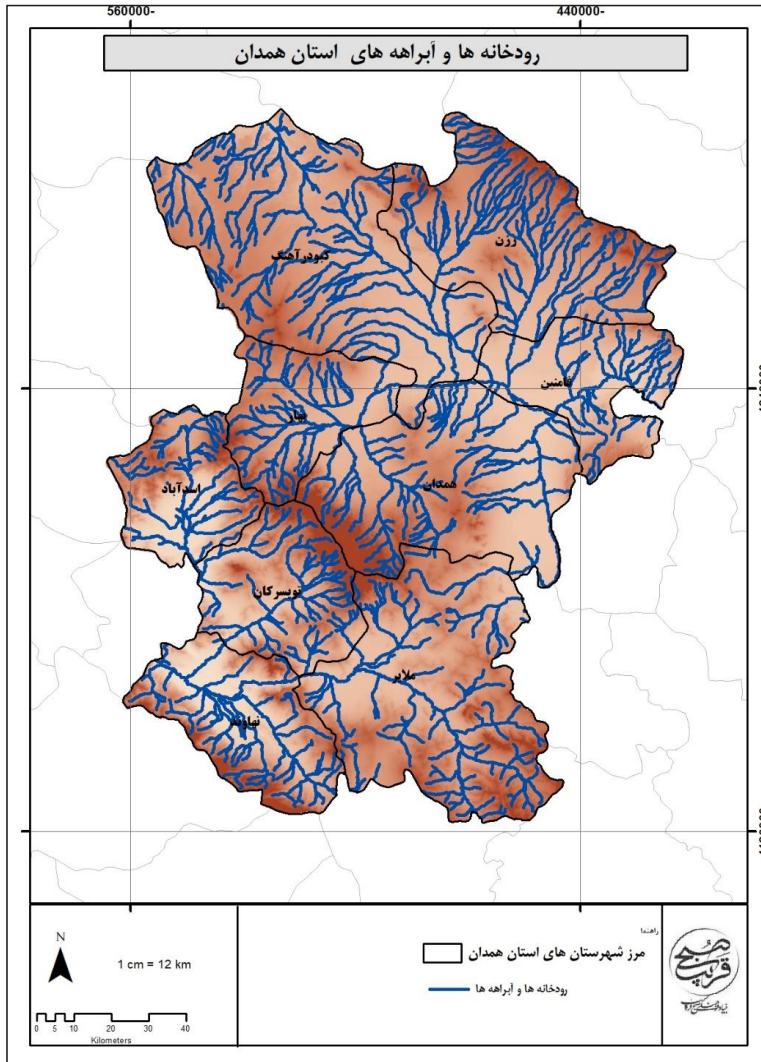
۴- رودخانه و فرجین از قله کلاغ الوند سرچشمه گرفته و به چراگاه آبادی گنج تپه بهار منتهی می‌شود.

۵- رودخانه دره مرادیگ از کوه الوند سرچشمه می‌گیرد و به رودخانه خاکو می‌ریزد.

۶- رودخانه سیمین از قله کلاغ لان الوند سرچشمه می‌گیرد و پس از ملحق شدن به رودخانه‌هایی که از گردنه اسدآباد و همه کسی سرچشمه دارند به طرف آبادی امزاجرد جاری می‌شود.

- ۷- رودخانه عباس آباد از دره‌های گنج‌نامه و تاریک دره سرچشمه گرفته و به رودخانه خاکو منتهی می‌شود.
- ۸- رودخانه خاکو از کوه الوند سرچشمه می‌گیرد و پس از عبور از کنار آبادی‌های خاکو، چشین، مزدقینه، گراچقا و ده پیاز در اراضی آبادی امزاجرد به سیمینه رود می‌ریزد.
- ۹- رودخانه گردنه اسدآباد از گردنه اسدآباد سرچشمه گرفته و از کنار آبادی‌های رسول آباد فعلی و گنده جین گذشته و در نزدیکی آبادی مالک اشتر با رودخانه همه کسی یکی شده و به سیمینه رود ملحق می‌شود.
- ۱۰- رودخانه همه کسی از گردنه همه کسی سرچشمه می‌گیرد و پس از عبور از چندین دهستان به رودخانه قره جای منتهی می‌شود.
- ۱۱- رودخانه درجزین از دره‌های جنوبی کوه خرقان سرچشمه گرفته پس از گذشتن از دهستان درجزین، به رودخانه قره جای می‌ریزد.
- ۱۲- رودخانه شهاب از کوه‌های شرقی و غربی دهستان چهاردولی سرچشمه می‌گیرد و پس از گذشتن از کنار آبادی خسروآباد، به خرم رود ملحق می‌شود.
- ۱۳- خرم رود از دره‌های جنوب غربی کوه الوند سرچشمه می‌گیرد و پس از ملحق شدن به رودخانه شهاب به رودخانه گاماسیاب منتهی می‌شود.
- ۱۴- رود ملایر (حرم آباد) از ارتفاعات جنوب شرق ملایر سرچشمه گرفته، به سوی ملایر جاری می‌شود سپس جاده ملایر-بروجرد را قطع کرده به طرف نهاوند ادامه یافته و به گاماسیاب می‌پیوندد.
- ۱۵- رودخانه گاماسیاب یکی از طولی‌ترین رودخانه‌های ایران به شمار می‌رود. این رودخانه از جنوب غرب شهرستان نهاوند سرچشمه می‌گیرد. پس از عبور از دشت نهاوند و آبیاری باغات و کشتزارهای اطراف آن، در کنار آبادی لیلی یادگار، شاخه رود ملایر (حرم آباد) را دریافت می‌کند، در کنار آبادی گردیان نیز قلقل رود از توپسیرکان بدان متصل می‌گردد. گاماسیاب از شاخه‌های اصلی رود کرخه به شمار می‌آید. رودخانه گاماسیاب در طول شهرستان خرم‌آباد بنام سیمره نامیده می‌شود و کلیه رودخانه‌های شرقی کبیر کوه و تمام رودخانه‌های لرستان به آن می‌پیوندد و پس از گذشتن از لرستان در غرب خوزستان جاری و کرخه نامیده می‌شود و بالاخره به باتلاق هورالعظیم منتهی می‌گردد.
- ۱۶- خرم رود از دره‌های شمال شرقی آبادی شهرستانه و ارتفاعات الوند سرچشمه می‌گیرد و پس از عبور از توپسیرکان وارد شهرستان کنگاور می‌شود.

۱۷- کرزان رود از علیای دره آبدی گشانی و سنجوزان سرچشمه گرفته و در حدود آبدی اریکان با دو شعبه از رود سراپی و سرکان یکی شده و بنام قلقل رود، آبدی‌های اطراف خود را مشروب نموده و سپس به رودخانه گاماسیاب منتهی می‌گردد.

نقشه ۸- رودخانه‌ها و آبراهه‌های استان همدان

۳-۲-۳- منابع آب زیرزمینی

استان همدان دارای ۹ آبخوان است. شیوه بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی در این آبخوان‌ها به صورت چاه عمیق و نیمه عمیق، چشمه و قنات است. بر اساس آمار سال ۱۳۹۴ در استان همدان تعداد ۸۱۸۹ حلقه چاه عمیق، ۹۴۳۳ حلقه چاه نیمه عمیق، ۱۵۷۲ رشته قنات و ۲۸۸۶ دهنه چشمه وجود دارد که از این شیوه‌های استخراج در مجموع ۲۰۵۲ میلیون مترمکعب آب برداشت شده است.

از این مقدار نیز ۷۲/۶ درصد به وسیله چاه‌های عمیق، ۱۱/۳ درصد با چاه‌های نیمه عمیق، ۴/۹ درصد از طریق قنات و ۱۱/۲ درصد از طریق چشمه‌ها تخلیه گردیده است. همچنین چاه‌های عمیق با حدود ۷۳ درصد غالب‌ترین شیوه بهره‌برداری از منبع آب استان است و چنانچه چاه‌های نیمه عمیق هم در این مجموعه قرار دهیم بیش از ۸۴ درصد شیوه برداشت منابع آب زیرزمینی استان با حفر چاه انجام گرفته است.

جدول ۹- مشخصات بهره‌برداری از منابع آب زیر زمینی و میزان تخلیه سالانه آن‌ها در استان همدان

شهرستان	چاه عمیق		چاه نیمه عمیق		قنات		چشمه		جمع	
	تعداد	تخلیه	تعداد	تخلیه	تعداد	تخلیه	تعداد	تخلیه	تعداد	تخلیه
همدان-بهار	۱۰۶۳	۱۹۷	۱۰۸۰	۵۳	۱۵۰	۱۵	۳۱۰	۳۵	۲۶۰۳	۳۰۰
کیودرآهنگ	۱۵۲۵	۳۲۸	۱۱۳۹	۶۳	۱۳۹	۲۵	۲۸۰	۲۷	۳۰۸۳	۴۴۳
رزن قهاوند	۱۱۸۵	۳۵۲	۶۰۳	۵۵	۹۶	۶۴	۱۰۴	۱۵	۱۹۸۸	۴۸۶
ملایر	۷۳۴	۲۰۴	۶۳۹	۳۴	۲۵۸	۳۷/۸	۱۷۲	۱۵	۱۸۰۳	۲۹۰/۸
نهادن	۷۸۸	۲۸۰	۲۵۰	۱۵/۲	۱۰۲	۲۱	۱۸۵	۱۴۱	۱۳۲۵	۴۵۷/۲
تویسرکان	۳۴۸	۵۶/۴	۱۴۳۰	۲۴/۷	۱۵۴	۱۷	۲۸۰	۱۵	۲۲۱۲	۱۱۳/۱
اسدآباد	۱۰۰۳۰	۲۴۶	۳۱۸	۱۶	۵۷	۴/۵	۴۱۶	۲۵	۱۸۲۱	۲۹۱/۵
کل استان	۶۶۷۳	۱۶۶۳/۴	۵۴۵۹	۲۶۰/۹	۹۵۶	۱۸۴/۳	۱۷۴۷	۲۷۳	۱۴۸۳۵	۲۳۸۱/۶

۳-۲-۴- پایداری منابع آب

همانطور که قبلاً نیز بیان شد استان همدان در سه حوزه آبریز اصلی دریای خزر، فلات مرکزی، خلیج فارس و دریای عمان قرار دارد و حجم کل منابع آب تجدیدشونده استان برابر با ۲۲۷۷ میلیون مترمکعب در سال است که از این مقدار ۱۴۷۸ میلیون مترمکعب مربوط به آب‌های زیرزمینی و ۷۹۹ میلیون مترمکعب مربوط برای آب‌های سطحی است.

جدول ۱۰- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان همدان

مشخصات جغرافیایی و اقلیمی		
عنوان	واحد	مقدار
نوع اقلیم	-	نیمه خشک سرد
مساحت	کیلومتر مربع	۱۹۳۳۰
جمعیت	نفر	
تعداد و نام حوضه‌های آبریز اصلی	حوضه	۳ دریای خزر، فلات مرکزی، خلیج فارس و دریای عمان
تعداد و نام حوضه‌های آبریز فرعی	حوضه	۵ دریاچه نمک، سفیدرود بزرگ، کارون بزرگ، کرخه، مرزی غرب
میانگین سالانه نزولات جوی	میلی متر	۴۴۳
متوسط سالانه حجم نزولات جوی	میلیون متر مکعب	۶۶۳۰
حجم کل منابع آب تجدیدشونده	میلیون متر مکعب	۲۲۷۷
منابع آب سطحی		
عنوان	واحد	مقدار
حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده	میلیون متر مکعب	۷۹۹
تعداد رودخانه‌های مهم	رودخانه	۸
تعداد رودخانه‌های مرزی	رودخانه	-
حجم سالانه آب رودخانه‌های مرزی	میلیون متر مکعب	-
حجم سالانه آب در چرخه	میلیون متر مکعب	۵۵۰
حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان	میلیون متر مکعب	۱۲۴
منابع آب زیرزمینی		
عنوان	واحد	مقدار
حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده	میلیون متر مکعب	۱۴۷۸
تعداد چاه‌ها	حلقه	۱۷۵۳۳
حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها	میلیون متر مکعب	۱۹۵۲
تعداد چشمه‌ها	دنه	۲۸۳۲
حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها	میلیون متر مکعب	۱۴۱
تعداد قنوات	رشته	۱۴۲۷
حجم سالانه تخلیه از قنوات	میلیون متر مکعب	۱۲۶
میزان کل برداشت و مصارف		
عنوان	واحد	مقدار
میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون متر مکعب	۲۰۹۲/۹
اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون متر مکعب	۲۱۷
میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان	میلیون متر مکعب	۲۸۴/۴
حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)	میلیون متر مکعب	۲۳۷۷/۳
مصارف سالانه کشاورزی	میلیون متر مکعب	۲۱۹۱
مصارف سالانه شرب	میلیون متر مکعب	۱۲۷/۹
مصارف سالانه صنعت	میلیون متر مکعب	۵۸/۳

شاخص فالکن مارک

فالکن مارک دانشمند سوئدی در مطالعات خود بحران آب را بر اساس مقدار سرانه منابع آب تجدیدپذیر سالانه هر کشور تعریف کرده است. فالکن مارک میزان سرانه آب ۱۷۰۰ مترمکعب در سال را به عنوان شاخص کمبود معرفی کرده است. بر این اساس کشورهای که دارای سرانه منابع آب سالانه تجدیدپذیر بیش از ۱۷۰۰ مترمکعب هستند، مشکل بحران آب ندارند و کشورهای که دارای سرانه منابع آب تجدیدپذیر بین ۱۰۰۰ تا ۱۷۰۰ مترمکعب هستند جزو کشورهای با تنش آبی محسوب می‌شوند و کشورهای که دارای سرانه آب تجدیدپذیر کمتر از ۱۰۰۰ مترمکعب در سال هستند جزو کشورهای با کمبود آب هستند و سرانه آب کمتر از ۵۰۰ مترمکعب در سال، فشار بسیار شدیدی به آن کشور تحمیل می‌کند. با توجه به جمعیت کشور، در حال حاضر سرانه آب تجدیدپذیر ایران از مرز ۱۷۰۰ مترمکعب عبور کرده و کشور ما وارد دوره تنش آبی شده است. با توجه به تقسیم حجم آب تجدید شونده استان همدان بر جمعیت در سال ۱۳۹۸ (۱۷۵۸۲۶۸ نفر) عدد ۱۲۹۵ به دست می‌آید که نشان می‌دهد استان همدان در محدوده تنش آبی قرار دارد.

جدول ۱۱- شاخص فالکن مارک و وضعیت منابع آبی استان همدان و ایران

تعیین وضعیت/دسته بندی	شاخص (سرانه/مترمکعب)	عدد شاخص برای ایران و استان همدان
بدون تنش	بالاتر از ۱۷۰۰	
تنش آبی	۱۰۰۰-۱۷۰۰	ایران و همدان
کم آبی	۵۰۰-۱۰۰۰	-
کم آبی مطلق	کمتر از ۵۰۰	-

شاخص سازمان ملل

بنیاد کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل میزان درصد برداشت از منابع آب تجدیدپذیر در هر کشور را به عنوان شاخص اندازه گیری بحران آب معرفی کرده است. بر اساس شاخص مذکور هرگاه میزان برداشت آب یک کشور بیشتر از ۴۰ درصد کل منابع آب تجدیدپذیر آن باشد این کشور با بحران شدید آب مواجه است و اگر این مقدار در حدها ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد بحران در وضعیت متوسط و چنانچه این شاخص بین ۱۰ تا ۲۰ درصد باشد بحران در حد متعادل و کمتر از ۱۰ درصد بدون بحران تلقی می‌شود. با توجه به اینکه در ایران هم اکنون ۷۰ درصد کل آب تجدیدپذیر کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد، ایران در وضعیت بحران شدید آبی قرار دارد.

جدول ۱۲- شاخص سازمان ملل برای بحران آب

شاخص‌ها	محدوده بحرانی
کمتر از ۱۰ درصد	بدون بحران
بین ۱ تا ۲۰ درصد	بحران در حد متعادل
بین ۲۰ تا ۴۰ درصد	بحران در وضعیت متوسط
بیشتر از ۴۰ درصد	بحران شدید آب

حجم آب تجدیدشونده استان همدان برابر با ۲۲۷۷ میلیون مترمکعب است و حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی) ۲۳۷۷ میلیون مترمکعب است. از این رو برداشت از منابع تجدید پذیر استان همدان برابر با ۴۰/۱ درصد است. بنابراین طبق این شاخص استان در وضعیت بحران شدید آب قرار دارد. شایان ذکر است که حجم مصارف آب (زیرزمینی و سطحی) بیش از حجم آب تجدید شونده است.

شاخص نسبت بحرانی

به منظور مقایسه سطح کم آبی در حوضه‌های آبریز متفاوت می‌توان از شاخص نسبت بحرانی استفاده کرد. آلکامو و همکاران (۲۰۰۰) این شاخص را نسبت میزان آب برداشت شده برای استفاده‌های انسانی به کل منابع آب تجدیدپذیر تعریف نموده‌اند. هرچه نسبت بحرانی عدد بزرگ‌تری باشد. فشار بیشتری بر منابع آب وارد می‌شود و به همان میزان هم کیفیت آب مصرف کنندگان پایین دست کاهش می‌یابد.

$$CR = W/WA$$

W = آب برداشت شده

WA = منابع آب در دسترس (منابع آبی تجدیدپذیر)

جدول ۱۳- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن

شاخص‌ها	محدوده بحرانی
بدون تنش	۰-۱/۰
تنش آبی کم	۰/۲-۰/۱
تنش آبی متوسط	۰/۴-۰/۲
تنش آبی زیاد	۰/۸-۰/۴

محاسبه شاخص نسبت بحرانی برای منابع آب استان همدان در سال ۱۳۹۸

کل منابع آبی استان (سطحی و زیرزمینی) $CR=2377/2277=1/04$ تنش آبی زیاد

منابع آب سطحی استان $CR=284/2277=0/12$ تنش آبی زیاد

منابع آب زیرزمینی استان $CR=2092/2277=0/918$ تنش آبی کم

با توجه به نتایج به دست آمده از شاخص‌های ارائه شده در این قسمت مشخص شد که استان همدان در محدوده تنش آبی قرار دارد. علاوه بر این استان در مرحله بحران شدید آب قرار دارد چراکه با توجه به دو شاخص سازمان ملل و همچنین شاخص نسبت بحرانی نیز این استان در محدوده بحران شدید آب قرار دارد.

۳-۲-۵- پوشش گیاهی و جانوری

در سال ۱۳۹۷ مساحت کل عرصه‌های جنگلی تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست استان برابر با ۸۳۴۸ هکتار بوده است که شهرستان همدان با ۲۳۹۰ هکتار و شهرستان رزن با ۳۵۸ هکتار به ترتیب دارای بیشترین و کمترین سهم می‌باشند.

جدول ۱۴- مساحت پوشش گیاهی استان

پوشش	جمع کل عرصه‌های جنگلی	پارک‌های جنگلی طبیعی	فضاهای سبز	ذخیره‌گاه‌های فضاهای سبز جنگلی
مساحت(هکتار)	۸۳۴۸	۳۱۰	۵۳۲۳	۲۷۹۵

جدول ۱۵- مساحت جنگل‌ها، مراتع و پدیده‌های بیابانی

نوع پوشش		مساحت(هکتار)	
جنگل		۴۲۰۰۰	
مرتع	خوب	۶۳۰۰۰	۸۲۲۰۰۰
	متوسط	۳۱۸۰۰۰	
	فقیر	۴۴۱۰۰۰	
بیابان		۶۵۰۲۳	

(سازمان جهاد کشاورزی استان همدان، اداره کل منابع طبیعی)

از نظر تنوع زیستی در مجموع ۳۰۹ گونه جانوری بر اساس مشاهدات در سرشماری‌های سالانه و مطالعات پژوهشی در استان شناسایی شده است که حدود ۲۶ درصد تنوع زیستی کشور را شامل می‌شود و با عنایت به

بررسی‌های انجام شده سنجاب زمینی، گونه کوچ و میش ارمنی *Ovis orientalis GEMELINI* به عنوان نماد جانوری استان همدان، تعیین گردیده است. همچنین تعداد گونه‌های گیاهی استان عبارت‌اند از: ۱۵۴۰ گونه از ۵۱۱ جنس و از ۹۰ خانواده می‌باشد و از کل گیاهان استان، تعداد ۲۱۰ گونه انحصاری ایران و ۳۳ گونه انحصاری استان همدان می‌باشد که همگی آسیب‌پذیر و در معرض خطر محسوب می‌شوند.

۳-۲-۶- وضعیت کانسارهای معدنی

استان همدان یکی از استان‌های نسبتاً غنی به لحاظ مواد معدنی در سطح کشور می‌باشد. که علیرغم وسعت نه چندان زیاد آن به لحاظ قرار گرفتن در یکی از زون‌های فعال، شرایط زمین‌شناسی نسبتاً مناسبی جهت تکوین و شکل‌گیری مواد معدنی را دارا می‌باشد. به طوری که رتبه‌ی هشتم ذخایر معدنی را به خود اختصاص داده است. وجود ۲۷۱ معدن فعال در استان، ۲۸ نوع ماده معدنی و کشف تنها معادن آندالوزیت و یاقوت کیود کشور در استان از مواردی است که نشان می‌دهد استان همدان در این زمینه استعدادهای فراوانی برای سرمایه‌گذاری دارد. یک میلیارد و ۷۰۰ میلیون تن ذخایر قطعی معادن در استان همدان موجود است. اما بخش عمده‌ی این مواد معدنی به صورت خام و فرآوری نشده که ارزش افزوده‌ی بسیار پایینی دارد به سایر استان‌ها منتقل می‌شود.

از سوی دیگر مشکلاتی همچون به روز نبودن ماشین‌آلات و بالا بودن میزان سوخت حامل‌های انرژی، هزینه‌های هنگفتی را برای واحدهای تولیدی معدنی به همراه دارد. برداشت بی‌رویه از معادن نیز علاوه بر ضرر و آسیب‌هایی که به محیط‌زیست وارد می‌کند، بر اقتصاد استان و فعالیت معدن‌داران داری مجوز تأثیرات منفی دارد.

بر اساس نتایج طرح آمارگیری از معادن فعال استان همدان در سال ۱۳۹۶، تعداد ۱۸۲ معدن در حال بهره‌برداری در استان وجود داشته است. در مجموع تعداد شاغلان این معادن ۱۴۰۸ نفر بوده است که در مقایسه با سال ۱۳۹۵، ۱۹ درصد افزایش یافته است. در همین سال ارزش تولیدات معادن بالغ بر ۲۷۶۲۵۴۸ میلیون ریال بوده است که در بین فعالیت‌های مختلف معادن، استخراج سنگ آهن با حدود ۲۰۳۳۰۹۳ و معادن سنگ آهک با ۴۶۵۱۱۰ میلیون ریال بالاترین ارزش تولیدات سالانه را داشته‌اند.

جدول ۱۶- اطلاعات تعداد معدن و شاغلان استان

تعداد شاغلان	تعداد معدن	نوع استخراج
۴۱۵	۴	استخراج سنگ آهن
۱۵	۳	استخراج شن و ماسه
۳	۱	استخراج سنگ گچ
۱۶۵	۲۵	استخراج سنگ‌های تزئینی
۶۹	۲۰	استخراج سنگ لاشه
۵۲۳	۸۲	استخراج سنگ آهک
۲۱	۴	استخراج کائولن، خاک نسوز
۳۶	۷	استخراج دولومیت
۳	۱	استخراج سنگ بنتونیت و گلسر شوی
۶	۲	استخراج باریت، خاک سرخ و زرد
۷۰	۱۹	استخراج سیلیس
۱۶	۴	استخراج پوکه معدنی
۵۵	۸	استخراج فلدسپات
۴	۱	استخراج تالک
۷	۱	استخراج میکا
۱۴۰۸	۱۸۲	کل

(آمارنامه بخش صنعت و معدن استان همدان، ۱۳۹۷)

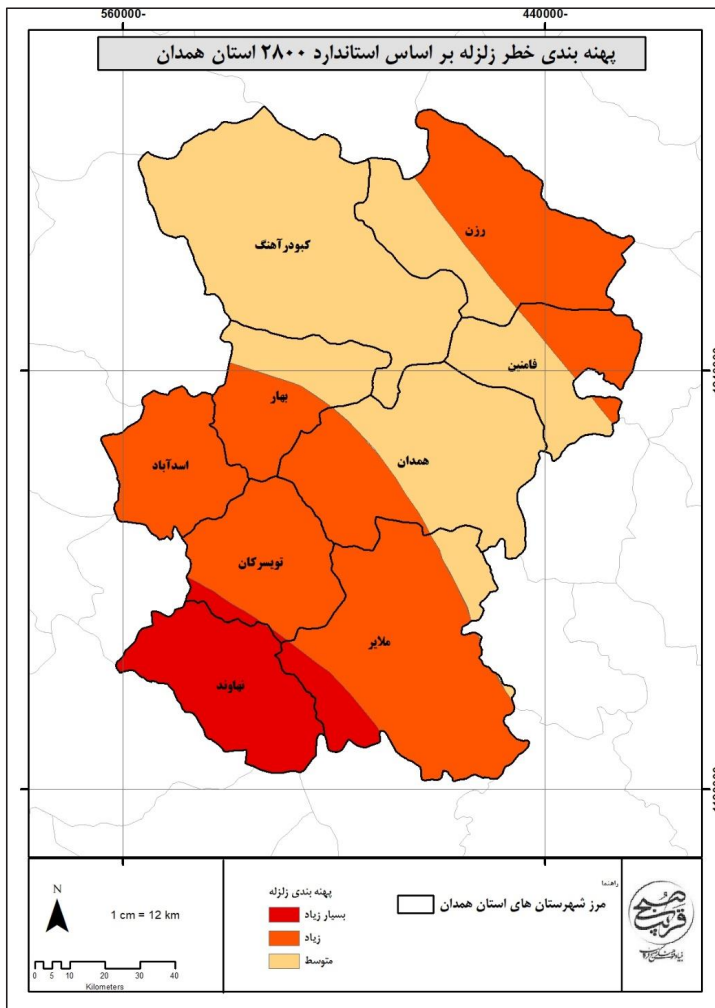
۳-۲-۷- مخاطرات محیطی

۳-۲-۷-۱- زلزله

گسل هم عامل و هم معلول زلزله می‌باشد و وقوع زلزله عمدتاً در حوالی گسل‌های موجود اتفاق می‌افتد. بررسی‌های اخیر نشان می‌دهد که در اطراف استان همدان گسل‌هایی وجود دارد که بر حسب میزان فعالیت، می‌توانند باعث وقوع زلزله‌های مخربی در سطح استان شوند. به طور کلی گسل‌های استان به دو دسته درونی و بیرونی تقسیم می‌شوند.

بررسی گسل‌های استان و پیرامون آن نشان می‌دهد که این استان از پتانسیل لرزه‌خیزی بالایی برخوردار است و گسل‌های فعالی مانند گسل نهاوند، درود، گارون و ایپک می‌توانند زلزله‌های مخربی در این استان ایجاد نمایند. با توجه به موقعیت این گسل‌ها، تمام نقاط استان از خطرپذیری یکسانی برخوردار نیستند. بخش جنوب و جنوب غربی استان که شهر مهمی مانند نهاوند را شامل می‌شود، در مجاورت گسل‌های فعالی مانند گسل نهاوند، ده

سرخه و گارون قرار دارد و بیشترین پتانسیل لرزه‌خیزی استان را در بر گرفته است. قسمت مرکزی استان از خطر کمتری برخوردار است و به دلیل فاصله از گسل‌های فعال احتمال آسیب‌پذیری کمتری دارد. در شمال و شمال شرقی استان نیز با افزایش تراکم گسل‌ها احتمال وقوع زلزله‌های شدید افزایش می‌یابد هر چند این ناحیه نسبت به جنوب استان ایمن‌تر می‌باشد. به طور کلی حدود ۸/۵ درصد از مساحت استان از درجه‌ی لرزه‌خیزی بالا، بیش از ۶۴ درصد از درجه‌ی پایین لرزه‌خیزی، ۲۵/۵ درصد در سطح متوسط و ۱/۷ درصد در سطح خطر بسیار بالا قرار دارد.

نقشه ۹- پهنه‌بندی خطر زلزله بر اساس استاندارد ۲۸۰۰

۳-۲-۲- سیل

استان همدان به دلیل شکل توپوگرافی، جهت گیری شیب زمین، وسعت حوضه‌ی آبریز و رژیم بارندگی، پهنه‌های وسیعی از استان در مواقعی خاص در معرض خطر یورش سیل قرار دارد. در نیمه‌ی شمالی استان این پهنه‌ها وسیع‌تر و پیوسته‌تر است. پهنه‌ی سیل‌گیری مهم دیگر در نیمه جنوبی استان قرار دارد. در مجموع ۱۸۱۱/۱۳ کیلومترمربع (۳/۹ درصد) از کل پهنه‌ی استان در معرض تخریب سیل قرار دارد و از نظر سیل‌خیزی در بین استان‌های کشور رتبه‌ی دهم را دارا است و پتانسیل قابل‌ملاحظه‌ای برای وقوع سیل را دارا می‌باشد تاکنون اطلاعات جامع و کاملی از سیل‌خیزی و وقوع سیلاب در این استان موجود نبوده و تنها اطلاعات پراکنده‌ای که از سایر مراکز تهیه شده موجود است. آنچه که از این اطلاعات بر می‌آید در استان همدان به طور متوسط هر ده سال ۲۰۱۳ مورد سیل به وقوع می‌پیوندد. تاریخی‌ترین سیل‌های استان، سیل‌های سال ۱۳۶۶ در منطقه کبودرآهنگ است. طبق گزارشات استانداری همدان و بخشداری، تعداد سیل‌های به وقوع پیوسته از سال ۱۳۶۹ لغایت ۱۳۷۹ تعداد ۲۵ مورد بوده که به سبب آن‌ها ۱۲ شهر و ۲۲۴ روستا آسیب دیده است. طبق گزارشات دیگر، در ۲۴ تیرماه سال ۱۳۷۸ در شهرستان‌های اسدآباد، همدان، کبودرآهنگ و تویسرکان سیلی رخ می‌دهد که خسارت فراوانی را به تأسیسات، دام‌ها، اراضی کشاورزی و... وارد نموده است و در آبان ماه همین سال سیلی در ملایر و تویسرکان رخ می‌دهد که به ۶۷ روستا آسیب می‌رساند.

جدول ۱۷- وسعت پهنه‌های سیل‌گیر استان همدان به تفکیک شهرستان

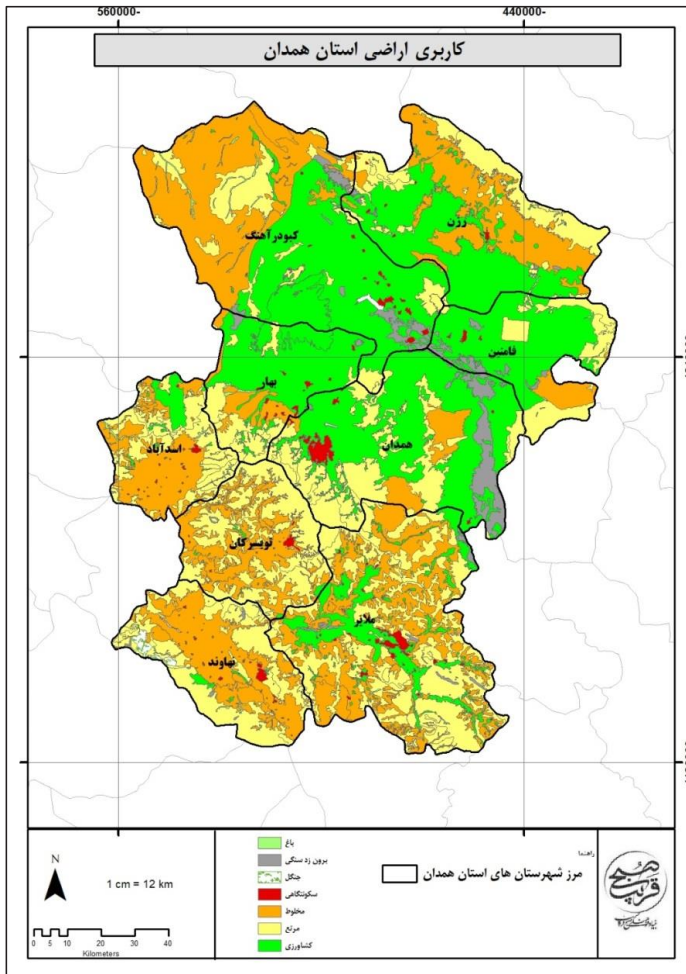
شهرستان	مساحت (کیلومترمربع)	وسعت پهنه سیل‌گیر (کیلومترمربع)	درصد از شهرستان	موقعیت جغرافیایی پهنه سیل‌گیر
رزن	۲۷۲۸۴	۱۲/۹۵	۰/۴۷	اطراف رودخانه قره‌چای
کبودرآهنگ	۳۸۱۵	۴۹۵/۱۷	۱۲/۹۹	اطراف رودخانه‌های کبودرآهنگ و قره‌چای
همدان	۴۱۱۸	۴۹۶/۸۷	۱۲/۰۷	اطراف رودخانه‌های قره‌چای
بهار	۱۳۲۴۳	۱۶۱/۷	۱۲/۱۲	اطراف رودخانه‌های قره‌چای
ملایر	۳۲۰۸۹	۱۶۱/۶۳	۵	اطراف رودخانه خرم‌آباد
تویسرکان	۱۵۵۵/۱	۴۲/۱	۲/۷	اطراف رودخانه‌های قره‌چای
اسدآباد	۱۱۹۶/۲	۹۸/۱	۸/۲	رودخانه‌های قره‌چای
نهاوند	۱۵۳۸/۸	۲۲۴/۲	۱۴/۶	اطراف رودخانه‌های گاماسیاب و قلقل‌رود
کل استان	۱۹۴۹۱/۷	۷۲۱۶۹۲	۸/۶۸	

ماخذ: مطالعات آمایش استان همدان، ۱۳۹۸

۳-۲-۸- کاربری اراضی

وضعیت کاربری اراضی استان همدان نشان می‌دهد که بیشترین درصد مساحت این استان را کاربری کشاورزی (۶۶۱۴۱۳ هکتار) تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر بخش وسیعی از استان همدان (شامل شهرستان‌های

فامنین، کبودرآهنگ، همدان و بهار) به صورت یک دشت بزرگ بیش از ۸۰ درصد از کاربری کشاورزی استان را بر می گیرد. در رتبه بعدی کاربری مراتع قرار دارد که ۵۸۵۹۶۷ هکتار از اراضی استان را شامل می شود. مراتع استان همدان بیشتر در قسمت های شمالی و به صورت پراکنده در قسمت های جنوبی قرار دارد. برون زدهای سنگی به صورت یک نوار به صورت شرقی - غربی قرار دارد. اراضی مخلوط (کشاورزی و دیم) به صورت پراکنده در استان قرار دارد. مساحت این اراضی بالغ بر ۶۰۶۵۲۴ هکتار است که تقریباً ۳۰ درصد اراضی استان را تشکیل می دهد. نکته قابل ذکر این که کاربری جنگل در این استان بسیار محدوده بوده و برابر با ۳۴۷۴ هکتار است.

نقشه ۱۰- کاربری اراضی استان همدان

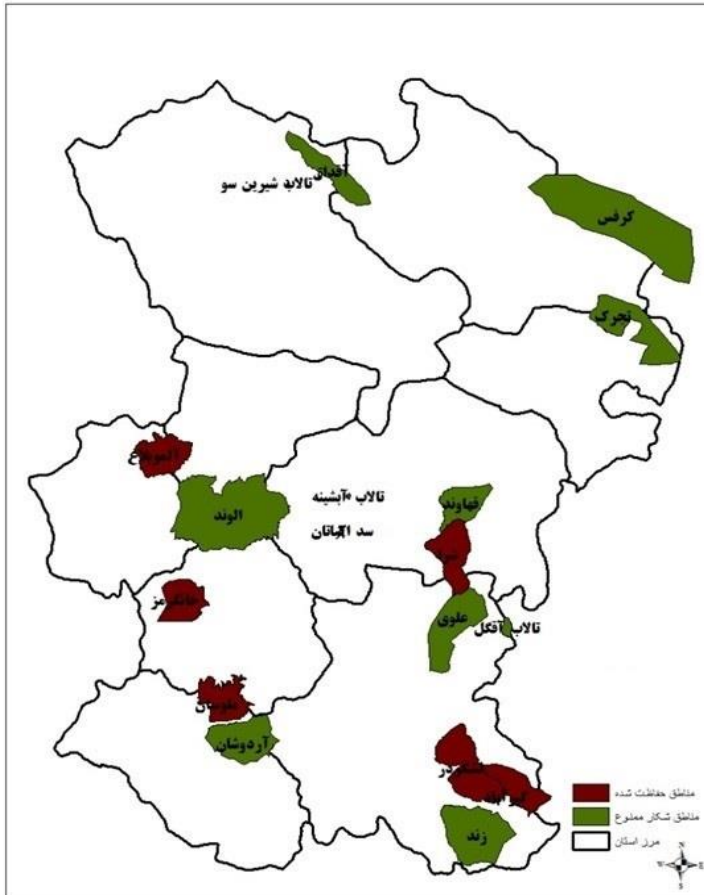
۳-۲-۹- مناطق حفاظت شده

استان همدان دارای تعداد ۱۳ دشت و سه حوزه آبریز اصلی می‌باشد که از این تعداد ۱ دشت آزاد و مابقی ۱۲ محدوده ممنوعه و بحرانی را تشکیل می‌دهند. وسعت اراضی ملی استان بالغ بر ۹۰۵ هزار هکتار است. همچنین در استان همدان شش منطقه حفاظت شده با وسعت ۶۲۳۵۱ هکتار (۳/۱۹ درصد استان) تحت حفاظت و کنترل قرار دارند.

جدول ۱۸- مشخصات مناطق تحت مدیریت استان همدان

موقعیت	مساحت (هکتار)	مناطق تحت مدیریت
منطقه حفاظت شده		
ملایر	۱۵۵۱۸	لشگردر
ملایر	۸۳۴۶	گلپرایاد
نهادند	۹۲۲۹	ملوسان
اسدآباد	۹۶۹۶	آلموبلاغ
تویسرکان	۸۸۲۸	خانگرمز
همدان	۱۰۷۳۴	شرای
تالاب		
همدان	۲۲۲	اکیاتان
رزن	۴۲۵۸۵	کرفس
شکار ممنوع		
ملایر	۸۳۰	آفگل
ملایر	۱۴۶۱۰	علوی
ملایر	۱۷۸۱۱	زند
همدان	۸۰۵۸	قهاوند
همدان	۳۶۲۷۶	الوند
همدان	۸۵	آبشینه
پارک ملی		
شرق استان	۵۴۰۷۲۷,۶۰۸۸	دریاچه ارومیه
اثر طبیعی ملی		
جنوب دریاچه ارومیه	-	سهولان
بافر ۵۰۰ متری		
پیرامون دریاچه ارومیه	۲۶۵۴۱,۲۱۷۵۳	دریاچه ارومیه
۱۴۸۲۷۰۶,۱۴۸ هکتار		جمع کل

(اداره کل حفاظت محیط زیست استان همدان)

نقشه ۱۱- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان همدان

۳-۳- بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی

۳-۳-۱- بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان همدان

۳-۳-۱-۱- تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان همدان

توسعه اجتماعی با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت می‌باشد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه

منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، یک حوزه میان‌رشته‌ای و میان‌بخشی در جست‌وجوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌شود. از طرفی دیگر توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید. امروز طرح رویکرد اجتماع‌محور در فرایند مدیریت و برنامه‌ریزی سبب شده که سنجش میزان توسعه‌یافتگی بر مبنای شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی بخش مهمی از جریان تحقیق در راستای رفع نابرابری‌های منطقه‌ای به حساب آید (سرور و خلیجی، ۱۳۹۴). به طور کلی در مسیر رسیدن به توسعه عواملی وجود دارد که مانع و عواملی نیز پیشبرنده توسعه است که پژوهشگران نیز در صدد شناخت این عوامل هستند؛ شناسایی عوامل مانع و یا پیشبرنده توسعه این امکان را فراهم می‌نماید که در شناخت و تحلیل روند تغییرات نیروهای پیشران توسعه در استان به یک چارچوب مشخص دست یافت. در واقع هدف از شناخت عوامل و فرایندهای فرهنگی و اجتماعی در نهایت دستیابی به چارچوبی جامع از این عوامل در ارتباط با توسعه استان است؛ اینکه روند تغییرات شاخص‌ها و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی استانی به طور کلی در راستای توسعه و به عنوان بستر ساز و محرک توسعه عمل می‌کنند یا اینکه در فرایند توسعه به عنوان اختلال ایجاد می‌کنند (گزارش آمایش استان همدان، ۱۳۹۷).

۳-۱-۲- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه

از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگی استان همدان می‌توان به تنوع مذهبی، فرهنگی، قومی، زبانی و ... اشاره کرد. هویت قومی، هویت مذهبی، اعتماد و صداقت و ... از جمله عواملی هستند که با غنای فرهنگی استان در ارتباط هستند. غنای فرهنگی، تنوع فرهنگی و قومی، داشتن پیشینه فرهنگی قوی از دیگر عوامل فرهنگی مهم استان همدان هستند؛ به عبارت دیگر وجود برخی از مهم‌ترین متغیرهای فرهنگی مانند پیشینه قوی در زمینه همکاری و تعاون اجتماعی، انسجام فرهنگی و اجتماعی، داشتن مهارت در هنرها صنایع دستی بومی استان، تجانس قومی، فرهنگی، اعتقادی و ... را می‌توان از جمله متغیرهای مهم پیشبرنده توسعه در استان عنوان کرد. در حوزه اجتماعی از مهم‌ترین عوامل پیشبرنده توسعه می‌توان به سرمایه اجتماعی بالای مردم استان همدان اشاره کرد. سرمایه اجتماعی در استان همدان نسبت به میانگین کل کشور بالاتر بوده است؛ همچنین باید در نظر داشت که میزان بالای سرمایه اجتماعی در استان فقط مربوط به شاخص کل نشده و میانگین سرمایه اجتماعی در هر دو سطح کلان و میانی از میانگین کل کشور بالاتر بوده است، این نکته قابل توجه است که میانگین سرمایه اجتماعی میانی در استان از میانگین طیف اصلی بالاتر بوده و میزان بالای این شاخص را در کل کشور نشان می‌دهد.

سرمایه اجتماعی از آن جهت در مسیر توسعه اهمیت دارد که هرچه میزان آن در استان بالاتر باشد امکان بالا بودن میزان اعتماد، انسجام و مشارکت مردم نیز بالا رفته و امکان استفاده از ظرفیت‌های مردمی بالاتر می‌رود و همچنین امکان پذیرش مردم نیز نسبت به برنامه‌ها افزایش پیدا کرده و مسیر توسعه را هموار خواهد کرد.

۳-۱-۳-۳ عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه

تنوع فرهنگی، قومی و مذهبی همان‌طور که یک عامل مهم محرک توسعه است، یک مانع بزرگ نیز در مسیر توسعه خواهد بود چراکه اگر برنامه درست و منطقی وجود نداشته باشد امکان بروز تعارضات و اختلافات قومی، طایفه‌ای و مذهبی وجود خواهد داشت. استان همدان با داشتن تنوع قومی (بالا ترک، لر، لک، فارس و کرد) در معرض این تعارضات و اختلافات بوده و این تعارضات در مسیر توسعه استان اختلال ایجاد می‌کنند. از دیگر موانع فرهنگی مانع توسعه استان نیز می‌توان به ضعف در تولیدات فرهنگی، کمبود فضاهای فرهنگی، عدم وجود همگرایی، عدم وجود فرهنگ نقد سازنده و ... اشاره کرد.

در حوزه اجتماعی در مسیر توسعه موانعی وجود دارد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به پایین بودن سرمایه اجتماعی سطح خرد، ارزیابی نامناسب نسبت به آینده، اعتقاد به وجود ناعدالتی در جامعه، داشتن اعتماد پایین و تعاملات پایین اشاره کرد. از دیگر موانع موجود در استان همدان می‌توان به میزان پایین مشارکت، میزان کم افتخار به ایرانی بودن، تمایل بالا به مهاجرت و همچنین رضایت از زندگی پایین اشاره کرد. البته در خصوص موانع موجود در استان باید به سطح بالای آسیب‌های اجتماعی مانند خودکشی، طلاق، اعتیاد و ... نیز اشاره کرد که این مسئله یکی از مهم‌ترین موانع توسعه است چرا که افزایش این آسیب‌ها در استان موارد دیگر نیز مانند سرمایه اجتماعی تحت تأثیر قرار گرفته و امکان کاهش میزان آن در استان بالا می‌رود.

۳-۱-۳-۴ وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان همدان

مسائل و مشکلات اجتماعی

بیکاری

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر تا سال ۱۳۹۷ استان همدان را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در استان در تمام سال‌های بررسی شده رو به کاهش بوده است به

گونه‌ای که از ۱۷ درصد در سال ۱۳۸۰ به ۸/۳ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده است؛ همچنین باید توجه داشت که نرخ بیکاری در استان از سال ۱۳۹۰ کمتر از نرخ بیکاری در کل کشور بوده است.

جدول ۱۹- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر

استان	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷
همدان	۱۷	۱۳/۵	۱۲/۴	۹/۵	۸/۳
کل کشور	۱۴/۲	۱۱/۳	۱۲/۳	۱۲/۴	۱۲

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول نرخ بیکاری در استان همدان در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بالاتر بوده است. همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در مناطق شهری استان همدان در سال ۱۳۹۸ برابر ۸/۹ درصد و در مناطق روستایی ۴/۶ درصد بوده است که در مقایسه با نرخ بیکاری کل کشور در مناطق شهری و روستایی وضعیت بهتری دارد. استان همدان در سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ در رابطه با نرخ بیکاری جزو استان‌هایی بوده است که کمترین نرخ بیکاری را در کشور داشته و از این حیث رتبه ۳۰ کشور را دارد.

جدول ۲۰- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی

سال	جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ
۱۳۹۴	۸/۵	۲۶	۲۷	۹/۵	۲۰	۶/۷
	۱۱	-	-	۱۲/۲	-	۸/۱
۱۳۹۵	۹/۵	۲۹	۲۹	۱۰/۹	۲۳	۷/۵
	۱۲/۴	-	-	۱۳/۷	-	۸/۹
۱۳۹۶	۱۰/۷	۲۱	۲۵	۱۲	۱۲	۸/۹
	۱۲/۱	-	-	۱۳/۴	-	۸/۲
۱۳۹۷	۸/۳	۳۰	۳۰	۹/۳	۲۱	۶/۸
	۱۲	-	-	۱۳/۵	-	۷/۹
۱۳۹۸	۷/۳	۳۰	۲۸	۸/۹	۳۰	۴/۶
	۱۰/۶	-	-	۱۱/۸	-	۷/۳

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری زنان در همه سال‌های مورد بررسی نسبت به بیکاری مردان، در استان همدان به جز سال ۱۳۹۷ بیشتر بوده و نسبت به کل کشور در همه سال‌های بررسی شده کمتر بوده است. نرخ بیکاری زنان در سال ۱۳۹۷ کمترین میزان در کل کشور بوده است که دارای رتبه ۳۱ بوده و در دیگر سال‌ها نیز جزو استان‌های بوده است که کمترین نرخ بیکاری را داشته است.

جدول ۲۱- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت

رتبه	نرخ بیکاری زنان		نرخ بیکاری مردان		سال
	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ	
۲۷	۱۳/۵	۲۵	۷/۷	همدان	۱۳۹۴
-	۱۹/۴	-	۹/۳	کل کشور	
۲۶	۱۳/۲	۲۵	۸/۸	همدان	۱۳۹۵
-	۲۰/۷	-	۱۰/۵	کل کشور	
۲۸	۱۱/۵	۱۰	۱۰/۶	همدان	۱۳۹۶
-	۱۹/۸	-	۱۰/۲	کل کشور	
۳۱	۷/۵	۲۴	۸/۵	همدان	۱۳۹۷
-	۱۸/۹	-	۱۰/۴	کل کشور	
۲۹	۱۰/۷	۲۹	۶/۴	همدان	۱۳۹۸
-	۱۷/۵	-	۹	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

طلاق

جدول زیر تعداد طلاق و ازدواج را به تفکیک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر میزان طلاق در تمام سال‌های مورد بررسی به جز سال ۱۳۹۷ افزایش داشته است و میزان ازدواج نیز از سال ۱۳۹۰ به بعد یک روند کاهشی را دنبال کرده است.

جدول ۲۲- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان همدان

سال	جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق
۱۳۸۰	۱۸۷۱۷	۱۶۷۲	۱۴۴۴۰	۱۶۳۴	۴۲۷۷	۳۸
۱۳۸۵	۲۱۵۳۵	۲۴۱۹	۱۴۲۴۸	۱۹۲۴	۷۲۸۷	۴۹۵
۱۳۹۰	۲۴۳۵۵	۳۴۲۸	۱۵۲۲۵	۲۳۹۵	۹۱۳۰	۱۰۳۳
۱۳۹۵	۱۷۰۳۶	۴۰۰۰	۱۳۷۶۶	۳۵۴۴	۳۲۷۰	۴۵۶
۱۳۹۷	۱۳۷۱۷	۳۹۹۵	۱۱۹۴۰	۳۶۸۷	۱۷۷۷	۳۰۸
۱۳۹۷ کل کشور	۵۵۰۵۶۵	۱۷۵۶۱۴	۴۸۶۶۶۱	۱۶۴۱۳۴	۶۳۹۰۴	۱۱۴۹۰

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت طلاق به ازدواج در استان همدان را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است؛ نسبت طلاق به ازدواج طی سال‌های مورد بررسی افزایش یافته است به گونه‌ای که از ۸/۹۳ در سال ۱۳۸۰ به ۲۹/۱۲ در سال ۱۳۹۷ رسیده است، و نسبت طلاق آن تقریباً نزدیک به میزان کل کشور است.

جدول ۲۳- نسبت طلاق به ازدواج در استان همدان

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷	۱۳۹۷ کل کشور
تعداد طلاق به ازای هر ازدواج	۸/۹۳	۱۱/۲۳	۱۴/۰۸	۲۳/۴۸	۲۹/۱۲	۳۱/۹۰

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

بهبودی و تأمین اجتماعی

جدول زیر تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر در سال ۱۳۹۷، ۵۲۷۲۰ نفر در ۴۲ مراکز نگهداری افراد دچار آسیب اجتماعی هستند که این تعداد نسبت به سال ۱۳۹۵ هم در تعداد افراد تحت پوشش و هم در تعداد مراکز بیشتر شده است؛ همچنین در سال ۱۳۹۷، ۱۹۹ نفر در ۱۴ مرکز نگهداری کودکان تحت پوشش هستند که نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده و تعداد مراکز آن ثابت مانده است.

جدول ۲۴- تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده

سال	نگهداری کودکان بی سرپرست		آسیب‌های اجتماعی ^۷	
	تعداد مراکز	تعداد افراد	تعداد مراکز	تعداد افراد
۱۳۸۰	۷	۱۴۰	۶	۱۱۹۶
۱۳۸۵	۱۰	۲۲۶	۱۱	۲۲۶۴
۱۳۹۰	۷	۱۱۵	۹	۴۰۰۹
۱۳۹۵	۱۳	۱۴۰	۳۷	۴۱۵۱۲
۱۳۹۷	۱۴	۱۹۹	۴۲	۵۲۷۲۰

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

۷. شامل فعالیت واحدهای بازپروری زنان و دختران آسیب دیده اجتماعی، خانه سلامت، ساماندهی کودکان خیابانی، مداخله در بحران‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی؛ مداخله به منظور کاهش طلاق، مهمانسرای سلامت کودک و طرح تلفن کودک است که در سال ۱۳۹۰ اطلاعات پایگاه خدمات اجتماعی، اسکان موقت، خدمات سیار اورژانس اجتماعی و حمایت از مبتلایان به اختلال هویت جنسی را نیز شامل می‌شود.

جدول زیر میزان شاخص های مرتبط با سازمان بهزیستی را نشان می دهد؛ همان طور که در جدول مشخص است استان همدان در نسبت تعداد مراکز ارائه دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب های اجتماعی رتبه ۲۹، نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی سرپرست رتبه ۷، تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور رتبه ۱۴ و تعداد افراد پذیرفته شده در مراکز آسیب های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی رتبه ۵ را داشته است.

جدول ۲۵- میزان شاخص های مرتبط با سازمان بهزیستی

۱۳۹۸		استان	موارد
رتبه	شاخص		
۲۹	۰/۰۹	همدان	نسبت تعداد مراکز ارائه دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب های اجتماعی به تعداد افراد دارای آسیب اجتماعی
-	۰/۱۸	کل کشور	
۷	۳/۶۳	همدان	نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی سرپرست به تعداد کودکان بی سرپرست
-	۲/۶۰	کل کشور	
۱۴	۴۵۲۲۷	همدان	تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور
-	۱۷۱۰۴۷۵	کل کشور	
۵	۴۶۴۵۰	همدان	تعداد افراد پذیرفته شده در مراکز آسیب های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی
-	۹۴۵۳۹۴	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر موارد مرتبط در خصوص کمیته امداد امام خمینی استان همدان را در مقایسه با کل کشور نشان می دهد؛ همان طور که مشاهده می شود استان همدان در تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی رتبه ۲۱، تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی رتبه ۱۹ و در سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی رتبه ۸ را دارد.

جدول ۲۶- میزان شاخص های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی

۱۳۹۸		استان	موارد
رتبه	شاخص		
۲۱	۱۹	همدان	تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی
-	۸۳۲	کل کشور	
۱۹	۱۰۰۳۸۸	همدان	تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی
-	۴۷۸۴۶۸۱	کل کشور	
۸	۳۱/۳	همدان	سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی
-	۲۵/۱	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در مجموع ۴۳/۳۳ درصد مردم در استان بیمه شده و مستمری‌بگیر هستند که این درصد از درصد کل کشور پایین‌تر است. در استان همدان ۳۷/۱۵ درصد بیمه شده و ۶/۱۸ درصد مستمری‌بگیر هستند که این میزان در کل کشور برابر با ۴۵/۶۱ درصد بیمه شده و ۸/۱۵ درصد مستمری‌بگیر می‌باشد.

جدول ۲۷- درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی

سال ۱۳۹۷			استان
مستمری‌بگیران	بیمه‌شدگان	مجموع	
۶/۱۸	۳۷/۱۵	۴۳/۳۳	همدان
۸/۱۵	۴۵/۶۱	۵۳/۷۶	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت در سال ۱۳۹۷ در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در استان همدان درصد افرادی که تحت پوشش بیمه سلامت ایران شده‌اند برابر با ۶۷/۰۵ درصد بوده است که از درصد بیمه‌شدگان پوشش سازمان بیمه سلامت در کل کشور (۵۱/۶۳ درصد) بالاتر بوده است.

جدول ۲۸- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران ۸

سال ۱۳۹۷	استان
۶۷/۰۵	همدان
۵۱/۶۳	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

آسیب‌های اجتماعی

اعتیاد و قاچاق مواد مخدر

جدول زیر مربوط به انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده در استان همدان می‌باشد؛ همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است بیشترین مواد مخدر کشف شده مربوط به تریاک و شیره تریاک بوده است و همچنین در سایر مواد مخدر نیز بالاترین میزان کشف مربوط به آمپول و قرص‌های روان‌گردان مربوط می‌شود.

^۸ از تاریخ ۱۳۹۱/۷/۱ سازمان بیمه خدمات درمانی به سازمان بیمه سلامت ایران تغییر نام پیدا کرده است.

جدول ۲۹- انواع مواد مخدر و روان گردان‌های کشف شده

سال					مواد مخدر (کیلوگرم)	
۱۳۹۷	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۸۰		
۱۳۳	۵۱	۱۳	۰۰۰	۰۰۰	هروئین (هروئین، کراک، کریستال)	مواد افیونی
۹	۰	۰	۰۰۰	۰۰۰	مرفین	
۳۵۲۰	۳۹۶۷	۱۰۲۲	۰۰۰	۰۰۰	تریاک و شیره تریاک	
	۱۸	۴۸۳۸	۰۰۰	۰۰۰	سایر	
۱۹۰	۲۳۰	۲۷	۰۰۰	۰۰۰	حشیش	کانابیس
۱۲۷۰	۸۰۵	۴۷۷۷	۰۰۰	۰۰۰	گراس	
۶	۲۷	۱۲	۰۰۰	۰۰۰	شیشه (متا آمفتامین)	محرک‌ها
۱۰۰۳	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	سایر موارد	
۳۳۷۴۰	۱۶۰۴۸۱	۳۷۷۹	۰۰۰	۰۰۰	آمپول و قرص‌های روان گردان	سایر موارد
۲۴	۱۱۴۱	۱۱۲	۰۰۰	۰۰۰	مواد پیش‌ساز (لیتر)	

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

جدول زیر در خصوص دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم است؛ همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود تعداد دستگیرشدگان در ارتباط با مواد مخدر کشف شده یک روند افزایشی داشته و در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ میزان آن افزایش پیدا کرده است. این نکته نیز قابل توجه است که میزان دستگیری قاچاقچیان و عوامل توزیع کننده به نسبت سال ۱۳۹۵ کمتر شده و در رابطه با معتادان و مصرف کننده بیشتر شده است.

جدول ۳۰- دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم

سال	جمع کل	قاچاقچیان و عوامل توزیع کننده	اتباع بیگانه
۱۳۸۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۸۵	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۹۰	۷۱۸۳	۶۸۹۶	۸
۱۳۹۵	۱۱۳۷۹	۸۹۹۸	۶
۱۳۹۷	۱۱۶۱۲	۸۳۶۸	۲

سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) در استان همدان را نشان می دهد؛ همان طور که در جدول مشخص است این نسبت در سال ۱۳۹۸ در استان برابر با ۳۲/۲۲ و در کل کشور برابر با ۱۱۴/۴۴ بوده است که این مسئله نشان از میزان کم مواد مخدر کشف شده در استان در مقایسه با کل کشور است و استان در این مسئله رتبه ۱۹ را دارا می باشد.

جدول ۳۱- نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱۹	۳۲/۲۲	همدان
-	۱۱۴/۴۴	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت در استان همدان را در سال ۱۳۹۸ نشان می دهد؛ همان طور که در جدول مشخص است این نسبت در استان برابر با ۶۵/۷۶ و در کل کشور ۵۰/۲۵ بوده است و میزان بالای توانایی در دستگیری قاچاقچیان مواد را نشان می دهد استان همدان در این رابطه رتبه هفتم را در بین استان های دیگر داشته است.

جدول ۳۲- نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت (در هر ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۷	۶۵/۷۶	همدان
-	۵۰/۲۵	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

سرقت

جدول ذیل سرقت های عادی بر حسب نوع را در استان همدان نشان می دهد؛ همان طور که در جدول زیر مشاهده می شود میزان سرقت های اتفاق افتاده در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است. میزان سرقت در سال ۱۳۹۷ از اماکن خصوصی برابر ۲۳۴۷، اماکن دولتی ۱۲۷، منزل ۱۲۳۶ و مغازه ۴۱۴ مورد گزارش شده است.

جدول ۳۳- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد)

احشام	سرقت انواع وسایل نقلیه و لوازم آن			سرقت از اماکن				سال
	لوازم خودرو یا وسایل داخل آن	موتورسیکلت	اتومبیل	مغازه	منزل	اماکن دولتی	اماکن خصوصی	
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۳۸۰
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۳۸۵
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۳۹۰
۷۷	۱۳۵۷	۶۶۰	۴۱۹	۱۰۵	۵۹۴	۳۷	۴۳۷	۱۳۹۵
۱۷۴	۳۲۱۰	۹۸۴	۷۶۷	۴۱۴	۱۲۳۶	۱۲۷	۲۳۴۷	۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت را در هر ده هزار نفر نشان می‌دهد که این نسبت در استان همدان برابر با ۳۷/۰۴ در ده هزار نفر می‌باشد که به نسبت کل کشور (۴۲/۸۲) کمتر است و در این خصوص استان همدان رتبه ۱۸ را دارد.

جدول ۳۴- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت (در ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱۸	۳۷/۰۴	همدان
-	۴۲/۸۲	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران

بنا بر سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۹۷، میزان خودکشی در این سال در استان (۷/۲۵ در هر صد هزار نفر) بالاتر از این میزان متوسط کشور (۵/۳ در هر صد هزار نفر) بوده است و در دیگر جرائم نسبت پایین‌تری را به کل کشور داشته است.

جدول ۳۵- جرائم واقع شده در حوزه استحضافی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع (در صد هزار نفر)

سال ۱۳۹۷									
استان	قتل	مرگ‌های مشکوک		زاع و درگیری		شرارت			
		خودکشی	سایر	فردی	دسته جمعی	زورگیری و باج‌گیری (اخاذی)	چاقو و قمه‌کشی	سایر شرارت‌ها	دستگیرشدگان
همدان	۱/۶۱	۷/۲۵	۲۱/۹۲	۵۹۹/۲۹	۴/۷۲	۰/۰۰	۰/۶۹	۰/۵۸	۲/۷۰
کل کشور	۲/۲۵	۵/۳۰	۲۸/۵۳	۹۴۳/۳۴	۸/۰۴	۰/۱۵	۷/۶۵	۲/۱۸	۹/۰۰

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری همدان، ۱۳۹۸

جدول زیر در خصوص نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحضافی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر) می‌باشد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر نسبت دستگیرشدگان در استان همدان در این زمینه برابر با ۲/۵۴ در صد هزار نفر می‌باشد که به نسبت کل کشور (۷/۵۲) وضعیت کمتری داشته و در بین استان‌هایی قرار گرفته است که کمترین نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم را داشته‌اند.

جدول ۳۶- نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحضافی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱۹	۲/۵۴	همدان
-	۷/۵۲	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

۳-۱-۵- سنجش سرمایه اجتماعی استان

سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی مفهوم جدیدی نیست بلکه صرفاً مفهومی قدیمی در بسته‌بندی جدید است (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۱۳). سرمایه اجتماعی جزئی جدانشدنی از مجموعه داشته‌های یک جامعه است که نقش اساسی در توسعه پایدار و متوازن دارد.

در این بخش از گزارش به مطالعه و بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در سطوح کلان میانی و خرد و همچنین شاخص سرمایه اجتماعی کل بر اساس نتایج آخرین گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳ پرداخته می‌شود.

سرمایه اجتماعی سطح کلان

بر اساس گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳، سنجش سرمایه اجتماعی در سطح کلان از ترکیب ۴ مؤلفه زیر ساخته می‌شود که میانگین هر کدام از این مؤلفه‌ها در تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان و کل کشور مهم است.

❖ پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات

❖ پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف

❖ پنداشت نسبت به نکویی جامعه

۱. مطلوب بودن جامعه

۲. وجود عدالت و برابری

❖ ارزیابی نسبت به آینده

جدول زیر میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در همه متغیرها به جز پنداشت نسبت به نکویی جامعه (وجود عدالت و برابری) و ارزیابی نسبت به آینده، میانگین استان همدان بالاتر از میانگین کل کشور است که سطح بالای استان نسبت به کل کشور در مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کلان را نشان می‌دهد.

البته باید به این نکته نیز اشاره کرد که میانگین اصلی طیف سرمایه اجتماعی کلان در همه‌ی مؤلفه‌ها در استان پایین‌تر بوده است. به طور کلی وضعیت ابعاد سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان به نسبت کل کشور بهتر ولیکن سطح آن به نسبت میانگین اصلی طیف پایین‌تر بوده است.

جدول ۳۷- میانگین مؤلفه های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه ها
۱۹	۲۴/۴۷	همدان	پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات (میانگین طیف ۳۰)
-	۲۳/۶۴	کل کشور	
۱۷	۲۹/۶۱	همدان	پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف (میانگین طیف ۳۰)
-	۲۹/۳	کل کشور	
۱۶	۲۲/۰۹	همدان	پنداشت نسبت به نکویی جامعه (مطلوب بودن جامعه) (میانگین طیف ۲۴)
-	۲۱/۹۱	کل کشور	
۱۴	۲۱/۸۴	همدان	پنداشت نسبت به نکویی جامعه (وجود عدالت و برابری) (میانگین طیف ۲۷)
-	۲۲/۰۸	کل کشور	
۱۴	۱۸/۷۴	همدان	ارزیابی نسبت به آینده (میانگین طیف ۲۱)
-	۱۸/۸۲	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر نشان دهنده شاخص سرمایه اجتماعی در سطح کلان در استان همدان و همچنین کل کشور است؛ با توجه به اطلاعات جدول میانگین استان همدان در شاخص سرمایه اجتماعی سطح کلان برابر با ۱۳/۲۷ است که از میانگین کل کشور با ۱۳/۱۸ بالاتر بوده است، اما از میانگین اصلی طیف پایین تر بوده و این موضوع نشان از آن دارد که شاخص سرمایه اجتماعی کلان در استان همدان متوسط رو به پایین بوده و تقریباً وضعیت مطلوبی در این شاخص ندارد ولیکن به طور کلی وضعیت استان به نسبت کل کشور بهتر بوده است.

جدول ۳۸- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۱۵)	استان	مورد
۱۶	۱۳/۲۷	همدان	سرمایه اجتماعی در سطح کلان
-	۱۳/۱۸	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح میانی

سرمایه اجتماعی در سطح میانی از ترکیب ۸ متغیر زیر ساخته می شود که مبتنی بر نظر پاسخگویان نسبت به نهادها و سازمانها می باشد که این ۸ متغیر عبارت اند از:

۱. اعتماد سازمانی
۲. کیفیت خدمات سازمانی

۳. عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها به نیازها
۴. آمادگی مشارکت و کمک به سازمان‌ها در صورت نیاز
۵. اعتماد تعمیم‌یافته (اعتماد به گروه‌های شغلی و حرفه‌ای)
۶. دگرخواهی، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۷. عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۸. ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولین

جدول زیر مربوط به متغیرهای شاخص سرمایه اجتماعی در سطح میانی می‌باشد. همان‌طور که در جدول مشخص است میانگین استان همدان نسبت به کل کشور فقط در متغیر ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین پایین‌تر بوده است و در دیگر مؤلفه‌ها میانگین بالاتری را نسبت به کل کشور داشته است این موضوع نشان از وضعیت مناسب استان همدان در متغیرهای شاخص سرمایه اجتماعی در سطح میانی است.

جدول ۳۹- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه‌ها
۲۱	۶۵/۵	همدان	اعتماد سازمانی (میانگین طیف ۶۹)
-	۶۴/۳۴	کل کشور	
۲۲	۵۶/۹	همدان	کیفیت خدمات سازمانی (میانگین طیف ۶۰)
-	۵۵/۶۱	کل کشور	
۲۶	۵۴/۷	همدان	عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها به نیازها (میانگین طیف ۵۴)
-	۵۲/۲۶	کل کشور	
۱۹	۴۶/۲	همدان	آمادگی مشارکت و کمک به سازمان‌ها در صورت نیاز (میانگین طیف ۴۸)
-	۴۵/۵۴	کل کشور	
۲۶	۴۱/۷	همدان	اعتماد تعمیم‌یافته (اعتماد به گروه‌های شغلی و حرفه‌ای) (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۹/۴۹	کل کشور	
۲۷	۴۱/۹	همدان	دگرخواهی، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۹/۷۵	کل کشور	
۳۰	۴۰/۴	همدان	عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۸	کل کشور	
۱۲	۱۹/۶	همدان	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین (میانگین طیف ۱۸)
-	۱۹/۹۷	کل کشور	
۲۰	۱۳/۲	همدان	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مثبت مسئولین (میانگین طیف ۱۵)
-	۱۳	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان همدان و کل کشور نشان می‌دهد. در این زمینه استان همدان با میانگین ۲۷/۵ بالاتر از میانگین کل کشور با میانگین ۲۶/۳۶ قرار دارد و میانگین مناسبی نسبت به کل کشور داشته است و از میانگین اصلی طیف سرمایه اجتماعی در سطح میانی نیز بالاتر بوده است.

جدول ۴۰- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۲۷)	استان	مورد
۲۷	۲۷/۵	همدان	سرمایه اجتماعی در سطح میانی
-	۲۶/۳۶	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح خرد

سرمایه اجتماعی در سطح خرد با ۸ مؤلفه زیر تعریف می‌شود که از مجموع این مؤلفه شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد ساخته می‌شود که این ۸ مؤلفه عبارت‌اند از:

۱. اعتماد عمومی
۲. ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی
۳. عام‌گرایی اجتماعی (شعاع اعتماد و تعاملات نزدیک و دور از اعضای خانواده تا غریبه‌ها)
۴. مشارکت اجتماعی
۵. بده‌بستان اجتماعی
۶. تعلق و عرق ملی
۷. رضایت از زندگی
۸. احساس امنیت

جدول زیر میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول، میانگین استان همدان در همه متغیرها به جز عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با اعضای خانواده بالاتر از میانگین کل کشور بوده و وضعیت مناسب‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۴۱- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه‌ها
۱۵	۲۵/۹	همدان	ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی منفی (میانگین طیف ۲۱)
-	۲۴/۹	کل کشور	
۱۸	۲۴/۲	همدان	ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی مثبت (میانگین طیف ۲۷)
-	۲۳/۷۶	کل کشور	
۱۱	۲۵/۰۵	همدان	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با اعضای خانواده
-	۲۵/۱۱	کل کشور	
۱۷	۱۹/۵	همدان	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با همسایه‌ها و آشنایان
-	۱۹/۱۱	کل کشور	
۱۱	۱۵/۲	همدان	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با غیر همشهری و غریبه‌ها
-	۱۵/۱۶	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

اعتماد عمومی

قابل اعتماد بودن مردم

جدول زیر توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم از نظر پاسخگویان در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول، ۴۵/۸ درصد از پاسخگویان استان همدان میزان قابل اعتماد بودن مردم را متوسط ارزیابی کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۴۷/۱ درصد بوده است؛ همچنین باید توجه داشت که ۳۶/۳ درصد پاسخگویان عنوان کرده‌اند که میزان قابل اعتماد بودن مردم در استان کم و خیلی کم است که استان همدان در رابطه با ارزیابی کم از این متغیر رتبه ۱۵ را در بین استان‌های کشور دارد و میزان متوسطی در این خصوص در کشور دارد.

جدول ۴۲- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۱۵	۳/۱	۱۴/۸	۴۵/۸	۲۳/۲	۱۳/۱	همدان
-	۲/۵	۱۴/۹	۴۷/۱	۲۳/۱	۱۲/۵	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت)

جدول زیر توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر نزدیک به ۵۱ درصد از پاسخگویان استان همدان این

میزان را کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۵۵ درصد بوده است. استان همدان در مقایسه با استان‌های دیگر در این خصوص رتبه ۱۳ را دارد و جزو استان‌هایی است که پای‌ترین ارزیابی را نسبت به این متغیر داشته‌اند.

جدول ۴۳- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۱۳	۱/۲	۱۸/۹	۲۸/۱	۲۱/۷	۳۰	همدان
-	۲/۸	۱۵/۴	۲۶	۲۴/۴	۳۱/۴	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

مشارکت اجتماعی

مشارکت در فعالیت داوطلبانه

جدول زیر توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات مندرج در جدول زیر، ۵۷/۳ درصد از پاسخگویان استان همدان میزان مشارکت در فعالیت داوطلبانه خود را کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور برابر با ۵۱/۳ درصد بوده است که این مسئله نشان می‌دهد که بیش از نیمی از پاسخگویان در استان در حد کم و خیلی کم در فعالیت‌های داوطلبانه مشارکت می‌کنند و رتبه استان نیز در کشور برابر ۶ است.

جدول ۴۴- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۶	۰/۹	۹/۶	۳۲/۲	۲۹/۶	۲۷/۷	همدان
-	۳/۳	۱۰/۸	۳۴/۶	۲۷/۴	۲۳/۹	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تعلق و عرق ملی

افتخار به ایرانی بودن

جدول زیر توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول، ۶۸/۷ درصد از پاسخگویان استان همدان میزان افتخار به ایرانی بودن خود را زیاد و خیلی زیاد

عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۷۵/۵ درصد بوده است؛ استان همدان در رابطه با این موضوع رتبه ۵ را داشته و در بین استان‌هایی قرار دارد که کمترین میزان افتخار به ایرانی بودن خود را دارند.

جدول ۴۵- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۵	۳۴/۶	۳۴/۱	۱۹/۹	۷/۷	۳/۷	همدان
-	۴۵	۳۰/۵	۱۵/۸	۵/۸	۳	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تمایل به مهاجرت

جدول زیر توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول زیر، ۵۳/۸ درصد از پاسخگویان استان همدان تمایل به مهاجرت خود را کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۵۶/۹ درصد بوده است و ۲۵ درصد پاسخگویان نیز میزان تمایل به مهاجرت خود را زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند؛ در ارتباط با جدول زیر این نکته حائز اهمیت است که استان همدان یازدهمین استانی است که میزان تمایل به مهاجرت در آن به نسبت کل کشور بالاتر بوده است.

جدول ۴۶- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۲۰	۹/۹	۱۵/۱	۲۱/۲	۲۰/۹	۳۲/۹	همدان
-	۹/۹	۱۳/۲	۲۰	۲۲	۳۴/۹	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

رضایت از زندگی

جدول زیر توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر قابل مشاهده است، ۲۷/۸ درصد از پاسخگویان استان همدان میزان رضایت از زندگی خود را کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور برابر با ۲۵/۹ درصد بوده است. با توجه به رتبه استان (۱۱) نیز می‌توان عنوان کرد که استان همدان در میزان رضایت از زندگی در کشور دارای میانگین پایینی است.

جدول ۴۷- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۱۱	۶/۵	۲۸/۳	۳۷/۴	۱۸/۹	۸/۹	همدان
-	۷/۳	۲۶/۳	۴۰/۵	۱۷/۲	۸/۷	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احساس امنیت

جدول زیر توزیع درصدی احساس امنیت در استان همدان و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشاهده است ۴۹/۶ درصد از پاسخگویان استان همدان میزان احساس امنیت خود را زیاد و خیلی زیاد بیان کرده‌اند که نسبت به متوسط کشور (۳۳/۹ درصد) بالاتر بوده است و استان همدان از جمله استان‌هایی است که احساس امنیت در آن در حد متوسط رو به بالا ارزیابی شده است.

جدول ۴۸- توزیع درصدی احساس امنیت در استان همدان و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	استان
۲۵	۶/۱	۴۳/۵	۲۵/۹	۱۳/۶	۱۰/۸	همدان
-	۷	۲۶/۹	۳۱/۷	۲۰/۲	۱۴/۲	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول، میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد استان همدان (۲۵/۲۱) کمی پایین‌تر از میانگین کل کشور (۲۵/۲۳) است.

جدول ۴۹- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۲۷)	استان	مورد
۱۷	۲۵/۲۱	همدان	سرمایه اجتماعی در سطح خرد
-	۲۵/۲۳	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی کل

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی را در استان و کل کشور نشان می‌دهد با توجه به جدول، میانگین سرمایه اجتماعی استان همدان (۲/۸۴) کمی بالاتر از میانگین کل کشور (۲/۷۹) است. رتبه استان در رابطه با این شاخص از نظر ارزیابی نسبت به سرمایه اجتماعی در کشور برابر با ۲۱ است که میزان متوسط سرمایه اجتماعی در استان نسبت به کل کشور را نشان می‌دهد.

جدول ۵۰- میانگین سرمایه اجتماعی در استان همدان و کل کشور

رتبه	میانگین (۱ تا ۵)	استان	مورد
۲۱	۲/۸۴	همدان	سرمایه اجتماعی کل
-	۲/۷۹	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

وضعیت سلامت و درمان استان همدان

دو جدول زیر تعداد و سرانه (در هر صد هزار نفر) پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص را نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول در سال ۱۳۹۷ سرانه مجموع پزشکان شاغل در استان برابر با ۷۱/۶۲ در هر صد هزار نفر بوده است که در مقایسه با کل کشور (با ۶۱/۰۶) بالاتر بوده و وضعیت بهتری داشته است. استان همدان در رابطه با پزشکان فقط در سرانه پزشک فوق متخصص وضعیت پایین تری نسبت کل کشور داشته و در دیگر موارد وضعیت مناسبی داشته است.

جدول ۵۱- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب

نوع رشته و نوع تخصص

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان پزشک	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
۱۳۹۷ کل کشور	۴۸۸۰۶	۱۶۱۳۰	۵۲۲۲	۳۴۰	۲۴۰۶	۱۶۵۳۰	۲۶۲۶	۵۵۵۲
۱۳۸۰	۴۵۸	۲۴۲	۱۹	۰	۹	۱۸۸	۰	۰
۱۳۸۵	۵۳۸	۲۸۰	۵۰	۰	۱۳	۱۹۵	۰	۰
۱۳۹۰	۱۱۸۹	۵۳۲	۱۴۹	۱۰	۳۸	۳۵۶	۴۰	۶۴
۱۳۹۵	۱۱۲۵	۳۹۶	۱۵۰	۷	۴۸	۳۴۶	۳۶	۱۴۲
۱۳۹۷	۱۲۴۵	۳۹۷	۱۵۸	۸	۶۰	۳۸۰	۳۷	۲۰۵

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

جدول ۵۲- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر

حسب نوع رشته و نوع تخصص (صد هزار نفر)^۱

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان پزشک	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
کل کشور	۶۱/۰۶	۲۰/۱۸	۶/۵۳	۰/۴۳	۳/۰۱	۲۰/۶۸	۳/۲۹	۶/۹۵
۱۳۸۵	۳۱/۵۹	۱۶/۴۴	۲/۹۴	۰/۰۰	۰/۷۶	۱۱/۴۵	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۰	۶۷/۶۲	۳۰/۲۶	۸/۴۷	۰/۵۷	۲/۱۶	۲۰/۲۵	۲/۲۷	۳/۶۴
۱۳۹۵	۶۴/۷۲	۲۲/۷۸	۸/۶۳	۰/۴۰	۲/۷۶	۱۹/۹۱	۲/۰۷	۸/۱۷
۱۳۹۷	۷۱/۶۲	۲۲/۸۴	۹/۰۹	۰/۴۶	۳/۴۵	۲۱/۸۶	۲/۱۳	۱۱/۷۹

دو جدول زیر تعداد و سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. سرانه بیمارستان‌های فعال استان همدان در سال ۱۳۹۷ برابر با ۲/۲۴ بوده است که از

^۱ . سرانه سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) محاسبه شده است.

سراهنه كل كشور بالاتر بوده است؛ همچنين در تخت‌هاي فعال و مصوب نيز وضعيت استان (۳۷۲/۵۶) در هر صد هزار نفر) در مقايسه با كل كشور (۲۰۸/۳۷) در هر هزار نفر) وضعيت مناسبي بوده است.

جدول ۵۳- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی

سال و شهرستان	مجموع		دولتی						غیردولتی		سایر			
	تخت مصوب	بیمارستان فعال	دانشگاه علوم پزشکی		تأمین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خبریه		خصوصی			
			فعال	تخت مصوب	فعال	تخت مصوب	فعال	تخت مصوب	فعال	تخت مصوب	فعال	بیمارستان		
۱۳۹۷ کل کشور	۱۶۶۵۴۳	۱۰۱۶	۶۲۹	۱۱۲۶۸۳	۷۵	۱۱۲۵۶	۶۹	۱۱۵۳۳	۳۵	۵۳۳۸	۱۷۴	۱۸۷۰۳	۲	۱۱۱۴
۱۳۸۰	۱۳۰۰	۱۸	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	۲۲۱۴	۲۲	۱۴	۱۶۶۲	۳	۳۲۰	۱	۵۰	۰	۰	۴	۱۸۲	۰	۰
۱۳۹۰	۲۴۹۹	۲۴	۱۴	۱۷۷۷	۳	۳۲۰	۱	۵۰	۰	۰	۶	۳۵۲	۰	۰
۱۳۹۵	۲۸۱۷	۲۵	۱۶	۲۱۳۵	۳	۳۲۰	۱	۵۰	۰	۰	۵	۳۱۲	۰	۰
۱۳۹۷	۳۱۲۶	۲۷	۱۸	۲۴۴۴	۳	۳۲۰	۱	۵۰	۰	۰	۵	۳۲۲	۰	۰

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

جدول ۵۴- سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صد هزار نفر)

سال	مجموع		دولتی						غیردولتی		سایر			
	تخت مصوب	بیمارستان فعال	دانشگاه علوم پزشکی		تأمین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خبریه		خصوصی			
			فعال	تخت مصوب	فعال	تخت مصوب	فعال	تخت مصوب	فعال	تخت مصوب	فعال	بیمارستان		
کل کشور	۲۰۸۳۷	۱/۲۷	۰/۷۹	۱۴۰/۹۸	۰/۰۹	۱۵/۹۶	۰/۱۳	۱۹/۹۵	۰/۰۴	۶/۶۸	۰/۲۲	۲۳/۴۰	۰/۰۰	۱/۳۹
۱۳۸۵	۲۴۳/۳۰	۲/۲۹	۰/۰۶	۲/۹۴	۰/۰۶	۵/۸۷	۱/۲۹	۱۳۳/۹۸	۰/۸۸	۱۰۰/۵۱	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۰	۲۶۳/۳۸	۲/۰۵	۰/۰۶	۲/۸۴	۰/۰۶	۵/۶۹	۱/۰۸	۱۳۹/۲۳	۰/۸۵	۱۱۵/۶۳	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۵	۳۵۵/۵۳	۲/۲۴	۰/۱۲	۸/۶۳	۰/۰۰	۰/۰۰	۱/۱۵	۱۷۹/۲۰	۰/۸۶	۱۴۳/۷۷	۰/۱۲	۲۳/۹۳	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۷	۳۷۲/۵۶	۲/۲۴	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۱۲	۸/۶۳	۱/۱۵	۱۸۷/۷۲	۰/۸۶	۱۵۲/۲۸	۰/۱۲	۲۳/۹۳	۰/۰۰	۰/۰۰

دو جدول زیر تعداد و سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع تخت‌های فعال در استان همدان در سال ۱۳۹۷ برابر با ۱۴۴/۸ در هر صد هزار

نفر است که نسبت به کل کشور پایین تر است. استان همدان در تخت‌های فعال بیمارستانی فقط در بخش‌های سوختگی بالاتر از کل کشور بوده و در دیگر بخش‌ها وضعیت پایین تری داشته است.

جدول ۵۵- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۳۸۱۱۷	۱۰۲۴۷	۹۲۱	۸۹۲۹	۵۹۳۰	۳۲۶۲	۱۰۸۸۲۸
۱۳۸۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۸۵	۲۲۴	۷۴	۳۰	۶۳	۵۵	۲	۰۰۰
۱۳۹۰	۳۷۰	۱۳۵	۲۶	۱۲۳	۶۷	۱۹	۰۰۰
۱۳۹۵	۲۶۶۷	۱۷۱	۲۶	۱۴۳	۸۴	۴۶	۲۱۹۷
۱۳۹۷	۲۵۱۷	۱۹۵	۲۴	۱۵۴	۹۵	۶۰	۱۹۸۹

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

جدول ۵۶- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صد هزار نفر)

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۷۲/۸۱	۱۲/۸۲	۱/۱۵	۱۱/۱۷	۷/۴۲	۴۰/۸	۱۳۶/۱۶
۱۳۸۵	۱۳/۱۵	۴/۳۴	۱/۷۶	۳/۷۰	۳/۲۳	۰/۱۲	۰/۰۰
۱۳۹۰	۲۱/۰۴	۷/۶۸	۱/۴۸	۷/۰۰	۳/۸۱	۱/۰۸	۰/۰۰
۱۳۹۵	۱۵۳/۴۳	۹/۸۴	۱/۵۰	۸/۲۳	۴/۸۳	۲/۶۵	۱۲۶/۳۹
۱۳۹۷	۱۴۴/۸۰	۱۱/۲۲	۱/۳۸	۸/۸۶	۵/۴۷	۳/۴۵	۱۱۴/۴۳

دو جدول زیر تعداد و سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع مراکز ارائه‌دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی در استان همدان در سال ۱۳۹۷ برابر با ۴۴/۷۶ است که نسبت به کل کشور بالاتر بوده است. وضعیت استان همدان در سال ۱۳۹۷ در موارد پایگاه بهداشتی شهری و تسهیلات زایمانی پایین تر بوده و در دیگر موارد بالاتر از نسبت کل کشور بوده است.

جدول ۵۷- مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی

سال	تعداد کل	مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)						پایگاه بهداشت	بهداشت‌های خانگی فعال	زایمانی تسهیلات	مراکز بهداشتی	پایگاه مراقبت
		شهری	روستایی	شبهان روزی	شهری روستایی	روستایی	شهری					
۱۳۹۷	۲۹۴۶۵	۱۵۵۹	۲۶۴۵	۱۰۵۹	۵۶۱	۳۲۴	۵۲۶۵	۱۷۷۴۶	۲۱۴	۹۲	۹۲	
کل کشور	۷۵۲	۱۱۴	۵۱	...	...	...	۲۰	۵۵۷	۱۰	...	...	
۱۳۸۰	۸۲۸	۱۲۷	۸۸	...	...	...	۳۰	۵۷۳	۱۰	...	...	
۱۳۸۵	۸۵۳	۱۳۷	۹۰	...	...	...	۳۶	۵۷۲	۸	...	...	
۱۳۹۰	۷۸۴	۷۰	۹۲	...	...	...	۴۱	۵۶۷	۰	...	...	
۱۳۹۵	۷۷۸	۷۱	۹۰	...	...	...	۴۵	۵۵۹	۰	...	...	

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

جدول ۵۸- سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی (صد هزار نفر)

پایگاه مراقبت بهداشتی مزمن	تسهیلات زایمانی	خانه های بهداشت فعال	پایگاه بهداشت		مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)				مجموع	سال و شهرستان
			شهری	روستایی	شبه روزی	شهری روستایی	روستایی	شهری		
۰/۱۲	۰/۲۷	۲۲/۲۰	۶/۵۹	۰/۴۱	۰/۷۰	۱/۳۲	۳/۳۱	۱/۹۵	۳۶/۸۷	۱۳۹۷ کل کشور
...	۰/۵۹	۳۳/۶۴	۱/۷۶	۰/۰۰	...	...	۵/۱۷	۷/۴۶	۴۸/۶۱	۱۳۸۵
...	۰/۴۵	۳۲/۵۳	۲/۰۵	۰/۵۷	...	...	۵/۱۲	۷/۷۹	۴۸/۵۱	۱۳۹۰
...	۰/۰۰	۳۲/۶۲	۲/۳۶	۰/۸۱	...	...	۵/۲۹	۴/۰۳	۴۵/۱۰	۱۳۹۵
...	۰/۰۰	۳۲/۱۶	۲/۵۹	۰/۷۵	...	...	۵/۱۸	۴/۰۸	۴۴/۷۶	۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

دو جدول زیر تعداد و سرانه پایگاه های اورژانس در هر صد هزار نفر را نشان می دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع پایگاه های اورژانس در استان همدان در سال ۱۳۹۷ برابر با ۳/۱۶ است که تقریباً برابر با میانگین کشور است. باید توجه داشت که سرانه پایگاه های اورژانس در نقاط شهری بالاتر و در نقاط جاده ای پایین تر از سرانه کل کشور بوده است.

جدول ۵۹- تعداد پایگاه های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

جاده ای	شهری	مجموع	سال ۱۳۹۷
۳۳	۲۲	۵۵	همدان
۱۵۶۹	۹۶۷	۲۵۳۶	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۰- سرانه پایگاه های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

جاده ای	شهری	مجموع	سال ۱۳۹۷
۱/۹۰	۱/۲۷	۳/۱۶	همدان
۱/۹۶	۱/۲۱	۳/۱۷	کل کشور

سالنامه آماری استان همدان، ۱۳۹۷

۳-۲- فقر و محرومیت

محوریت موضوع فقر و محرومیت از جمله مهم ترین مسائل کشور به خصوص در دوره پس از انقلاب اسلامی بوده است. فقر با تعابیری چون فقر مطلق (تعریف معیشتی و حداقلی) و فقر نسبی (به مثابه محرومیت نسبی) همواره مورد توجه سیاست گذاران، برنامه ریزان و متخصصان کشور بوده است. با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به دلیل پشتوانه ایدئولوژیک انقلاب در بسط عدالت اجتماعی، اشتیاق برای تساهل، توازن و تعادل

بین همه مناطق کشور و تعدیل شکاف میان شهر و روستا، دیدگاه‌های محرومیت‌زدایی رونق یافت. تلاش برای محرومیت‌زدایی و توسعه مناطق محروم و دورافتاده کشور در دستور کار نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت. پس از آن برنامه‌های اول تا ششم توسعه نیز گواه اهمیت این موضوع در دولت‌های مختلف بوده است.

درواقع کاهش محرومیت و نابرابری منطقه‌ای به دلیل تبعات اقتصادی و سیاسی، موضوع مهمی در بیش‌تر کشورهای در حال توسعه است. کیفیت زندگی افراد دستخوش نابرابری‌های منطقه‌ای عظیمی است که در بسیاری موارد به سرعت در حال افزایش است. زیرا هرچقدر تفاوت‌های منطقه‌ای از ابعاد مختلف بیشتر باشد، منجر به حرکت جمعیت و سرمایه به سمت قطب‌های پرجاذبه می‌گردد.

در ایران یکی از اهداف مهم در برنامه‌های اقتصادی-اجتماعی پس از انقلاب، کاهش محرومیت و رفع نابرابری میان مناطق بوده است. توسعه منطقه‌ای در ایران در طول دهه اول بعد از انقلاب اسلامی، با توجه ویژه به مناطق محروم در کل کشور مورد توجه قرار گرفت. در دهه دوم بعد از انقلاب، جهت‌گیری جدیدی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای ایجاد گردید؛ تغییر جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای از سطوح ملی و بین منطقه‌ای به سطوح منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، توجه به سازمان‌دهی طرح‌های مناطق روستایی و توجه به شناسایی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های مناطق برای حصول توسعه از آن جمله است.

با این وجود علیرغم تلاش‌های صورت گرفته در برنامه‌ها و سیاست‌ها، در حال حاضر نابرابری‌های مشهودی میان مناطق مختلف کشور به لحاظ شاخص‌های توسعه و سطوح محرومیت موجود است. از این رو پژوهش‌های متفاوتی در راستای شناسایی و طبقه‌بندی مناطق محروم کشور و برنامه‌ریزی به منظور اتخاذ سیاست‌های مناسب جهت ارتقای وضعیت موجود صورت گرفته است.

۳-۲-۱- طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم

طرح مطالعاتی «نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران» توسط دفتر مطالعات رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماع (بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۱)؛ «شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور» زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۶-۱۳۸۵) و «اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق» توسط بنیاد برکت (۱۳۹۶) از جمله مطالعاتی است که در زمینه شناسایی مناطق محروم کشور در سطوح شهرستان، بخش و دهستان در سطح ملی صورت گرفته است.

الف) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی به بررسی فقر چندبعدی در ایران پرداخته است. در این پژوهش با استفاده از فایل خام داده‌های طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار شهری و روستایی سال ۱۳۹۱ مرکز آمار ایران، محاسبات شاخص فقر چندبعدی انجام شده است. بدین منظور ۵ شاخص سلامت، آموزش، مسکن، استانداردهای زندگی و اشتغال به عنوان مشخصه‌های فقر چندبعدی در نظر گرفته شده است. سپس با استفاده از وزن‌دهی به شاخص‌ها و مؤلفه‌های هر یک، میزان اهمیت آن‌ها تعیین شده است.

جدول ۶۱- شاخص‌ها و ابعاد فقر چندبعدی

وزن مؤلفه‌ها	مؤلفه	وزن شاخص	شاخص
۱۰	سوء تغذیه	۲۰	سلامت
۱۰	عدم برخورداری از بیمه درمان		
۱۰	خانوارهای دارای عضو کمتر از ۵ سال تحصیل	۲۰	آموزش
۱۰	خانوارهای دارای کودک ۶ تا ۱۸ سال کمتر از ۸ کلاس سواد (متناسب با سن)		
۱۰	مصالح بی‌دوام	۲۰	مسکن
۱۰	سطح زیربنای کمتر از ۱۶ مترمربع		
۴	سطح دسترسی به آشپزخانه	۲۰	استانداردهای زندگی
۴	عدم دسترسی به آب و برق		
۴	نداشتن حمام		
۴	نداشتن دارایی مانند اتومبیل، دوچرخه و...		
۴	نوع سوخت خانوار برای پخت و پز		
۱۰	سرپرست بیکار	۲۰	اشتغال
۱۰	عدم برخورداری از بیمه اجتماعی		

شاخص‌های مذکور درصد خانوارهایی را که دچار فقر چندبعدی هستند به تفکیک استان نشان می‌دهد. بر این اساس، ۱۸ درصد از خانوارهای مناطق شهری و ۳۷ درصد از خانوارهای مناطق روستایی استان همدان دچار فقر چندبعدی هستند. در این گزارش میانگین محرومیت هر استان نیز مشخص شده است. میانگین محرومیت در مناطق شهری استان همدان برابر با ۳۲/۸ و در مناطق روستایی برابر با ۳۷/۱ هست. مقدار عددی این شاخص هرچه بیش‌تر باشد به معنی فاصله زیاد خانوارهای دچار فقر چند بعدی از آستانه فقر است. این شاخص در واقع معادل شاخص شکاف فقر در محاسبه فقر درآمدی است. علاوه بر این، بر اساس مطالعات انجام شده، ۵ اولویت اول هر استان جهت برنامه‌ریزی به تفکیک مناطق شهری و روستایی مشخص شده است.

۵ اولویت اول استان همدان در مناطق شهری عبارت است از سلامت، اشتغال، استاندارد زندگی، مسکن و آموزش. اولویت‌های استان همدان به تفکیک مناطق روستایی نیز عبارت است از: مسکن، استانداردهای زندگی، اشتغال، سلامت و آموزش (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، بی تا).

ب) طرح مطالعاتی شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور با هدف شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته و تهیه نقشه مرکب آن‌ها (چگالی شاخص، بیکاری، بی سواد، کمبود امکانات سکونتی، ارتباطی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی و ...) به منظور حمایت و تقویت توان منطقه‌ای صورت گرفته است.

در این پژوهش پس از انجام مطالعات اولیه و بحث و بررسی مراجع صاحب نظر، ۲۵ شاخص به منظور سنجش میزان محرومیت در سطوح شهرستان، بخش و دهستان استفاده شده است. لازم به ذکر است برخی از شاخص‌ها به تناسب سطوح مورد بررسی (شهرستان، بخش و دهستان) متفاوت بوده است.

شاخص‌هایی نظیر نرخ بیکاری، نرخ بی سواد (به دلیل وجود رابطه مستقیم و شدید با محرومیت)، تراکم خانوار در واحد مسکونی (پایین بودن این نرخ بیانگر بهبود وضعیت اقتصاد و توسعه‌ای هر جامعه‌ای است)، نرخ مهاجرت (نشانگر عدم رضایت از مکان زندگی و بازتاب توزیع نامتوازن امکانات)، بار تکفل شغلی (بیانگر نسبت جمعیت شاغل به کل جمعیت)، نسبت مراکز بهداشتی و درمانی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت آموزشگاه متوسطه به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت تأسیسات ورزشی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای برخوردار از گاز، نسبت روستاهای دارای آب آشامیدنی سالم به کل روستاها (از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه انسانی و اجتماعی که عدم برخورداری از آن سهم تعیین کننده‌ای در تشخیص محرومیت دارد)، نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد بهزیستی به کل جمعیت، چگالی جمعیت (نشانگر رابطه میان جمعیت و مساحت شهرستان، بخش و دهستان است)، فاصله مرکز شهرستان از مرکز (به منظور دسترسی یا عدم دسترسی مردم منطقه به خدمات مرکزی استان)، فاصله مرکز شهرستان از نزدیک‌ترین فرودگاه، فاصله مرکز شهرستان به ایستگاه راه آهن، نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای بهره‌مند از دفاتر پستی به تعداد روستا، نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا، نسبت شعب بانک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت کتابخانه‌های عمومی یا کانون پرورش فکری و ... در سه سطح شهرستان، بخش و دهستان مورد ارزیابی قرار گرفت.

درواقع شاخص‌ها ترکیبی از متغیرهای اجتماعی و فرهنگی و از سوی دیگر متغیرهای اقتصادی و زیرساختی بوده است. اهمیت شاخص‌های مذکور در میزان محرومیت و قابل سنجش بودن؛ در انتخاب آن‌ها نقش اساسی داشته است.

سنجش میزان محرومیت: در این طرح به دلیل محدودیت‌های موجود در دستیابی به شاخص‌های مذکور در محدوده‌های شهرستان، بخش و دهستان؛ از نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ استفاده شده است. در طی جلساتی با مسئولین استانداری‌ها و معاونین و همین‌طور متخصصین امر، فرآیند وزن دهی شاخص‌ها انجام شده است.

بر اساس روش ضریب همبستگی، میانگین وزن هر یک از شاخص‌ها مشخص شده و بر پایه آن پهنه‌بندی و سطح‌بندی بخش‌های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده است. از این رو با رتبه‌بندی شاخص‌ها از طریق وزن‌دهی جایگاه هر شهرستان، بخش و دهستان به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده است. بر این اساس مناطق محروم استان همدان به شرح جدول زیر است:

جدول ۶۲- مناطق کمتر توسعه یافته استان همدان

تابعیت تقسیماتی			ضریب دهستان	دهستان کمتر توسعه یافته
بخش	شهرستان	استان		
آجین	اسدآباد	همدان	۶	کلیانی
مرکزی	اسدآباد	همدان	۶	چهاردولی
صالح‌آباد	بهار	همدان	۶	دیمکاران
قلقل رود	تویسرکان	همدان	۶	قلقل رود
قلقل رود	تویسرکان	همدان	۶	کمالرود
سرد رود	رزن	همدان	۶	بغراپی
سرد رود	رزن	همدان	۶	سردرود علیا
سرد رود	رزن	همدان	۶	سردرود سفلی
قروه درجزین	رزن	همدان	۶	درجزین سفلی
قروه درجزین	رزن	همدان	۷	درجزین علیا
مرکزی	رزن	همدان	۶	خرقان
مرکزی	رزن	همدان	۶	رزن
شیرین سو	کیودر آهنگ	همدان	۷	شیرین سو
شیرین سو	کیودر آهنگ	همدان	۷	مهران علیا
گل تپه	کیودر آهنگ	همدان	۶	علی صدر
گل تپه	کیودر آهنگ	همدان	۶	گل تپه
گل تپه	کیودر آهنگ	همدان	۷	مهران سفلی
مرکزی	کیودر آهنگ	همدان	۶	سرداران
مرکزی	کیودر آهنگ	همدان	۶	کوهین
جوکار	ملایر	همدان	۶	ترک غربی
زند	ملایر	همدان	۶	کمازان سفلی
زند	ملایر	همدان	۶	کمازان علیا
زند	ملایر	همدان	۶	کمازان وسطی
سامن	ملایر	همدان	۶	سامن

خزل شرقی	۶	همدان	نهایند	خزل
سلکی	۶	همدان	نهایند	خزل
جیحون دشت	۶	همدان	همدان	شراء
چاه دشت	۶	همدان	همدان	شراء
شوردشت	۶	همدان	همدان	شراء
خرم دشت	۶	همدان	همدان	فامنین
پیشخور	۶	همدان	همدان	فامنین
مفتح	۶	همدان	همدان	فامنین

(شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور، ریاست جمهوری، ۱۳۸۶)

بر اساس مطالعات مذکور، هیچ یک از دهستان‌ها با محرومیت بالایی (ضریب ۹/۸) مواجه نبوده‌اند، ۱۲/۵ درصد دارای محرومیت متوسط (ضریب ۷) و ۸۷/۵ درصد نیز از محرومیت پایینی (ضریب ۶) برخوردار بوده‌اند. شایان ذکر است، ضرایب بر اساس ۵ تا ۹ تعیین شده و ضریب ۵ به معنی محرومیت کمتر و ضریب ۹ به معنی محرومیت بیش تر است.

دهستان‌های درجین علیا ذر شهرستان رزن و دهستان‌های شیرین سو، مهربان علیا و مهربان سفلی در شهرستان کبودرآهنگ در اولویت میزان فقر قرار دارند.

ج) پژوهش دیگر مربوط به اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح بندی و پهنه بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق توسط بنیاد برکت صورت گرفته است. در این طرح ۵۴ شاخص به منظور سنجش سطح محرومیت مورد استفاده قرار گرفته شده است.

سنجش میزان محرومیت: بر اساس روش مک گراناها (روش ضریب همبستگی) میانگین وزن هریک از شاخص‌ها مشخص شده و بر پایه آن پهنه بندی و سطح بندی بخش‌های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده است. از این رو با رتبه بندی شاخص‌ها از طریق وزن دهی جایگاه هر استان، شهرستان و بخش به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده است. شاخص‌های مذکور به شرح جدول زیر است:

جدول ۶۳- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گرانهان (روش ضریب همبستگی)

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۱	نرخ اشتغال (درصد)	۰/۰۸۳۵
۲	نرخ اشتغال زنان (درصد)	۰/۱۱۴۸
۳	نرخ فعالیت (درصد)	۰/۱۴۰۷
۴	بار تکفل شغلی (نفر به ازای هر نفر شاغل)	۰/۱۶۴۳
۵	نسبت شاغلان بخش کشاورزی به کل شاغلان (درصد)	۰/۱۹۱۶
۶	نسبت شاغلان بخش صنعت به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۲۲۳
۷	نسبت شاغلان بخش خدمات به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۴۳۳
۸	نسبت مساحت اراضی راعی به کل مساحت بخش	۰/۲۷۴۵
۹	نسبت مساحت اراضی زراعی آبی به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۰۲۳
۱۰	نسبت مساحت اراضی زراعی دیم به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۲۵۱
۱۱	نسبت مساحت اراضی باغی به کل اراضی (درصد)	۰/۳۵۸۸
۱۲	سرانه دام سنگین خانوار (راس)	۰/۳۹۳۰
۱۳	سرانه دام سبک خانوار (راس)	۰/۴۱۹۵
۱۴	تراکم تراکتور در هر ۱۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۵۰۲
۱۵	تراکم کمباین در هر ۱۰۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۸۱۵
۱۶	نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۰۲۷
۱۸	نسبت روستاهای بهره مند از گاز به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۳۶۰
۱۹	نسبت شعب بانک به ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۵۵۵۴
۲۰	فاصله مرکز بخش از مرکز شهرستان (Km)	۰/۵۸۵۹
۲۱	فاصله مرکز بخش از مرکز استان (Km)	۰/۶۰۳۷
۲۲	شدت فرسایش	۰/۶۳۷۴
۲۳	قابلیت اراضی	۰/۶۶۸۹
۲۴	ارتفاع	۰/۶۹۳۴
۲۵	کلاس شیب	۰/۷۲۳۲
۲۶	میزان بارش	۰/۷۴۶۲
۳۱	دما	۰/۷۶۹۱
۳۲	اقلیم	۰/۷۹۹۸
۳۳	منابع آب	۰/۸۲۷۱
۳۴	تعداد معدن	۰/۸۵۵۵
۳۵	پتانسیل زلزله	۰/۸۷۹۴
۳۶	پتانسیل سیل	۰/۹۰۵۹
۳۷	بعد خانوار	۰/۹۳۰۰
۳۸	نرخ رشد جمعیت (درصد)	۰/۹۵۸۹
۳۹	نسبت جنسی (درصد)	۰/۹۸۵۰
۴۰	تراکم جمعیت	۱/۰۱۰۸
۴۱	نسبت شهرنشینی (درصد)	۱/۰۴۴۰
۴۲	نرخ پاسوادی (درصد)	۱/۰۶۷۸

۱/۰۹۸۱	نرخ باسوادی زنان (درصد)	۴۳
۱/۱۲۲۸	نسبت باسوادان با تحصیلات عالی به کل باسوادان (درصد)	۴۴
۱/۱۴۶۵	نسبت مراکز بهداشتی درمانی و خانه بهداشت به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۴۵
۱/۱۸۲۲	نسبت پزشک به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۴۶
۱/۲۰۴۲	نسبت مدرسه راهنمایی به تعداد روستا (درصد)	۴۷
۱/۲۳۰۶	نسبت دبیرستان و هنرستان به تعداد روستا (درصد)	۴۸
۱/۲۵۸۸	نسبت کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به تعداد روستا (درصد)	۴۹
۱/۲۹۰۰	نسبت تأسیسات ورزشی به تعداد روستا (درصد)	۵۰
۱/۳۱۳۳	نسبت روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم (درصد)	۵۱
۱/۳۳۷۲	نسبت روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا (درصد)	۵۲
۱/۳۶۱۱	نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت (درصد)	۵۳
۰/۰۳۴۶	نسبت روستاهای خالی از سکنه به کل روستاها (درصد)	۵۴

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

جدول ۶۴- مناطق کم‌تر توسعه یافته استان همدان

بخش	شهرستان	استان	ردیف
خزل	نهادند	همدان	۱
شراء	همدان	همدان	۲
پیشخور	فامنین	همدان	۳
مرکزی	فامنین	همدان	۴
مرکزی	رزن	همدان	۵
سردرود	رزن	همدان	۶
قروه درجزین	رزن	همدان	۷
مرکزی	کبودرآهنگ	همدان	۸
شیرین سو	کبودرآهنگ	همدان	۹

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که در مجموع، ۵۶۴ بخش و شهرستان محروم در استان‌های مختلف کشور مورد سنجش قرار گرفته است. در این میان استان همدان دارای ۵ شهرستان و ۹ بخش محروم است. شهرستان‌های این استان خوشبختانه در اولویت فقر در مقایسه با استان‌های دیگر کشور قرار ندارند. در این گزارش شهرستان فامنین بخش پیشخور و شهرستان همدان بخش شراء به ترتیب در جایگاه ۱۳۰ و ۲۸۷ مناطق محروم کشور به شمار آمدند. بدیهی است رفع محرومیت مناطق مذکور مستلزم شناخت کافی از امکانات و پتانسیل‌های منطقه‌ای و بهره‌گیری از آن‌ها در جهت رفع محرومیت و دستیابی به توسعه پایدار است. مزیت‌های نسبی مناطق محروم استان همدان در سه بخش عمده اقتصادی یعنی کشاورزی، صنعت و خدمات و زیر بخش‌های آن به شرح زیر است:

الف) کشاورزی:

۱. مزیت نسبی در تولید محصولات باغی نظیر انگور آبی، سیب، گردو، هلو، زردآلو، شلیل، آلو و سایر میوه‌های هسته‌دار.
۲. مزیت نسبی در تولید گندم، یونجه و سایر نباتات علوفه‌ای، جو، کلزا و سایر دانه‌های روغنی، چغندر قند، گوجه‌فرنگی و سایر سبزیجات، ذرت دانه‌ای و علوفه‌ای، نخود، سیب‌زمینی، خیار و سایر محصولات زراعی.
۳. مزیت نسبی در دامداری و دام‌پروری دام سبک
۴. مزیت نسبی در پرورش دام سنگین به خصوص در بخش‌های مرکزی کبودرآهنگ، خزل نهاوند، سردرود رزن، شرا همدان، قروه در جزین رزن، گل تپه کبودرآهنگ، شیرین سو کبودرآهنگ و بخش مرکزی فامنین
۵. مزیت نسبی در تولید تخم مرغ و گوشت مرغ
۶. مزیت نسبی در پرورش زنبور عسل با وجود باغات میوه و یونجه‌زارهای گسترده و مراتع بالنسبه مناسب که شرایط مناسبی را برای پرورش فراهم نموده است.
۷. مزیت نسبی در پرورش ماهیان سرد آبی و آبی‌پروری در برخی از بخش‌های استان
۸. مزیت نسبی در وجود مراتع مناسب (۳۰ درصد) و دشت‌های میدان میشان، تخت نادر، چمن شاه نظر و تخت رستم در دامنه‌های کوهستان الوند
۹. مزیت نسبی در تولید گیاهان دارویی

ب) صنعت:

۱. وجود ناحیه صنعتی در بخش مرکزی و قروه در جزین شهرستان رزن
۲. وجود شهرک صنعتی در بخش شیرین سو و مرکزی شهرستان کبودرآهنگ
۳. وجود شهرک صنعتی شرا در بخش شرا شهرستان همدان
۴. وجود شهرک صنعتی در بخش فامنین شهرستان فامنین (با داشتن نسبت اشتغال ۳۲ درصد در بخش صنعت)
۵. وجود ذخایر مواد معدنی و معادن، مرمیت، لاشه موزائیکی، سنگ لاشه ساختمانی، لاشه آهنی، آهنک صنعتی و شیل، نمک آبی و کرانیت مشکی (گابرو) در بخش‌های محروم استان
۶. مزیت نسبی در تولید قالی و قالیچه، گلیم، جاجیم، منبت کاری و معرق کاری چوب، مسگری، قلم‌زنی روی مس، ملیله نقره و نقره کوبی و طلاکوبی، هم‌چنین گیوه‌بافی در نهاوند و وجود کارگاه‌های آموزش قالی‌بافی در بخش مرکزی شیرین سو و گل تپه شهرستان کبودرآهنگ
۷. مزیت نسبی در تولید سرمایه‌ک و سفال در لالجین و بخش‌های تویسرکان و تأثیر آن در ایجاد اشتغال

۸. مزیت نسبی در تولید سیمان‌های معمولی و صنعتی با داشتن مواد اولیه مناسب به‌ویژه در بخش محروم رزن
۹. مزیت نسبی در صنایع تبدیلی، تکمیلی و بسته‌بندی محصولات شیر و فرآورده‌های لبنی و بستنی، صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی و تولید و بسته‌بندی شیره انگور و هم‌چنین بسته‌بندی و عرضه گیاهان دارویی

ج) خدمات:

۱. مزیت نسبی در ارائه خدمات بازرگانی و حمل و نقل به لحاظ قرار گرفتن در مسیر کریدور شرق به غرب جهت تسهیل مبادلات و صادرات کالاها به کشور عراق و بخش کردستان عراق و برعکس، با وجود گمرک همدان که باعث تسهیل مبادلات تجاری است.
۲. مزیت نسبی در فعالیت‌های مرتبط با گردشگری با وجود جاذبه‌های طبیعی (غار علیصدر)، تاریخی و فرهنگی در بخش‌های محروم استان
۳. مزیت نسبی وجود مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای متعدد در استان که زمینه توانمندسازی مهارتی جوانان مستعد بخش‌های مناطق محروم را فراهم می‌کند.
۱۰. مزیت نسبی و داشتن پتانسیل ایجاد اقامتگاه‌های سنتی بومی در بخش‌های محروم استان و عرضه غذاها و کالاها و صنایع دستی محلی به همراه نمایش رسم و رسوم بومی (اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶).

۳-۲-۲- شاخص‌های جمعیتی دهستان‌های محروم استان همدان

همان‌طور که مشاهده می‌شود بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت کل ساکن در مناطق محروم استان همدان برابر با ۲۵۰۱۲۲ نفر است. از این تعداد ۱۲۲۳۵۲ نفر زن و ۱۲۷۷۷۰ نفر مرد هستند. تعداد خانوار ساکن در این مناطق برابر با ۷۵,۵۷۵ است. میانگین بعد خانوار برابر با ۳/۳ است و میانگین نسبت جنسی در این مناطق برابر با ۱۰۴/۳ است. نسبت جنسی در مناطق محروم این استان بسیار نزدیک به متوسط نسبت جنسی در کل کشور (۱۰۳) است. بعد خانوار نیز کاملاً مطابق با بعد خانوار در کل کشور است (متوسط بعد خانوار کل کشور در سرشماری ۱۳۹۵ برابر با ۳/۳ بوده است). بالاترین نسبت جنسی مربوط به پیشخور شهرستان همدان با نسبت ۱۱۶/۱ است. پس از آن دهستان‌های دیمکاران و خرم‌دشت به ترتیب با ۱۱۱ و ۱۱۰/۱ بالاترین نسبت جنسی را دارند. بالاتری میزان بعد خانوار نیز مربوط به دهستان بغراپی شهرستان رزن با بعد خانوار، ۳/۷ است. پس از آن بعد خانوار در جیحون دشت شهرستان شرا با ۳/۵ در رتبه دوم قرار می‌گیرد. به‌طور کلی در مناطق محروم استان همدان نسبت جنسی و بعد خانوار متعادل است.

جدول ۶۵- شاخص‌های جمعیتی مناطق محروم استان همدان

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
بخش	شهرستان	استان	دهستان کمتر توسعه یافته	عدد خانوار	نسبت جنسی	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
	اسدآباد	همدان	کلیانی	۳.۲	۱۰۱.۳	۱,۵۰۴	۱,۵۲۴	۳,۰۲۸	۹۵۰
	اسدآباد	همدان	چهاردولی	۳.۴	۱۰۳.۴	۳,۹۳۴	۴,۰۶۹	۸,۰۰۳	۲,۳۷۴
	بهار	همدان	دیمکاران	۳.۳	۱۱۱	۴,۰۴۳	۴,۴۸۸	۸,۵۳۱	۲,۵۵۸
	توسرکان	همدان	قلقل رود	۳.۳	۱۰۳.۶	۲,۳۰۲	۲,۳۴۴	۴,۶۴۶	۱,۴۲۹
	توسرکان	همدان	کمالرود	۳.۳	۹۹.۵	۱,۱۶۸	۱,۱۶۲	۲,۳۳۰	۷۱۵
	رزن	همدان	بغرافی	۳.۷	۱۰۵.۶	۶,۷۸۵	۷,۱۶۳	۱۳,۹۴۸	۳,۷۹۱
	رزن	همدان	سردرود علیا	۳.۴	۱۰۲.۴	۵,۸۵۹	۵,۹۹۷	۱۱,۸۵۶	۳,۴۵۵
	رزن	همدان	سردرود سفلی	۳.۳	۱۰۲.۰	۳,۹۲۶	۴,۰۰۴	۷,۹۳۰	۲,۳۷۸
	رزن	همدان	درجزین سفلی	۳.۲	۱۰۲.۹	۶,۴۴۱	۶,۶۲۶	۱۳,۰۶۷	۴,۰۶۲
	رزن	همدان	درجزین علیا	۳.۱	۹۸.۸	۷,۲۳۹	۷,۱۵۳	۱۴,۳۹۲	۴,۵۹۱
	رزن	همدان	خرقان	۳.۱	۱۰۰.۴	۲,۳۸۳	۲,۳۹۳	۴,۷۷۶	۱,۵۴۵
	رزن	همدان	رزن	۳.۴	۱۰۳.۴	۷,۱۶۵	۷,۴۰۷	۱۴,۵۷۲	۴,۳۴۳
	شیرین سو	همدان	شیرین سو	۳.۴	۱۰۳.۴	۴,۵۷۲	۴,۷۲۷	۹,۲۹۹	۲,۷۱۸
	شیرین سو	همدان	مهربان علیا	۳.۴	۱۰۱.۴	۴,۵۵۲	۴,۶۱۶	۹,۱۶۸	۲,۶۶۲
	گل تپه	همدان	علی صدر	۳.۴	۱۰۸.۱	۳,۳۰۸	۳,۵۷۶	۶,۸۸۴	۲,۰۱۹
	گل تپه	همدان	گل تپه	۳.۲	۱۰۸.۴	۲,۲۴۴	۲,۴۳۳	۴,۶۷۷	۱,۴۴۱
	گل تپه	همدان	مهربان سفلی	۳.۲	۱۰۰.۷	۳,۳۳۹	۳,۳۶۲	۶,۷۰۱	۲,۱۲۶
	گل تپه	همدان	سرداران	۳.۴	۱۰۸.۷	۴,۴۱۵	۴,۷۹۷	۹,۲۱۲	۲,۷۲۸
	گل تپه	همدان	کوهین	۳.۴	۱۰۶.۷	۴,۲۹۱	۴,۵۷۷	۸,۸۶۸	۲,۶۴۳
	جوکار	همدان	ترک غربی	۳.۳	۱۰۵.۶	۵,۴۹۵	۵,۸۰۳	۱۱,۲۹۸	۳,۴۰۲
	ملایر	همدان	کمازان سفلی	۳.۰	۹۷.۸	۱,۹۰۹	۱,۸۶۷	۳,۷۷۶	۱,۲۴۷
	ملایر	همدان	کمازان علیا	۲.۹	۱۰۰.۹	۱,۴۷۵	۱,۴۸۹	۲,۹۶۴	۱,۰۱۳
	ملایر	همدان	کمازان وسطی	۲.۹	۹۷.۶	۱,۳۴۵	۱,۳۱۳	۲,۶۵۸	۹۰۲
	ملایر	همدان	سامن	۳.۱	۱۰۱.۰	۲,۶۸۵	۲,۷۱۱	۵,۳۹۶	۱,۷۵۹
	نهایند	همدان	خزل شرقی	۳.۳	۱۰۳.۷	۵,۶۶۳	۵,۸۷۵	۱۱,۵۳۸	۳,۴۶۸
	نهایند	همدان	سلکی	۳.۲	۱۰۴.۸	۶,۴۷۲	۶,۷۸۵	۱۳,۲۵۷	۴,۱۲۶
	همدان	همدان	بجیون دشت	۳.۵	۱۰۶.۹	۳,۳۴۴	۳,۵۷۴	۶,۹۱۸	۱,۹۸۱
	همدان	همدان	چاه دشت	۳.۴	۱۰۷.۲	۲,۱۲۷	۲,۲۰۰	۴,۳۰۷	۱,۳۰۱
	همدان	همدان	شوردشت	۳.۳	۱۰۸.۴	۲,۸۵۴	۳,۰۹۳	۵,۹۴۷	۱,۷۷۶
	همدان	همدان	خرم دشت	۳.۳	۱۱۰.۱	۵,۴۷۲	۶,۰۱۶	۱۱,۴۸۸	۳,۴۷۸
	همدان	همدان	پیشخور	۳.۳	۱۱۶.۱	۲,۲۱۴	۲,۵۷۱	۴,۷۸۵	۱,۴۶۱
	همدان	همدان	مفتح	۳.۳	۱۰۵.۴	۱,۸۲۷	۱,۹۲۵	۳,۷۵۲	۱,۱۳۳
			جمع میانگین	۳.۳	۱۰۴.۳	۱۲۲,۳۵۲	۱۲۷,۷۷۰	۲۵۰,۱۲۲	۷۵,۵۷۵

(داده‌های سرشماری مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

۳-۳-۳- جمع‌بندی

استان همدان با مساحت ۱۹,۴۹۱ کیلومتر مربع و جمعیت ۱,۷۵۸,۲۶۸ نفر (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) در غرب ایران قرار گرفته است و از شمال با استان‌های زنجان و قزوین، از جنوب با استان لرستان، از شرق با استان مرکزی و از غرب با استان‌های کرمانشاه و کردستان هم‌مرز است.

شهر همدان به عنوان مرکز استان، ششمین شهر تاریخی کشور شناخته شده است. موقعیت دسترسی ارتباطی استان و واقع شدن آن بر یکی از شاهراه‌های ارتباطی مهم کشور در غرب و نقطه اتصال استان‌های کردستان، کرمانشاه و ایلام به شهر تهران و برعکس، موقعیت جغرافیایی مهمی به استان داده است که از نظر تأثیرگذاری بر فعالیت‌های اقتصادی، دارای اهمیت است. بنابراین در داخل استان یک گره ارتباطی مهم منطقه‌ای شکل گرفته است (مطالعات برنامه آمایش استان همدان، ۱۳۹۰: ۵).

علیرغم وجود ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود در این استان؛ بر اساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، در رابطه با سنجش فقر ایران در سال ۱۳۹۵؛ نرخ فقر مطلق (درصد فقرا) در استان همدان برابر با ۸/۷۵ بوده است. تعداد فقرا برابر با ۱۸۱,۳۳۸ نفر و تعداد خانوارهای فقیر برابر با ۵۱۴,۰۲ خانوار بوده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷: ۳۱).

مهاجرفرستی، عدم تعادل منطقه‌ای، بیکاری، مهاجرت به شهرها بدون فراهم نمودن زیرساخت‌های مورد نیاز، تبدیل روستاها به شهرها در کنار مهارت‌های پایین افراد از جمله عوامل تأثیرگذار بر فقر و محرومیت در استان همدان بوده است.

از این رو ایجاد تعادل منطقه‌ای از طریق متعادل کردن امکانات عمومی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی، متنوع‌سازی منابع درآمدی و مشاغل در شهرها و روستاها، حمایت‌های بیمه‌ای از روستاییان و بهره‌گیری از جاذبه‌های گردشگری، توسعه صنایع، محصولات باغی و ... از جمله راهکارهای غلبه بر فقر و محرومیت در استان همدان است.

۳-۳-۳- سکونتگاه‌های غیر رسمی

سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه یکی از پیامدها و ویژگی‌های بارز شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران بوده است. این سکونتگاه‌ها یکی از عوامل تهدیدکننده کیفیت زندگی و برهم زنده تعادل اجتماعی

در شهرها به حساب می‌آیند. اسکان غیررسمی در شهرها به طور اساسی ناشی از عوامل متعددی است. بخشی از آن سبب توسعه ناهمگون و نابرابر مناطق شهری و تفاوت‌های مکانی - فضایی (افتراق مکانی) نسبت به امکانات و تسهیلات موجود است.

تعاریف متعددی از سکونتگاه‌ها ارائه شده است که هر یک بر ملاک‌ها و معیارهای خاصی مانند کالبد، جغرافیا، اقتصاد، روابط اجتماعی و ویژگی‌های روانی تأکید کرده‌اند. برخی از نظر «بوم‌شناسی شهری» بر عواملی مانند نحوه استفاده از زمین، کمبود مسکن، قیمت و اجاره زمین توجه کرده و عده‌ای دیگر از چشم‌انداز «فقر شهری» و مسائلی مانند نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و «تبعیض» نگریسته‌اند.

این پدیده به اشکال متفاوت در گوشه و کنار شهرها، حتی در بخش مرکزی شهرها در قالب محله‌هایی با عناوین زاغه، آلونک‌نشینی، حاشیه‌نشینی، سکونتگاه‌های خودرو و سکونتگاه‌های غیرمجاز، سکونتگاه‌های برنامه‌ریزی نشده و ... مشاهده می‌شود. فقدان مالکیت بر زمین، قرارگیری در اراضی نامناسب (حریم خطوط راه‌آهن، بزرگراه‌ها و ...)، در دسترس نبودن امکانات پایه زندگی، بی‌نظمی و نابسامانی کالبدی، اقتصادی و اجتماعی، وجود فضاهای بی‌دفاع، گم و بدون نظارت از ویژگی‌های این سکونتگاه‌هاست.

مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی؛ روند شتابان جمعیت شهری و عدم توسعه زیرساخت‌های ضروری، مهاجرت گسترده اعم از روستا به شهر و مهاجرت افراد از هسته داخلی شهر به حواشی آن، سطح پایین درآمد خانوار و بالا بودن بهای زمین و همچنین هزینه ساخت و ساز رسمی، فقدان منطقه‌بندی و کاربری نامناسب زمین، ناکارآمدی سیاست‌ها و برنامه دولت‌ها، برنامه‌ریزی از بالا به پایین و توزیع ناعادلانه خدمات و امکانات بوده است.

۳-۳-۱- نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی

به دنبال شهرنشینی شتابان معاصر در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران، سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه جلوه‌ای کالبدی از فقر شهری در درون یا پیرامون شهرها شکل گرفتند. بنا به شرایط تاریخی و جغرافیایی و با توجه به مکاتب اقتصادی و سیاسی حاکم، از این پدیده برداشت‌های متفاوتی شکل گرفت و برای حل آن نیز رویکردهای متفاوتی اتخاذ گردید. از نادیده انگاشتن تا توانمندسازی، طیفی از اقدامات و سیاست‌ها را در برمی‌گیرد که به فراخور شرایط تاریخی و جغرافیایی مورد توجه قرار گرفته‌اند. این سیاست‌ها تحت تأثیر مکاتب، نظام‌های سیاسی و اجرایی و یا سازمان‌های بین‌المللی ترویج شده و کمابیش در بیش‌تر این کشورها

تجربه شده‌اند. سیاست‌هایی چون نادیده گرفتن، تخریب و تخلیه اجباری، مسکن عمومی، بهسازی و توانمندسازی و ... نتایج متفاوتی را در کشورهای مختلف به همراه داشته است.

از اوایل سده بیستم که مسئله فقر و سکونتگاه‌های فقیرنشین مورد توجه جدی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفت؛ تمرکز بر سیاست‌های اقتصادی کلان از جمله سیاست‌های فقرزدایی و سیاست‌هایی برای افزایش متوسط درآمد و نیز ایجاد عدالت اجتماعی، همواره به مثابه راه حل ریشه‌ای فقر و محلات فقیرنشین مورد توجه بوده است.

جدول ۶۶- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی

تکات اصلی	دوره رواج و تسلط	رویکرد
با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل خواهد شد. مشکل ساختاری است و با برنامه‌ریزی محلی حل نخواهد شد.	تا دهه ۱۹۶۰	نادیده گرفتن
سکونتگاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند و باید برچیده شوند.	۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ برخی کشورها تاکنون	حذف و تخلیه اجباری
بهره‌گیری از نیروی کار، مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل	۱۹۷۰ و ۱۹۸۰	خودیاری
دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است. نیاز به یارانه‌های هدف‌دار مسکن	۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰	مسکن عمومی (اجتماعی)
تأمین زمین و زیرساخت‌های اولیه راه‌حل است. تأمین حق سکونت و زیرساخت‌ها با بهره‌گیری از وضع موجود	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰	مکان-خدمات
ایجاد چارچوب سیاسی، اداری و محظی استفاده از ظرفیت‌های درونی اجتماعات محل توسعه اقتصادی و اجتماعی	۱۹۹۰ تاکنون	ارتقاء بخشی (بهسازی)
با ترکیبی از توانمندسازی و تأکید بر حکمروایی شایسته (به‌ویژه حق نگاهداشت مسکن) محور، اجتماع محلی دانسته شد.	از ۲۰۰۰	توانمندسازی
		اجتماع محوری (تام)

(ایراندوست، ۱۳۸۹: ۱۳۹)

۳-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و به‌طور خاص استان همدان

ایران از جمله کشورهای در حال توسعه‌ای محسوب می‌شود که با مشکل وجود سکونتگاه‌های غیررسمی روبروست. سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران پیش از سال ۱۳۳۰ به صورت محدود در چند شهر به وجود آمد. با این وجود تا قبل از اصلاحات ارضی، روندی بسیار آرام و کند داشته است. اما بعد از اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۲ همراه با رشد مهاجرت، حاشیه‌نشینی نیز ابعاد وسیع‌تری پیدا کرد. چراکه اکثر خوش‌نشینانی که صاحب نسق نبوده و در نتیجه زمینی به آن‌ها واگذار نشد، همچنین کشاورزانی که مقدار ناچیزی زمین به آن‌ها رسیده بود مهاجرت نموده و در محلات فقیرنشین و حاشیه شهرها سکنی گزیدند. نکته قابل ذکر آن است که وجه اشتراک

تمامی انواع سکونتگاه‌های غیررسمی دستیابی محدود و یا عدم دسترسی به امکانات و خدمات اساسی و زیرساختی است. اما در ایران سکونتگاه‌های غیررسمی به گونه‌ای متفاوت از سایر کشورها شکل گرفته است. به طوری که در غالب سکونتگاه‌های ایران، تصرف و مالکیت به صورت ملکی است و شکل تصرف عدوانی و غصبی بسیار نادر است. ساکنان این سکونتگاه‌ها مسکن را خود بر روی زمینی که تملک کرده‌اند، ساخته اما ضوابط و مقررات رسمی را رعایت نکرده و در نتیجه این سکونتگاه‌ها بدون برنامه ایجاد شده است. از این رو سکونتگاه‌های بی ضابطه با سکونتگاه‌های ایران قرابت معنایی بیش تری دارد. در حال حاضر بیش از ۳۰ درصد از جمعیت کشورمان در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن هستند. متأسفانه این پدیده به سرعت در حال رشد و گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست‌محیطی فراوانی را در اغلب شهرهای ایران به وجود آورده است. استان همدان نیز از جمله استان‌هایی است که با سکونتگاه‌های غیررسمی در شهرستان‌های مختلف آن مواجه است. این استان در سال ۱۳۹۰ با ۱۰ محله اسکان غیررسمی (۵ محله در همدان و ۵ محله در ملایر) و ۱۲۲,۹۰۲ نفر جمعیت حاشیه‌نشین که ۷ درصد جمعیت استان را شامل می‌گردید، رتبه هفدهم کشور را در سکونتگاه‌های غیررسمی داشته است. در آن سال محلات حاشیه‌ای، ۰/۰۵ درصد از مساحت کل استان را اشغال نموده و عمده مساحت آن‌ها در درون محدوده شهری قرار گرفته بود. روند گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی طی سال‌های اخیر افزایش داشته است. جمعیت سکونتگاه‌های غیررسمی همدان در سال ۱۳۹۰ برابر با ۹۷,۹۰۰ نفر بوده است، در سال ۱۳۹۲ با قرار گرفتن ۶۰ هکتار از اراضی شهر همدان در مناطق حاشیه‌ای و وجود یک پنجم از جمعیت شهر همدان در آن (که برابر ۱۰۵ هزار نفر بوده) بر وسعت و جمعیت این مناطق افزوده شده است. در سال ۱۳۹۵ نیز، حدود ۳۰ درصد جمعیت شهر را حاشیه‌نشینان تشکیل داده‌اند و تعداد محلات شهری دارای سکونتگاه غیررسمی به ۱۱ محله افزایش یافته است (مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان همدان، ۱۳۹۵: ۵).

مهاجرت روستاییان به شهرها، اسکان عشایر، فقر افراد و خانوارهای آسیب‌پذیر، جمعیت روستاهای ادغام شده در بافت شهری از جمله دلایل اصلی شکل‌گیری و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در این استان بوده است.

این استان در سه دهه اخیر، همواره با جریانات مهاجرتی درون و برون استانی مواجه بوده است. در سال‌های اخیر مقصد عمده جریان مهاجرفرستی داخل استانی، شهرستان همدان بوده است (برنامه آمایش استان همدان، تحولات جمعیت در سه دهه گذشته، ۱۳۹۰: ۴۰۹). «دفاعه‌های اقتصادی روستایی» عمدتاً

علل مهاجرت‌ها بوده است. در واقع بیش از سه چهارم علل مهاجرت از روستا، به نیروهای رانشی اقتصادی روستا (مشخصاً بیکاری و نبود فرصت‌های شغلی، درآمد کم و محدودیت زمین‌های کشاورزی و به صرفه نبودن فعالیت کشاورزی) مربوط می‌شود. روستاییان به امید افق آینده روشن راهی شهرها شده و به حاشیه شهرها پناه آورده‌اند (برنامه آمایش استان همدان، تحولات جمعیت در سه دهه گذشته، ۱۳۹۰: ۳۸۶).

یکی دیگر از عوامل زمینه‌ساز جریان گسترده مهاجرتی در استان همدان، شهرستان‌ها و مناطق روستایی آن؛ پایین بودن سطح توسعه به‌ویژه توسعه انسانی است (برنامه آمایش استان همدان، تحولات جمعیت در سه دهه گذشته، ۱۳۹۰: ۴۱۵).

وجود خرده فرهنگ‌ها و قومیت‌های گوناگون که زمینه‌ساز انواع نزاع‌هاست، نرخ بالای انواع آسیب‌های اجتماعی، اقتصاد غیررسمی و مشکلات اقتصادی که موجب افزایش نرخ ترک تحصیل و اشتغال کودکان در خیابان‌ها گردیده از مهم‌ترین مسائل این مناطق است.

۳-۳-۳- جمع‌بندی

استان همدان با وجود قابلیت‌های گسترده توسعه گردشگری و صنایع دستی که منبع درآمد پایدار و منطبق با توانمندی‌های نیروی انسانی و اقلیمی است؛ از فقدان مدیریت کارآمد و برنامه‌ای مناسب رنج می‌برد. تأکید صرف بر تولید محصولات کشاورزی بدون توجه به حفظ پایداری محیط و شرایط زیست‌بوم، علیرغم قابلیت‌های بالای کشاورزی استان به تنش آبی و تخلیه سفره‌های زیرزمینی، آلودگی منابع آب و پیامدهای بازگشت‌ناپذیر آن منجر گردیده است (مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان همدان، ۱۳۹۵: ۲۵).

مسائل متعددی منجر به رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در این استان شده است: استفاده نامطلوب از زمین، مهاجرت روستاییان، اسکان عشایر، فقر، نابرابری و عدم تعادل سرزمینی به گونه‌ای که قلمروهای میانی استان دارای تراکم جمعیت و فعالیت بالا و قلمروهای شمالی استان به‌رغم داشتن توان‌های اکولوژیکی، با فضاهای کمتر توسعه‌یافته، حاشیه‌ای و غیرفعال موجه است (مطالعات آمایش استان همدان، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از وضع موجود، ۱۳۹۰: ۳۰۵). در واقع توزیع نامناسب و نامتعادل فضایی جمعیت در سطح استان از مسائل اساسی به شمار می‌آید. در حال حاضر بیش از یک‌سوم جمعیت استان و بیش از نیمی از جمعیت شهری استان در شهرستان

همدان متمرکز شده است. این الگوی ناموزون فضایی توزیع جمعیت، عمدتاً به علت شرایط ناهمگن طبیعی، اقتصادی و اجتماعی حاکم بر شهرستان‌های استان و همچنین تحت تأثیر نگرش‌های ویژه تمرکزگرا و سرمایه‌گذاری‌های ترجیحی در شهرستان همدان بوده است. این وضعیت منجر به پیامدها و چالش‌های عدیده‌ای شده است که یکی از موارد بارز آن‌ها جهت‌گیری مهاجرت‌های درون‌استانی به سمت شهرستان همدان است (مطالعات آمایش استان همدان، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از وضعیت اجتماعی-فرهنگی، ۱۳۹۰: ۳۰۵).

از این رو شهر همدان به نحو گسترده‌ای با این معضل مواجه شده است، سکونتگاه‌های غیررسمی (محلات دیزج، خضر، حصار، مزدقینه، چرم‌سازی) به صورت کمربندی از شمال غربی تا جنوب شرقی شهر را در بر گرفته و رشد قارچ‌گونه این مناطق همچنان ادامه یافته، به نحوی که جغرافیای فیزیکی شهر را دستخوش ناهمگونی و ناهنجاری‌های شدید کرده است (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵: ۲۲۱).

حل مشکل سکونتگاه‌های غیررسمی در شناخت ابعاد مختلف مسائل آنان و بهره‌گیری از مشارکت آن‌ها در پیدا کردن راه‌حل‌های اجتماعی نهفته است. مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها، پذیرش وجود سکونتگاه‌های غیررسمی و تلاش برای پیشگیری و ساماندهی مسائل آنان، ایجاد دفاتر تسهیلگری، کاهش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و توزیع متوازن امکانات، توانمندسازی، مهارت‌افزایی، استفاده از قابلیت‌های مغفول مانده استان در راستای رشد اقتصادی، بهره‌گیری از پتانسیل‌ها و مزیت‌های نسبی استان و ... از جمله راهکارهای پیشنهادی جهت حل معضل سکونتگاه‌های غیررسمی در این استان است.

۳-۳-۴- بررسی ویژگی‌های جمعیتی

در برنامه‌ریزی‌هایی که در راستای پیشرفت و آبادانی یک منطقه صورت می‌گیرد، شناخت وضعیت گذشته آن منطقه یک اصل پذیرفته شده است و به طور معمول بخش قابل توجهی از مطالعات پشتیبان این نوع برنامه‌ریزی‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. از سوی دیگر در شرایطی که هدف‌گذاری‌های کمی در چارچوب یک برنامه‌ریزی لحاظ شوند، شناسایی روندها و ساختار تحولات متغیرهای مورد نظر، اهمیتی مضاعف خواهند یافت. به طور طبیعی در یک برنامه‌ریزی مرتبط با توسعه، تحولات جمعیتی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که وضعیت گذشته آن، باید مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین یکی از پیش‌نیازهای اساسی برنامه‌ریزی‌های ملی و منطقه‌ای آگاهی از تحولات و ساختار جمعیت فعلی و آینده است. این آگاهی از یک‌سو وضعیت و کیفیت منابع انسانی را روشن می‌کند و از سوی دیگر سطح نیازهای جامعه را برای سال‌های آتی مشخص می‌سازد.

عدم توجه به شاخص‌های جمعیتی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و ملی، موجب می‌گردد که توان منطقه و سرزمین با جمعیت آن تناسب نداشته و مشکلات بسیاری را جهت دستیابی به توسعه متوازن در سطح ملی به وجود آورد.

گزارش حاضر با استفاده از روش اسنادی و بهره‌گیری از منابع آماری از قبیل آمارهای توصیفی، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، سالنامه‌های سازمان ثبت احوال و ...، با تمرکز بر ساختمان جمعیت استان همدان و مقایسه شاخص‌های مربوطه با میانگین‌های کشوری در صدد است که تصویری روشن از منابع انسانی استان را جهت دستیابی به توسعه‌ی عادلانه و متوازن ارائه دهد.

۳-۳-۱- تغییرات تعداد جمعیت

جمعیت استان همدان از ۱۰۸۸۰۲۴ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۱۶۷۷۹۵۷ نفر در سال ۱۳۷۵ و سپس به ۱۷۳۸۲۳۴ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. این ارقام بیانگر آن است که طی ۴۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، جمعیت استان هر ساله به طور میانگین ۱/۲ درصد رشد داشته است. این نرخ رشد در مقایسه با رشد متوسط ۲/۱ درصدی کل کشور در همین بازه زمانی، نشان می‌دهد که افزایش جمعیت استان در قیاس با کل کشور، پایین‌تر بوده است. در واقع، جمعیت استان و کشور طی یک بازه ۴۰ ساله، به ترتیب ۱/۶ و ۲/۴ برابر شده‌اند. برآوردها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۹ نیز جمعیت استان نسبت به سال ۱۳۹۵ با رشد متوسط ۰/۰۵۸ درصد، به حدود ۱۷۷۹۰۰۰ نفر رسیده است.

با وجود افزایش مستمر تعداد جمعیت در دوره مورد بررسی، شتاب این افزایش در سطح استان از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. با مشاهده تغییرات افزایش نسبی جمعیت در جداول زیر به خوبی می‌توان به کاهش این شتاب پی برد. افزایش نسبی جمعیت از ۳۸/۴ درصد در دوره ۶۵-۱۳۵۵ به ۱/۱- درصد در دوره ۹۵-۱۳۹۰ رسیده است.

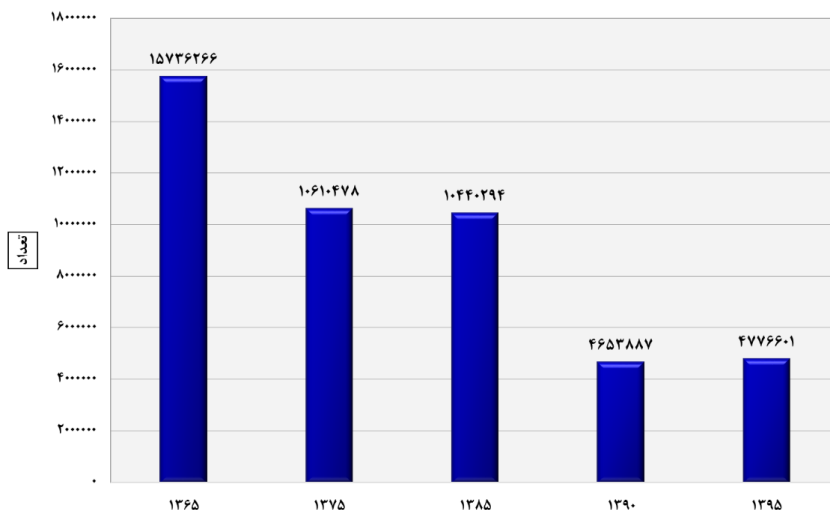
لازم به ذکر است که همسو با تغییرات جمعیت نقاط شهری و روستایی کشور، در استان همدان نیز تعداد جمعیت نقاط شهری همواره با افزایش و تعداد جمعیت نقاط روستایی با کاهش مواجه شده است. شتاب کاهش جمعیت روستایی استان در مقایسه با جمعیت روستایی کشور در سال ۱۳۹۵، بسیار متفاوت بوده و طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ این شتاب بسیار بالاتر از کشور گزارش شده است.

جدول ۶۲- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	-	-	۱۵۸۵۴۶۸۰	-	-	۱۷۸۵۴۰۶۴	-	-
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۵۷۳۶۲۶۶	۴۶/۷	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۰۹۸۹۸۸۱	۶۹/۳	۲۲۶۰۰۴۴۹	۴۷۴۶۳۸۵	۲۶/۶
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۰۶۱۰۴۷۸	۲۱/۵	۳۶۸۱۷۷۸۹	۹۹۷۳۲۲۸	۳۷/۲	۲۳۲۳۷۶۹۹	۶۳۷۲۵۰	۲/۸
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۱۰۴۴۰۲۹۴	۱۷/۴	۴۸۲۵۹۹۶۴	۱۱۴۴۲۱۷۵	۳۱/۱	۲۲۲۳۵۸۱۸	-۱۰۰۱۸۸۱	-۴/۳
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۴۶۵۳۸۸۷	۶/۶	۵۳۶۴۶۶۶۱	۵۳۸۶۶۹۷	۱۱/۲	۲۱۵۰۳۰۰۸	-۷۳۲۸۱۰	-۳/۳
۱۳۹۵	۷۹۹۲۶۲۷۰	۴۷۷۶۶۰۱	۶/۴	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۵۰۰۱۸۶	۱۰/۳	۲۰۷۷۹۴۲۳	-۷۲۳۵۸۵	-۳/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

همان‌طور که در نمودار زیر مشاهده می‌شود بیشترین افزایش تعداد جمعیت مطلق کشور مربوط به دوره ۶۵-۱۳۵۵ و کمترین آن مربوط به دوره ۹۰-۱۳۸۵ بوده است.

نمودار ۹- تغییرات افزایش تعداد جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

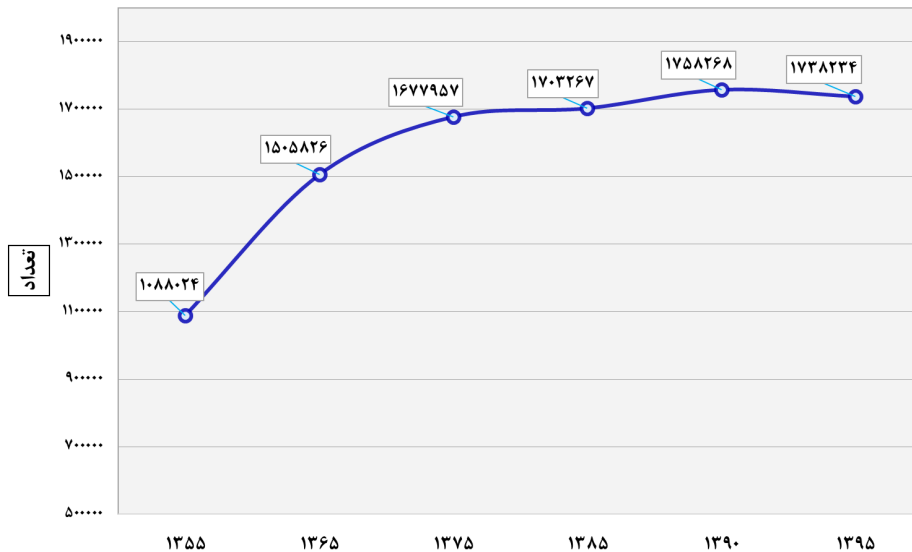
جدول ۶۸- تغییرات تعداد جمعیت استان همدان به تفکیک وضع سکونت، در سال های ۹۵-

۱۳۵۵

سال	نقاط روستایی			نقاط شهری			کل		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۵۵	۱۰۸۸۰۲۴	-	-	۳۲۵۱۷۶	-	-	۱۰۸۸۰۲۴	-	-
۱۳۶۵	۱۵۰۵۸۲۶	۴۱۷۸۰۲	۳۸/۴	۵۶۳۳۱۶	۲۳۸۱۴۰	۷۳/۲	۹۴۲۵۱۰	۱۷۹۶۶۲	۲۳/۶
۱۳۷۵	۱۶۷۷۹۵۷	۱۷۲۱۳۱	۱۱/۴	۸۱۰۶۴۰	۲۴۷۳۲۴	۴۳/۹	۸۶۷۳۱۷	-۷۵۱۹۳	-۸
۱۳۸۵	۱۷۰۳۲۶۷	۲۵۳۱۰	۱/۵	۹۸۰۷۷۱	۱۷۰۱۳۱	۲۱/۰	۷۲۲۴۹۶	-۱۴۴۸۲۱	-۱۶/۷
۱۳۹۰	۱۷۵۸۲۶۸	۵۵۰۰۱	۳/۲	۱۰۴۰۶۰۵	۵۹۸۳۴	۶/۱	۷۱۷۶۶۳	-۴۸۳۳	-۰/۷
۱۳۹۵	۱۷۳۸۲۳۴	-۲۰۰۳۴	۱/۱-	۱۰۹۷۲۱۷	۵۶۶۱۲	۵/۴	۶۴۱۰۱۷	-۷۶۶۴۶	-۱۰/۷

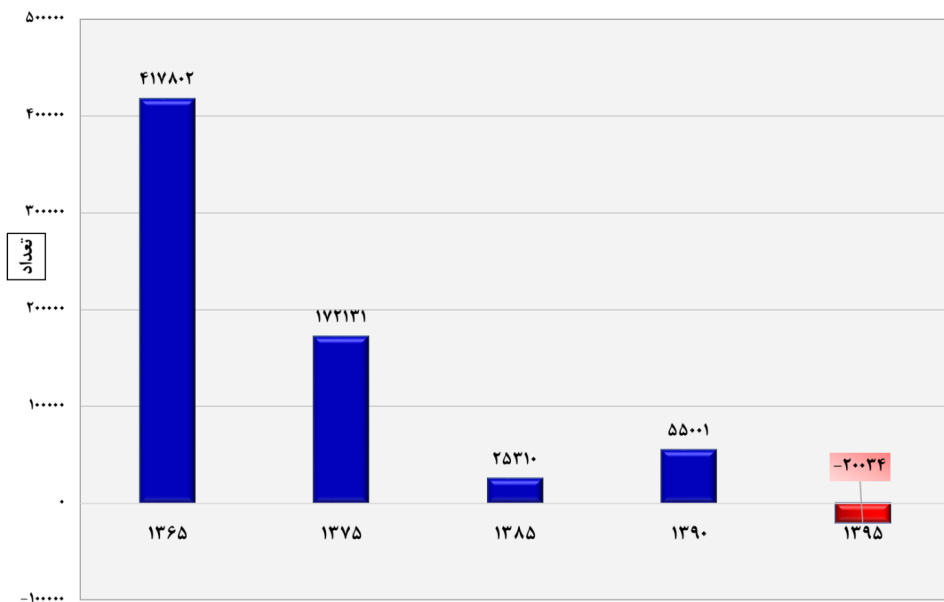
مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار خطی زیر نیز بیانگر تغییرات تعداد جمعیت استان در یک بازه ۴۰ ساله است.

نمودار ۱۰- تغییرات تعداد جمعیت استان همدان، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

با توجه به نمودار زیر می‌توان اذعان کرد که بالاترین تغییر جمعیت استان همدان مربوط به دوره ۶۵-۱۳۵۵ بوده است، در این دوره ۴۱۷۸۰۲ نفر به جمعیت استان افزوده شده است، در دوره‌های بعد همواره افزایش تعداد جمعیت استان روند نزولی طی کرده و در دوره ۹۵-۱۳۹۰، نه تنها در استان همدان؛ افزایش تعداد جمعیت اتفاق نیفتاده است بلکه این استان با روند منفی تعداد جمعیت مواجه شده و ۲۰۰۳۴ نفر از جمعیت خود را از دست داده است.

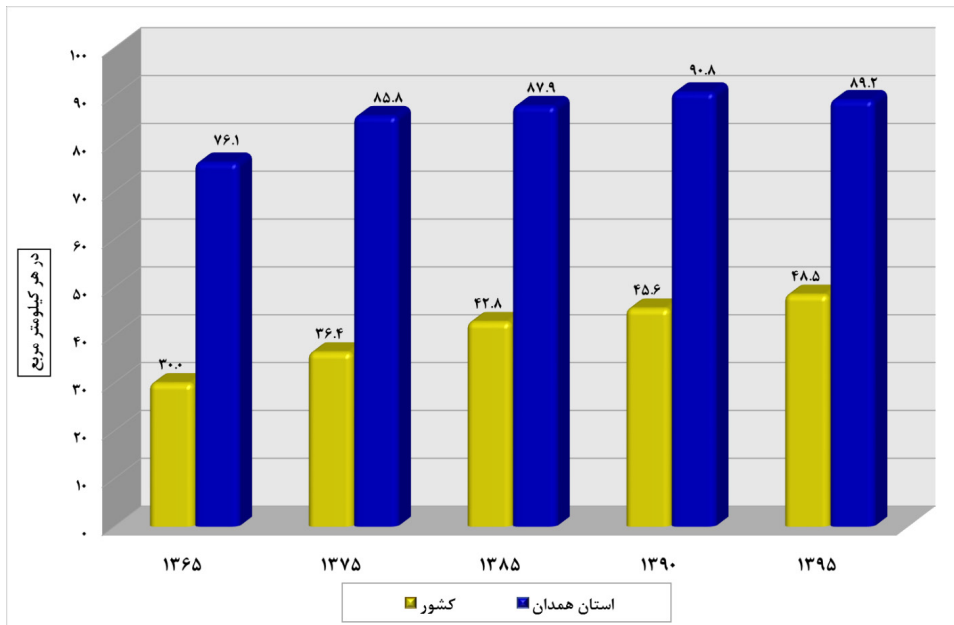

نمودار ۱۱- تغییرات افزایش تعداد مطلق جمعیت استان همدان، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

۳-۳-۴-۲- تراکم جمعیت

جمعیت هر منطقه بر اساس عوامل متعددی نظیر آب و هوا، امکانات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سطح آن منطقه پخش و توزیع می‌شود. تراکم جمعیت را در اصطلاح عامیانه می‌توان به پرازدحام و کم ازدحام بودن هر سرزمینی تعبیر کرد. تراکم جمعیت از تقسیم جمعیت به مساحت، برحسب کیلومتر مربع به دست می‌آید. در کشور ایران تراکم حسابی جمعیت در سرشماری‌های متعدد رو به افزایش است.

در سال ۱۳۶۵ تراکم جمعیت در کل استان برابر با ۷۶/۱ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است و این در حالی است که تراکم جمعیت در همان سال در کل کشور ۳۰ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است. بر اساس محاسبات به عمل آمده؛ طی ۳۰ سال بعد (۱۳۹۵) میزان تراکم جمعیت استان به ۸۹/۲ نفر در هر کیلومتر مربع افزایش یافته است. تراکم جمعیتی استان حدود ۴۱ واحد از میانگین تراکم جمعیت در کل کشور بالاتر بوده است. در سال ۱۳۹۵، رتبه استان همدان به لحاظ شاخص تراکم جمعیت؛ ۷ می باشد، به عبارتی در رده استان های با تراکم بالای جمعیتی محسوب می شود.

نمودار ۱۲- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان همدان، در سال های ۹۵-۱۳۶۵

در جدول زیر تراکم جمعیت شهرستان های استان همدان در سال ۱۳۹۵ نمایش داده شده است. ملاحظه می شود که شهرستان همدان در مرتبه اول و شهرستان های نهاوند و ملایر با اختلاف زیاد در مراتب بعدی، جزو پرتراکم ترین شهرستان های استان می باشند.

جدول ۶۹- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان همدان، در سال ۱۳۹۵

تراکم جمعیت (در هر کیلومتر مربع)	مساحت	تعداد جمعیت	شهرستان
۸۴/۳	۱۱۹۷	۱۰۰۹۰۱	اسدآباد
۸۹/۲	۱۳۳۶	۱۱۹۰۸۲	بهار
۶۵/۳	۱۵۵۷	۱۰۱۶۶۶	تویسرکان
۳۹/۰	۲۷۵۶	۱۰۷۵۸۷	رزن
۲۹/۴	۱۳۳۷	۳۹۳۵۹	فامنین
۳۲/۶	۳۸۶۲	۱۲۶۰۶۲	کیبودرآهنگ
۹۰/۰	۳۲۰۷	۲۸۸۶۸۵	ملایر
۱۱۰/۹	۱۶۱۲	۱۷۸۷۸۷	نهایند
۲۳۸/۷	۲۸۳۲	۶۷۶۱۰۵	همدان
۸۹/۲	۱۹۴۹۰	۱۷۳۸۲۳۴	استان همدان

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران و سالنامه آماری استان همدان

۳-۳-۴- سهم جمعیت استان از کشور

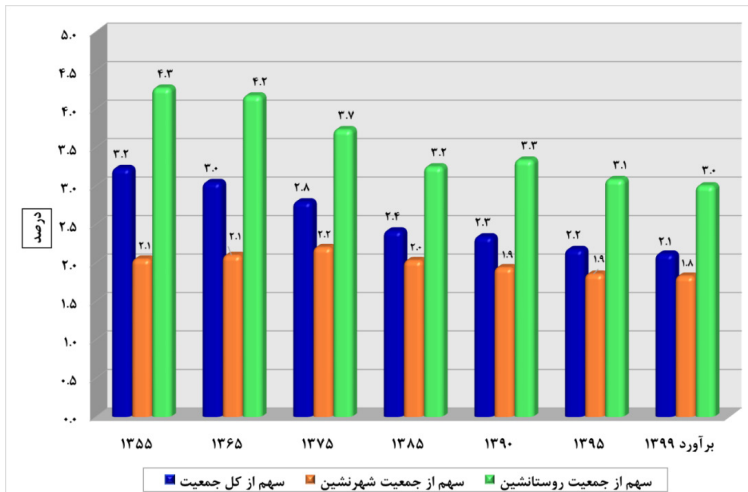
با توجه به تفاوت تعداد جمعیت استان‌ها و نیز تأثیر تفاوت سهم جمعیتی مناطق بر میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر کل کشور، سهم جمعیتی استان از کل کشور طی شش دوره سرشماری و همچنین برآورد سال ۱۳۹۹ به تفکیک وضع سکونت مورد بررسی قرار گرفته است. ملاحظه می‌شود که در طول ۴۴ سال مورد بررسی، سهم جمعیت استان همدان از جمعیت کشور همواره روندی همراه با کاهش طی کرده است. همچنین برآورد مرکز آمار ایران حاکی از ادامه روند کاهشی سهم جمعیت استان از جمعیت کشور در سال‌های آتی دارد. این امر نتیجه مهاجرفرستی و میزان پایین آمدن میزان باروری کل در استان است. لازم به ذکر است که رتبه جمعیتی استان همدان در میان استان‌های کشور، ۱۷ می‌باشد، به عبارتی این استان در رده استان‌های میانی کشور به لحاظ تعداد جمعیت، محسوب می‌شود.

جدول ۷۰- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان همدان از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال های ۹۹-۱۳۵۵

سال							شرح	
برآورد ۱۳۹۹	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	کشور	تعداد کل جمعیت
۸۴۰۳۸۰۰۰	۷۹۹۲۶۲۷۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۰۴۹۵۷۸۲	۶۰۰۵۵۴۸۸	۴۹۴۴۵۰۱۰	۳۳۷۰۸۷۴۴		
۱۷۷۹۰۰۰	۱۷۳۸۲۳۴	۱۷۵۸۲۶۸	۱۷۰۳۲۶۷	۱۶۷۷۹۵۷	۱۵۰۵۸۲۶	۱۰۸۸۰۲۴	سهم از کشور (درصد)	
۲/۱	۲/۲	۲/۳	۲/۴	۲/۸	۳/۰	۳/۲	کشور	تعداد جمعیت شهری
۶۳۳۹۰۰۰۰	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۳۶۴۶۶۶۱	۴۸۲۵۹۹۶۴	۳۶۸۱۷۷۸۹	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۵۸۵۴۶۸۰	استان همدان	
۱۱۶۰۰۰۰	۱۰۹۷۲۱۷	۱۰۴۰۶۰۵	۹۸۰۷۷۱	۸۱۰۶۴۰	۵۶۳۳۱۶	۳۲۵۱۷۶	سهم از کشور (درصد)	
۱/۸	۱/۹	۱/۹	۲/۰	۲/۲	۲/۱	۲/۱	کشور	تعداد جمعیت روستائین
۲۰۶۴۸۰۰۰	۲۰۷۷۹۴۲۳	۲۱۵۰۳۰۰۸	۲۲۲۳۵۸۱۸	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۶۰۰۴۴۹	۱۷۸۵۴۰۶۴	استان همدان	
۶۲۰۰۰۰	۶۴۱۰۱۷	۷۱۷۶۶۳	۷۲۲۴۹۶	۸۶۷۳۱۷	۹۴۲۵۱۰	۷۶۲۸۴۸	سهم از کشور (درصد)	
۳/۰	۳/۱	۳/۳	۳/۲	۳/۷	۴/۲	۴/۳		

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

در نمودار زیر روند کاهشی سهم جمعیت استان همدان از جمعیت کشور، هم در نقاط شهری و هم در نقاط روستایی به خوبی نمایش داده شده است.

نمودار ۱۳- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان همدان از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال های ۹۹-۱۳۵۵

۳-۳-۴- میزان شهرنشینی و روستائینی

میزان شهرنشینی و روستائینی به نسبتی از جمعیت یک محدوده اطلاق می‌شود که در نقاط شهری یا روستایی سکونت دارند. در طرح ریزی کالبدی مناطق، نه تنها تعداد جمعیت، بلکه ساخت و توزیع آن نیز مدنظر قرار می‌گیرد که با گذشت زمان بر اثر افزایش سریع جمعیت در پهنه سرزمین و گسترش شهرها، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. در همین راستا توجه به توزیع جمعیت در دو منطقه روستایی و شهری به لحاظ تبعات و مشکلاتی که ایجاد می‌کند، یکی از اهم خصوصیات جمعیتی خواهد بود. لذا تلاش شده است که این تغییرات جمعیتی در سطح مناطق شهری و روستایی استان نیز مورد مطالعه قرار گیرد که حاصل آن در جدول زیر نشان داده شده است.

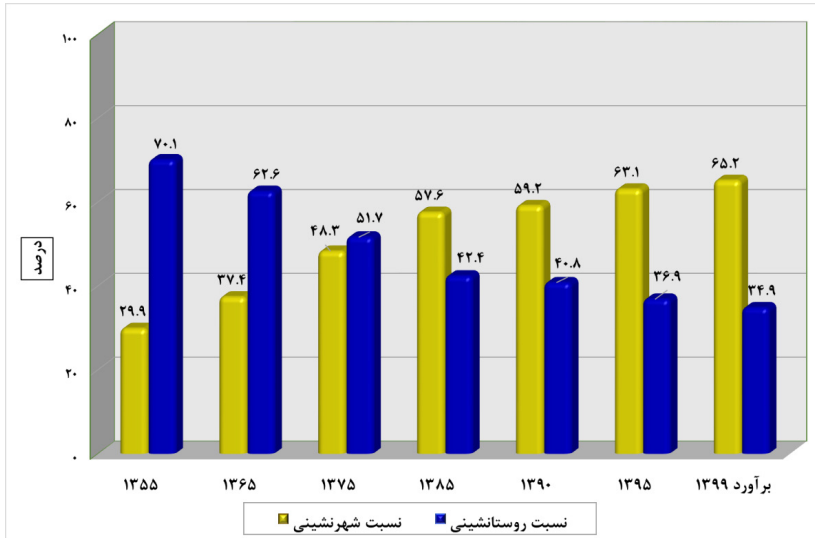
بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، نسبت جمعیت شهرنشین کشور ۷۴ درصد و نسبت جمعیت روستائین برابر با ۲۶ درصد بوده و در نتیجه میزان جمعیت شهرنشین در کشور در این سال، حدود ۳ برابر میزان جمعیت روستائین بوده است.

با توجه به نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران می‌توان اذعان داشت که شتاب شهرنشینی در استان همدان بسیار کندتر از نسبت شهرنشینی کشور، پیش رفته است و در سال ۱۳۹۹ از کل جمعیت استان، حدود ۶۵ درصد شهرنشین و حدود ۳۵ درصد روستائین بوده‌اند. برآوردهای مرکز آمار ایران نیز حاکی است که میزان شهرنشینی جمعیت استان در سال‌های آتی همچنان بسیار پایین‌تر از کشور باشد. بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، استان همدان در رده استان‌های با میزان شهرنشینی پایین در کشور قرار دارد (رتبه‌ی این استان به لحاظ میزان شهرنشینی، ۲۳ بوده است).

جدول ۲۱- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستائین استان همدان با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

سال	شرح	
	کشور	استان همدان
۱۳۵۵	۴۷	۲۹/۹
۱۳۶۵	۵۴/۳	۳۷/۴
۱۳۷۵	۶۱/۳	۴۸/۳
۱۳۸۵	۶۸/۵	۵۷/۶
۱۳۹۰	۷۱/۴	۵۹/۲
۱۳۹۵	۷۴	۶۳/۱
برآورد ۱۳۹۹	۷۵/۴	۶۵/۲
کشور	۵۳	۲۴/۶
استان همدان	۷۰/۱	۳۴/۹

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۴- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان همدان با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

۳-۳-۴-۵- متوسط رشد سالانه جمعیت

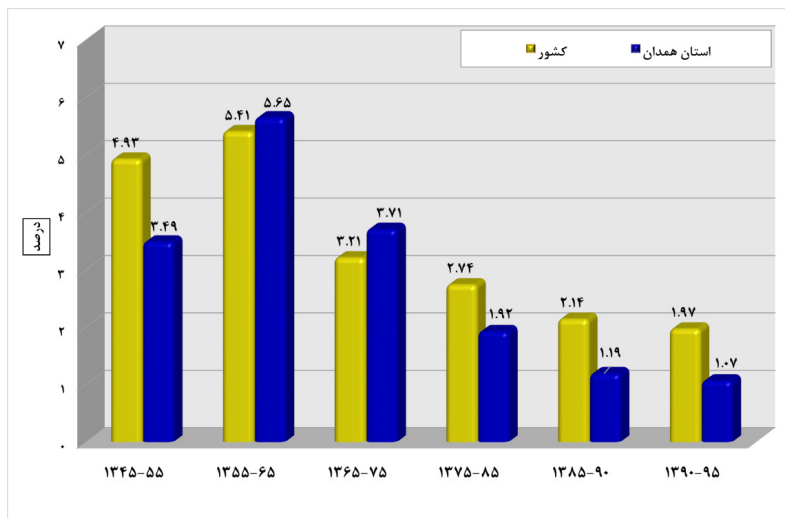
طی شش دوره مابین سال‌های ۹۵-۱۳۴۵ رشد سالانه جمعیت استان همدان در نقاط شهری و روستایی نوساناتی قابل توجه پشت سر نهاده و از دوره ۷۵-۱۳۶۵ به بعد، روندی کاهشی طی کرده است، آنچه که به صورت مشخص بر تغییرات رشد جمعیت این استان اثرگذار بوده، میزان بالای مهاجرفرستی بوده است. نرخ رشد در تمام پنج دوره سرشماری (۹۵-۱۳۵۵) روند نزولی داشته به طوری که رقم آن از ۳/۳۰ درصد در دوره ۶۵-۱۳۵۵ به ۰/۲۳- درصد در دوره ۹۵-۱۳۹۰ کاهش یافته است. در این میان، نقاط روستایی استان از دوره ۷۵-۱۳۶۵ به بعد، نرخ رشد منفی داشته و شدت افول آن در سرشماری سال ۱۳۹۵ (با ۲/۲۳- درصد) بیشتر بوده است. نقاط روستایی استان همدان طولانی‌ترین درصد رشد منفی جمعیت را در مقایسه با دیگر استان‌های کشور تجربه کرده است، به عبارتی دیگر؛ رشد منفی جمعیت نقاط روستایی این استان، زودتر از دیگر استان‌ها، شروع شده است. نکته حائز اهمیت در مورد استان همدان این است که درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری از دوره ۸۵-۱۳۷۵ به بعد نیز نزولی بوده است، بنابراین می‌توان گفت که رشد منفی جمعیت روستایی به دلیل مهاجرت به نقاط شهری استان نبوده و این مهاجرت به سمت استان‌های دیگر اتفاق افتاده است. رتبه رشد جمعیتی استان

همدان در دوره ۹۵-۱۳۹۰ برابر با ۳۱ بوده است به عبارتی آخرین استان به لحاظ رشد جمعیتی محسوب می شود و به جز همدان، در هیچ یک از استان های کشور نرخ رشد منفی جمعیت اتفاق نیفتاده است.

جدول ۲۲- درصد رشد سالانه جمعیت استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری های ۹۵-۱۳۵۵

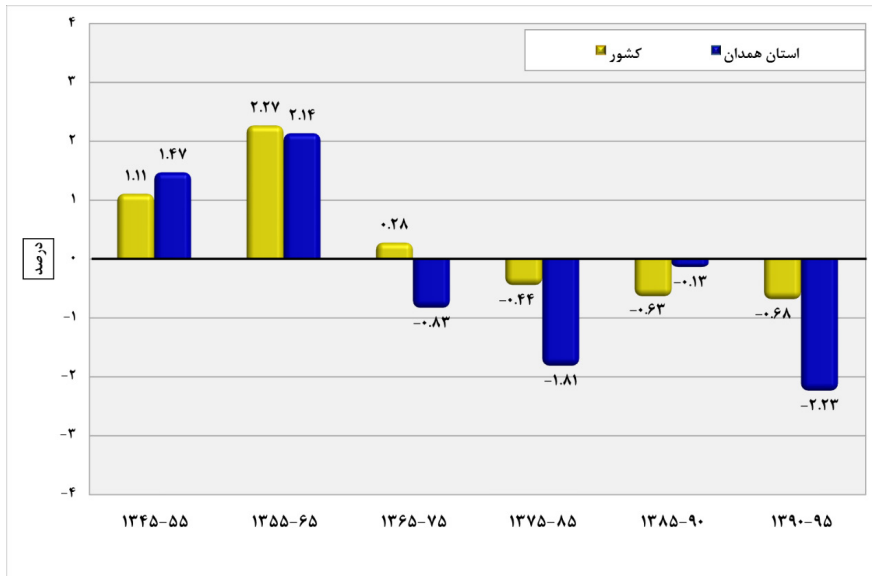
دوره سرشماری						شرح	وضع سکونت
۹۵-۱۳۹۰	۹۰-۱۳۸۵	۸۵-۱۳۷۵	۷۵-۱۳۶۵	۶۵-۱۳۵۵	۵۵-۱۳۴۵		
۱/۲۴	۱/۲۹	۱/۶۲	۱/۹۶	۳/۹۱	۲/۷۱	کشور	کل
-۰/۲۳	-۰/۶۴	-۰/۱۵	۱/۰۹	۳/۳۰	۲/۰۳	استان همدان	
۱/۹۷	۲/۱۴	۲/۷۴	۳/۲۱	۵/۴۱	۴/۹۳	کشور	نقاط شهری
۱/۰۷	۱/۱۹	۱/۹۲	۳/۷۱	۵/۶۵	۳/۴۹	استان همدان	
-۰/۶۸	-۰/۶۳	-۰/۴۴	-۰/۲۸	۲/۲۷	۱/۱۱	کشور	نقاط روستایی
-۲/۲۳	-۰/۱۳	-۱/۸۱	-۰/۸۳	۲/۱۴	۱/۴۷	استان همدان	

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۵- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان همدان و کشور، طی سرشماری های ۹۵-۱۳۴۵

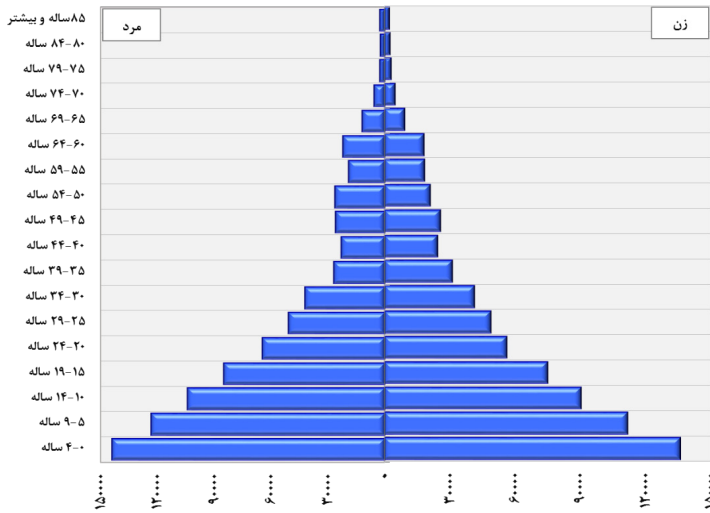
نمودار ۱۶- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان همدان و کشور، طی سرشماری‌های ۱۳۴۵-۹۵

۳-۳-۳-۶- هرم سنی جنسی جمعیت

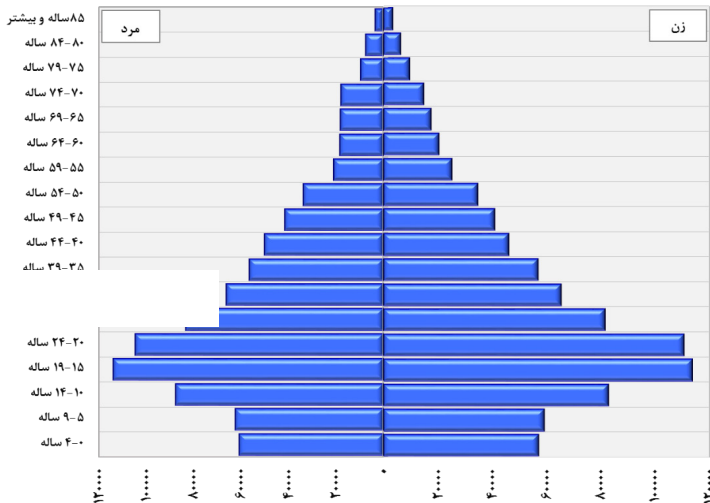
ترکیب سنی جمعیت به صورت توزیع سنی و به تفکیک جنس با هرم سنی نشان داده می‌شود و به عبارت دیگر نمایش هندسی توزیع جمعیت بر حسب سن و جنس با هرم سنی امکان‌پذیر است. شکل هرم سنی جنسی یک منطقه به سه عامل بستگی دارد: تعداد موالید در هر یک از نسل‌ها، تقلیل تعداد افراد در اثر مرگ و میر، مهاجرت به یک منطقه یا مهاجرت از آن منطقه.

مقایسه هرم‌های سنی جنسی جمعیت استان همدان طی دوره ۲۰ ساله‌ی ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ نشان می‌دهد که حجم قابل توجهی از جمعیت در قاعده هرم (گروه‌های سنی ۱۴-۰ ساله) قرار داشته‌اند، دوره‌ای که در هر خانواده به طور میانگین ۵ نفر زندگی می‌کرده‌اند و عمدتاً شامل فرزندان کمتر از ۱۵ سال بوده‌اند، بنابراین ساختار جمعیتی استان بسیار جوان بوده است. طی ۲۰ سال بعد (سال ۱۳۸۵)، شکل هرم سنی جنسی جمعیت به سرعت تغییر یافته و بخش عمده‌ای از جمعیت استان در سنین جوانی (۱۵ تا ۲۹ سالگی) قرار گرفته‌اند، به عبارت دیگر می‌توان اظهار کرد که جمعیت جوان سال ۱۳۸۵، همان جمعیت زیر ۱۵ سال در سال ۱۳۶۵ می‌باشند که با روندی آرام به سمت گروه‌های سنی بالاتر میل پیدا کرده است. به‌علاوه در گروه‌های سنی ۱۵ تا ۲۹ سالگی بین

مردان و زنان توازن وجود ندارد و تعداد زنان بیشتر می‌باشد، این امر ناشی از مهاجرت مردان به خارج از استان است. همچنین هرم سنی جنسی سال ۱۳۸۵، حاکی است که باروری بالای سال‌های گذشته در استان متوقف شده است و حرکت جمعیت به سمت میان‌سالی مشهود است.

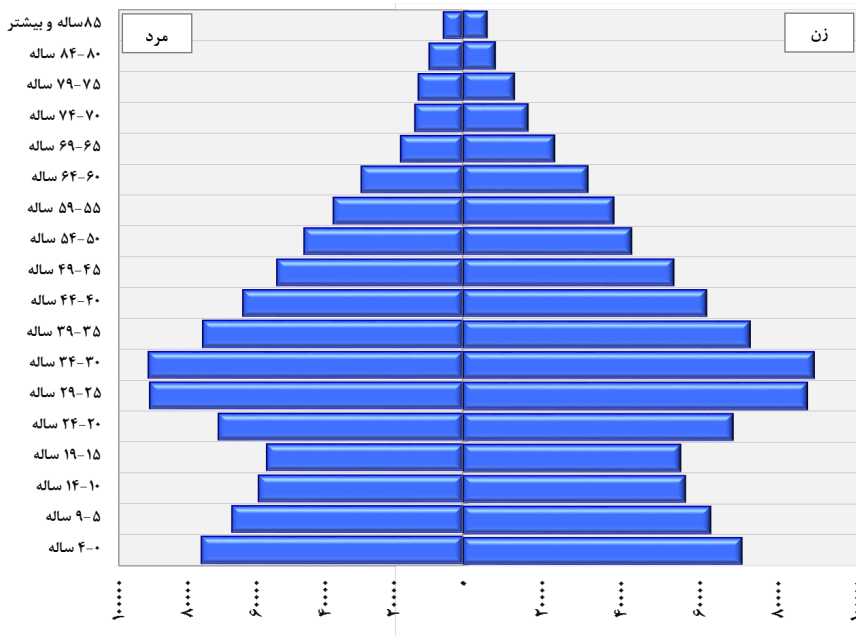

نمودار ۱۷- هرم سنی جنسی جمعیت استان همدان، در سال ۱۳۶۵

نمودار ۱۸- هرم سنی جنسی جمعیت استان همدان، در سال ۱۳۸۵

با توجه به هرم سنی جنسی سال ۱۳۹۵، می‌توان اذعان نمود که تعداد موالید استان همدان از سال ۱۳۹۰ رو به افزایش گذاشته است. در واقع متولدین دهه ۶۰ که اکنون به سن بزرگسالی و فعالیت رسیده‌اند، بیشترین تعداد جمعیت را نشان می‌دهند. بنابراین با توجه به این هرم باید گفت که گذار سنی جمعیت، همگام با سایر گذارهای جمعیتی در این استان اتفاق افتاده است (تغییر از وضعیتی که جمعیت این استان بسیار جوان (شرایط دهه ۶۰) به وضعیت امروزی که سهم بزرگی از جمعیت را جوانان و بزرگسالان تشکیل می‌دهند). به این ترتیب در هرم زیر افزایش گروه‌های سنی ۲۵-۲۹ ساله و ۳۰-۳۴ ساله نسبت به دوره‌های قبل کاملاً نمایان است. اقتصاددانان این وضعیت را فرصت طلایی اطلاق می‌کنند. همچنین افزایش جمعیت در گروه‌های سنی مذکور بر روی میزان زاد و ولد کنونی که به گشتاور جمعیتی معروف است، تأثیر بسزایی گذاشته است. ملاحظه می‌شود که جمعیت گروه سنی ۰-۴ ساله بیش از جمعیت ۵-۹ ساله و جمعیت گروه سنی ۵-۹ ساله بیش از ۱۰-۱۴ ساله می‌باشد (پدیده گشتاور جمعیتی). البته افزایش تعداد موالید یک پدیده مقطعی و موقتی می‌باشد چرا که با ورود جمعیت ۲۵-۳۴ ساله‌ها به سنین بزرگسالی، این پدیده نیز متوقف خواهد شد. با توجه به رأس هرم نیز باید گفت که جمعیت سالمند استان همدان رو به افزایش است.

نمودار ۱۹- هرم سنی جنسی جمعیت استان همدان، در سال ۱۳۹۵

۳-۳-۴-۷- گروه عمده سنی جمعیت

وضعیت توزیع جمعیت در گروه‌های سنی یا سنین مختلف، همان نحوه پراکندگی جمعیت برحسب سن است. سن یکی از متغیرهای اصلی جمعیت است و توزیع آن در گروه‌های مختلف سنی از نظر اقتصادی و اجتماعی حائز اهمیت است. مقایسه‌ی توزیع درصد جمعیت استان همدان و کشور برحسب گروه‌های عمده سنی از سرشماری ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ در جدول و نمودارهای زیر نمایش داده شده است.

الف) گروه سنی ۱۴-۰ سال: به این گروه سنی، گروه سنی کودکان نیز گفته می‌شود. با رویکرد جمعیتی؛ بالا بودن یا پایین بودن حجم این گروه سنی ارتباط مستقیمی با مرگ و میر و تغییر رفتارهای باروری دارد. با رویکرد اقتصاد کلان؛ بالا بودن یا پایین بودن حجم این گروه سنی تأثیر مستقیمی بر سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی نیازهای مصرفی کودکان و زنان می‌گذارد. چنانکه ملاحظه می‌شود در سال ۱۳۵۵ از کل جمعیت استان همدان، ۴۶/۲ درصد در گروه سنی ۰ تا ۱۴ سال قرار داشته‌اند که در سال ۱۳۶۵ تحت تأثیر سیاست‌های افزایش جمعیت به ۴۷/۱ درصد افزایش یافته است، اما در دوره‌های بعد به سرعت از حجم جمعیت واقع در این گروه سنی کاسته شده و به ۲۲/۶ درصد در سرشماری سال ۱۳۹۵ رسیده است.

ب) گروه سنی ۶۴-۱۵ سال: در رابطه با تغییرات حجم جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله، در سال ۱۳۵۵ در مقایسه با سال ۱۳۹۵، باید اذعان داشت به همان اندازه که از حجم جمعیت گروه سنی ۱۴-۰ ساله کاسته شده به حجم جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله افزوده شده است. چنانکه ملاحظه می‌شود حجم جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله استان همدان از ۵۰/۳ درصد در سال ۱۳۵۵، به ۴۹/۷ درصد در ده ساله بعد (۱۳۶۵) کاهش یافته و سپس در طول ۳۰ سال بعد (۱۳۹۵) به ۷۰/۱ درصد از کل جمعیت افزایش یافته است. در مقایسه‌ی حجم جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله استان همدان با میانگین کشوری در سال ۱۳۹۵، باید اظهار نمود که نسبتاً برابر می‌باشند.

پ) گروه سنی ۶۵ سال و بیشتر: به این گروه سنی، جمعیت سالمند و سالخورده نیز گفته می‌شود. در مطالعه‌های جمعیت‌شناختی، سالمندی جمعیت به این معنا است که نسبت افراد سالخورده به کل جمعیت، در حال افزایش باشد. به عبارت دقیق‌تر، جمعیت رو به سوی سالمندی، جمعیتی است که بین ۷ تا ۱۴ درصد آن جمعیت را گروه‌های سنی ۶۵ ساله و بیشتر تشکیل دهند. این نسبت در جامعه سالمند بین ۱۴ تا ۲۰ درصد و در جامعه‌ی سالخورده ۲۰ درصد و بیشتر است. مطابق با داده‌های جدول زیر حجم جمعیت سالمند استان همدان در سال‌های ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ به ترتیب برابر با ۳/۵ و ۳/۲ درصد از کل جمعیت استان بوده که با روند افزایشی به ۷/۳ درصد در سال ۱۳۹۵، رسیده است. بنابراین با توجه به مباحث ذکر شده جمعیت استان همدان به مرحله سالمندی نرسیده

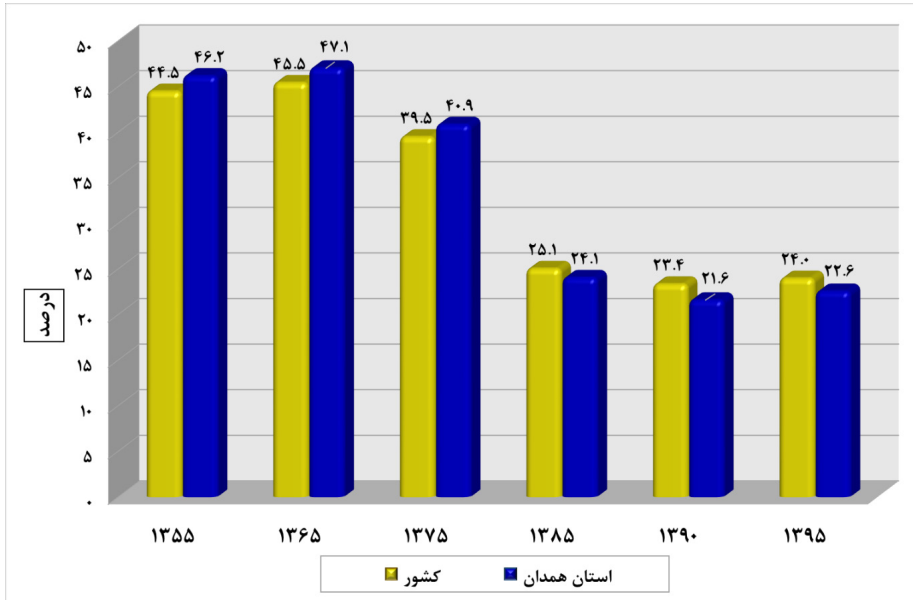
است. در مقایسه‌ی جمعیت سالمند استان همدان با میانگین کشوری، همچنان که مشاهده می‌شود، درصد جمعیت ۶۵ سال و بیشتر استان از کشور، بیشتر می‌باشد.

به طور کلی بیشترین حجم جمعیت استان همدان در مرحله جوانی و میان‌سالی قرار دارد و همچنان که در مطالب قبلی بدان اشاره شده این موضوع می‌تواند به عنوان فرصت تلقی شود لیکن این مرحله با چالش‌هایی نیز همراه خواهد بود، که از آن جمله می‌توان به نیازهای خاص همچون آموزش، ایجاد اشتغال و ازدواج اشاره کرد که در برنامه‌ریزی‌های کلان باید پیش از پیش بدان توجه شود. رتبه استان همدان به لحاظ درصد جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله (جمعیت بالقوه فعال)، در میان دیگر استان‌های کشور، ۱۲ و به لحاظ درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر ۴ می‌باشد. در واقع اگر ساختار سنی جمعیت استان همدان تغییر نکند و مهاجرفرستی به همین گستردگی ادامه یابد، این استان نسبت به بسیاری از استان‌های دیگر زودتر سالمندی جمعیت را تجربه خواهد کرد.

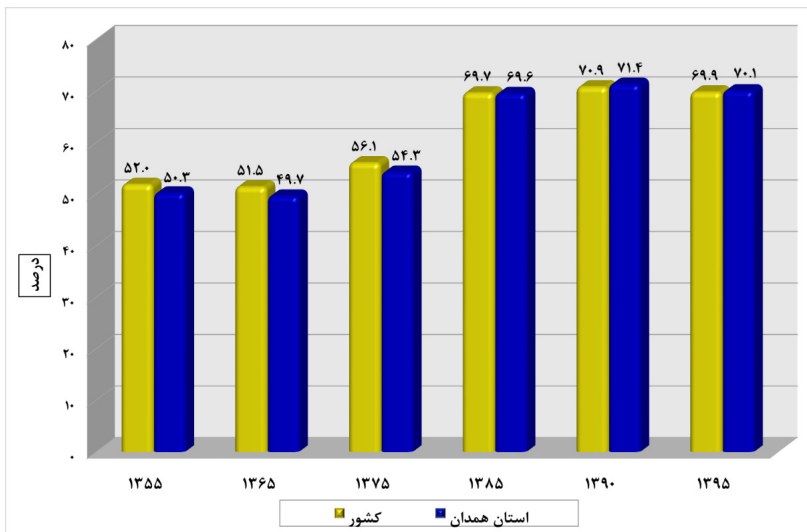
جدول ۲۳- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان همدان و کشور برحسب گروه‌های عمده سنی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

شرح	سال	تعداد				توزیع درصد			
		۱۴-۰ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ ساله و بیشتر	جمع	۱۴-۰ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ ساله و بیشتر	جمع
کشور	۱۳۵۵	۱۵۰۰۹۳۶۳	۱۷۵۱۲۹۱۱	۱۱۸۶۴۷۰	۳۳۷۰۸۷۴۴	۴۴/۵	۵۲/۰	۳/۵	۱۰۰
	۱۳۶۵	۲۲۴۷۴۰۱۷	۲۵۴۴۵۵۶۲	۱۵۰۱۷۱۸	۴۹۴۲۱۲۹۷	۴۵/۵	۵۱/۵	۳/۰	۱۰۰
	۱۳۷۵	۲۳۷۲۵۵۴۵	۳۳۷۰۲۴۰۶	۲۵۹۵۱۸۱	۶۰۰۲۳۱۳۲	۳۹/۵	۵۶/۱	۴/۳	۱۰۰
	۱۳۸۵	۱۷۶۸۱۶۲۹	۴۹۱۵۷۵۶۲	۳۶۵۶۵۹۱	۷۰۴۹۵۷۸۲	۲۵/۱	۶۹/۷	۵/۲	۱۰۰
	۱۳۹۰	۱۷۵۶۱۷۷۸	۵۳۲۴۴۸۰۰	۴۲۹۶۷۶۹	۷۵۱۰۳۳۴۷	۲۳/۴	۷۰/۹	۵/۷	۱۰۰
	۱۳۹۵	۱۹۱۹۲۶۶۵	۵۵۸۶۲۰۸۷	۴۸۷۱۵۱۸	۷۹۹۲۶۲۷۰	۲۴/۰	۶۹/۹	۶/۱	۱۰۰
	۱۳۵۵	۵۰۲۹۴۹	۵۴۷۱۳۰	۳۷۹۴۵	۱۰۸۸۰۲۴	۴۶/۲	۵۰/۳	۳/۵	۱۰۰
استان همدان	۱۳۶۵	۷۰۸۹۷۳	۷۴۸۰۴۹	۴۸۸۰۴	۱۵۰۵۸۲۶	۴۷/۱	۴۹/۷	۳/۲	۱۰۰
	۱۳۷۵	۶۸۶۱۸۱	۹۱۱۴۷۸	۸۰۲۹۸	۱۶۷۷۹۵۷	۴۰/۹	۵۴/۳	۴/۸	۱۰۰
	۱۳۸۵	۴۱۰۳۷۶	۱۱۸۵۴۱۹	۱۰۷۴۷۲	۱۷۰۳۲۶۷	۲۴/۱	۶۹/۶	۶/۳	۱۰۰
	۱۳۹۰	۳۸۰۵۷۰	۱۲۵۵۱۹۶	۱۲۲۵۰۲	۱۷۵۸۲۶۸	۲۱/۶	۷۱/۴	۷/۰	۱۰۰
	۱۳۹۵	۳۹۲۸۲۴	۱۲۱۸۸۵۹	۱۲۶۵۵۱	۱۷۳۸۲۳۴	۲۲/۶	۷۰/۱	۷/۳	۱۰۰

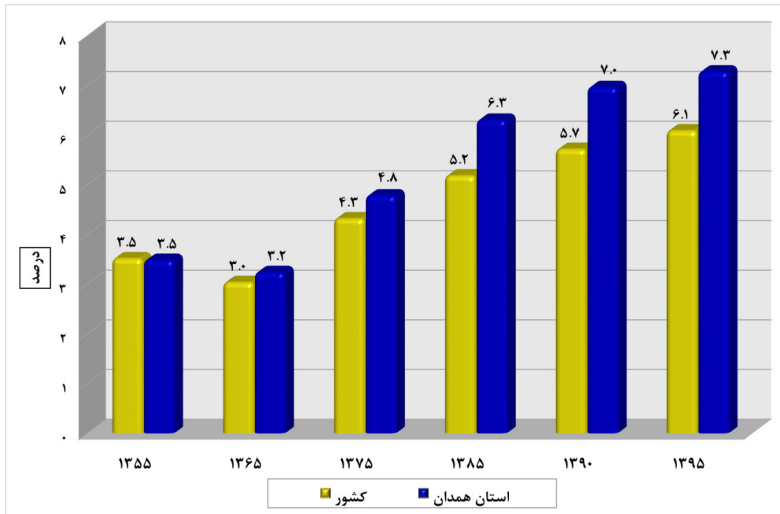
مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۲۰- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان همدان و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۲۱- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان همدان و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۲۲- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان همدان و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

۳-۳-۴-۸- نسبت جنسی جمعیت

نسبت جنسی عبارت است از نسبت تعداد مردان به زنان در یک جمعیت که در عدد صد ضرب می‌شود. نسبت جنسی به طور ساده نشان می‌دهد که در مقابل هر صد نفر زن چند نفر مرد در جمعیت وجود دارد. در صورتی که این شاخص از ۱۰۰ کمتر شد تعداد زنان بیشتر است و اگر بیشتر از ۱۰۰ شد تعداد مردان بیشتر خواهد بود. افزایش یا کاهش نسبت جنسی جمعیت می‌تواند تبعات و آثار بسیاری را در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی جامعه داشته باشد. اطلاعات درباره جنس در برنامه‌ریزی‌های مختلف و به‌ویژه برنامه‌ریزی خدمات بهداشتی مورد نیاز است. وقایع جمعیتی عموماً بر حسب جنس به‌طور متفاوت رخ می‌دهند. نسبت جنسی می‌تواند به‌واسطه مهاجرت یا مرگ و میر شدید یک جنس تحت تأثیر قرار گیرد و از محدوده معمول فراتر رود.

با توجه به اطلاعات ارائه شده از سوی مرکز آمار ایران و همان‌گونه که در جدول ذیل نمایش داده شده است طی پنج دوره مورد بررسی شاخص نسبت جنسی جمعیت در استان همدان از الگوی یکسانی پیروی نکرده است و به استناد آمار سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ شاخص نسبت جنسی در این استان در حالت متعادل‌تری قرار داشته است. شاخص نسبت جنسی استان در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۰، به‌ویژه در مناطق روستایی به یک‌باره افزایش یافته است. به طور کلی در تمامی دوره‌های مورد بررسی تعداد مردان بیشتر از تعداد زنان بوده است. در

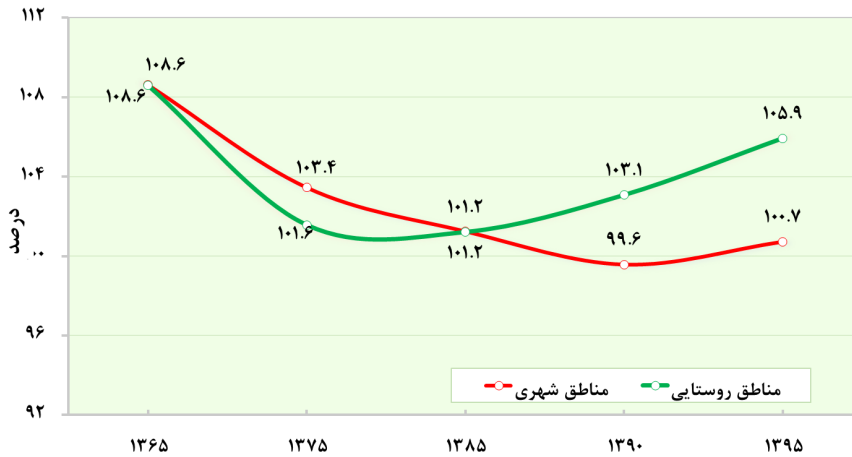
سال ۱۳۹۵؛ رتبه استان همدان به لحاظ شاخص نسبت جنسی ۲۲ بوده است، به عبارتی در رده استان‌های با نسبت جنسی نسبتاً متعادل واقع شده است.

جدول ۷۴- نسبت جنسی جمعیت استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۱۳۶۵-۹۵

سال					شرح	شرح	وضع سکونت
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵			
۴۰۴۹۸۴۴۲	۳۷۹۰۵۶۶۹	۳۵۸۶۶۳۶۲	۳۰۵۱۵۱۵۹	۲۵۲۸۰۹۶۱	مرد	کشور	کل
۳۹۴۲۷۸۲۸	۳۷۲۴۴۰۰۰	۳۴۶۲۹۴۲۰	۲۹۵۴۰۳۲۹	۲۴۱۶۴۰۴۹	زن		
۱۰۲/۷	۱۰۱/۸	۱۰۳/۶	۱۰۳/۳	۱۰۴/۶	نسبت جنسی		
۸۸۰۳۱۸	۸۸۴۴۳۶	۸۵۶۸۳۷	۸۴۹۲۲۳	۷۸۳۹۵۹	مرد	استان همدان	
۸۵۷۹۱۶	۸۷۴۸۳۲	۸۴۶۴۳۰	۸۲۸۷۳۴	۷۲۱۸۶۷	زن		
۱۰۲/۶	۱۰۱/۰	۱۰۱/۲	۱۰۲/۵	۱۰۸/۶	نسبت جنسی		
۲۹۸۴۱۴۱۴	۲۷۰۲۳۶۳۸	۲۴۵۷۶۴۴۲	۱۸۸۰۵۰۲۳	۱۳۷۶۹۶۱۷	مرد	کشور	نقاط شهری
۲۹۳۰۵۴۳۳	۲۶۶۲۳۰۲۳	۲۳۶۸۳۵۲۲	۱۸۰۱۲۷۶۶	۱۳۰۷۴۹۴۴	زن		
۱۰۱/۸	۱۰۱/۵	۱۰۳/۸	۱۰۴/۴	۱۰۵/۳	نسبت جنسی		
۵۵۰۵۸۷	۵۱۹۱۸۲	۴۹۳۴۱۷	۴۱۲۱۹۰	۲۹۳۳۰۳	مرد	استان همدان	
۵۴۶۶۳۰	۵۲۱۴۲۳	۴۸۷۳۵۴	۳۹۸۴۵۰	۲۷۰۰۱۳	زن		
۱۰۰/۷	۹۹/۶	۱۰۱/۲	۱۰۳/۴	۱۰۸/۶	نسبت جنسی		
۱۰۶۵۷۰۲۸	۱۰۸۸۲۰۳۱	۱۱۲۸۹۹۲۰	۱۱۷۱۰۱۳۶	۱۱۵۱۱۳۴۴	مرد	کشور	نقاط روستایی
۱۰۱۲۲۳۹۵	۱۰۶۲۰۹۷۷	۱۰۹۴۵۸۹۸	۱۱۵۲۷۵۶۳	۱۱۰۸۹۱۰۵	زن		
۱۰۵/۳	۱۰۲/۵	۱۰۳/۱	۱۰۱/۶	۱۰۳/۸	نسبت جنسی		
۳۲۹۷۳۱	۳۶۴۲۵۴	۳۶۳۴۲۰	۴۳۷۰۳۳	۴۹۰۶۵۶	مرد	استان همدان	
۳۱۱۲۸۶	۳۵۳۴۰۹	۳۵۹۰۷۶	۴۳۰۲۸۴	۴۵۱۸۵۴	زن		
۱۰۵/۹	۱۰۳/۱	۱۰۱/۲	۱۰۱/۶	۱۰۸/۶	نسبت جنسی		

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۲۳- روند تغییرات شاخص نسبت جنسی نقاط شهری و روستایی استان همدان، سال های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۳-۹- متوسط بعد خانوار

خانواده به عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان جامعه، از مؤثرترین نهادهای اجتماعی است که هرگونه تغییر و تحول در آن می‌تواند تغییراتی را در جامعه ایجاد کند. به همین لحاظ بررسی تغییرات و دگرگونی‌های رخ داده در این نهاد از بنیادی‌ترین اموری است که باید در برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای مد نظر قرار داد. بعد خانوار به عنوان متوسط افرادی که در یک خانواده زندگی می‌کنند، از ویژگی‌های اصلی هر خانوار است که باید در بررسی وضعیت و روند تغییرات خانوار، به آن توجه کرد. بعد خانوار می‌تواند تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی تغییر کند همچنین می‌تواند تبعاتی را نیز در زمینه‌های مختلف ایجاد کند. لذا بررسی آن و روند تغییرات آن یکی از مهم‌ترین عوامل جمعیتی مورد بررسی خواهد بود.

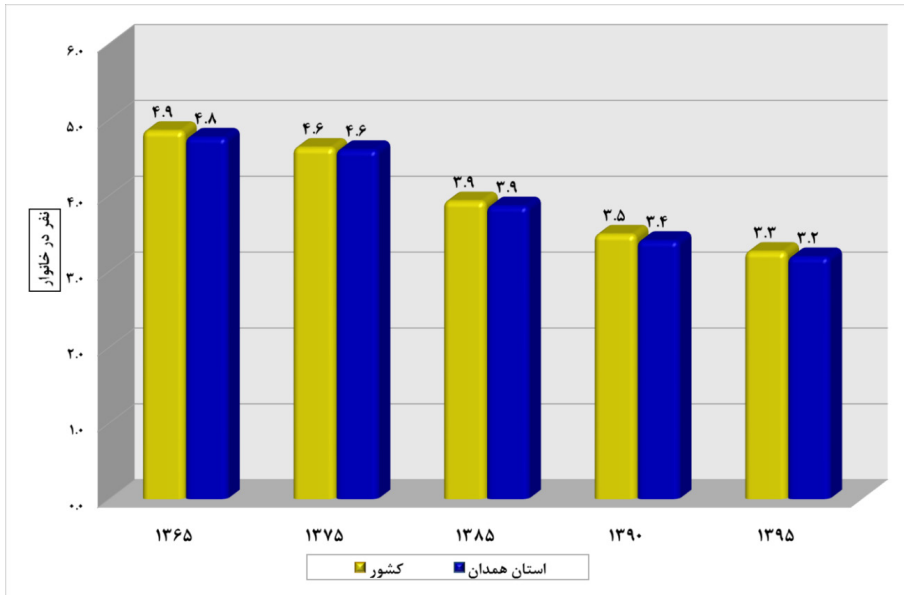
جدول زیر نتایج تعداد و بعد خانوار استان را در مقایسه با کشور طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد. همراه با کاهش مولید در کشور و نیز افزایش شکل خانواده‌های هسته‌ای، بر تعداد خانوارها افزوده شده و از بعد خانوار کاسته شده است. این الگو به صورت یکسانی در استان همدان نیز ملاحظه می‌شود. با کاهش بعد خانوار، این عدد از ۵/۲ در سال ۱۳۶۵ به ۳/۲ در سال ۱۳۹۵ رسیده است. نکته قابل توجه این است که مناطق روستایی و شهری نیز همگرایی بالایی با این روند نشان می‌دهند. بعد خانوار در مناطق شهری و روستایی استان کاهش پیدا کرده است، البته بعد خانوار مناطق شهری استان در سال ۱۳۹۵ به مقدار کمی، پایین‌تر از بعد خانوار مناطق

روستایی استان گزارش شده است. متوسط بعد خانوار کشور در سال ۱۳۹۵ برابر با ۳/۳ نفر است این رقم از متوسط بعد خانوار استان، کمی بالاتر است. رتبه استان به لحاظ شاخص متوسط بعد خانوار ۲۴ می‌باشد، به عبارتی این استان در رده استان‌های با خانوار کم جمعیت قرار دارد. بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۲/۷ درصد از خانوارهای استان زن سرپرست بوده‌اند و ۴۸/۲ درصد از خانوارهای زن سرپرست، خانوارهای یک‌نفره (خودسرپرست) بوده‌اند. رتبه استان همدان به لحاظ شاخص نسبت زنان سرپرست خانوار، ۱۲ بوده است، به عبارتی در رده استان‌های با نسبت زیاد خانوار زن سرپرست قرار دارد.

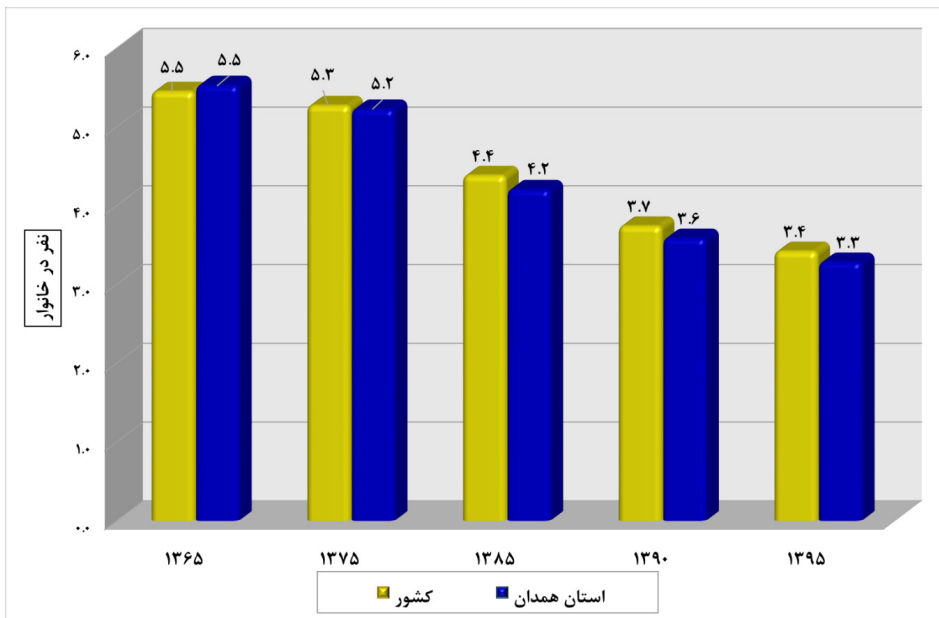
جدول ۷۵- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

تعداد خانوار						
شرح	جنس	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کشور	کل	۹۶۷۲۴۷۷	۱۲۳۸۷۳۴۵	۱۷۳۵۲۶۸۶	۲۱۱۱۰۴۸۱	۲۴۱۹۶۰۳۵
	نقاط شهری	۵۵۲۷۴۷۵	۷۹۴۳۱۸۹	۱۲۲۸۲۹۲۶	۱۵۳۶۵۸۹۲	۱۸۱۲۵۴۸۸
	نقاط روستایی	۴۱۴۵۰۰۲	۴۴۰۵۸۱۴	۵۰۶۹۷۶۰	۵۷۴۴۵۸۹	۶۰۷۰۵۴۷
استان همدان	کل	۲۸۸۵۳۲	۳۴۱۹۱۲	۴۲۵۵۸۳	۵۰۵۳۶۱	۵۳۸۸۰۳
	نقاط شهری	۱۱۸۰۹۲	۱۷۵۹۸۳	۲۵۳۸۴۱	۳۰۵۳۷۰	۳۴۳۶۰۶
	نقاط روستایی	۱۷۰۴۴۰	۱۶۵۸۹۶	۱۷۱۷۴۲	۱۹۹۹۹۱	۱۹۵۱۹۷
متوسط بعد خانوار						
کشور	کل	۵/۱	۴/۸	۴/۱	۳/۶	۳/۳
	نقاط شهری	۴/۹	۴/۶	۳/۹	۳/۵	۳/۳
	نقاط روستایی	۵/۵	۵/۳	۴/۴	۳/۷	۳/۴
استان همدان	کل	۵/۲	۴/۹	۴	۳/۵	۳/۲
	نقاط شهری	۴/۸	۴/۶	۳/۹	۳/۴	۳/۲
	نقاط روستایی	۵/۵	۵/۲	۴/۲	۳/۶	۳/۳

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۲۴- مقایسه تغییرات متوسط بعد خانوار نقاط شهری استان همدان و کشور، سال های ۹۵-۱۳۶۵

نمودار ۲۵- مقایسه تغییرات متوسط بعد خانوار نقاط روستایی استان همدان و کشور، سال های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۱۰- موازنه مهاجرتی

مهاجرت یکی از عوامل اصلی دخیل در تغییرات ساختار و پویایی جمعیت است. جابجایی‌های جمعیتی همچنین تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مبدأ و مقصد را موجب می‌شود. مهاجرت را می‌توان نوعی تطبیق و سازگاری در پاسخ به نیازهای اقتصادی و اجتماعی محسوب کرد. بنابراین تفاوت‌های منطقه‌ای علت غالب بسیاری از مهاجرت‌هاست. این تحرکات منطقه‌ای اثرات قابل توجهی را بر وضعیت مناطق مهاجرفرست و مهاجرپذیر اعمال کرده است. با توجه به کاهش میزان‌های مرگ و میر و مولید، می‌توان گفت سهم مهاجرت در رشد جمعیت در مقیاس تقسیم‌بندی‌های استانی و واحدهای کوچک‌تر از آن در حال افزایش است. لذا توجه به مهاجرت به عنوان یکی از ضروریات برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای، سرلوحه بسیاری از مطالعات قرار گرفته است. بر همین اساس در اینجا نیز تلاش شده است که روندهای مهاجرت استان همدان را به عنوان یکی از عوامل تغییرات جمعیت در این استان مورد بررسی قرار دهیم.

مطابق با نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، تراز مهاجرتی استان همدان طی ۴۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، همواره منفی بوده است، به عبارتی این استان همواره مهاجرفرست بوده است و در دوره ۹۵-۱۳۵۵، این استان بیش از ۲۳۵ هزار نفر از جمعیت خود را از دست داده است. ذکر این نکته ضروری است که در کشور ما، مهاجران خارج شده از هر استانی، عمدتاً در رده نیروهای متخصص، توانمند و جوان آن استان محسوب می‌شوند.

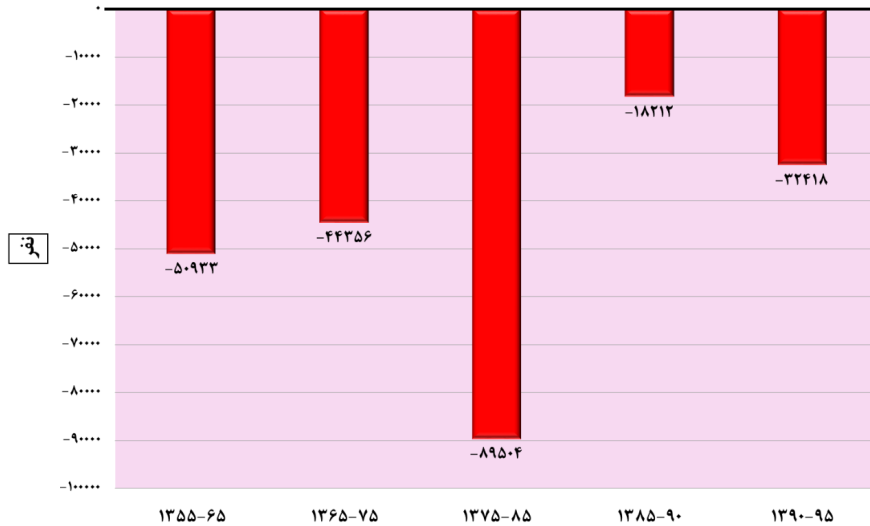
همان‌طور که در نمودار و جدول زیر نیز مشاهده می‌شود بیشترین میزان مهاجرفرستی استان همدان طی ده ساله‌ی ۸۵-۱۳۷۵ اتفاق افتاده است، در این دوره نزدیک به ۹۰ هزار نفر از جمعیت استان همدان مهاجرت کرده‌اند، جمعیتی که می‌توانست به شدت بر افزایش میزان باروری و در نتیجه رشد مثبت جمعیت استان در دوره‌های بعد اثرگذار باشد. نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده در طول ده ساله ۹۵-۱۳۸۵ نشان می‌دهد که به طور متوسط به ازای هر ۱۰۰ نفری که از استان خارج شده، حدود ۶۳ نفر به استان وارد شده است، در واقع در طول سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ استان همدان حدود ۳ درصد از جمعیت خود را تنها به علت مهاجرت از دست داده است.

گفتنی است که مطابق با آمار سال ۱۳۹۵، نرخ بیکاری جمعیت ۲۰ تا ۴۹ ساله‌ی استان همدان حدود ۶ درصد بوده است، بنابراین دغدغه‌ی یافتن شغل نمی‌تواند تنها دلیل خارج شدن جمعیت از استان محسوب شود و این امر نیازمند مطالعات بیشتری می‌باشد.

جدول ۷۶- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵

دوره	مهاجران وارد شده	مهاجران خارج شده	خالص مهاجرت	نسبت خالص مهاجرت به جمعیت استان (درصد)	نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده (درصد)
۶۵-۱۳۵۵	۳۸۱۹۹	۸۹۱۳۲	-۵۰۹۳۳	-۳/۴	۴۲/۹
۷۵-۱۳۶۵	۸۲۹۸۲	۱۲۷۳۳۸	-۴۴۳۵۶	-۲/۶	۶۵/۲
۸۵-۱۳۷۵	۱۰۸۳۴۲	۱۹۷۸۴۶	-۸۹۵۰۴	-۵/۳	۵۴/۸
۹۰-۱۳۸۵	۴۵۵۱۲	۶۳۷۲۴	-۱۸۲۱۲	-۱	۷۱/۴
۹۵-۱۳۹۰	۳۹۲۱۸	۷۱۶۳۶	-۳۲۴۱۸	-۱/۹	۵۴/۷

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۲۶- خالص مهاجرت استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵

در پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ تعداد مهاجران وارد شده به استان همدان برابر با ۷۹۷۸۶ نفر بوده که ۶۶۱۰۹ نفر از آن‌ها در نقاط شهری و ۱۳۶۷۷ نفر باقی‌مانده نیز در نقاط روستایی استان سکونت گزیده‌اند به عبارتی دیگر طی دوره مورد بررسی، ۶ درصد از جمعیت ساکن در نقاط شهری و ۲/۱ درصد از جمعیت ساکن در نقاط روستایی

استان، مهاجر بوده‌اند. گفتنی است که میزان مهاجرپذیری استان در دوره ۹۵-۱۳۹۰، در مقایسه با دوره‌های قبل، کاهش داشته است. بالاترین میزان مهاجرپذیری مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ بوده که ۱۷/۱ درصد از جمعیت نقاط شهری و ۹/۷ درصد از جمعیت نقاط روستایی، مهاجر بوده‌اند. ذکر این نکته ضروری است که برخی از شهرهای استان همدان به‌ویژه شهر همدان، شهرهای دانشگاهی محسوب می‌شوند و حجم قابل توجهی از مهاجرت‌ها به این استان، مهاجرت‌های تحصیلی است که بعد از اتمام دوره تحصیلی از استان خارج شده، بنابراین بیشتر مهاجران وارد شده به استان همدان، مهاجران مقطعی محسوب می‌شوند. به استناد آخرین اطلاعات موجود از علت مهاجرت، بیش از ۲۵ درصد از مهاجران واردشده به این استان، به علت تحصیل، حدود ۱۰ درصد به علت سربازی و حدود ۶ درصد به علت انتقال شغلی به این استان وارد شده‌اند، بنابراین ۴۱ درصد از مهاجران وارد شده به این استان، به صورت مقطعی در این استان ساکن شده‌اند.

جدول ۲۷- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره	شرح	تعداد			نسبت مهاجرپذیری (به ازای صد نفر جمعیت کل شهری/روستایی)		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۷۵-۱۳۶۵	کشور	۸۷۱۸۷۷۰	۶۱۲۲۶۷۵	۲۵۹۶۰۹۵	۱۴/۵	۱۶/۶	۱۱/۲
	استان همدان	۱۹۴۵۹۰	۱۳۶۸۸۵	۵۷۷۰۵	۱۱/۶	۱۶/۹	۶/۷
۸۵-۱۳۷۵	کشور	۱۲۱۴۸۱۴۸	۸۹۹۹۷۰۹	۳۱۴۸۴۳۹	۱۷/۲	۱۸/۶	۱۴/۲
	استان همدان	۲۳۸۱۶۳	۱۶۸۱۹۹	۶۹۹۶۴	۱۴/۰	۱۷/۱	۹/۷
۹۰-۱۳۸۵	کشور	۵۵۳۴۶۶۶	۴۳۰۲۰۸۶	۱۲۳۲۵۸۰	۷/۴	۸	۵/۷
	استان همدان	۱۰۹۲۰۲	۷۵۳۲۵	۳۳۸۷۷	۶/۲	۷/۲	۴/۷
۹۵-۱۳۹۰	کشور	۴۳۰۰۹۸۱	۳۵۶۴۷۳۵	۷۳۶۲۵۳	۵/۴	۶/۰	۳/۵
	استان همدان	۷۹۷۸۶	۶۶۱۰۹	۱۳۶۷۷	۴/۶	۶/۰	۲/۱

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

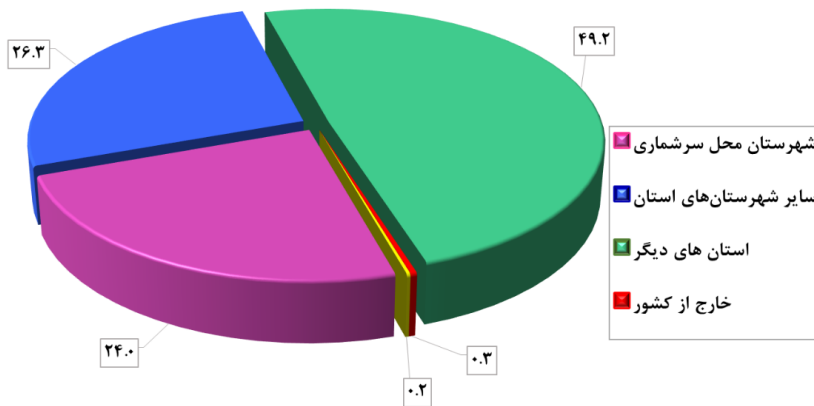
۳-۳-۴-۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران

مهاجرت‌های داخلی خود به انواع مختلفی از قبیل مهاجرت‌های شهر به شهر، روستا به شهر، روستا به روستا، شهر به روستا، بین استانی، داخل استانی و ... قابل تقسیم هستند که هر کدام از منظر خاصی به موضوع

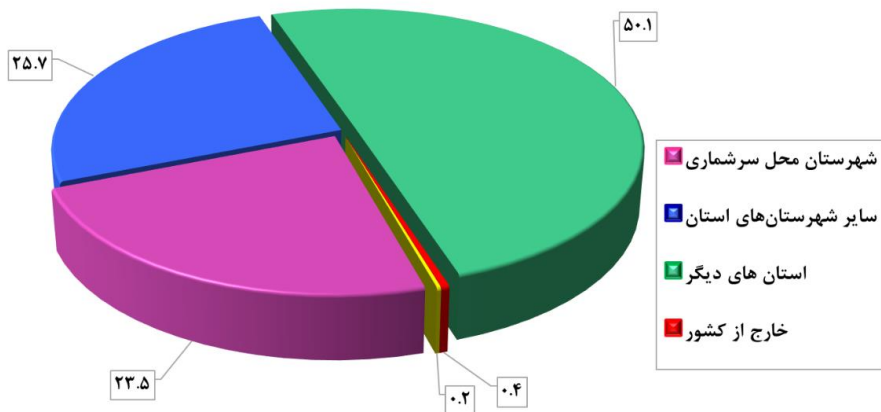
مهاجرت می‌پردازند. در گزارش حاضر مهاجران استان همدان برحسب محل اقامت قبلی آنان مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و علت پرداختن به این موضوع آگاهی از حجم مهاجرت‌های درون استانی و برون استانی می‌باشد. آگاهی از سهم مهاجرت‌های بین استانی و درون استانی می‌تواند نقش عمده‌ای در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و مهاجرتی یک منطقه داشته باشد.

مطابق با نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ از کل مهاجران وارد شده به استان همدان؛ مبدأ اقامت ۴۹/۲ درصد از آن‌ها، مهاجران برون استانی (مربوط به استان‌های دیگر) بوده‌اند. مهاجران مربوط به سایر شهرستان‌های استان با ۲۶/۳ درصد در مرتبه دوم قرار گرفته‌اند. به علاوه مبدأ اقامت ۲۴ درصد از مهاجران نیز شهرستان محل سرشماری (درون شهرستانی) بوده است، مهاجران درون شهرستانی عمدتاً شامل روستاییانی هستند که به سمت نزدیک‌ترین شهرها، محل اقامت خود را تغییر می‌دهند. سهم مهاجران غیر ایرانی در این استان بسیار ناچیز می‌باشد.

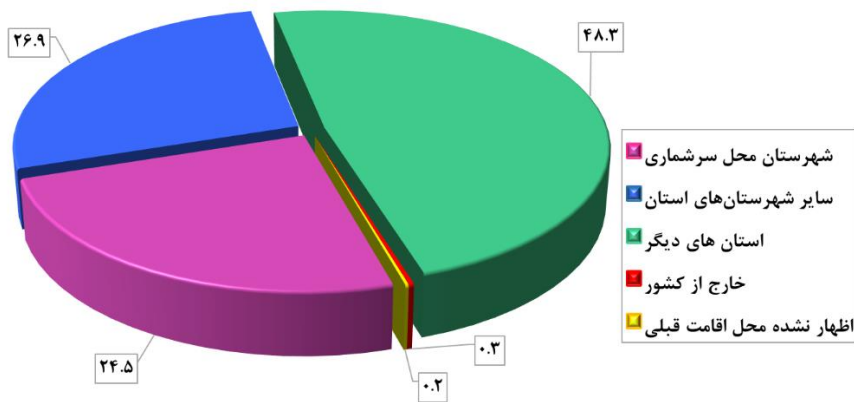
لازم به ذکر است که مهاجرانی که از استان‌های دیگر به استان همدان وارد شده‌اند عمدتاً از استان‌های تهران، کردستان و کرمانشاه بوده‌اند.

نمودار ۲۷- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۸- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۹- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان همدان، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

۳-۳-۴-۱۲- الگوی مهاجرت

بررسی آمار و اطلاعات مهاجرتی طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ نشان می‌دهد حجم قابل توجهی از مهاجران وارد شده به استان همدان، مبدأ اقامت قبلی‌شان شهر بوده و به شهرهای استان نیز وارد شده‌اند (۵۷/۶ درصد از کل مهاجران). بررسی توزیع سنی مهاجران شهر به شهر نشان می‌دهد که حدود ۵ درصد از این مهاجران در گروه‌های سنی ۵۰ ساله و بالاتر قرار داشته‌اند، این امر حکایت از مهاجرت خانواری و افراد جوان است که از شهرهای کوچک به سمت شهرهای بزرگ‌تر و مراکز شهرستانی در جستجوی شغل و دستیابی به امکانات و خدمات بهتر، دست به مهاجرت زده‌اند. حجم مهاجرت‌های روستا به شهر با ۲۴/۸ درصد از کل مهاجران در مرتبه دوم قرار گرفته است. مهاجرت‌های شهر به روستا با ۱۰/۹ درصد نیز عدد قابل توجهی است، آمارها حاکی است که حدود ۶۷ درصد از مهاجران شهر به روستا در استان همدان، در گروه سنی ۱۵ تا ۳۹ سال قرار دارند، در واقع با توجه به حجم مهاجران این گروه سنی، می‌توان گفت که مهاجران شهر به روستا، عمدتاً کسانی بوده‌اند که به خاطر تحصیل و سربازی از روستا خارج شده و در سرشماری ۱۳۹۵ به روستای محل سکونت خود بازگشته‌اند.

جدول ۲۸- تعداد و توزیع درصد مهاجران واردشده به استان همدان بر حسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جابجایی انجام شده)، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

الگوی مهاجرت							شرح
جمع	اظهارنشده محل اقامت قبلی	خارج از کشور	شهر به روستا	روستا به روستا	روستا به شهر	شهر به شهر	
۷۹۷۸۶	۱۴۹	۲۶۵	۸۷۳۳	۴۸۶۷	۱۹۸۲۰	۴۵۹۵۲	تعداد
۱۰۰	۰/۲	۰/۳	۱۰/۹	۶/۱	۲۴/۸	۵۷/۶	توزیع درصد

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۳- ولادت‌های ثبت شده

زاد و ولد یکی از مهم‌ترین رویدادهای جمعیتی است که در حرکات طبیعی جمعیت اثرگذار است و عامل منحصر به فرد افزایش جمعیت می‌باشد. بنابراین رویداد ولادت از جمله آمارهای حیاتی است که افزایش آن در هر جامعه‌ای تأثیر مستقیمی بر رشد جمعیت می‌گذارد. در سال ۱۳۸۵ تعداد ۲۷۹۰۱ ولادت برای استان همدان

ثبت شده بود که این رقم به ۳۳۱۹۵ ولادت در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته و طی دو سال بعد (۱۳۹۷) به ۲۸۴۶۶ ولادت کاهش یافته است. همان‌طور که در جدول ملاحظه می‌شود در سال ۱۳۹۷، میزان خام ولادت‌های ثبت شده در استان کمی پایین‌تر از متوسط کشوری به دست آمده است. افزایش تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ را می‌توان به موالید مربوط به دهه ۶۰ دانست که در این بازه زمانی به سن ازدواج و فرزندآوری رسیده‌اند.

جدول ۲۹- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل شهری اروستایی		
		جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی	جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۱۲۵۳۹۱۲	۸۴۵۰۵۰	۴۰۸۸۶۲	۱۷/۸	۱۷/۵	۱۸/۴
	استان همدان	۲۷۹۰۱	۱۵۰۶۹	۱۲۸۳۲	۱۶/۴	۱۵/۴	۱۷/۸
۱۳۹۰	کشور	۱۳۸۲۲۲۹	۱۰۸۷۹۸۸	۲۹۴۲۴۱	۱۸/۴	۲۰/۳	۱۳/۷
	استان همدان	۳۰۶۴۵	۱۶۶۳۰	۱۴۰۱۵	۱۷/۴	۱۶	۱۹/۵
۱۳۹۵	کشور	۱۵۲۸۰۵۳	۱۱۷۶۰۳۲	۳۵۲۰۲۱	۱۹/۱	۱۹/۹	۱۶/۹
	استان همدان	۳۳۱۹۵	۲۱۷۹۸	۱۱۳۹۷	۱۹/۱	۱۹/۹	۱۷/۸
۱۳۹۷	کشور	۱۳۶۶۵۱۹	۱۰۴۷۹۲۵	۳۱۸۵۹۴	۱۶/۶	۱۷/۱	۱۵/۴
	استان همدان	۲۸۴۶۶	۱۹۲۱۹	۹۲۴۷	۱۶/۵	۱۷/۶	۱۴/۵

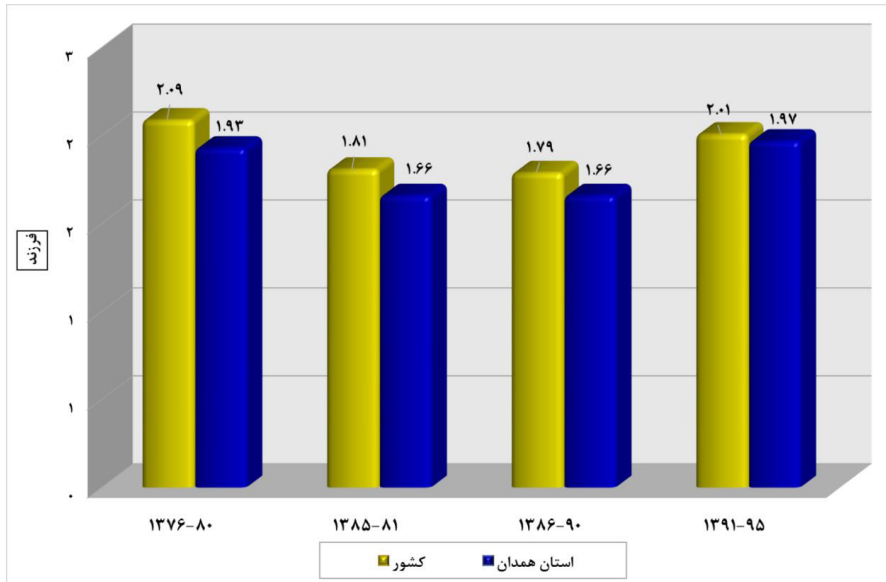
مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۳-۴- میزان باروری کل

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های باروری، میزان کل باروری است. میزان کل باروری عبارت است از شمار فرزندانی که یک زن در طول دوران باروری خود با توجه به سن باروری (۴۹-۱۵ سال)، بدون به شمار آوردن مرگ و میرهای فرزندان به دنیا می‌آورد.

تغییرات میزان باروری کل استان همدان و کشور برحسب دوره‌های ۵ ساله، از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۵ در جدول زیر نمایش داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود روند باروری هم در کشور و هم در استان همدان از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۰، کاهشی بوده است و در دوره ۹۵-۱۳۹۱ نسبت به دوره‌های قبل، اندکی افزایش

یافته است. همچنین در تمامی دوره‌های مورد بررسی میزان باروری کل در استان همدان، کمی پایین‌تر از کشور می‌باشد. در دوره ۱۳۹۱-۹۵ رتبه استان همدان در کشور به لحاظ شاخص میزان باروری کل، ۲۱ بوده است، به عبارتی در رده استان‌های با میزان پایین باروری قرار داشته است.

نمودار ۳۰- میزان باروری کل استان همدان و کشور، طی سال‌های ۱۳۷۶-۹۵

۳-۳-۴-۱۵- مرگ و میرهای ثبت شده

مرگ و میر یکی از دو پدیده ذاتی جمعیت است که ثبات یا تغییر آن سبب تغییر در حجم، توزیع یا ترکیب جمعیت خواهد شد. بنابراین دسترسی به آمار دقیق، صحیح و به روز این رویداد بسیار حائز اهمیت می‌باشد. شمار مرگ و میرها نیز مانند بسیاری از پدیده‌های جمعیتی ممکن است در مناطق مختلف، در نقاط شهری و روستایی و حتی در نواحی مختلف یک شهر متفاوت باشد. این تفاوت بیش از هر چیز به تغذیه، ویژگی‌های زیست‌محیطی، سطح توسعه و بهداشت، تفاوت‌های قومی و نژادی، سطح فرهنگ، آگاهی‌های اجتماعی و عوامل متعدد دیگری مربوط است که هر یک از آنها می‌تواند مطالعات مرگ و میر را به جهت خاصی سوق دهد. منبع اصلی آمارهای مرگ و میر ثبت وقایع حیاتی یا نظام ثبت احوال است.

میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای استان همدان در سال ۱۳۸۵ برابر با ۶/۴ مرگ به ازای هزار نفر جمعیت بوده که طی سال‌های بعد با روندی سینوسی به ۶ مرگ به ازای هزار نفر جمعیت رسیده است. در تمامی مقاطع مورد بررسی، میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده استان از متوسط کشوری بالاتر بوده است و این اختلاف هم در نقاط شهری و هم در نقاط روستایی، وجود دارد. ساختار سنی جمعیت استان در بالا بودن میزان خام مرگ و میر تأثیرگذار بوده است.

جدول ۸۰- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان همدان و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل/شهری/روستایی		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۴۰۸۵۶۶	۲۵۷۴۳۶	۱۵۱۱۳۰	۵/۸	۵/۳	۶/۸
	استان همدان	۱۰۹۱۰	۶۶۲۵	۴۲۸۵	۶/۴	۶/۸	۵/۹
۱۳۹۰	کشور	۴۲۲۱۳۳	۳۰۵۴۷۵	۱۰۹۶۲۸	۵/۶	۵/۷	۵/۱
	استان همدان	۱۰۷۹۸	۶۶۸۰	۴۱۱۸	۶/۱	۶/۴	۵/۷
۱۳۹۵	کشور	۳۶۹۷۵۱	۲۷۴۸۷۰	۹۴۷۸۸	۴/۶	۴/۶	۴/۶
	استان همدان	۱۰۶۷۹	۶۴۴۵	۴۲۳۴	۶/۱	۵/۹	۶/۶
۱۳۹۷	کشور	۳۷۷۴۴۵	۲۷۹۵۲۵	۹۷۶۶۸	۴/۶	۴/۶	۴/۷
	استان همدان	۱۰۳۳۰	۶۱۷۳	۴۱۵۷	۶/۱۰	۵/۷	۶/۵

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۳-۳-۱- امید به زندگی

امید به زندگی^{۱۰} به عنوان یکی از اندازه‌های خلاصه سلامت جمعیت، به همراه سایر شاخص‌های بهداشتی، نتیجه عملکردهای نظام سلامت را جهت تعیین اولویت‌ها، تخصیص منابع و ارزشیابی برنامه‌های سلامت مشخص می‌کنند. بررسی مقادیر امید به زندگی یک جمعیت در طول زمان یا در مکان‌های مختلف با زمان‌های مشابه،

۱۰. منظور از امید به زندگی در بدو تولد، میانگین سال‌هایی است که یک فرد از بدو تولد در زمان و مکان معینی زندگی خواهد کرد.

امکان مقایسه برآیند نهایی عوامل خطر منتهی به مرگ و عوامل پیشگیری کننده از مرگ و میر را فراهم می‌سازد. به همین جهت یکی از بخش‌های اصلی مورد بررسی در استان همدان، میزان امید به زندگی آن در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ می‌باشد.

همراه با افزایش خدمات پزشکی و امکانات بهداشتی و ظهور درمان‌های نوین، روند افزایشی در میزان امید به زندگی رخ داده است. این روند افزایشی هم در سطح کشوری و در سطح استانی دارای نوساناتی بوده است.

در سال ۱۳۹۵ امید به زندگی برای زنان استان برابر با ۷۵/۶ سال و برای مردان برابر با ۷۱/۲ سال بوده است، بنابراین امید به زندگی زنان استان با اختلاف، بیشتر از امید به زندگی مردان می‌باشد. ملاحظه می‌شود که همواره میزان امید به زندگی در میان مردان استان، پایین‌تر از مردان کشور بوده است. به طور کلی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، امید به زندگی زنان و مردان استان همدان، روندی افزایشی طی کرده و به امید به زندگی مردان حدود ۱/۶ سال و به امید به زندگی زنان حدود ۳/۸ سال افزوده شده است.

جدول ۸۱- مقایسه امید زندگی کل کشور و استان همدان به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ (سال)

سال	کل کشور		استان همدان	
	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۸۵	۷۱/۷	۷۳/۶	۶۹/۶	۷۱/۸
۱۳۹۰	۷۱/۵	۷۴	۷۰/۸	۷۳/۵
۱۳۹۵	۷۲/۵	۷۵/۵	۷۱/۲	۷۵/۶

مأخذ: بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۷- پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵

در مطالعات جمعیت‌شناسی آهنگ رشد جمعیت از اهمیت به‌سزایی برخوردار می‌باشد. به این ترتیب که آهنگ رشد جمعیت اگر متعادل باشد یک فرصت است و در صورتی که غیرمتعادل باشد یک تهدید محسوب می‌شود، برای دستیابی به تجزیه و تحلیل مناسب در این زمینه، ناگزیر به پیش‌بینی جمعیت هستیم. برای انجام پیش‌بینی از روش «ترکیبی پیش‌بینی جمعیت» بهره گرفته شده است. در این روش که متداول‌ترین روش پیش‌بینی جمعیت می‌باشد بر اساس عملکرد مجموعه عوامل مؤثر بر تغییر و تحولات جمعیت یعنی باروری، مرگ و میر، مهاجرت و ترکیب سنی و جنسی جمعیت استفاده شده است.

بر اساس پیش‌بینی مرکز آمار ایران، جمعیت استان همدان تا سال ۱۴۱۵ به بیش از ۱ میلیون و ۸۱۵ هزار نفر خواهد رسید. یعنی طی ۲۰ ساله‌ی ۱۳۹۵ تا ۱۴۱۵ تنها ۷۶۷۶۶ نفر (به ازای هر سال ۳۸۳۸ نفر) به جمعیت اضافه خواهد شد که این رقم بسیار پایین است. همچنین براساس پیش‌بینی‌های به‌دست آمده در طول ۲۰ سال آینده^{۱۱} نزدیک به ۷۳ درصد جمعیت استان ساکن نقاط شهری و حدود ۲۷ درصد جمعیت استان ساکن نقاط روستایی خواهند بود.

جدول ۸۲- پیش‌بینی تعداد جمعیت کشور و استان همدان، بر اساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵

سال	شوح	جمع			نقاط شهری			نقاط روستایی		
		مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن
۱۴۰۰	کشور	۸۴۹۷۱۰۰۰	۴۲۹۳۷۰۰۰	۴۲۰۳۴۰۰۰	۶۴۳۹۷۰۰۰	۳۲۵۳۶۰۰۰	۳۱۸۶۱۰۰۰	۲۰۵۷۵۰۰۰	۱۰۴۰۱۰۰۰	۱۰۱۷۳۰۰۰
	استان همدان	۱۷۸۸۰۰۰	۸۹۶۰۰۰	۸۹۲۰۰۰	۱۱۷۴۰۰۰	۵۸۹۰۰۰	۵۸۶۰۰۰	۶۱۳۰۰۰	۳۰۷۰۰۰	۳۰۶۰۰۰
۱۴۰۵	کشور	۸۹۱۲۱۰۰۰	۴۴۹۵۰۰۰	۴۴۱۷۱۰۰۰	۶۸۹۸۲۰۰۰	۳۴۷۸۸۰۰۰	۳۴۱۹۵۰۰۰	۲۰۱۳۹۰۰۰	۱۰۱۶۳۰۰۰	۹۹۷۶۰۰۰
	استان همدان	۱۸۱۵۰۰۰	۹۰۲۰۰۰	۹۱۳۰۰۰	۱۲۴۲۰۰۰	۶۱۷۰۰۰	۶۲۵۰۰۰	۵۷۴۰۰۰	۲۸۵۰۰۰	۲۸۹۰۰۰
۱۴۱۰	کشور	۹۲۴۶۰۰۰۰	۴۶۵۶۲۰۰۰	۴۵۸۹۸۰۰۰	۷۲۸۷۷۰۰۰	۳۶۶۹۴۰۰۰	۳۶۱۸۳۰۰۰	۱۹۵۸۳۰۰۰	۹۸۶۸۰۰۰	۹۷۱۵۰۰۰
	استان همدان	۱۸۲۳۰۰۰	۸۹۸۰۰۰	۹۲۴۰۰۰	۱۲۹۴۰۰۰	۶۳۸۰۰۰	۶۵۶۰۰۰	۵۲۹۰۰۰	۲۶۱۰۰۰	۲۶۸۰۰۰
۱۴۱۵	کشور	۹۵۲۷۸۰۰۰	۴۷۹۰۸۰۰۰	۴۷۳۷۰۰۰۰	۷۶۳۴۷۰۰۰	۳۸۳۸۱۰۰۰	۳۷۹۶۵۰۰۰	۱۸۹۳۲۰۰۰	۹۵۲۷۰۰۰	۹۴۰۵۰۰۰
	استان همدان	۱۸۱۵۰۰۰	۸۸۷۰۰۰	۹۲۸۰۰۰	۱۳۲۵۰۰۰	۶۴۸۰۰۰	۶۷۷۰۰۰	۴۹۰۰۰۰	۲۳۹۰۰۰	۲۵۰۰۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۸- جمع بندی

✓ استان همدان با جمعیتی بالغ بر ۱ میلیون و ۷۷۹ هزار نفر (برآورد مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۹۹)، ۲/۱ درصد از جمعیت کشور را شامل می‌شود. از جمله شاخص‌های قابل توجه در این استان پایین بودن نسبت جمعیت شهری در مقایسه با دیگر استان‌های کشور است، به‌طوری که بر اساس برآورد مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۹، نزدیک به ۳۵ درصد جمعیت استان را روستائینان تشکیل می‌دهند. رتبه استان همدان در کشور به لحاظ شاخص نسبت جمعیت روستائین، ۹ بوده است.

^{۱۱}. مبنای پیش‌بینی؛ جمعیت سال ۱۳۹۵ بوده است.

- ✓ ساختار سنی جمعیت کنونی استان همدان نمایانگر قرار گرفتن سهم قابل توجهی از جمعیت در سنین جوانی و میان سالی (فعال بالقوه) است؛ میانگین سنی جمعیت (۳۲/۸ سال)، بالا بودن سهم جمعیت ۶۴-۱۵ ساله (۷۰/۱ درصد از کل جمعیت) گواه این مطلب هستند.
- ✓ درصد رشد سالانه جمعیت استان طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ بسیار پایین تر از میانگین رشد سالانه کشور و پایین ترین درصد رشد در مقایسه با دیگر استان ها بوده است. در این دوره درصد رشد سالانه جمعیت استان منفی گزارش شده است.
- ✓ تراکم جمعیتی در استان همواره بالاتر از میانگین کشور بوده است و عدم توازن جمعیتی در میان شهرستان های استان نیز مشهود است.
- ✓ آمار مهاجرت استان (با کسر مهاجرت های داخل استانی) نشان می دهد که جمعیت مهاجر وارد شده به استان (طی دوره ۹۵-۱۳۹۰) حدود ۲/۳ درصد از جمعیت استان را شامل می شود، بیشتر مهاجران وارد شده به استان همدان؛ مهاجران تحصیلی، سربازان و کسانی بوده اند که به علت انتقال شغلی وارد این استان شده اند، بنابراین می توان اذعان داشت که بخش زیادی از مهاجران وارد شده به استان همدان، به صورت موقت ساکن این استان هستند.
- ✓ خالص مهاجرت استان نیز در طول سال های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵، همواره منفی بوده است، این امر دلالت بر مهاجرت فرستی استان دارد. گفتنی است که طی بازه مورد بررسی استان همدان بیش از ۲۳۵ هزار نفر از جمعیت خود را به علت مهاجرت از دست داده است.
- ✓ در خصوص متوسط بعد خانوارهای ساکن در این استان باید گفت که بعد خانوار کمی پایین تر از میانگین کشوری گزارش شده است و نکته حائز اهمیت در مورد خانوارهای استان این است که؛ بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۲/۷ درصد از خانوارهای استان همدان زن سرپرست بوده اند که در مقایسه با دیگر استان های کشور، نسبت بالایی محسوب می شود و همچنین بیش از ۴۸ درصد از خانوارهای زن سرپرست یک نفره (خودسرپرست) می باشند.
- ✓ بر اساس آمار سال ۱۳۹۸ سازمان ثبت احوال، میزان خام ولادت در استان، کمی پایین تر از میانگین کشوری می باشد و باروی کل در استان برابر با ۱/۹۷ بوده که پایین تر از میانگین کشوری است.
- ✓ میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای سال ۱۳۹۷ در استان از میانگین کشوری، بالاتر گزارش شده است. این امر متأثر از پیرتر بودن ساختار سنی جمعیت استان همدان نیز می باشد.

۳-۳-۱-۵-۱- تعلیم و تربیت رسمی- عمومی

آموزش عمومی شامل دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه عمومی و فنی و حرفه‌ای می‌باشد و مسئولیت اجرای آن با وزارت آموزش و پرورش است. شایان ذکر است که از سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ با تغییر نظام آموزش عمومی مقاطع تحصیلی شامل ابتدایی، متوسطه دوره اول و متوسطه دوره دوم است. در این بخش تلاش خواهد شد، ابتدا آمار بخش تعلیم و تربیت رسمی عمومی با تمرکز بر استان همدان ارائه شود و در نهایت ضمن احصاء مهم‌ترین مسائل و چالش‌های آموزش عمومی راهکارهایی برای بهبود این وضعیت پیشنهاد خواهد شد.

۳-۳-۱-۵-۱- آمار و اطلاعات

- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ از مجموع ۳۱۱۵۸۳ دانش‌آموز مشغول به تحصیل در سطح استان، ۱۵۹۱ نفر در دوره آموزش استثنایی (۵۱٪ درصد و ۱/۰۶ درصد دانش‌آموزان استثنایی کشور)، ۱۷۸۲۲ نفر در دوره پیش‌دبستانی (۵/۷ درصد دانش‌آموزان)؛ ۱۶۵۲۷۴ نفر در دوره ابتدایی (۵۳ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۵۴/۶ درصد)، ۶۹۲۳۶ نفر در دوره متوسطه اول (۲۲/۲۲ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۲۲/۷ درصد)؛ و ۵۱۸۳۲ نفر در دوره متوسطه دوم (۱۶/۶۳ درصد و پایین‌تر از متوسط کشوری با ۱۸ درصد) مشغول به تحصیل بوده‌اند. در مقطع بزرگ‌سالان در مجموع ۵۸۲۸ نفر (۱/۸۷ درصد) مشغول به تحصیل می‌باشند.
- از کل دانش‌آموزان استان، ۵۱/۶۶ درصد را پسران و ۴۸/۳۴ درصد را دختران تشکیل می‌دهند. در این سال تحصیلی، تعداد کل کارکنان آموزشی (معلم و مدیریت و کیفیت‌بخشی)، ۱۷۲۰۱ می‌باشد.
- در حال حاضر ۹۹/۷ درصد دانش‌آموزان دوره ابتدایی استان همدان از پوشش تحصیلی برخوردار شده‌اند که این آمار استان را در سطح کشور سرآمد می‌سازد. این رقم در سطح کشور برابر با ۹۸/۸ درصد می‌باشد و همدان در این زمینه از میانگین کشوری بالاتر است. نرخ پوشش تحصیلی در دوره متوسطه اول حدود ۹۳ درصد و در دوره دوم متوسطه نیز حدود ۷۷ درصد می‌باشد.
- شاخص نسبت دانش‌آموز به معلم دوره ابتدایی در سطح کشور برابر با ۲۶/۵ دانش‌آموز به ازای یک معلم است. این شاخص در استان همدان برابر با ۲۹/۷ می‌باشد و از متوسط کشوری بالاتر است. شاخص نسبت دانش‌آموز به معلم دوره متوسطه اول در سطح کشور، ۲۱ دانش‌آموز به ازای یک معلم است. این شاخص در استان همدان برابر با ۲۱/۴ دانش‌آموز می‌باشد و از متوسط کشوری بالاتر است. شاخص نسبت دانش-

- آموز به معلم دوره متوسطه دوم نیز در سطح کشور، ۱۶/۶ دانش آموز به ازای یک معلم است. این شاخص در استان همدان برابر با ۱۵/۱ دانش آموز به ازای یک معلم می باشد و از متوسط کشوری پایین تر است.
- بر اساس آمار سازمان نوسازی، توسعه و تجهیز مدارس کشور، سرانه مطلوب فضای آموزشی در کشور برابر با ۸/۴ مترمربع است. سرانه متوسط فضای آموزشی در کشور نیز برابر با ۵/۱۸ مترمربع است.^{۱۲} در استان همدان سرانه فضای آموزشی برابر با ۶/۶ متر می باشد و بالاتر از میانگین کشوری است. بر اساس این آمار، استان همدان رتبه ششم کشور را در خصوص سرانه فضای آموزشی دارا می باشد.
  - بر اساس آمار سازمان نوسازی، توسعه و تجهیز مدارس، ۶۵ درصد مدارس استان همدان بنا به اولویت بندی تخریب و بازسازی شده است. این میانگین در سطح کشور نیز حدود ۶۰ درصد می باشد و از این حیث آمار استان همدان بالاتر از متوسط کشوری قرار دارد. بر این اساس ۳۵ درصد مدارس استان همدان نیازمند بازسازی هستند.
  - بر اساس اطلاعات سالنامه آماری سال ۱۳۹۷ استان همدان حدود ۱۹۹۴۲ نفر شاغل در آموزش و پرورش هستند که شامل گروه معلمان (آموزگار، دبیر، هنرآموز و استادکار)، گروه مدیریت (مدیر، معاون پرورشی، معاون فناوری، معاون اجرایی، معاون امور عمومی و معاون آموزشی) و گروه کیفیت بخشی (شامل مشاور، مربی امور تربیتی پرورشی، مراقبت سلامت، سرپرست بخش، سرپرست آموزش، سرپرست شبانه روزی، مسئول سوادآموزی مجتمع، مسئول توان بخشی و متصدی سایت رایانه) می باشد. بر اساس گزارشات اداره کل آموزش و پرورش استان همدان با کمبود حدود ۲۰۰ معلم روبرو است.
  - بر اساس آمار اداره کل آموزش و پرورش استان، حدود ۷۰ درصد از دانش آموزان استان (۲۲۰۰۰۰ دانش آموز) از سامانه شاد استفاده می کنند و حدود ۳۰ درصد از دانش آموزان (۸۰۰۰۰ دانش آموز) که غالباً متعلق به نواحی روستایی، دورافتاده و حاشیه شهرها هستند به دلایلی مانند نبود اینترنت و گوشی هوشمند از دسترسی به این سامانه محروم هستند. آن دسته از دانش آموزانی که به شبکه شاد دسترسی ندارد تعدادی در کلاس های حضوری (دانش آموزان روستایی)، تعدادی از آموزش های تلویزیونی و تعدادی نیز از درسنامه ها و محتواهای درسی تولید شده از سوی مدارس، استفاده می کنند.
  - در استان همدان حدود ۹۰۰ دانش آموز عشایری زندگی می کنند که ۸۰ درصد آن ها به سامانه شاد دسترسی ندارند. برای آموزش این تعداد دانش آموز حدود ۵۰ کلاس درس سیار در نظر گرفته شده است و حدود ۵۰۰ معلم نیز در این عرصه فعال هستند.

جدول ۸۳- آمار تعداد دانش آموزان، معلمان و فضای آموزشی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹

^{۱۲} در فضای آموزش شهری سرانه ۴/۹۶ متر مربع و در فضاهای آموزش روستایی سرانه ۵/۸۱ متر مربع است.

سال و مقطع تحصیلی	جمع	پسر	دختر	معلم	مدیریت و کیفیت بخشی	تعداد آموزشگاه	تعداد کلاس درس
۹۹-۱۳۹۸	۳۱۱۵۸۳	۱۶۰۹۷۶	۱۵۰۶۰۷	۱۲۵۵۷	۴۶۴۴	۳۶۰۱	۱۴۶۸۷
آموزش استثنایی	۱۵۹۱	۹۹۹	۵۹۲	۳۳۷	۵۵۳	۹۴	۲۵۴
پیش دبستانی	۱۷۸۲۲	۸۸۳۰	۸۹۹۲	۰۰۰۰	۰۰۰۰	۷۲۵	۱۳۳۴
ابتدایی	۱۶۵۲۷۴	۸۵۰۰۸	۸۰۲۶۶	۵۵۵۹	۱۷۰۱	۱۵۳۳	۷۱۰۵
متوسطه دوره اول	۶۹۲۳۶	۳۵۸۷۵	۳۳۳۶۱	۳۳۳۰	۱۱۶۷	۵۸۳	۲۸۱۳
متوسطه دوره دوم	۵۱۸۳۲	۲۷۱۰۰	۲۴۷۳۲	۳۴۳۱	۱۲۲۳	۵۱۸۳۲	۲۵۴۳
بزرگ سال (دوره اول متوسطه)	۳۹۵	۲۲۰	۱۷۵	۰۰۰۰	۰۰۰۰	۱۸	۲۰
بزرگ سال (دوره دوم متوسطه)	۵۴۳۳	۲۹۴۴	۲۴۸۹	۰۰۰۰	۰۰۰۰	۱۳۰	۶۱۸

۳-۵-۱-۲- مهم ترین مسائل آموزش و پرورش استان همدان

۱. کمبود نیروی انسانی و متخصص به خصوص در دوره ابتدایی (۲۰۰ معلم)
۲. نرخ ترک تحصیل بالا به خصوص در مقطع آموزشی متوسطه دوم (نرخ ترک تحصیل بالای ۲۰ درصد)
۳. تراکم بالای دانش آموزی در دوره ابتدایی در شهرهای بزرگ استان و تشکیل مدارس دو شیفت
۴. عدم دسترسی حدود ۳۰ درصد دانش آموزان شهری و روستایی و ۸۰ درصد دانش آموزان عشایری به سامانه شاد به دلیل در دسترس نبودن اینترنت و گوشی های هوشمند
۵. فرسوده و غیراستاندارد بودن ۳۵ درصد از مدارس استان
۶. نامناسب بودن ساختمان های آموزشی مدارس غیردولتی

۳-۵-۱-۳- راهکارهای پیشنهادی

به منظور بهبود وضعیت تشریح شده در بالا و انجام اقدام مقتضی در خصوص مسائل احصائی راهکارهای زیر ارائه می گردد:

۱. ترمیم، بازسازی و نوسازی سازه های فرسوده آموزشی در سطح استان و انجام اقدامات لازم در خصوص تأمین فضای آموزشی مورد نیاز؛
۲. تأمین نیروی انسانی مورد نیاز آموزش و پرورش استان با استفاده از ظرفیت های قانونی مانند افزایش واحدهای دانشگاه فرهنگیان و .....
۳. تمهید و تأمین زیرساخت های لازم برای تحقق آموزش مجازی به خصوص در بخش های روستایی و عشایری؛

۴. انجام اقداماتی مانند ارائه فیلم‌های آموزشی بصورت آفلاین، به کارگیری درس‌نامه‌های متنی و استفاده از ظرفیت‌های رسانه ملی برای ارائه آموزش به دانش‌آموزان؛
۵. تحلیل، بررسی و احصاء علل ترک تحصیل دانش‌آموزان در مناطق حاشیه‌ای و روستاها و انجام اقدامات تمهیدی به منظور کاهش نرخ ترک تحصیل در این مناطق؛

۳-۳-۵-۲- وضعیت سواد در استان همدان

وضع سواد در بین افراد جامعه یکی از معیارهای مهم در تعیین میزان توسعه‌یافتگی کشورها بشمار می‌آید و بررسی روند تغییرات آن بیانگر چگونگی پیشرفت و توسعه نیروی انسانی در آن جامعه است. یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها در این زمینه میزان باسوادی است. به طور کلی، بررسی این شاخص در سال‌های بعد از انقلاب حاکی از روند افزایشی آن و توجه به مسئله آموزش عمومی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های کشور است. با این مقدمه کوتاه در این بخش تلاش خواهد شد وضعیت سواد در استان همدان مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت دلالت‌های این مطالعه برای تدوین برنامه‌های راهبردی استان استخراج شود.

۳-۳-۵-۱- آمار و اطلاعات

- بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ نرخ باسوادی در جمعیت ۶ ساله و بیشتر به ترتیب ۵۶/۸ درصد، ۷۱/۷ درصد، ۷۷/۳ درصد، ۸۲/۶ درصد، ۸۲/۶ درصد و ۸۵ درصد بوده است.
- بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) میزان باسوادی مردان و زنان ۶ ساله و بیشتر استان به ترتیب معادل ۸۹/۶ (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۹۱ درصد) و ۸۰/۱ (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۸۴/۲) بوده است. میزان باسوادی در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۸۹ (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۹۰/۸) و ۸۳/۷ (بالتر از متوسط کشوری با ۷۸/۵) درصد بوده است. بر اساس این آمار، وضعیت سواد در سطح روستاها از میانگین کشوری بالاتر و در سه شاخص دیگر (مردان، زنان و نقاط شهری) از میانگین کشوری پایین‌تر است.
- بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ شهرستان همدان با ۹۲/۵ درصد و شهرستان بهار با ۷۸/۳ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین میزان باسوادی را در استان همدان دارا هستند.
- بر اساس گزارش اداره کل آموزش و پرورش استان همدان، حدود ۹۵ درصد جامعه هدف این استان (۱۰ تا ۴۹ سال) باسواد هستند و ۴۸ هزار و ۹۱۶ نفر معادل ۴/۵ درصد از این جامعه هدف، بی‌سواد هستند که از

این تعداد ۱۶ هزار و ۶۵۶ تن را مردان و ۳۲ هزار و ۲۶۰ تن را زنان تشکیل می‌دهند. به تعبیر دیگر، نرخ باسوادی در گروه سنی ۱۰ تا ۴۹ سال در استان همدان بیش از ۹۵ درصد است که این رقم از میانگین کشوری (۹۴/۷ درصد) بالاتر است.

- در سال تحصیلی ۱۳۹۸ حدود ۴۱۵۰ نفر در سه دوره سوادآموزی (۲۰۵۵ نفر)، تحکیم (۹۵۹ نفر) و انتقال (۱۱۴۰ نفر) شرکت کردند که از مقدار پیش‌بینی شده نیز بالاتر بوده است.
- بر اساس آخرین آمار معاونت سوادآموزی اداره کل آموزش و پرورش همدان، حدود ۲۰ مرکز یادگیری محلی در استان وجود دارد که در کنار آموزش سواد پایه به سوادآموزان این استان مواردی شامل حرفه-آموزی و ایجاد اشتغال و تولید نیز جزو فعالیت آن‌ها است. بر اساس آمار سازمان نهضت سوادآموزی حدود ۵۱۲ مرکز یادگیری محلی در کشور وجود دارد که سهم استان همدان حدود ۳/۹ درصد می‌باشد.

جدول ۸۴- وضعیت نرخ باسوادی در استان همدان

نرخ باسوادی (درصد)	جنس / سکونت‌گاه
۸۹/۶	مردان
۸۰/۱	زنان
۸۹	شهری
۸۳/۷	روستایی

۳-۳-۵-۲- مهم‌ترین مسائل سوادآموزی

۱. کمبود آموزشیار سوادآموزی به خصوص در شهرهای بزرگ استان مانند همدان و ملایر؛
۲. نبود سازوکار مشخص و مطمئن در شناسایی افراد بی‌سواد و عدم تطبیق آمار ارائه شده با واقعیت‌های موجود؛
۳. کمبود فضا، امکانات و تجهیزات آموزشی برای سوادآموزان؛
۴. مشکلات فرهنگی و مقاومت جامعه هدف در قبال سوادآموزی و عدم همکاری خانواده‌ها؛
۵. عدم وجود امنیت شغلی، دستمزد پایین آموزش‌دهنده‌ها، مشکلات بیمه آموزشیاران و در نتیجه کاسته شدن از انگیزه آموزشیاران؛
۶. وجود محدودیت‌های سنی (۱۰-۴۹) به عنوان جامعه هدف و عدم ارائه خدمات به افراد بالای ۴۹ سال؛

۳-۳-۵-۲-۳- راهکارهای پیشنهادی

- ۱- جذب و تأمین آموزشیاران مورد نیاز در سطح استان؛
- ۲- طراحی و تدوین سازوکار مشخص و کارا برای شناسایی افراد بی سواد با بهره گیری از ظرفیت‌های مختلف؛
- ۳- انجام اقدامات لازم در جهت فرهنگ سازی و ایجاد انگیزه در بی سوادان؛
- ۴- تعیین تکلیف در خصوص وضعیت استخدامی و بیمه آموزشیاران به منظور ایجاد انگیزه بیشتر در نیروهای انسانی؛
- ۵- اصلاح قوانین سوادآموزی و ارائه آموزش‌های لازم به متقاضیان بالای ۴۹ سال؛

۳-۳-۵-۳- وضعیت آموزش عالی در استان همدان

۳-۳-۵-۳-۱- آمار و اطلاعات

- در حوزه آموزش عالی با توجه به تقسیم‌بندی‌های صورت گرفته مبتنی بر سیاست‌ها و ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران (مصوبه جلسه ۷۷۶ مورخ ۱۸/۱۲/۱۳۹۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی) استان همدان در منطقه ۴ و در کنار استان‌های مرکزی، قزوین و قم جانمایی شده است. منطقه ۴ شامل همدان، مرکزی، قزوین و قم و دانشگاه‌های بین‌المللی امام خمینی (ره)، بوعلی سینا، ملایر، سید جمال‌الدین اسدآبادی، صنعتی همدان، اراک، تفرش، صنعتی اراک، حضرت معصومه (س)، صنعتی قم و دانشگاه قم است.
- در سال ۹۸-۹۹ تعداد کل دانشجویان استان برابر ۶۴۲۲۹ نفر بوده است که ۳۲۹۸۶ نفر (۵۱/۳۵) درصد پسر و ۳۱۲۴۳ نفر (۴۸/۶۴) درصد دختر بوده‌اند.
- از کل دانشجویان، ۱۳/۸ درصد در مقطع کاردانی (۸۸۸۳ دانشجوی)، ۶۶/۳۹ درصد در مقطع کارشناسی (۴۲۶۴۳ دانشجوی)، ۱۲/۹۴ درصد در مقطع کارشناسی ارشد (۸۳۱۷ دانشجوی)، ۳/۵۲ درصد در دکتری حرفه‌ای (۲۲۶۱ دانشجوی) و ۳/۳ درصد در دکتری تخصصی (۲۱۲۵ دانشجوی) تحصیل می‌کنند.
- بر اساس آمار، از تعداد کل دانشجویان استان:
  ۱. ۱۰/۶۹ درصد (۶۸۷۱ دانشجوی) در گروه پزشکی (بالاتر از متوسط کشوری با ۷/۲۶ درصد)؛
  ۲. ۴۵/۶۵ درصد (۲۹۳۲۶ دانشجوی) در گروه علوم انسانی (پایین تر از متوسط کشوری با ۴۸/۵ درصد)؛
  ۳. ۷/۵۷ درصد (۴۸۶۴ دانشجوی) در گروه علوم پایه (بالاتر از متوسط کشوری با ۶/۲ درصد)؛
  ۴. ۲۴/۱۶ درصد (۱۵۵۲۴ دانشجوی) در گروه فنی مهندسی (پایین تر از متوسط کشوری با ۲۶/۵ درصد)؛

۵. ۵/۲۳ درصد (۳۳۶۳ دانشجو) در گروه کشاورزی و دامپزشکی (بالتر از متوسط کشوری با ۳/۷۶ درصد)؛
۶. ۶/۶۶ درصد (۴۲۸۱ دانشجو) در گروه هنر (بالتر از متوسط کشوری با ۳/۳۷) مشغول به تحصیل بوده‌اند.
- دانش‌آموختگان دوره‌های تحصیلی مختلف در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷، برابر ۱۲۳۹۳ نفر بوده‌اند که از این تعداد:
  ۱. ۹/۴ درصد مربوط به پزشکی (بالتر از متوسط کشوری با ۷/۳)؛
  ۲. ۴۷/۶ درصد مربوط به علوم انسانی (پایین تر از متوسط کشوری با ۴۸/۶)؛
  ۳. ۴/۶ درصد مربوط به علوم پایه (پایین تر از متوسط کشوری با ۶/۲)؛
  ۴. ۲۵/۲۳ درصد مربوط به فنی و مهندسی (پایین تر از متوسط کشوری با ۲۶/۶)؛
  ۵. ۴/۶۸ درصد مربوط به کشاورزی و دامپزشکی (پایین تر از متوسط کشوری با ۳/۸)؛
  ۶. و ۸/۲۷ درصد مربوط به هنر (بالتر از متوسط کشوری با ۷/۶) بوده است.
- بر اساس آمار ارائه شده در سال ۱۳۹۵ در استان همدان، ۷۲ مؤسسه آموزش عالی وجود دارد (۲/۵ درصد از مؤسسات آموزش عالی کشور) که شامل ۵ واحد دولتی (وزارت عتف)، ۱۲ واحد دانشگاه پیام نور، ۲۵ واحد علمی - کاربردی، ۲ واحد دانشگاه فرهنگیان، ۶ مؤسسه فنی و حرفه‌ای، ۳ واحد وزارت بهداشت، ۷ مؤسسه غیردولتی - غیرانتفاعی و ۱۱ واحد دانشگاه آزاد می‌باشد.
- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ تعداد آموزشگران دانشگاهی تمام وقت اعم از استاد، دانشیار، استادیار، مربی آموزشیار هیأت علمی و غیر هیأت علمی برابر با ۱۸۳۴ نفر بوده که نسبت به سال تحصیلی قبل حدود ۱/۲ درصد افزایش داشته است. از این تعداد، ۷۴/۶ درصد (۱۳۶۹) مرد و ۲۵/۳۵ درصد (۴۶۵) زن بوده‌اند.
- نسبت دانشجو به استاد بر اساس آمار وزارت عتف حدود ۴۹/۴۱ می‌باشد که نسبت به متوسط کشوری که ۴۷/۴۴ نفر می‌باشد در سطح بالاتری قرار دارد.
- بر اساس آمار آمایش آموزش عالی سهم شاغلان با تحصیلات عالی به کل شاغلان استان حدود ۱۵/۳۵ درصد است و سهم شاغلان با تحصیلات عالی هر استان به کل شاغلان عالی کشور برابر با ۱/۸۷ درصد می‌باشد.

۳-۵-۳-۲- مهم‌ترین مسائل آموزش عالی

- بر اساس گزارشات و تحلیل‌های ارائه شده مهم‌ترین مسائل آموزش عالی استان به شرح ذیل می‌باشد:
۱. تراکم بالای دانشجو، نسبت زیاد دانشجو به استاد و کمبود هیأت علمی به خصوص در دانشگاه فرهنگیان و

دانشگاه صنعتی همدان

۲. بیکاری فارغ التحصیلان دانشگاهی (۱۲ تا ۱۳ درصد) و ۳۰ درصد کل بیکاران استان همدان (۱۶ هزار فارغ-التحصیل بیکار)
۳. اشباع برخی رشته‌ها، کمبود برخی رشته‌ها و عدم تناسب نیاز بازار کار با خروجی مؤسسات آموزش عالی به دلیل نبود مطالعات آمایشی
۴. ارتباط ضعیف و ناکارآمد صنعت با دانشگاه به دلیل دانشکده‌های تک‌بعدی، صنعت سطحی‌نگر و غیر دانش‌بنیان و دولتی، غافل از بسترسازی و تشدید مسئله بیکاری فارغ التحصیلان

۳-۳-۵-۳-۳- راهکارهای پیشنهادی

۱. تأمین اعضای هیأت علمی برای دانشگاه‌های هدف به صورت فوری
۲. اصلاح نظام پذیرش دانشجو و جذب متوازن و تقاضامحور دانشجویان در حوزه‌های مختلف علمی مانند فنی مهندسی، علوم انسانی و ..... با هدف کاستن از حجم بالای دانش‌آموختگان و فارغ‌التحصیلان بیکار؛
۳. انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان؛
۴. تقویت ارتباط صنعت و دانشگاه با استفاده از ظرفیت‌های بخش دولتی و غیردولتی

۳-۴- بررسی نظام اقتصادی و تولید

۳-۴-۱- نمای کلی اقتصاد استان همدان

سهم جمعیتی استان همدان برابر با ۲/۲ درصد از سهم جمعیتی کل کشور است. سهم جمعیت شهری استان ۱/۹ درصد و سهم جمعیت روستایی نیز ۳/۱ درصد می‌باشد. تراکم نسبی جمعیت در استان ۹۱ نفر در کیلومتر مربع می‌باشد که نسبت به تراکم نسبی جمعیت متوسط کشور بالاتر است. نرخ اشتغال در مناطق شهری و روستایی نسبت به میانگین متوسط کشور بالاتر است. نرخ بیکاری در مناطق شهری ۸/۹ درصد و در مناطق روستایی ۴/۶ درصد که پایین‌تر از متوسط کل کشور می‌باشد. نرخ بیکاری جمعیت ده سال به بالا در استان در سطح پایینی قرار دارد و از این نظر استان همدان بعد از خراسان جنوبی پایین‌ترین نرخ بیکاری را دارد. هرچند نرخ بیکاری در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بیشتر است اما نرخ بیکاری، روندی نزولی داشته است و از ۹/۵ درصد در سال ۹۴ به ۸/۹ درصد در سال ۹۸ رسیده است. استان همدان از نظر نرخ بیکاری مناطق روستایی، سهم پایینی دارد. این استان از نظر کمترین میزان نرخ بیکاری مناطق روستایی بعد از استان زنجان در رتبه دوم قرار دارد.

بررسی وضعیت بیکاری مناطق روستایی نشان می‌دهد که نرخ بیکاری از سال ۹۴ تا ۹۸ از ۶/۷ درصد به ۴/۶ درصد رسیده است. استان همدان از نظر نرخ بیکاری جوانان، بعد از استان خراسان رضوی دارای پایین‌ترین نرخ بیکاری جوانان در کشور است (نرخ بیکاری جوانان در استان همدان برابر با ۱۳/۱ درصد است). استان همدان از نظر نرخ مشارکت اقتصادی سطح بالاتری از متوسط کشور را دارد. از این رو می‌توان بیان داشت، استان همدان از نظر پتانسیل نیروی کار سهم بالاتری در مقایسه با میانگین کشوری دارد و از پتانسیل‌های استان در زمینه توسعه شناخته می‌شود. در واقع وجود سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین پایه‌ها برای توسعه اقتصادی است. بررسی متوسط درآمد خانوار نشان می‌دهد سطح رفاه اقتصادی در مناطق شهری پایین‌تر از روستایی است. سطح درآمد مناطق شهری در مقایسه با کشور در مناطق شهری پایین است. بررسی توزیع درآمد در استان همدان نشان می‌دهد مناطق روستایی استان از نظر توزیع متوازن درآمد در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. به عبارتی مناطق روستایی این استان از نابرابرترین سهم درآمدی برخوردار هستند. بنابراین ضریب جینی در استان بالا است و رتبه یک کشور را دارد. اما بررسی همین شاخص در مناطق شهری روند مطلوب‌تری در مقایسه با مناطق روستایی دارد. استان همدان از نظر نرخ سرباری جمعیت پایین‌تر از متوسط کشور است. این بدین معنی است که نرخ اشتغال بالاتر استان همدان موجب گردیده است که عمده خانوارها دارای شغل برای تأمین زندگی باشند. با توجه به پتانسیل استان در زمینه نیروی انسانی، ورود سرمایه و سرمایه‌گذاری در استان موجب تقویت و رشد فضای کسب و کار و در نهایت رشد و توسعه اقتصادی استان می‌گردد. بررسی میزان سرمایه‌گذاری خارجی در استان نشان می‌دهد که سهم استان از جذب سرمایه خارجی، ۱/۵۵ درصد است. هرچند در سال‌های اخیر روند رو به رشدی داشته است اما به طور متوسط کمتر یک درصد جذب سرمایه خارجی داشته است. بررسی سرمایه‌های داخلی استان در قالب نرخ سپرده‌گذاری مشخص شده است. به عبارتی نرخ سپرده‌گذاری به سرمایه‌های حبس شده توسط ساکنان اشاره دارد که در صورت بهره‌گیری مطلوب از آن و همچنین در مسیر قرار دادن آن موجب رونق بخش تولید می‌شود. بررسی نرخ سپرده‌گذاری در استان نشان می‌دهد که نرخ سپرده‌گذاری در استان در سطح پایینی قرار دارد. بررسی سرانه تولید ناخالص داخلی نیز نشان می‌دهد با توجه به سطح جمعیتی و توان تولید، رتبه این استان در سطح پایینی قرار دارد. عدم بهره‌وری نیروی انسانی و فقدان سرمایه، در کنار نیروی ماهر و فقدان اشتغال در بخش‌های با ارزش افزوده بالا موجب شده است که سرانه تولید ناخالص داخلی استان همدان در سطح پایینی باشد.

جدول ۸۵- نمای کلی وضعیت استان همدان در مقایسه با کشور در سال ۹۸

رتبه در کشور	کشور	همدان	بخش	شاخص
۱۷	۱۰۰	۲/۲	سهام جمعیتی (۱۳۹۵)	اندازه بازار خانگی
۱۸	۱۰۰	۱/۹	سهام جمعیت شهری (۱۳۹۵)	
۱۳	۱۰۰	۳/۱	سهام جمعیت روستایی (۱۳۹۵)	
۷	۵۱	۹۱	تراکم نسبی جمعیت (نفر در کیلومتر مربع)	
۲۳	۷۵/۱	۶۴/۷	میزان شهرنشینی	نرخ اشتغال
-	۸۸/۲	۹۱/۱	مناطق شهری	
-	۹۲/۷	۹۵/۴	مناطق روستایی	سهام اشتغال
-	۱۷/۷۵	۲۹/۱	کشاورزی	
-	۳۱/۹۵	۲۶/۴	صنعت	
-	۵۰/۲۵	۴۴/۵	خدمات	نرخ بیکاری
۳۰	۱۰/۶	۷/۳	جمعیت کل	
۲۸	۱۱/۸	۸/۹	مناطق شهری	
۳۰	۷/۳	۴/۶	مناطق روستایی	بار تکفل خالص
۱۷	۲/۰۹	۲/۰۶	مناطق شهری	
۱۵	۲/۷۱	۲/۶۶	مناطق شهری	درآمد
۵	۵۴۱۰۰۷	۵۲۰۵۸۰	متوسط درآمد سالانه یک خانوار شهری	
۱۶	۲۹۷۷۸۹۹	۳۰۲۷۲۱	متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی	ضریب جینی
۵	۰/۳۸۲۸	۰/۳۵۸۶	مناطق شهری	
۱	۰/۳۵۳۹	۰/۳۶۹۸	مناطق روستایی	نرخ مشارکت اقتصادی
۸	۳۹/۹	۴۲/۵	جمعیت کل	
۱۵	۳۹/۲	۳۹/۸	مناطق شهری	
۴	۴۲/۳	۴۷/۷	مناطق روستایی	سرمایه گذاری خارجی
۲۴	۵۱۰۶۶۴۲	۸۰۰۰	میزان جذب سرمایه (هزار دلار) (۱۳۹۷)	
۲۹	۳۱/۴	۲۹/۸	-	نرخ رشد سپرده های بانکی
۲۲	۱۸۴۵۸۴	۱۳۰۲۱۸	هزار ریال به نفر (۱۳۹۶)	سراجه تولید ناخالص داخلی استان

تولید ناخالص داخلی

بررسی تولید ناخالص استان همدان در سال ۹۷ نشان می دهد که استان از نظر تولید ناخالص داخلی در رتبه ۱۹ کشور قرار دارد. بررسی تولید ناخالص داخلی طی دو دهه اخیر نشان می دهد که سهم استان همدان از تولید ناخالص داخلی به طور میانگین برابر با ۱/۴ درصد است. در سال ۹۲ بالاترین میزان تولید ناخالص داخلی و سال ۸۲ کمترین میزان را داشته است. بررسی تولید ناخالص داخلی استان بدون نفت در طی دو دهه به طور متوسط برابر با ۱/۷ درصد بوده است. با توجه به جمعیت استان میزان تولید ناخالص استان در سطح پایینی قرار دارد.

جدول ۸۶- تولید ناخالص داخلی استان (میلیون ریال)

تولید ناخالص داخلی بدون نفت			تولید ناخالص داخلی		
سهام درصدی	همدان	کل کشور	سهام درصدی	همدان	کل کشور
۱.۷۶	۹۰۳۴۵۴۸.۶۷۸	۵۱۲۳۴۰۲۰۰	۱.۴۳	۹۰۴۰۰۷۲.۰۶۷	۶۳۰۰۳۸۶۲۲.۹
۱.۸۲	۱۱۱۵۴۵۹۲.۷۲	۶۱۴۱۷۶۶۷۵.۷	۱.۵۲	۱۱۱۶۵۳۲۷.۶۵	۷۳۳۹۰۸۹۸۱.۹
۱.۸۱	۱۴۱۱۵۵۳۶.۴۱	۷۷۸۸۵۶۴۵۳.۸	۱.۴۸	۱۴۱۵۲۵۶.۰۹۱	۹۵۴۲۴۰۲۷۳.۴
۱.۷۱	۱۶۵۴۴۸۴۸.۴۳	۹۶۵۷۵۷۱۳۱	۱.۳۹	۱۶۵۸۸۸۴۴.۷۵	۱۱۸۹۲۸۶۸۷۹
۱.۸۰	۲۲۲۱۶۱۷۹.۱۸	۱۲۳۱۵۱۳۰۳۷	۱.۴۳	۲۲۲۲۴۱۹۹.۵۱	۱۵۵۴۸۱۰۸۹۴
۱.۷۴	۲۶۰۶۶۷۵۱.۳۵	۱۵۰۱۳۲۰۴۰۶	۱.۳۴	۲۶۰۷۶۱۱۷.۵۶	۱۹۴۱۱۸۷۵۸۴
۱.۷۴	۳۲۴۰۶۳۰۷.۷۱	۱۸۵۸۱۳۹۹۶۹	۱.۳۶	۳۲۴۱۷۰۲۷.۳۱	۲۳۸۲۶۷۴۸۱۸
۱.۷۸	۴۲۱۲۸۲۳۱.۶۷	۲۳۷۰۸۰۶۱۹۲	۱.۳۷	۴۲۱۴۱۰۴۵.۱۴	۳۰۷۲۶۱۵۴۳۹
۱.۶۶	۴۸۵۳۸۸۱۲۷.۹۹	۲۹۳۲۶۰۱۴۷۳	۱.۳۳	۴۸۵۵۴۹۷۴.۹۹	۳۶۵۵۱۹۵۴۷۲
۱.۷۶	۵۷۹۳۶۷۳۴.۰۸	۳۲۹۶۵۷۹۴۷۶	۱.۴۹	۵۷۹۵۲۶۶۵.۱۸	۳۸۹۲۲۳۷۷۸
۱.۷۰	۶۸۲۶۷۴۰۳.۱۱	۴۰۱۰۲۲۰۵۷۲	۱.۴۱	۶۸۲۸۶۸۵۹.۳۹	۴۸۵۵۸۶۲۲۱۱
۱.۷۸	۹۱۰۹۰۰۶۴.۶۲	۵۱۲۳۱۵۷۶۰.۸	۱.۴۴	۹۱۱۲۷۶۸۸.۳۵	۶۳۳۹۶۲۱۵۸۵
۱.۷۳	۱۱۲۴۳۰۱۰۳.۹	۶۵۱۳۶۵۲۳۳۷	۱.۵۲	۱۱۲۴۷۳۱۷.۵	۷۴۲۰۸۰۱۱۴۴
۱.۸۰	۱۵۷۷۸۶۴۶۸.۸	۸۷۶۱۵۷۱۵۶۵	۱.۵۷	۱۵۷۸۳۵۸۸۸.۲	۱۰۰۴۹۰۸۷۵۶۳
۱.۵۸	۱۶۲۴۲۳۱۷۲.۴	۱۰۲۶۸۷۹۰۷۵۸	۱.۳۰	۱۶۲۷۹۵۹۰.۹۲	۱۲۵۵۰۹۶۰۰۲۶
۱.۵۴	۱۶۵۸۱۹۷۱۴.۹	۱۰۷۹۸۱۵۸۱۷۸۱	۱.۳۶	۱۶۶۲۴۵۸۹۶.۵	۱۲۱۸۰۰۱۶۱۲۹
۱.۴۸	۱۹۰۴۳۱۳۳۷.۸	۱۲۸۶۴۲۸۹۲۴۹	۱.۲۸	۱۹۱۳۰۶۷۵۹.۵	۱۴۹۰۶۲۵۷۵۳۴
۱.۵۳	۲۳۱۷۷۳۸۵۵.۱	۱۵۱۹۴۲۹۲۴۳۷	۱.۳۰	۲۳۲۷۵۳۰۳۲.۲	۱۷۹۷۱۸۷۱۱۵۳
۱.۶۵	۳۴۴۴۶۲۷۶۹	۲۰۸۷۰۳۲۹۲۲۴	۱.۳۴	۳۴۵۸۲۸۸۹۳	۲۵۸۲۹۷۱۲۴۴۶

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش افزوده به تفکیک بخش های اقتصادی استان همدان در مقایسه با کشور

استان همدان از نظر سهم ارزش افزوده در رتبه بیستم کشور قرار دارد. در سال ۹۲، سهم ارزش افزوده استان ۱/۱۷ درصد بوده است که روند صعودی داشته است و در سال ۹۷ به ۱/۲۹ درصد رسیده است. در مجموع همانطور که بیان شد استان همدان دارای رتبه بیستم از لحاظ ارزش افزوده ملی می باشد.

بخش کشاورزی و معدن

در سال ۱۳۹۷ در بخش کشاورزی سهم ارزش افزوده این استان، ۳/۱۹ درصد بوده است و استان رتبه چهاردهم را در ارزش افزوده بخش کشاورزی به خود اختصاص داده است. میانگین سهم استان در بخش زراعت و باغداری دارای بیشترین درصد با ۳/۶۵ است. بخش پرورش حیوانات از دیگر پتانسیل های استان در زمینه بخش

کشاورزی است. از دیگر پتانسیل‌های استان در بخش جنگل‌داری و پرورش حشرات است. استان همدان از معدود استان کشاورزی است که در همه بخش‌های اقتصادی دارای پتانسیل قابل توجه است. کمترین میانگین سهم استان در بخش کشاورزی مربوط به بخش ماهیگیری است. در بخش معدن، استخراج سایر معادن دارای بیشترین میانگین میان سال‌های ۹۰ تا ۹۷ با ۱/۱۳ درصد می‌باشد. سهم استان از ارزش افزوده در بخش معدن برابر با ۰/۰۸ درصد و دارای رتبه نوزدهم کشور است. بخش معدن نیز از دیگر بخش‌های قابل توجه است که می‌تواند به عنوان زمینه سرمایه‌گذاری قرار گیرد.

جدول ۸۷- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی استان همدان از کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۳.۱۹	۲.۷۳	۲.۸۳	۲.۷۶	۳.۵۳	۳.۵۴	۳.۰۴	۳.۴۲	کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری
۳.۷۴	۳.۱۴	۳.۲۶	۳.۲۴	۴.۲۴	۴.۲۲	۳.۴۵	۳.۹۰	زراعت و باغداری
۲.۱۵	۱.۹۰	۱.۸۵	۱.۶۶	۱.۹۱	۱.۹۷	۲.۴۸	۲.۶۱	پرورش حیوانات
۱.۲۴	۱.۱۰	۱.۱۵	۱.۲۲	۱.۴۷	۱.۶۰	۱.۵۹	۱.۶۰	گاو‌داری صنعتی
۲.۱۴	۲.۰۸	۱.۹۱	۱.۷۹	۲.۱۵	۲.۱۸	۲.۹۶	۲.۸۵	دلم سستی
۲.۸۶	۱.۷۷	۲.۲۸	۱.۵۲	۱.۲۳	۱.۴۷	۱.۲۳	۲.۳۳	مرغداری
۲.۳۸	۱.۴۳	۱.۰۴	۱.۲۷	۱.۴۰	۱.۳۷	۱.۵۵	۲.۳۴	پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی
۱.۳۶	۱.۲۲	۱.۳۱	۱.۱۶	۱.۲۱	۱.۲۲	۱.۳۱	۱.۳۳	جنگلداری
۰.۷۸	۰.۹۷	۰.۹۷	۱.۰۲	۰.۹۹	۰.۹۲	۰.۸۸	۰.۷۵	ماهیگیری
۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۱۴	۰.۰۷	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۵۲	استخراج معدن
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معدن
۱.۳۱	۱.۲۱	۲.۴۶	۱.۳۱	۰.۹۹	۰.۹۴	۰.۳۲	۰.۴۷	استخراج سایر معادن

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

در این استان وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی از نظر سرانه تولید گوشت قرمز و گوشت مرغ بالاتر از متوسط کشور می‌باشد. استان از جنبه تولید گوشت قرمز در رتبه هشتم کشور قرار دارد. سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار برابر با ۳ درصد، از اراضی تحت پوشش شبکه‌های آبیاری و زهکشی ۰/۱۲ درصد، از آب مصرف شده در بخش کشاورزی ۲/۶ درصد و آب مصرف شده استان از منابع آب کشور برابر با ۲/۵ درصد است با توجه به اینکه یکی از مزیت‌های نسبی در این استان در بخش کشاورزی است؛ بنابراین نیازمند بهره‌گیری از کشت مکانیزه می‌باشد. وضعیت شاخص‌های این استان در بخش نسبت تعداد معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت در رتبه چهاردهم، در سرانه ارزش افزوده معادن در حال بهره‌برداری در رتبه هفتم و در نسبت سرمایه‌گذاری (ارزش تغییرات اموال سرمایه‌ای) معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت در رتبه پانزدهم کشور قرار دارد.

جدول ۸۸- وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور

رتبه در کشور	کشور	همدان	شاخص
۸	۱۰/۳۴	۱۷/۴۰	سراجه تولید گوشت قرمز (کیلوگرم به نفر)
۵	۱۳۲/۴۳	۲۱۸/۲۴	سراجه تولید شیر
۱۷	۳۲/۹۰	۳۵/۳۲	سراجه تولید گوشت مرغ
۱۸	۱۵/۴۴	۳/۵۶	سراجه تولید آبزیان
۱۷	۱/۱۱	۰/۶۷	نسبت تعداد شاغلان بخش شیلات (آبزی پروری) به کل جمعیت
۵	۰/۰۳	۰/۰۸	نسبت مساحت جنگل کاری به مساحت استان
۱۱	۱۰۰	۳	سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار (۱۳۹۷)
۲۲	۱۰۰	۰/۱۲	سهم استان از اراضی تحت پوشش شبکه‌های آبیاری و زهکشی (۱۳۹۷)
۱۴	۱۰۰	۲/۵	سهم آب مصرف شده استان از منابع آب کشور
۱۴	۱۰۰	۲/۶	سهم استان از آب مصرف شده در بخش کشاورزی
۱۴	۵/۹۹	۷/۴۴	نسبت تعداد معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (۱۳۹۷)
۱۴	۱۰۰	۲/۶۶	سهم استان از معادن در حال بهره‌برداری
۲۰	۱۲۱/۴۸	۶۴/۲۸	نسبت تعداد شاغلان معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)
۸	۴/۸۱	۲/۴۳	سراجه ارزش تولیدات معادن در حال بهره‌برداری (میلیون ریال به نفر)
۷	۳۷۵۲/۱۰	۲۱۴۱/۸۱	سراجه ارزش افزوده معادن در حال بهره‌برداری (هزار ریال به نفر)
۱۵	۲۳۷/۲۷	۱۱۱/۲۲	نسبت سرمایه‌گذاری (ارزش تغییرات اموال سرمایه‌ای) معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (هزار ریال به نفر)
۲۰	۱۰۰	۱/۱۴	سهم استان از شاغلان معادن در حال بهره‌برداری

منبع: مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها در مقایسه با کشور

بخش صنعت و ساختمان

سهم استان از ارزش افزوده بخش صنعت با ۱/۳۱ درصد در رتبه بیست و دوم کشور قرار دارد. میانگین سهم استان در بخش صنعت برابر با ۰/۹۴ درصد است که در بخش تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیر فلزی به طور میانگین با ۳/۱۰ درصد دارای بالاترین سهم و در رتبه بعدی تولید فرآورده‌های توتون و تنباکو با ۲/۰۲ درصد و کمترین سهم از ارزش افزوده مربوط به تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی با ۰/۱۶ درصد، تولید سایر مصنوعات با ۰/۲۱ درصد و تولید چرم و فرآورده‌های وابسته با ۰/۲۷ درصد است. سهم استان در ارزش افزوده ساختمان برابر با ۱/۴۲ درصد است و میانگین سهم استان در بخش ساختمان نیز ۱/۱۸ درصد است. بیشترین سهم مربوط به بخش ساختمان‌های مسکونی با ۱/۵۹ درصد می‌باشد.

جدول ۸۹- سهم ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان استان همدان از کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۱.۳۱	۰.۹۸	۰.۷۴	۰.۹۰	۰.۸۶	۰.۷۷	۰.۸۴	۱.۰۹	صنعت
۲.۴۷	۱.۶۵	۱.۰۹	۱.۰۹	۱.۲۳	۰.۶۷	۰.۷۱	۱.۴۶	تولید محصولات غذایی
۰.۵۸	۰.۷۶	۰.۷۸	۰.۶۲	۰.۳۳	۰.۳۳	۰.۶۸	۰.۸۲	تولید انواع آشامیدنیها
۰.۰۸	۰.۷۵	۰.۲۹	۲.۶۶	۴.۹۳	۷.۲۹	۰.۰۸	۰.۰۷	تولید فرآورده‌های توتون و تنباکو
۱.۹۰	۰.۶۴	۰.۷۰	۰.۷۷	۰.۹۵	۰.۹۱	۰.۷۹	۰.۹۱	تولید منسوجات
۰.۸۶	۰.۵۸	۰.۵۷	۰.۸۳	۰.۸۱	۰.۷۹	۰.۷۳	۰.۷۹	تولید پوشاک
۰.۵۱	۰.۲۹	۰.۲۵	۰.۱۶	۰.۱۷	۰.۲۱	۰.۲۲	۰.۳۵	تولید چرم و فرآورده‌های وابسته
۰.۵۲	۰.۵۴	۰.۵۳	۰.۵۴	۰.۵۷	۰.۵۷	۰.۵۷	۰.۵۶	تولید چوب و محصولات چوبی به جز مبلمان، حصیر و مواد حصیر بافی
۰.۶۶	۰.۴۸	۰.۴۷	۰.۶۰	۰.۶۷	۰.۶۴	۰.۶۷	۰.۶۸	تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی
۱.۰۲	۱.۴۱	۰.۲۷	۰.۳۱	۰.۳۶	۰.۳۹	۰.۴۱	۰.۴۳	چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده
۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۴	۰.۱۰	۰.۱۲	۰.۰۷	۰.۱۰	۰.۱۴	تولید ککک، فرآورده‌های حاصل از پالایش نفت
۰.۱۱	۰.۱۶	۰.۱۹	۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۱۵	۰.۱۴	۰.۱۴	تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی
۱.۵۲	۱.۱۴	۰.۱۷	۰.۳۸	۰.۳۴	۰.۱۰	۰.۰۷	۰.۰۷	تولید داروها و فرآورده‌های دارویی و شیمیایی و گیاهی
۱.۵۳	۱.۸۱	۱.۳۹	۱.۳۸	۱.۳۹	۱.۴۴	۱.۳۵	۱.۴۴	تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی
۳.۳۸	۳.۱۷	۲.۸۰	۳.۱۴	۲.۹۱	۳.۰۰	۲.۹۸	۳.۴۲	تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیرفلزی
۱.۱۱	۰.۵۷	۰.۲۰	۰.۶۷	۰.۳۸	۰.۴۵	۰.۶۶	۱.۵۶	تولید فلزات پایه
۱.۷۸	۱.۲۱	۱.۰۶	۱.۰۵	۱.۰۶	۱.۱۲	۰.۹۷	۱.۰۷	تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جز ماشین‌آلات و تجهیزات
۱.۶۴	۱.۳۲	۱.۱۱	۱.۲۴	۱.۳۰	۱.۱۷	۱.۴۸	۱.۴۵	تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نوری
۰.۴۱	۱.۰۷	۰.۶۲	۰.۶۲	۰.۵۷	۰.۶۷	۰.۶۳	۰.۵۹	تولید تجهیزات برقی
۳.۲۰	۱.۰۲	۰.۸۹	۰.۷۳	۰.۸۰	۰.۷۶	۰.۷۴	۰.۶۸	تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر
۰.۷۶	۰.۳۵	۰.۱۴	۰.۱۶	۰.۱۹	۰.۲۱	۰.۲۳	۰.۱۵	تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر
۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۷۳	۰.۶۴	۱.۰۳	۱.۵۴	تولید سایر تجهیزات حمل و نقل
۰.۷۹	۰.۷۸	۰.۵۱	۰.۶۲	۰.۵۸	۰.۵۳	۰.۵۱	۰.۵۸	تولید مبلمان
۰.۱۸	۰.۲۹	۰.۳۴	۰.۱۳	۰.۱۶	۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۱۳	تولید سایر مصنوعات
۰.۵۴	۰.۴۶	۰.۴۷	۰.۴۹	۰.۴۶	۰.۴۶	۰.۴۴	۰.۴۶	تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات
۰.۴۴	۰.۶۷	۰.۲۹	۰.۵۶	۰.۳۸	۰.۳۱	۰.۳۹	۰.۵۵	تامین برق، گاز، بخار و تهویه هوا
۱.۸۰	۲.۰۶	۰.۰۴	۱.۲۹	۰.۸۸	۰.۹۱	۰.۹۳	۰.۹۳	تولید، انتقال و توزیع برق
۰.۱۶	۰.۲۳	۰.۳۸	۰.۴۷	۰.۳۳	۰.۲۶	۰.۳۴	۰.۵۱	تولید و توزیع گاز طبیعی
۲.۱۰	۱.۹۷	۲.۱۷	۱.۸۸	۱.۵۶	۱.۷۷	۱.۱۶	۱.۰۶	آبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه
۱.۴۲	۱.۲۱	۱.۰۹	۱.۰۹	۱.۰۶	۱.۰۷	۱.۰۹	۱.۳۷	ساختمان
۱.۴۹	۱.۵۰	۱.۴۱	۱.۵۱	۱.۷۳	۱.۴۹	۱.۷۷	۱.۸۱	ساختمان‌های مسکونی
۱.۳۹	۱.۱۳	۱.۰۱	۰.۹۶	۰.۸۳	۰.۸۹	۰.۷۹	۱.۲۰	سایر ساختمان‌ها

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بررسی وضعیت شاخص‌های بخش صنعت بیانگر آن است که سهم استان از ارزش تولید کارگاه‌های صنعتی و سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر در سال ۱۳۹۶ رتبه بیست و یکم کشور است و از نظر تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر در رتبه هفدهم قرار دارد. بررسی شاخص‌های صنعتی استان نشان می‌دهد که سهم ارزش‌افزوده بخش کارگاه‌های صنعتی در سطح پایینی قرار دارد. با توجه به اشتغال بخش کارگاه‌های صنعتی با ۹۴٪ درصد و سهم ۴۳٪ درصد از کارگاه‌های صنعتی، میزان ارزش‌افزوده ایت بخش برابر با ۸٪ درصد است که بیانگر عدم بهره‌وری نیروی انسانی و عدم توسعه بخش صنعت استان در زمینه صنایع با تکنولوژی بالا است که سهم بالایی در ایجاد ارزش‌افزوده دارند. با توجه به سهم کم استان در بخش کارگاه‌های صنعتی اما میزان مصرف آب در این بخش زیاد می‌باشد و استان از نظر مصرف آب در بخش

صنعت در رتبه هفتم کشور قرار دارد. این روند با توجه به شرایط اقلیمی استان همدان و وجود خشکسالی متوالی می تواند پیامدهای جبرانناپذیر زیست محیطی را نیز به دنبال داشته باشد.

جدول ۹۰- وضعیت شاخص های بخش صنعت و معدن در مقایسه با کشور

رتبه در کشور	کشور	همدان	شاخص
۱۵	۳/۷۴	۲/۴۸	نسبت تعداد کارگاه های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۶)
۱۵	۳/۷۲	۲/۴۴	نسبت تعداد کارگاه های صنعتی خصوصی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر)
۶	۲/۲۷	۴	نسبت تعداد کارگاه های صنعتی عمومی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۵)
۲۰	۲۱/۹۳	۹/۵	نسبت تعداد شاغلان کارگاه های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۶)
۴	۲۶/۷۰	۵۵/۲۱	سراجه ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر (میلیون ریال به نفر) (۱۳۹۶)
۲۱	۱۰۰	۰/۶۵	سهم استان از ارزش تولید کارگاه های صنعتی (۱۳۹۶)
۱۷	۱۰۰	۱/۴۳	سهم استان از تعداد کارگاه های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر (۱۳۹۶)
۲۱	۱۰۰	۰/۸	سهم استان از ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر (۱۳۹۶)
۲۱	۱۰۰	۰/۹۴	سهم استان از شاغلان کارگاه های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر
۷	۱۰۰	۲/۴	سهم استان از آب مصرف شده در بخش صنعت

منبع: مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان ها در مقایسه با کشور

بخش خدمات

بخش خدمات استان همدان بعد از بخش کشاورزی به عنوان دومین بخش از نظر تأثیر گذاری است. سهم بخش خدمات استان همدان از بخش خدمات کشور با روند کندی در حال صعود است. در سال ۹۰ سهم استان ۱/۵۸ درصد بوده است که این میزان در سال ۹۷ به ۱/۶۵ درصد رسیده است. با توجه به پتانسیل استان در زمینه پرورش حیوانات بخش مربوط به دامپزشکی به عنوان یکی از بخش های مهم استان با ارزش افزوده بالا است. از دیگر بخش ها با ارزش افزوده بالا استان فعالیت های فنی و حرفه ای است.

جدول ۹۱- سهم استان همدان از ارزش افزوده بخش خدمات کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۱.۷۹	۱.۷۸	۱.۷۸	۱.۷۸	۱.۷۹	۱.۸۰	۱.۸۰	۱.۷۹	عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۱.۸۲	۱.۸۲	۱.۸۳	۱.۸۳	۱.۸۲	۱.۸۳	۱.۸۳	۱.۸۲	عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۲۷	عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۱.۸۱	۱.۶۱	۱.۶۱	۱.۶۱	۱.۶۸	۱.۴۰	۱.۴۰	۱.۳۷	حمل و نقل و انبارداری و پست
۲.۰۲	۱.۷۸	۱.۸۰	۱.۸۱	۱.۸۷	۱.۵۶	۱.۵۴	۱.۵۳	حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله
۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل از طریق راه آهن بین شهری
۲.۰۴	۱.۷۹	۱.۸۰	۱.۸۶	۱.۹۳	۱.۶۰	۱.۵۹	۱.۵۸	سایر حمل و نقل زمینی
۳.۲۷	۲.۵۹	۲.۶۰	۲.۳۹	۲.۳۳	۱.۳۸	۱.۴۰	۱.۳۴	حمل و نقل از طریق لوله
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل آبی
۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۹	۰.۱۲	۰.۱۵	۰.۰۱	۰.۰۴	حمل و نقل هوایی
۰.۵۱	۰.۵۶	۰.۵۳	۰.۳۵	۰.۳۲	۰.۳۵	۰.۳۳	۰.۳۳	انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل
۱.۵۲	۱.۵۲	۱.۵۲	۱.۵۲	۱.۵۲	۱.۵۲	۱.۵۲	۱.۵۲	فعالیت‌های پست و پیکی
۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۲	فعالیت‌های خدماتی مربوط به تامین جا و غذا
۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	تامین جا(اقامتگاهها)
۱.۰۷	۱.۰۷	۱.۰۸	۱.۰۸	۱.۰۷	۱.۰۸	۱.۰۸	۱.۰۸	فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشامیدنی‌ها(رستوران‌ها و...)
۰.۵۶	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۰	۰.۴۵	۰.۴۴	۰.۴۳	۰.۴۱	اطلاعات و ارتباطات
۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	ارتباطات
۰.۹۰	۰.۸۸	۰.۹۵	۰.۹۳	۰.۹۲	۰.۹۰	۰.۸۹	۰.۸۲	سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات
۰.۸۴	۰.۸۰	۰.۵۹	۰.۵۹	۰.۶۰	۰.۶۴	۰.۷۴	۰.۷۲	فعالیت‌های مالی و بیمه
۰.۸۳	۰.۸۳	۰.۴۳	۰.۴۸	۰.۵۱	۰.۶۷	۰.۷۴	۰.۷۸	بانک و موسسات مالی
۱.۲۷	۱.۱۱	۱.۱۲	۱.۱۱	۱.۱۲	۱.۰۴	۱.۰۱	۰.۹۲	بیمه
۰.۲۹	۰.۲۹	۰.۲۹	۰.۲۶	۰.۲۴	۰.۳۷	۰.۲۹	۰.۲۱	سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه
۱.۳۷	۱.۳۱	۱.۳۵	۱.۳۵	۱.۴۹	۱.۳۵	۱.۵۸	۱.۶۰	املاک و مستغلات
۱.۵۴	۱.۴۳	۱.۵۱	۱.۵۱	۱.۸۴	۱.۴۹	۱.۸۲	۱.۸۵	خدمات واحدهای مسکونی شخصی
۱.۰۵	۱.۰۵	۱.۰۴	۱.۰۴	۰.۸۹	۱.۰۸	۱.۱۵	۱.۲۰	خدمات واحدهای مسکونی اجاری
۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	۱.۳۲	خدمات واحدهای غیر مسکونی
۱.۱۸	۱.۱۸	۱.۱۹	۱.۲۰	۱.۲۰	۱.۲۴	۱.۲۷	۱.۲۷	خدمات دلالتان مستغلات
۱.۹۶	۱.۹۴	۲.۰۴	۱.۹۴	۱.۹۷	۱.۸۷	۱.۸۸	۱.۸۳	فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۰.۲۰	۰.۳۰	۰.۴۱	۰.۲۹	۰.۳۸	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۳۶	تحقیق و توسعه
۲.۲۹	۲.۲۹	۲.۲۷	۲.۲۹	۲.۲۹	۲.۲۹	۲.۲۹	۲.۲۹	سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۲.۶۳	۲.۵۴	۲.۵۳	۲.۶۵	۳.۲۱	۲.۴۲	۲.۴۶	۲.۷۱	فعالیت‌های دامپزشکی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول سهم استان همدان از ارزش افزوده بخش خدمات کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی
۱.۷۴	۱.۱۴	۱.۲۰	۱.۲۹	۱.۴۳	۱.۴۵	۱.۴۶	۱.۴۳	اداره امور عمومی، خدمات شهری و تأمین اجتماعی
۱.۹۱	۱.۸۳	۱.۸۰	۱.۸۱	۱.۷۶	۱.۷۷	۱.۷۶	۱.۸۷	امور عمومی و خدمات شهری
۱.۶۶	۱.۶۱	۱.۵۴	۱.۶۲	۱.۵۱	۱.۵۳	۱.۶۶	۱.۶۳	امور عمومی
۱.۶۰	۱.۵۱	۱.۵۲	۱.۳۹	۱.۰۳	۱.۵۸	۱.۵۷	۲.۰۲	آموزش
۱.۸۴	۱.۵۰	۱.۵۴	۱.۷۲	۱.۷۱	۱.۵۱	۱.۶۰	۱.۳۹	آموزش ابتدایی
۲.۱۰	۲.۰۹	۲.۱۰	۲.۰۷	۲.۱۰	۲.۱۰	۲.۰۷	۲.۰۷	آموزش ابتدایی دولتی
۱.۸۶	۱.۸۶	۱.۸۶	۱.۸۶	۱.۸۵	۱.۸۶	۱.۸۶	۱.۸۶	آموزش ابتدایی خصوصی
۲.۶۲	۲.۶۱	۲.۵۸	۲.۵۶	۲.۵۵	۲.۵۸	۲.۵۵	۲.۵۹	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای
۱.۵۸	۱.۵۲	۱.۴۸	۱.۴۸	۱.۳۵	۱.۶۴	۱.۸۰	۱.۸۲	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی
۲.۱۲	۲.۱۵	۲.۱۳	۲.۱۱	۲.۱۶	۲.۶۷	۲.۲۲	۲.۳۱	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی
۲.۲۹	۲.۳۰	۲.۴۴	۲.۳۸	۲.۳۹	۲.۴۲	۲.۲۷	۲.۵۰	آموزش عالی
۲.۴۶	۲.۴۶	۲.۵۰	۲.۳۵	۲.۴۶	۲.۴۹	۲.۵۲	۲.۵۴	آموزش عالی دولتی
۱.۰۱	۱.۰۱	۱.۰۱	۱.۰۱	۱.۰۱	۱.۰۱	۱.۰۱	۱.۰۱	آموزش عالی خصوصی
۲.۳۵	۲.۳۵	۲.۰۹	۲.۳۵	۲.۴۰	۲.۳۸	۲.۵۰	۲.۸۵	آموزش بزرگسالان
۲.۳۷	۲.۳۶	۲.۳۵	۲.۳۲	۲.۴۹	۲.۴۷	۲.۵۷	۲.۹۵	آموزش بزرگسالان دولتی
۰.۸۶	۰.۷۸	۱.۰۲	۰.۹۷	۰.۹۷	۰.۹۷	۱.۱۱	۰.۹۹	آموزش بزرگسالان خصوصی
۱.۸۰	۱.۸۷	۱.۸۶	۱.۸۳	۱.۷۹	۱.۸۶	۱.۶۷	۱.۵۷	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
۲.۱۵	۲.۳۱	۲.۳۶	۲.۲۴	۲.۲۱	۲.۲۶	۱.۸۳	۱.۷۴	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان
۱.۲۲	۱.۲۵	۱.۲۳	۱.۲۳	۱.۲۲	۱.۳۰	۱.۶۰	۱.۲۷	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی
۱.۶۴	۱.۷۷	۱.۶۲	۱.۶۳	۱.۵۲	۱.۲۰۳	۱.۶۶	۱.۷۵	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی
۲.۲۹	۲.۳۵	۱.۸۶	۱.۸۷	۱.۶۰	۲۱.۳۷	۲.۳۰	۲.۳۰	مددکاری اجتماعی
۱.۲۲	۱.۳۹	۱.۴۴	۱.۴۲	۱.۴۴	۱.۵۰	۰.۹۸	۱.۰۸	فعالیت‌های مرتبط با تفریح، سرگرمی، تفریح و تفریح
۲.۳۳	۲.۱۶	۲.۱۹	۲.۱۷	۲.۲۷	۲.۳۳	۲.۳۱	۲.۳۹	فعالیت‌های مرتبط با سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
۲.۴۶	۲.۱۸	۲.۲۲	۲.۲۰	۲.۳۰	۲.۳۵	۲.۳۶	۲.۴۵	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان
۲.۸۱	۲.۸۰	۲.۷۷	۲.۶۵	۲.۷۳	۲.۵۵	۲.۶۶	۲.۶۴	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی
۱.۷۹	۱.۷۱	۱.۸۱	۱.۸۷	۲.۰۰	۲.۰۵	۲.۱۴	۲.۲۲	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی
۱.۶۸	۱.۶۶	۱.۶۳	۱.۶۶	۱.۷۵	۱.۹۹	۱.۶۸	۱.۶۸	مددکاری اجتماعی
۱.۳۸	۱.۳۷	۱.۳۰	۱.۲۵	۱.۱۸	۱.۱۴	۱.۲۰	۱.۱۹	فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات
۰.۹۳	۰.۸۲	۰.۶۷	۰.۵۰	۰.۵۲	۰.۴۹	۰.۵۲	۰.۵۳	هنر، سرگرمی و تفریح
۱.۰۶	۱.۰۹	۱.۰۱	۱.۴۷	۱.۰۵	۱.۰۱	۱.۲۶	۱.۱۳	سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو
۰.۴۰	۰.۴۰	۰.۴۰	۰.۴۰	۰.۴۰	۰.۴۰	۰.۴۰	۰.۵۱	تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی
۲.۰۷	۲.۰۷	۲.۰۷	۲.۰۷	۲.۰۷	۲.۰۷	۲.۰۷	۲.۰۷	سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان

بخش کشاورزی و معدن

بخش کشاورزی دومین بخش از نظر تأثیر گذاری در اقتصاد استان است. بخش زراعت و باغداری بیشترین میزان ارزش افزوده بخش کشاورزی را دارد. از نظر توزیع زمین‌های زراعی شهرستان همدان (۲۰/۹ درصد)، کیودر آهنگ (۲۰/۴ درصد) و رزن (۱۴/۶ درصد) بیشترین سهم را از اراضی زراعی استان همدان دارند. به عبارتی حدود ۵۶ درصد از زمین‌های کشاورزی استان در این سه شهرستان تمرکز یافته است. اما از نظر زمین زراعی کشت آبی شهرستان‌های همدان، ملایر و کیودر آهنگ به ترتیب بیشترین سهم از زمین‌های کشاورزی آبی استان همدان را دارند. در بخش باغداری سهم اراضی باغی در شهرستان‌ها نهند (۱۷ درصد)، همدان (۱۴ درصد) و تویسرکان (۱۲ درصد) بیشترین میزان از سهم اراضی باغی استان را دارند و در مجموع ۴۳ درصد از

اراضی باغی در این سه شهرستان تمرکز یافته است. در بخش معدن نیز استان همدان دارای پتانسیل بالایی است. ۲۸۰ معدن فعال در استان وجود دارد که در زمینه‌های گوناگون معدنی مشغول به فعالیت هستند.

جدول ۹۲- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۲۰.۳۹	۱۷.۸۵	۱۹.۷۴	۱۹.۳۶	۲۱.۶۶	۲۳.۶۸	۱۷.۹۴	۱۵.۹۹	کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری
۱۷۰.۹	۱۴۸.۳	۱۶۷.۰	۱۶۳.۹	۱۹۸.۲	۲۰۴.۱	۱۳۸.۰	۱۲۸.۹	زراعت و باغداری
۲.۵۲	۲.۵۶	۲.۵۸	۲.۶۸	۲.۷۱	۲.۶۰	۳.۷۹	۲.۸۷	پرورش حیوانات
۰.۲۲	۰.۱۸	۰.۱۹	۰.۲۱	۰.۲۴	۰.۲۶	۰.۲۹	۰.۲۱	گاوآردی صنعتی
۱.۹۹	۱.۹۷	۱.۸۹	۱.۸۸	۲.۱۴	۲.۲۱	۳.۱۲	۲.۲۰	دام سنی
۰.۶۵	۰.۳۵	۰.۴۵	۰.۳۰	۰.۲۴	۰.۳۵	۰.۲۹	۰.۳۸	مرغداری
۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۸	پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی
۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۸	جنگلداری
۰.۳۳	۰.۳۹	۰.۴۰	۰.۴۲	۰.۳۶	۰.۳۱	۰.۲۸	۰.۱۶	ماهیگیری
۱.۱۰	۰.۹۷	۱.۹۹	۰.۶۲	۰.۵۷	۰.۶۳	۰.۲۶	۰.۲۹	استخراج معدن
۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معدن
۱.۱۰	۰.۹۶	۱.۹۸	۰.۶۲	۰.۵۷	۰.۶۳	۰.۲۶	۰.۲۹	استخراج سایر معادن

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش صنعت و ساختمان استان

بخش صنعت آخرین بخش استان از نظر تأثیرگذاری در اقتصاد ملی است. به طور متوسط بخش صنعت ۱۱/۰۳ درصد از ارزش افزوده استان را طی سال ۹۰ تا ۹۷ تشکیل داده است. با توجه به قابلیت بخش معدن در استان، تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیرفلزی به طور متوسط ۳/۵۷ درصد از ارزش افزوده کل استان را تشکیل داده است. به عبارتی این بخش از استان دارای مزیت نسبی می‌باشد. هرچند طی سال‌های اخیر از میزان ارزش افزوده این بخش کاهش یافته است. بخش مواد غذایی از دیگر بخش‌های کلیدی استان است که به طور متوسط، ۲/۳۸ درصد از ارزش افزوده بخش صنعت را تشکیل داده است. با توجه به پتانسیل بالای استان در بخش کشاورزی این بخش نیز به عنوان مزیت نسبی استان شناخته می‌شود. بخش ساختمان نیز به طور متوسط، ۴/۰۳ درصد از ارزش افزوده کل استان را تشکیل داده است.

جدول ۹۳- ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۱۴.۷۸	۱۱.۴۱	۸.۵۱	۹.۵۷	۹.۸۱	۹.۸۲	۱۱.۰۶	۱۳.۳۰	صنعت
۴.۸۳	۳.۳۰	۲.۲۶	۲.۲۳	۱.۹۶	۱.۰۸	۱.۳۲	۲.۰۳	تولید محصولات غذایی
۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۶	۰.۰۵	تولید انواع آشامیدنیها
۰.۰۰	۰.۰۴	۰.۰۱	۰.۰۹	۰.۱۱	۰.۱۶	۰.۰۰	۰.۰۰	تولید فرآورده‌های توتون و تنباکو
۰.۷۸	۰.۲۷	۰.۲۹	۰.۳۱	۰.۳۹	۰.۴۳	۰.۴۰	۰.۶۷	تولید منسوجات
۰.۱۶	۰.۰۹	۰.۱۲	۰.۱۶	۰.۱۶	۰.۱۴	۰.۱۵	۰.۲۲	تولید پوشاک
۰.۰۶	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۵	تولید چرم و فرآورده‌های وابسته
۰.۲۸	۰.۲۷	۰.۲۲	۰.۲۵	۰.۳۱	۰.۳۴	۰.۳۳	۰.۲۹	تولید چوب و محصولات چوبی به جز میلان، حصیر و مواد حصیر بافی
۰.۱۱	۰.۰۷	۰.۰۸	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۰۸	تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی
۰.۰۸	۰.۱۲	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۴	چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده
۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۵	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۱۰	تولید کتک، فرآورده‌های حاصل از پالایش نفت
۰.۲۱	۰.۲۹	۰.۳۱	۰.۳۴	۰.۴۲	۰.۳۳	۰.۲۹	۰.۲۵	تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی
۰.۳۶	۰.۳۰	۰.۰۵	۰.۱۱	۰.۰۷	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	تولید داروهای دارویی و شیمیایی و گیاهی
۰.۷۴	۰.۷۴	۰.۵۶	۰.۵۴	۰.۵۵	۰.۵۲	۰.۵۷	۰.۵۵	تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی
۲.۹۱	۲.۹۲	۲.۶۰	۳.۰۱	۳.۴۷	۴.۰۷	۴.۶۳	۴.۹۸	تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیر فلزی
۱.۸۹	۰.۸۷	۰.۲۳	۰.۷۵	۰.۵۹	۰.۸۸	۱.۳۶	۲.۲۱	تولید فلزات پایه
۰.۹۲	۰.۷۵	۰.۷۱	۰.۷۵	۰.۷۰	۰.۶۷	۰.۷۸	۰.۸۹	تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جز ماشین آلات و تجهیزات
۰.۱۷	۰.۲۱	۰.۱۷	۰.۱۷	۰.۱۶	۰.۱۶	۰.۱۸	۰.۲۰	تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نوری
۰.۱۱	۰.۲۹	۰.۱۹	۰.۱۷	۰.۱۷	۰.۲۰	۰.۲۰	۰.۱۹	تولید تجهیزات برقی
۰.۷۷	۰.۳۲	۰.۲۷	۰.۲۵	۰.۲۵	۰.۲۳	۰.۲۵	۰.۳۰	تولید ماشین آلات و تجهیزات طبقه بندی نشده در جای دیگر
۰.۱۶	۰.۲۷	۰.۱۴	۰.۰۹	۰.۱۶	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۱۶	تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم تریلر
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۷	۰.۱۱	تولید سایر تجهیزات حمل و نقل
۰.۱۱	۰.۱۴	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۸	۰.۱۰	تولید میلان
۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۱	تولید سایر مصنوعات
۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	تعمیر و نصب ماشین آلات و تجهیزات
۲.۱۹	۳.۰۸	۱.۳۶	۱.۶۶	۱.۵۸	۱.۶۱	۱.۶۴	۲.۳۶	تأمین برق، گاز، بخار و تهریه هوا
۱.۵۳	۲.۲۹	۰.۰۴	۰.۰۷	۰.۳۱	۰.۳۰	۰.۳۶	۰.۳۹	تولید، انتقال و توزیع برق
۰.۶۷	۰.۸۰	۱.۳۲	۱.۳۰	۱.۲۷	۱.۱۱	۱.۲۸	۱.۹۷	تولید و توزیع گاز طبیعی
۰.۴۱	۰.۴۳	۰.۴۵	۰.۴۵	۰.۳۲	۰.۳۴	۰.۲۹	۰.۲۶	آبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه
۴.۰۰	۳.۶۱	۳.۶۱	۳.۴۹	۳.۶۱	۳.۷۸	۴.۲۵	۵.۵۵	ساختمان
۱.۳۳	۰.۹۶	۰.۸۹	۱.۱۰	۱.۵۰	۱.۶۱	۲.۱۴	۲.۱۰	ساختمان‌های مسکونی
۲.۶۷	۲.۶۶	۲.۷۲	۲.۳۹	۲.۱۱	۲.۱۶	۲.۱۱	۳.۷۵	سایر ساختمان‌ها

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش خدمات

بخش خدمات استان از بخش‌های کلیدی و رو به رشد استان است که می‌تواند سهم قابل توجهی در ارزش افزوده ملی و استان داشته باشد. همانند سایر استان‌های کشور بخش عمده‌فروشی و خرده‌فروشی بیشترین میزان از ارزش افزوده بخش خدمات را به خود اختصاص داده است. با توجه به رونق بخش ساختمان و به‌ویژه بخش مسکن، زمینه توسعه ساخت و ساز و خرید و فروش در استان رونق گرفته است. از این رو، بخش مستغلات به عنوان دومین بخش تأثیرگذار در بخش خدمات استان است. بخش حمل و نقل به‌ویژه حمل و نقل زمینی به دلیل موقعیت استان، سهم بالایی در ارزش افزوده بخش خدمات داشته است و به عبارتی سومین بخش خدمات با ارزش افزوده بالا است.

جدول ۹۴- ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۱۵.۲۰	۱۵.۶۲	۱۵.۲۲	۱۵.۴۰	۱۶.۴۷	۱۸.۰۵	۱۷.۲۷	۱۶.۳۶	عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سبکت
۱۴.۵۲	۱۴.۸۴	۱۴.۳۹	۱۴.۵۹	۱۵.۷۹	۱۷.۴۱	۱۶.۶۰	۱۵.۶۹	عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتور سبکت
۰.۶۸	۰.۷۸	۰.۸۳	۰.۸۱	۰.۶۸	۰.۶۴	۰.۶۷	۰.۶۷	عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سبکت
۸.۱۶	۸.۳۵	۸.۹۲	۹.۰۲	۸.۶۲	۶.۶۸	۷.۰۱	۶.۱۶	حمل و نقل و انبارداری و پست
۷.۹۱	۸.۰۶	۸.۶۳	۸.۸۳	۸.۴۴	۶.۵۴	۶.۸۷	۶.۰۲	حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل از طریق راه آهن بین شهری
۷.۵۶	۷.۶۷	۸.۱۹	۸.۶۰	۸.۲۶	۶.۳۴	۶.۶۶	۵.۸۳	سایر حمل و نقل زمینی
۰.۳۵	۰.۳۸	۰.۴۳	۰.۳۳	۰.۱۸	۰.۲۰	۰.۲۲	۰.۲۰	حمل و نقل از طریق لوله
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل آبی
۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل هوایی
۰.۲۰	۰.۲۲	۰.۲۳	۰.۱۳	۰.۱۱	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	انبارداری و فعالیتهای پشتیبانی حمل و نقل
۰.۰۴	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	فعالتهای پست و پیك
۰.۹۵	۱.۰۲	۱.۱۴	۱.۲۰	۱.۰۵	۱.۰۴	۱.۰۲	۰.۸۹	فعالتهای خدماتی مربوط به تامین جا و غذا
۰.۱۸	۰.۱۸	۰.۱۹	۰.۲۱	۰.۱۸	۰.۱۸	۰.۱۹	۰.۱۹	تامین جا(اقامتگاهها)
۰.۷۸	۰.۸۴	۰.۹۵	۰.۹۹	۰.۸۷	۰.۸۵	۰.۸۲	۰.۷۰	فعالتهای خدماتی مربوط به غذا و آشامیدنیها(رستورانها و...)
۰.۶۹	۰.۸۲	۰.۸۳	۰.۷۳	۰.۶۱	۰.۵۹	۰.۵۶	۰.۵۶	اطلاعات و ارتباطات
۰.۲۲	۰.۲۹	۰.۳۲	۰.۳۱	۰.۳۲	۰.۳۲	۰.۳۲	۰.۳۳	ارتباطات
۰.۴۸	۰.۵۳	۰.۵۱	۰.۴۱	۰.۲۹	۰.۲۷	۰.۲۴	۰.۲۲	سایر فعالتهای اطلاعات و ارتباطات
۱.۵۲	۱.۱۱	۰.۹۲	۰.۹۵	۰.۹۴	۱.۳۵	۱.۵۹	۱.۵۸	فعالتهای مالی و بیمه
۰.۸۲	۰.۶۴	۰.۳۵	۰.۴۴	۰.۴۰	۰.۶۱	۰.۹۷	۱.۱۷	بانک و موسسات مالی
۰.۶۰	۰.۴۰	۰.۴۸	۰.۴۳	۰.۴۵	۰.۴۶	۰.۵۴	۰.۳۴	بیمه
۰.۱۰	۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۲۸	۰.۰۸	۰.۰۷	سایر فعالتهای خدمات مالی و بیمه
۱۱.۱۷	۱۲.۳۱	۱۳.۴۲	۱۳.۲۶	۱۲.۸۶	۱۲.۴۳	۱۵.۵۰	۱۴.۱۵	املاک و مستغلات
۷.۰۲	۷.۶۶	۸.۶۵	۸.۵۱	۸.۸۳	۷.۶۶	۱۰.۷۵	۹.۵۶	خدمات واحدهای مسکونی شخصی
۲.۴۶	۲.۷۹	۲.۸۷	۲.۷۶	۲.۱۳	۲.۸۲	۲.۷۲	۲.۷۹	خدمات واحدهای مسکونی اجاری
۱.۵۵	۱.۷۰	۱.۷۲	۱.۸۳	۱.۷۵	۱.۷۷	۱.۷۷	۱.۵۸	خدمات واحدهای غیرمسکونی
۰.۱۴	۰.۱۷	۰.۱۷	۰.۱۷	۰.۱۴	۰.۱۸	۰.۲۵	۰.۲۲	خدمات دلالتان مستغلات
۱.۳۳	۱.۵۵	۱.۵۹	۱.۵۷	۱.۳۱	۱.۲۰	۱.۲۴	۱.۲۹	فعالتهای حرفهای، علمی و فنی
۰.۰۲	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۶	تحقیق و توسعه
۱.۲۵	۱.۴۵	۱.۴۸	۱.۴۶	۱.۲۰	۱.۱۲	۱.۱۵	۱.۱۷	سایر فعالتهای حرفهای، علمی و فنی
۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۶	فعالتهای دامپزشکی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۰.۴۵	۰.۴۱	۰.۴۳	۰.۴۵	۰.۴۲	۰.۴۰	۰.۴۱	۰.۳۹	فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی
۶.۰۸	۶.۹۴	۷.۲۶	۷.۱۴	۵.۹۹	۵.۸۰	۶.۰۸	۷.۰۸	اداره امور عمومی، خدمات شهری و تأمین اجتماعی
۲.۷۴	۲.۹۶	۳.۰۸	۳.۳۴	۲.۷۵	۲.۷۶	۲.۵۰	۲.۷۸	امور عمومی و خدمات شهری
۰.۸۷	۱.۱۶	۰.۹۷	۰.۹۹	۰.۵۵	۰.۹۰	۰.۹۱	۱.۳۳	امور عمومی
۱.۸۷	۱.۷۹	۲.۱۲	۲.۴۵	۲.۲۰	۱.۸۵	۱.۵۹	۱.۴۵	خدمات شهری
۳.۱۵	۳.۷۳	۳.۹۳	۳.۵۵	۳.۰۸	۲.۹۱	۳.۴۳	۴.۱۴	امور دفاعی و انتظامی
۱.۸۸	۲.۲۸	۲.۲۷	۲.۲۲	۱.۷۷	۱.۷۲	۲.۱۴	۲.۶۶	امور دفاعی
۱.۲۶	۱.۴۵	۱.۶۶	۱.۳۳	۱.۳۱	۱.۱۹	۱.۲۹	۱.۴۸	امور انتظامی
۰.۲۰	۰.۲۵	۰.۲۵	۰.۲۵	۰.۱۶	۰.۱۳	۰.۱۵	۰.۱۶	تأمین اجتماعی اجباری
۴.۲۲	۵.۷۱	۵.۹۱	۵.۵۳	۴.۷۸	۵.۵۸	۶.۲۰	۶.۵۴	آموزش
۱.۵۲	۲.۰۷	۲.۲۵	۱.۷۲	۱.۴۶	۱.۴۲	۲.۰۲	۱.۹۱	آموزش ابتدایی
۱.۴۸	۲.۰۲	۲.۲۱	۱.۶۸	۱.۴۲	۱.۳۹	۲.۰۰	۱.۸۹	آموزش ابتدایی دولتی
۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	آموزش ابتدایی خصوصی
۱.۶۰	۲.۱۴	۲.۱۲	۲.۲۲	۱.۸۹	۱.۸۶	۲.۶۷	۳.۰۲	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای
۱.۵۵	۲.۰۹	۲.۰۶	۲.۱۷	۱.۸۴	۱.۸۲	۲.۶۱	۲.۹۶	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی
۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۶	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی
۱.۰۰	۱.۳۷	۱.۴۱	۱.۴۴	۱.۳۲	۱.۱۷	۱.۲۹	۱.۳۷	آموزش عالی
۰.۷۵	۰.۹۹	۱.۰۰	۱.۰۵	۰.۹۳	۰.۸۳	۰.۸۸	۰.۹۶	آموزش عالی دولتی
۰.۲۵	۰.۳۸	۰.۴۱	۰.۴۰	۰.۳۸	۰.۳۴	۰.۴۲	۰.۴۱	آموزش عالی خصوصی
۰.۱۰	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۴	۰.۲۱	۰.۲۵	آموزش بزرگسالان
۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۱۵	۰.۱۸	آموزش بزرگسالان دولتی
۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۷	آموزش بزرگسالان خصوصی
۶.۵۶	۷.۸۶	۸.۳۳	۸.۵۷	۷.۲۹	۶.۴۴	۶.۸۰	۶.۱۲	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
۶.۳۶	۷.۶۰	۸.۰۴	۸.۲۴	۶.۹۹	۶.۰۶	۶.۴۴	۵.۷۷	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان
۳.۶۱	۴.۲۰	۴.۲۶	۴.۱۸	۳.۳۴	۲.۷۸	۳.۰۹	۳.۳۶	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی
۲.۷۴	۳.۳۹	۳.۷۷	۴.۰۶	۳.۶۵	۳.۲۸	۳.۳۵	۲.۴۱	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی
۰.۲۰	۰.۲۶	۰.۲۹	۰.۳۴	۰.۳۰	۰.۳۷	۰.۳۶	۰.۳۵	مددکاری اجتماعی
۰.۷۸	۰.۹۶	۰.۸۶	۰.۹۳	۰.۸۰	۰.۷۸	۰.۹۰	۰.۸۲	فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات
۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۱۳	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۷	۰.۱۵	هنر، سرگرمی و تفریح
۰.۱۰	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۸	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۸	۰.۱۷	سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو
۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی
۰.۴۶	۰.۶۰	۰.۵۹	۰.۵۸	۰.۵۱	۰.۵۰	۰.۵۵	۰.۴۹	سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

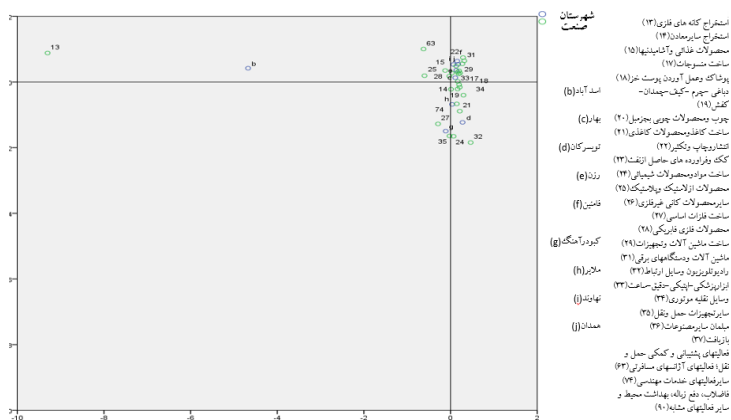
بررسی نرخ مکمل‌گری میان شهرستان‌های استان همدان نشان می‌دهد که شهرستان اسدآباد بیشترین میزان نرخ مکمل‌گری میان شهرستان‌های استان را دارد و شهرستان‌های فامنین و رزن کمترین میزان نرخ مکمل‌گری در استان همدان را دارند.

جدول ۹۵- نرخ مکمل گری شهرستان های استان همدان

شهرستان	نرخ مکمل گری	نرخ مکمل گری کل
اسدآباد	۰.۲۴۵	۰.۴۰
بهار	۰.۰۳۳	
تویسرکان	۰.۰۹۶	
رزن	۰.۰۲۱	
فامنین	۰.۰۱۲	
کبودرآهنگ	۰.۱۱۸	
ملایر	۰.۰۸۲	
نهاوند	۰.۰۳۶	
همدان	۰.۰۸۲	

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بررسی وضعیت هم‌افزایی اقتصادی میان شهرستان‌های استان همدان نشان می‌دهد که شهرستان‌های بهار، رزن، فامنین، همدان و نهاوند قابلیت هم‌افزایی در رشته فعالیت‌های انتشار و چاپ و تکثیر، ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات، سایر محصولات کانی غیرفلزی، ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی، ابزار پزشکی - اپتیکی - دقیق - ساعت و بازیافت به عنوان فعالیت‌های هستند که قابلیت هم‌افزایی در این شهرستان‌ها را دارند. ملایر و تویسرکان از دیگر شهرستان‌های استان هستند که دارای قابلیت هم‌افزایی اقتصادی است. این شهرستان‌ها در زمینه فعالیت‌های ساخت کاغذ و محصولات کاغذی، سایر فعالیت‌های خدمات مهندسی، وسایل نقلیه موتوری، ساخت مواد و محصولات شیمیایی، رادیو و تلویزیون و وسایل ارتباطی قابلیت هم‌افزایی با بک‌دیگر را دارند.

شکل ۱- وضعیت نرخ مکمل گری و هم‌افزایی شهرستان های استان همدان

۳-۵- نظام سکونتگاهی

۳-۵-۱- نظام شهرنشینی

بررسی تحولات جمعیتی استان نشان می‌دهد در ۳۰ سال گذشته جمعیت آن از ۱۵۰۵۸۲۶ نفر در سال ۱۳۶۵ به بیش از یک میلیون و ۷۳۸ هزار نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده که افزایش مطلق آن حدود ۲۳۲ هزار نفر بوده است و متوسط رشد سالانه برابر ۰/۴۸ درصد بوده است که بسیار پایین‌تر از نرخ رشد سالانه کشور (۱/۶ درصد) در همین دوره است. با توجه به آنکه رشد جمعیت در استان همدان طی دوره ۳۰ ساله ۹۵-۱۳۶۵ بسیار کندتر از رشد جمعیت در کشور اتفاق افتاده است، سهم جمعیت استان از کشور نیز همچنان روندی کاهشی داشته است؛ به طوری که میزان آن از ۳/۰۵ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۲/۱۷ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. همچنین با در نظر گرفتن تغییرات شمار جمعیت استان در طول آخرین دوره ۹۵-۱۳۹۰، نرخ رشد سالانه جمعیت استان معادل ۰/۲۳- درصد به دست می‌آید که حاکی از آن است که طی این دوره استان همدان مهاجرفرست بوده و بسیاری از جمعیت خود را از دست داده است.

طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، ۵۹۱۴۶۸۴۷ نفر از جمعیت کشور را ساکنین شهری تشکیل می‌دهند و متوسط رشد سالانه جمعیت شهری کشور در دوره ۳۰ ساله اخیر (۹۵-۶۵) برابر با ۲/۶۴ درصد بوده است که از متوسط رشد جمعیت کل (۱/۶ درصد) بیشتر است. به عبارتی در این بازه زمانی، جمعیتی بالغ بر ۳۲/۳ میلیون نفر به جمعیت شهری کشور افزوده شد و سهم نسبی جمعیت شهرنشین از ۵۴/۲۹ به ۷۴ درصد افزایش یافته است.

جمعیت شهری استان همدان همانند جمعیت شهری کشور طی دوره ۹۵-۱۳۶۵ همواره رو به افزایش بوده؛ به طوری که جمعیت شهری استان در سال ۱۳۶۵ معادل ۵۸۰۵۸۸ نفر بوده و با رشدی معادل ۲/۱ درصد به ۱۰۹۷۲۱۷ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. بنابراین باید گفت که علی‌رغم نرخ رشد بسیار پایین جمعیت استان طی دوره ۳۰ ساله، نرخ رشد جمعیت شهری استان بالاتر بوده و با سرعت بیشتری به تعداد جمعیت شهری آن اضافه شده است که این مهم حاکی از آن است که روستاهای استان جذابیت کافی را در نگهداشت جمعیت خود نداشته‌اند و با روند تخلیه جمعیت مواجه بوده‌اند. بررسی تحول شهرنشینی نشان می‌دهد که نسبت شهرنشینی کشور در سال ۱۳۶۵ معادل ۵۴/۳ درصد بوده و به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. به عبارتی، در مجموع ۳۰ سال اخیر (۹۵-۱۳۶۵) حدود ۲۰ درصد به میزان شهرنشینی کشور اضافه شده است. همان‌طور که در جدول زیر مشخص است مرتباً از سهم جمعیت روستایی کشور کاسته و به سهم جمعیت نقاط شهری افزوده شده؛ به طوری که در دوره‌های مختلف سهم جمعیت شهرنشین از روستائین پیشی گرفته است.

این روند تاکنون علی‌رغم کاسته شدن از شدت آن همچنان ادامه دارد؛ به طوری که در سال ۱۳۹۵ نرخ شهرنشینی به ۷۴ درصد افزایش یافته است.

متأثر از این تحولات، نسبت شهرنشینی در استان همدان نیز در چند دهه اخیر همواره روند افزایشی داشته و این نسبت از رقم ۳۸/۶ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۶۳/۱ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. آنچه در این بین قابل توجه است پایین تر بودن نرخ شهرنشینی استان در مقایسه با کشور در تمامی دوره‌های مورد بررسی است که این نسبت با روند صعودی فزاینده‌ای روبه‌رو بوده است.

جدول ۹۶- تغییرات جمعیت کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

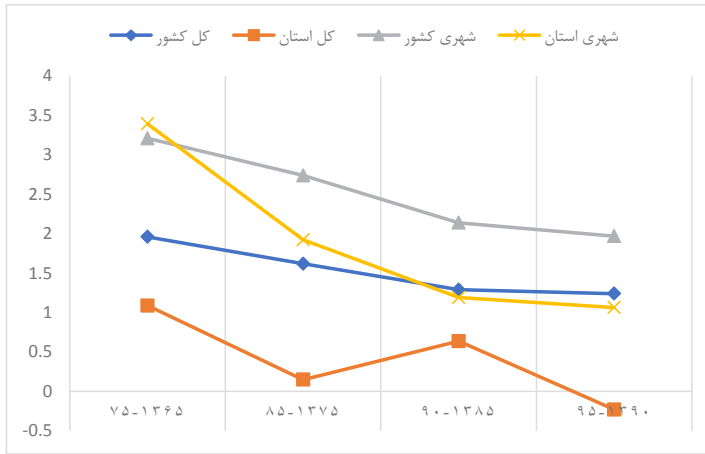
جمعیت کل					شرح
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	
۷۹۹۲۶۲۷۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۰۴۹۵۷۸۲	۶۰۰۵۵۴۸۸	۴۹۴۴۵۰۱۰	کشور
۱۳۸۲۳۴	۱۷۵۸۲۶۸	۱۷۰۳۲۶۷	۱۶۷۷۹۵۷	۱۵۰۵۸۲۶	استان
۲/۱۷	۲/۳۴	۲/۴۲	۲/۷۹	۳/۰۵	سهم استان از کشور
متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)					شرح
۱۳۶۵-۹۵	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	
۱/۶	۱/۲۴	۱/۲۹	۱/۶۲	۱/۹۶	کل کشور
۰/۴۸	-۰/۲۳	۰/۶۴	۰/۱۵	۱/۰۹	کل استان

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

جدول ۹۷- تغییرات جمعیت شهری و نرخ رشد کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

جمعیت شهری					شرح
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	
۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۳۶۴۶۶۶۱	۴۸۲۵۹۹۶۴	۳۶۸۱۷۷۸۹	۲۶۸۴۴۵۶۱	کشور
۱۰۹۷۲۱۷	۱۰۴۰۶۰۵	۹۸۰۷۷۱	۸۱۰۶۴۰	۵۸۰۵۸۸	استان
۱/۸۶	۱/۹۴	۲/۰۳	۲/۲۰	۲/۱۶	سهم استان از کشور
نسبت شهرنشینی					شرح
۷۴	۷۱/۳۹	۶۸/۴۶	۶۱/۳۱	۵۴/۲۹	
۶۳/۱	۵۹/۲	۵۷/۶	۴۸/۳	۳۸/۶	شهری استان
متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)					شرح
۱۳۶۵-۹۵	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	
۲/۶۴	۱/۹۷	۲/۱۴	۲/۷۴	۳/۲۱	شهری کشور
۲/۱	۱/۱	۱/۲	۱/۹	۳/۴	شهری استان

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

نمودار ۳۱- تغییرات رشد سالانه جمعیت کل و شهری کشور و استان

مطابق با نمودار فوق از بررسی و مقایسه نرخ‌های رشد جمعیت شهری کل کشور و استان در سال‌های مختلف این گونه برداشت می‌شود که نرخ رشد جمعیت شهری استان همدان همواره از متوسط کشور کمتر بوده و مشابه با روند تجربه شده در کشور رو به کاهش بوده است؛ به طوری که میزان آن از ۳/۴ درصد طی دوره ۷۵-۱۳۶۵ به ۱/۱ درصد در دوره ۹۵-۱۳۹۰ تقلیل یافته است.

۳-۱-۱-۵-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان همدان

در سرشماری سال ۱۳۷۵ استان همدان متشکل از ۲۰ کانون شهری بوده که با اضافه شدن هفت نقطه شهری طی دوره ۸۵-۱۳۷۵، تعداد نقاط شهری استان به ۲۷ شهر ارتقاء یافت. در این دوره که از نظر شهرنشینی می‌توان آن را مهم‌ترین دوره طی بازه ۳۰ سال ۹۵-۱۳۶۵ به حساب آورد شهرهای گیان و برزول در شهرستان نهاوند، شیرین سو و گل تپه در شهرستان کبودرآهنگ، جوکار و زنگنه در شهرستان ملایر و فرس‌فج در شهرستان تویسرکان تشکیل شد. در دوره پنج ساله ۹۰-۱۳۸۵ تغییری در تعداد نقاط شهری استان همدان ایجاد نشده و به این ترتیب شمار شهرهای استان همدان از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۰ بدون تغییر باقی‌مانده و به ۲۷ شهر محدود شده است. اما طی دوره پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ دو شهر مهاجران در شهرستان بهار و آجین در شهرستان اسدآباد به مجموع نقاط شهری استان اضافه شده است، به این ترتیب شمار شهرهای استان همدان در سال ۱۳۹۵ به ۲۹ شهر ارتقاء یافت.

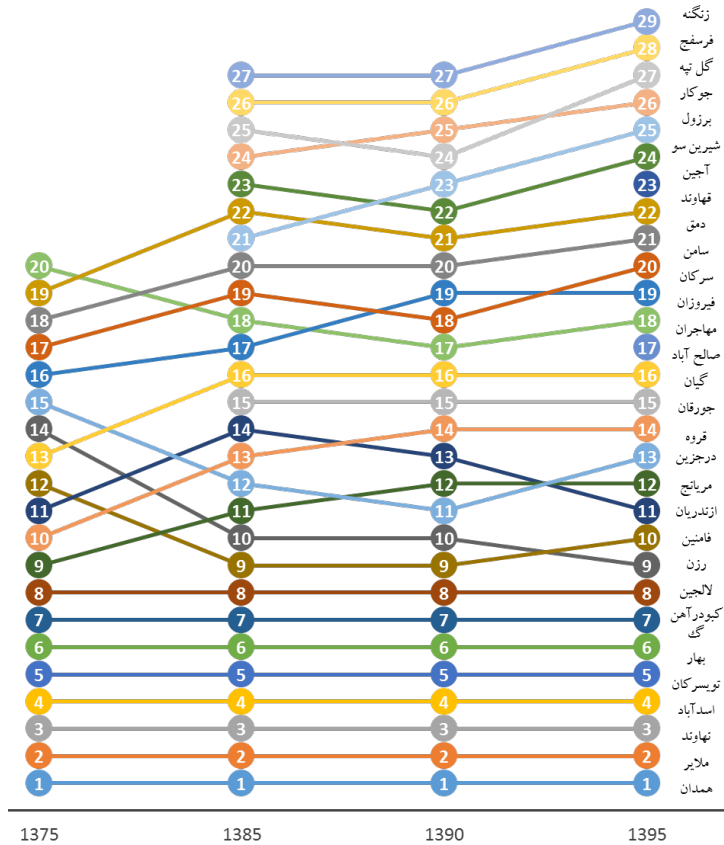

بر اساس جدول زیر که جمعیت شهرهای استان همدان را از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ به نمایش می‌گذارد، باید گفت که در تمامی سال‌ها پرجمعیت‌ترین شهر استان، شهر همدان بوده که جمعیت آن از ۴۰۱۲۸۱ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۵۵۴۴۰۶ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. پس از همدان، شهر ملایر دومین شهر بزرگ استان است که جمعیت آن از ۱۴۴۳۷۳ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۱۷۰۲۳۷ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

جدول ۹۸- جمعیت نقاط شهری استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۷۵

۱۳۹۵		۱۳۹۰		۱۳۸۵		۱۳۷۵		نام شهر
جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	
۵۵۴۴۰۶	۱	۵۲۵۷۴۴	۱	۴۷۳۱۴۹	۱	۴۰۱۲۸۱	۱	همدان
۱۷۰۲۳۷	۲	۱۵۹۸۴۸	۲	۱۵۳۷۴۸	۲	۱۴۴۳۷۳	۲	ملایر
۷۶۱۶۲	۳	۷۵۴۴۵	۳	۷۲۲۱۸	۳	۶۵۱۶۴	۳	نهادند
۵۵۷۰۳	۴	۵۵۰۲۴	۴	۵۱۳۰۴	۴	۴۸۳۸۶	۴	اسدآباد
۵۰۴۵۵	۵	۴۴۵۱۶	۵	۴۲۵۲۰	۵	۳۷۸۱۶	۵	تویسرکان
۲۸۶۸۵	۶	۲۷۶۴۵	۶	۲۷۲۷۱	۶	۲۵۸۶۵	۶	بهار
۲۰۳۳۶	۷	۲۰۳۴۹	۷	۱۹۲۱۶	۷	۱۸۳۲۷	۷	کیبدر آهنگ
۱۴۹۱۶	۸	۱۵۲۹۱	۸	۱۴۶۸۹	۸	۱۳۹۶۳	۸	لالجین
۱۴۲۷۵	۹	۱۳۷۱۱	۱۰	۱۱۳۹۰	۱۰	۸۳۲۵	۱۴	رزن
۱۴۲۰۸	۱۰	۱۴۶۷۸	۹	۱۴۰۱۹	۹	۸۷۸۵	۱۲	فامنین
۱۱۱۷۱	۱۱	۹۳۲۴	۱۳	۸۶۸۵	۱۴	۸۸۵۱	۱۱	ازندریان
۱۰۸۴۸	۱۲	۱۰۲۰۷	۱۲	۹۴۴۲	۱۱	۹۵۲۳	۹	مریانج
۹۵۴۰	۱۳	۱۰۳۳۱	۱۱	۹۳۳۵	۱۲	۷۸۲۵	۱۵	قروه درجین
۹۲۳۴	۱۴	۹۲۶۲	۱۴	۸۸۵۱	۱۳	۹۱۹۳	۱۰	جورقان
۸۱۸۶	۱۵	۸۱۰۲	۱۵	۸۰۶۲	۱۵	-	-	گیان
۷۸۹۹	۱۶	۷۸۳۰	۱۶	۷۷۰۸	۱۶	۸۳۵۰	۱۳	صالح آباد
۷۳۳۱	۱۷	-	-	-	-	-	-	مهاجران
۵۱۷۳	۱۸	۴۶۳۵	۱۷	۴۰۵۴	۱۸	۲۴۱۵	۲۰	فیروزان
۴۰۸۱	۱۹	۴۷۷۱	۱۹	۴۵۵۷	۱۷	۵۴۲۲	۱۶	سرکان
۳۸۷۳	۲۰	۴۴۲۶	۱۸	۴۰۲۵	۱۹	۴۷۵۰	۱۷	سامن
۳۲۳۱	۲۱	۳۷۸۳	۲۰	۲۸۴۷	۲۰	۳۷۰۷	۱۸	دمق
۲۹۷۰	۲۲	۳۱۱۵	۲۱	۲۴۰۷	۲۲	۲۷۵۷	۱۹	قهاوند
۲۷۳۸	۲۳	-	-	-	-	-	-	آجین
۲۴۶۰	۲۴	۳۰۶۰	۲۲	۲۲۸۰	۲۳	-	-	شیرین سو
۲۴۵۷	۲۵	۲۶۹۵	۲۳	۲۷۲۹	۲۱	-	-	برزول
۲۲۵۸	۲۶	۲۴۲۵	۲۵	۲۲۰۹	۲۴	-	-	جوکار
۲۲۳۷	۲۷	۲۶۹۲	۲۴	۱۸۷۶	۲۵	-	-	گل تپه
۱۵۲۶	۲۸	۱۷۲۱	۲۶	۱۶۰۸	۲۶	-	-	فرسفج
۶۲۱	۲۹	۷۲۵	۲۷	۸۴۴	۲۷	-	-	زنگنه

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۳۲- تغییرات رتبه جمعیتی شهرهای استان طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵

بررسی رتبه جمعیتی شهرهای استان نشان دهنده ثبات رتبه جمعیتی شهرهای نخست تا هشتم استان طی دوره ۹۵- ۱۳۷۵ بوده است. اما شهرهای با رتبه جمعیتی بیشتر (جمعیت کمتر) طی دوره ۲۰ ساله مذکور دستخوش تغییرات چشمگیری شده‌اند؛ به نحوی که رتبه جمعیتی هریک از شهرهای فامنین، رزن و قروه درجزین به ترتیب از ۱۲، ۱۴ و ۱۵ در سال ۱۳۷۵ به رتبه‌های جمعیتی ۱۰، ۹ و ۱۳ در سال ۱۳۹۵ ارتقاء یافته‌اند. این در حالی است که شهرهای جورقان، صالح‌آباد، سرکان و سامن به ترتیب از رتبه‌های ۱۰، ۱۳، ۱۶ و ۱۷ در سال ۱۳۷۵ به رتبه‌های ۱۴، ۱۶، ۱۹ و ۲۰ در سال ۱۳۹۵ افول کرده‌اند. دیگر شهرهای استان با تغییرات اندک رتبه جمعیتی مواجه بوده‌اند و تقریباً توانسته‌اند جایگاه خود را حفظ کنند.

۳-۱-۲- وضعیت نخست شهری در استان همدان

وضعیت نخست شهری یک منطقه می‌تواند وضعیت توسعه را تحت‌الشعاع قرار دهد و به طور نامتناسبی نسبت یک شهر به دیگر شهرهای بزرگ‌تر است. مروری بر روش‌ها و شاخص‌های بررسی میزان نخست شهری بیانگر آن است که تاکنون چندین شاخص برای این موضوع بیان شده است؛ که شاخص چهار شهر مهتا یک از مهم‌ترین این روش‌ها است. شاخص مهتا در سال ۱۹۶۴ بهترین روش را برای نخست‌شهری، نسبت اندازه‌ی شهر نخست به چهار شهر اول پیشنهاد کرد. بعدها ریچاردسون شاخص چهار شهر را با معیارهای قاعده‌ی رتبه - اندازه تطبیق داد؛ بدین صورت که اگر بر اساس قاعده‌ی رتبه - اندازه‌ی شهری، اندازه مطلوب شهرها در نظام شهری این گونه باشد که شهر اول دو برابر شهر دوم، سه برابر شهر سوم و چهار برابر شهر چهارم باشد؛ بنابراین نسبت شهر اول به مجموع چهار شهر نخست نظام شهری باید برابر $0/48$ باشد (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵).

$$\frac{P_1}{P_1 + P_2 + P_3 + P_4}$$

بررسی این شاخص در استان همدان طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که مقدار شاخص مهتا از مقدار مطلوب ($0/48$) به تدریج در حال فاصله گرفتن است و بر تسلط شهر نخست یعنی شهر همدان بر نظام شهری استان افزوده می‌شود چراکه میزان آن از $0/61$ در سال ۱۳۷۵ به $0/65$ در سال ۱۳۹۵ رسیده است. به این ترتیب باید گفت که وضعیت نخست شهری طی دوره ۹۵-۱۳۷۵ نامطلوب بوده و نشان از برتری شهر همدان در نظام سکونت‌گاهی استان داشته است.

جدول ۹۹- روند تغییرات شاخص نخست شهری در استان همدان

شاخص نخست شهری	جمعیت شهرهای نخست، دوم، سوم و چهارم	جمعیت شهر نخست	شرح
۰/۶۱	۶۵۹۲۰۴	۴۰۱۲۸۱	نخست شهری ۱۳۷۵
۰/۶۳	۷۵۰۴۱۹	۴۷۳۱۴۹	نخست شهری ۱۳۸۵
۰/۶۴	۸۱۶۱۱۱	۵۲۵۷۹۴	نخست شهری ۱۳۹۰
۰/۶۵	۸۵۶۵۰۸	۵۵۴۴۰۶	نخست شهری ۱۳۹۵

۳-۱-۵-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان

امروزه شهرهایی که جریانات فضایی را به خود جذب می‌کنند و به کانون‌های سکونتی حائز اهمیت تبدیل می‌شوند، با ارائه فرصت‌های اقتصادی، اجتماعی، تحصیلی و ... منجر به جذب بیشتر جمعیت می‌گردند. از این رو شناخت سلسله‌مراتب جمعیتی شهرها می‌تواند تصویری از سلسله‌مراتب اهمیت و تأثیرگذاری آن‌ها ارائه دهد. امری که پیش‌نیاز تعیین اندازه‌ی بهینه‌ی شهرها و اتخاذ راهبردهای برنامه‌ریزانه در این راستا است. بر اساس اطلاعات سرشماری‌های نفوس و مسکن انجام‌شده در کشور در دوره‌ی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۷۵، وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی استان همدان در هر رده در قالب جدول زیر نشان داده شده است.

همان‌طور که مشخص است در سال ۱۳۷۵، تعداد شهرهای استان تنها ۲۰ شهر بوده است که از این سال به بعد با تبدیل ۷ نقطه روستایی به نقطه شهری در استان همدان، تعداد شهرهای استان به ۲۷ نقطه شهری در سال ۱۳۸۵ رسید. البته در سال ۱۳۸۵ از این تعداد ۱۷ شهر، جمعیتی زیر ۱۰ هزار نفر و چهار شهر دیگر نیز جمعیتی کمتر از ۲۵ هزار نفر داشته‌اند و به این ترتیب تعداد شهرهای زیر ۲۵ هزار نفر ۲۱ نقطه شهری بوده است.

اگرچه سهم تعداد شهرهای این طبقه نزدیک به ۷۸ درصد از کل شهرهای استان بوده، سهم جمعیت این شهرها از مجموع جمعیت شهرنشین استان تنها در حدود ۱۵ درصد بوده و شش شهر باقی‌مانده در حدود ۸۵ درصد از جمعیت شهرنشین استان را در خود جای داده‌اند.

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ شمار شهرهای استان در مقایسه با سال ۱۳۸۵ تغییری نکرده اما وضعیت شهرهای استان به لحاظ جمعیت دچار تغییراتی شده است؛ به‌نحوی که شهر همدان در طبقه جمعیتی شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر) قرار گرفته است و به این ترتیب طبقه جمعیتی شهرهای بزرگ خالی از نقاط شهری شده و هیچ یک از شهرهای استان در این طبقه جای نگرفته‌اند. همچنین با افزایش جمعیت شهرهای قروه در جزین و مریانج به شمار شهرهای ۲۵-۱۰ هزار نفر جمعیت افزوده شده است.

مهم‌ترین تغییری که در سال ۱۳۹۵ نسبت به ۱۳۹۰ به وقوع پیوست، افزایش شمار شهرهای استان از ۲۷ شهر به ۲۹ شهر در نتیجه تبدیل روستای مهاجران و آجین به شهر و افزایش تعداد شهرهای دارای جمعیت ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر از دو شهر در سال ۱۳۹۰ به سه شهر در این سال است.

بنابراین استان همدان با ۲۹ نقطه شهری در سال ۱۳۹۵، دارای ۲۳ شهر با جمعیت کمتر از ۲۵ هزار نفر، یک شهر با جمعیت بین ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر، سه شهر با جمعیت ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر، یک شهر با جمعیت ۱۰۰ تا

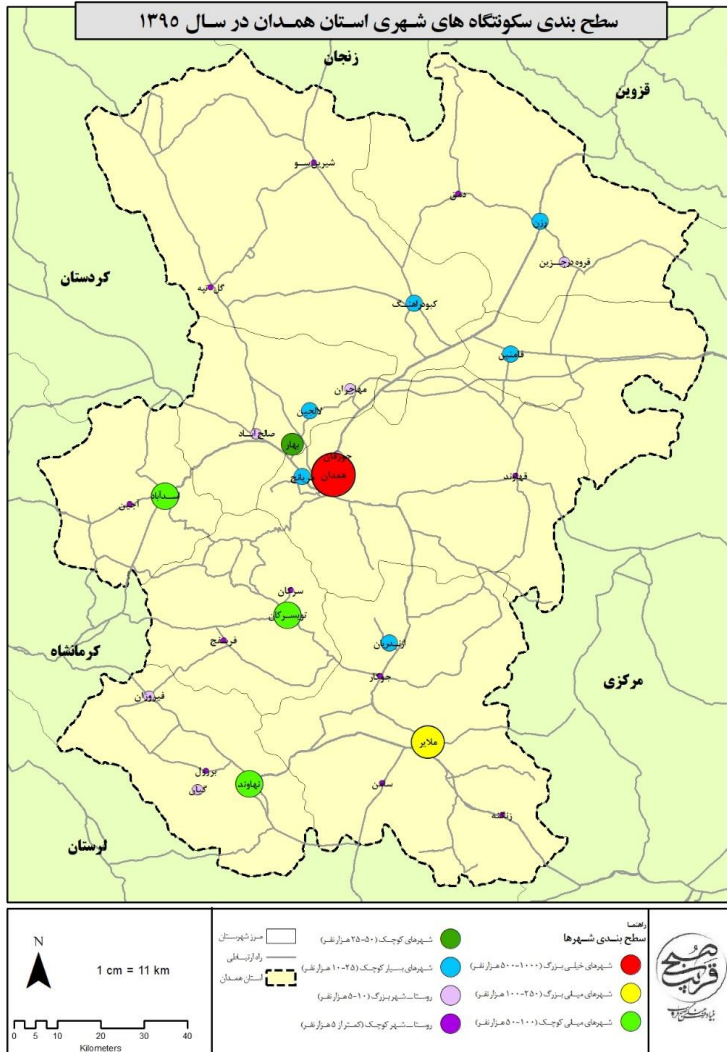
۲۵۰ هزار نفر بوده است و همدان به عنوان مرکز استان از سال ۱۳۹۰ همواره در زمره شهرهای بسیار بزرگ بوده است.

لازم به ذکر است با توجه به خالی بودن طبقه جمعیتی شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر)، شکاف طبقاتی در شبکه شهری استان به لحاظ جمعیتی، کاملاً مشهود است.

جدول ۱۰۰- روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۵

سال	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰-۵۰۰ هزار نفر)	-	-	همدان	همدان
شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر)	همدان	همدان	-	-
شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)	ملایر	ملایر	ملایر	ملایر
شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر)	نهادند	نهادند، اسدآباد	نهادند، اسدآباد	نهادند، اسدآباد، توپسرکان
شهرهای کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر)	اسدآباد، توپسرکان، بهار	توپسرکان، بهار	توپسرکان، بهار	بهار
شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر)	کیبودرآهنگ، لالچین	کیبودرآهنگ، لالچین، فامنین، رزن	کیبودرآهنگ، لالچین، فامنین، رزن، قروه درجزین، مریانج	کیبودرآهنگ، لالچین، فامنین، رزن، فامنین، ازندریان، مریانج
روستا - شهر بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر)	مریانج، جورقان، ازندریان، فامنین، صالح آباد، رزن، قروه درجزین، سرکان	مریانج، قروه درجزین، جورقان، ازندریان، گیان، صالح آباد	ازندریان، جورقان، گیان، صالح آباد	قروه درجزین، جورقان، گیان، صالح آباد، مهاجران، فیروزان
روستا - شهر کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر)	سامن، دهنق، قهاوند، فیروزان	سرکان، فیروزان، سامن، دهنق، برزول، قهاوند، شیرین سو، فرسفیج، زنگنه	فیروزان، سامن، سرکان، دهنق، قهاوند، شیرین سو، برزول، گل تپه، جوکار، فرسفیج، زنگنه	سرکان، سامن، دهنق، قهاوند، آجین، شیرین سو، برزول، جوکار، گل تپه، فرسفیج، زنگنه

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نقشه ۱۲- نظام سکونتگاه های شهری استان همدان در سال ۱۳۹۵

به طور کلی می توان بر اساس طبقات جمعیتی شهرها، الگوی نامتوازن شبکه شهری استان همدان را به لحاظ جمعیت مشاهده نمود؛ به طوری که حدود ۸۲ درصد از شهرهای استان (شهرهای کوچک زیر ۵۰ هزار نفر) کمتر از ۱۸ درصد از جمعیت شهری را در سال ۱۳۹۵ در خود جای داده اند و در مقابل تنها شهر همدان ۵۰ درصد از جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است. این مهم حاکی از آن است که نحوه توزیع

جمعیت در سلسله مراتب نظام شهری استان سبب عدم تعادل و توازن در پخشایش جمعیت در شبکه شهری استان شده است. بر اساس آنچه گفته شد بررسی وضعیت توزیع جمعیت شهری در سلسله مراتب اندازه شهری بیانگر سه موضوع مهم به شرح زیر است:

- قرارگیری شهرهای بهار، لالجین، جورقان، مریانج، اسدآباد، تویسرکان در فواصل فیزیکی کمی نسبت به یکدیگر و در مجاورت شهر همدان سبب تمرکز مراکز سکونت گاهی در مرکز استان و در پیرامون شهر همدان شده است؛ به گونه‌ای که در پهنه‌های شمالی و شرقی استان تعداد نقاط شهری بسیار کمی استقرار یافته‌اند و این مهم تعادل در نظام سکونت گاهی استان را برهم زده است؛
- بررسی شاخص نخست شهری در سطح استان همدان نشان از برتری شهر همدان نسبت به دیگر شهرهای استان در سال ۱۳۹۵ دارد، چراکه شهر همدان به عنوان مرکز استان همدان با داشتن جمعیتی معادل ۵۵۴۴۰۶ نفر در سال ۱۳۹۵، بیشترین جمعیت شهری استان را در خود جای داده و از نظر اندازه جمعیتی با شهر دوم استان (ملایر) که جمعیتی معادل ۱۷۰۲۳۷ نفر در سال ۱۳۹۵ داشته است، اختلافی بیش از سه برابری دارد.
- از نظر سلسله مراتب اندازه شهرها، نظام سکونت گاهی استان دارای عدم توازن و تعادل در توزیع اندازه شهری است؛ به نحوی که هیچ یک از شهرهای استان در رده جمعیتی شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر) قرار نگرفته است و بیش از ۸۰ درصد شهرهای استان جمعیتی کمتر از ۵۰ هزار نفر داشته‌اند.

۳-۱-۵-۴- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان

استقرار و پیدایش یک شهر بیش از هر چیز تابع شرایط محیطی و موقعیت جغرافیایی و سپس عوامل اقتصادی و اجتماعی است. زیرا عوارض و پدیده‌های طبیعی در مکان‌گزینی، پراکندگی، حوزه نفوذ، توسعه فیزیکی، مورفولوژی شهری و امثال آن‌ها اثر قاطعی دارند و به عنوان یک عامل مؤثر عمل می‌کند. استان همدان از لحاظ موقعیت در غرب ایران واقع شده و بخشی از رشته کوه زاگرس میانی و فلات مرکزی ایران را شامل می‌شود که ارتفاعات آن جهت شمال غربی-جنوب شرقی دارند و به طور کلی در شمال، مرکز و جنوب استان قرار گرفته‌اند. ارتفاعات شمالی استان در قسمت شمال غربی کوه‌های مرکزی ایران قرار دارند و خط‌الرأس آن‌ها مرز بین استان قزوین است. ارتفاعات مرکزی استان نیز شامل سلسله جبال الوند است که به موازات ارتفاعات شمالی، از مرزهای غربی استان شروع می‌شود و تا حوالی شهر ازندریان در نزدیکی جاده همدان-ملایر ادامه دارد. قله الوند با ارتفاع ۳۵۷۴ متر از سطح دریا در این سلسله جبال قرار دارد. همچنین ارتفاعات جنوبی استان که به کوه‌های گرو موسوم‌اند همانند ارتفاعات شمالی و میانی استان، جهت شمال غربی-جنوب شرقی دارند و بخشی از کوه

زاگرس محسوب می‌شوند. این کوه‌ها به صورت دیواره‌ای بین استان‌های همدان و لرستان کشیده شده‌اند و جنس آن‌ها، عمدتاً از سنگ‌های آهکی است و مرتفع‌ترین قله‌ی این کوه ورخاش به ارتفاع ۳۶۳۹ متر، حد فاصل استان‌های همدان و لرستان است. لازم به ذکر است که در حد فاصل ارتفاعات شمالی و میانی استان، کوه‌هایی به طور پراکنده واقع شده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به قله‌ی آباد و قره داغ در شهرستان کبودرآهنگ اشاره کرد. وسعت این منطقه نیز ۱۹۴۹۱ کیلومتر مربع است که از این مقدار ۱۰۲۵۲ کیلومتر مربع که ۵۲ درصد از مساحت استان را در بر می‌گیرد به دشت‌های استان اختصاص دارد. همچنین فلات‌ها و تپه‌های کم ارتفاع، ۵۴۱۳ کیلومتر مربع (۲۸ درصد از مساحت استان) و کوه‌های با شیب ۴۰ تا ۱۰۰ درصد ۲۰ درصد از مساحت استان را شامل می‌شوند.

به لحاظ حوزه‌بندی ارتفاعی استان باید گفت کوه یخچال واقع در کوهستان الوند مرتفع‌ترین کوه استان می‌باشد که در جنوب شهر همدان و تقریباً در مرکز استان قرار گرفته است که ارتفاع قله آن ۳۵۷۰ متر است. کوه گرین با ارتفاع ۳۱۸۸ متر در جنوب و کوه چراغی با ارتفاع ۲۸۹۸ متر در شمال استان در مرتبه‌های بعدی قرار دارند. پست‌ترین ناحیه منطقه نیز خروجی رودخانه گاماسیاب از مرز استان، با ارتفاع ۱۳۸۰ متر از سطح دریا است که در بخش جنوب غرب استان قرار گرفته است. بنابراین اختلاف ارتفاع بین پست‌ترین و مرتفع‌ترین نقطه استان حدود ۲۲۰۰ متر است.

با توجه به محدودیت‌های طبیعی در نواحی شمالی، مرکزی و جنوبی استان باید گفت که عوامل جغرافیایی نقش پراهمیتی در شکل‌گیری نظام شهری استان داشته است، به طوری که تقریباً تمامی شهرهای استان در ارتفاع ۱۵۰۰ تا ۲۵۰۰ متر قرار گرفته‌اند.

موقعیت دسترسی ارتباطی استان و واقع شدن آن بر یکی از شاهراه‌های ارتباطی مهم کشور در غرب و نقطه اتصال استان‌های کردستان، کرمانشاه و ایلام به شهر تهران و برعکس، موقعیت جغرافیای مهمی به استان داده است که به واسطه‌ی تأثیرگذاری بر فعالیت‌های اقتصادی منطقه، دارای اهمیت بسزایی است. بنابراین با توجه به وجود گره ارتباطی مهم منطقه‌ای، این استان از موقعیت ترانزیتی داخلی برخوردار است که در آن راه‌های شمال و جنوب، غرب و شرق با یکدیگر برخورد کرده و یکی از گره‌های ارتباطی مهم کشور را به وجود آورده است. بررسی توزیع شهرهای استان از نظر عوامل طبیعی نشان‌دهنده این موضوع است که تمامی شهرهای استان به جز یک شهر در ارتفاع ۱۵۰۰ تا ۲۵۰۰ متر قرار گرفته‌اند، اما از نظر الگوی توزیعی شهرها و جمعیت شهری بر اساس شیب باید گفت که اغلب شهرهای استان در شیب کمتر از ۲/۵ درصد قرار دارند. بررسی عوامل انسان‌ساخت

مؤثر بر توسعه شهری بیانگر موقعیت مناسب اغلب شهرهای استان است به طوری که تمام شهرهای استان به جز یک روستا-شهر کوچک در فاصله کمتر از ۱۰ کیلومتری آزادراه و بزرگراه‌ها قرار گرفته‌اند.

جدول ۱۰۱- توزیع مرفولوژی جمعیت شهری و شهرهای استان همدان در سال ۱۳۹۵

جمع کل	شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰۰-)	شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰)	شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰)	شهرهای کوچک (۵۰-۲۵)	شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰)	روستا - شهر بزرگ (۵-۱۰)	روستا - شهر کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر)	شرح
۱						۱		بین ۱۵۰۰ تا ۱۰۰۰
۲۸	۱	۱	۳	۱	۶	۵	۱۱	بین ۲۵۰۰ تا ۱۵۰۰
۲۹	۱	۱	۳	۱	۶	۶	۱۱	جمع تعداد
۵۱۷۳						۵۱۷۳		بین ۱۵۰۰ تا ۱۰۰۰
۱۰۹۲۰۴۴	۵۵۴۴۰۶	۱۷۰۲۳۷	۱۸۲۳۲۰	۲۸۶۸۵	۸۵۷۵۴	۴۲۱۹۰	۲۸۴۵۲	بین ۲۵۰۰ تا ۱۵۰۰
۱۰۹۷۲۱۷	۵۵۴۴۰۶	۱۷۰۲۳۷	۱۸۲۳۲۰	۲۸۶۸۵	۸۵۷۵۴	۴۷۳۶۳	۲۸۴۵۲	جمع جمعیت
۱۷	۱			۱	۵	۵	۵	کمتر از ۱
۱۰		۱	۳		۱	۱	۴	بین ۱ تا ۲/۵
۲							۲	بین ۲/۵ تا ۵
۲۹	۱	۱	۳	۱	۶	۶	۱۱	جمع تعداد
۷۱۱۱۱۵	۵۵۴۴۰۶			۲۸۶۸۵	۷۴۹۰۶	۳۹۴۶۴	۱۳۶۵۴	کمتر از ۱
۳۸۰۴۹۵		۱۷۰۲۳۷	۱۸۲۳۲۰		۱۰۸۴۸	۷۸۹۹	۹۱۹۱	بین ۱ تا ۲/۵
۵۶۰۷							۵۶۰۷	بین ۲/۵ تا ۵
۱۰۹۷۲۱۷	۵۵۴۴۰۶	۱۷۰۲۳۷	۱۸۲۳۲۰	۲۸۶۸۵	۸۵۷۵۴	۴۷۳۶۳	۲۸۴۵۲	جمع جمعیت
۲۵	۱	۱	۳	۱	۶	۶	۷	۱۰ کیلومتری بزرگراه و آزادراه
۴							۴	۱۰ کیلومتری راه اصلی
۲۹	۱	۱	۳	۱	۶	۶	۱۱	جمع تعداد
۱۰۸۶۳۱۹	۵۵۴۴۰۶	۱۷۰۲۳۷	۱۸۲۳۲۰	۲۸۶۸۵	۸۵۷۵۴	۴۷۳۶۳	۱۷۵۵۴	۱۰ کیلومتری بزرگراه و آزادراه
۱۰۸۹۸							۱۰۸۹۸	۱۰ کیلومتری راه اصلی
۱۰۹۷۲۱۷	۵۵۴۴۰۶	۱۷۰۲۳۷	۱۸۲۳۲۰	۲۸۶۸۵	۸۵۷۵۴	۴۷۳۶۳	۲۸۴۵۲	جمع جمعیت

۳-۵-۲- نظام روستائینی

جمعیت روستائینی در سال‌های اخیر، همواره سهم کمتری از کل جمعیت کشور را داشته است و به طور متناوب این سهم کمتر شده است. طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن، رشد جمعیت روستایی کشور تنها در دهه ۷۵-۱۳۶۵ نرخ مثبت ۰/۳ را تجربه کرده است و در سایر دوره‌های سرشماری با رشد منفی روبه‌رو بوده است. در طول این دوره نسبت روستائینی در کشور از ۴۵/۲ به ۲۶ درصد کاهش یافته و مطابق سرشماری سال ۱۳۹۵ تنها ۲۰/۷ میلیون نفر از جمعیت ۷۹/۹ میلیون نفری کشور را ساکنان روستایی شامل می‌شود. به عبارت دیگر در بازه زمانی مورد مطالعه با وجود افزایش ۱/۶ برابری جمعیت کل کشور، جمعیت روستایی حدوداً هشت درصد کاهش یافته است و از سهم آن نسبت به جمعیت کل کشور حدود ۲۰ درصد کاسته شده است. بنابراین روند حاکم بر کل کشور در طی دوره ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، کاهش جمعیت روستایی در مقابل افزایش جمعیت کل کشور و در نتیجه کاهش چشمگیر سهم جمعیت روستائین نسبت به جمعیت کل است.

در استان همدان تعداد جمعیت روستایی استان در چند دهه اخیر همواره روندی کاهشی داشته است؛ به طوری که جمعیت روستائین استان در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ بسیار کمتر شده است و در ۳۰ سال گذشته در حدود ۳۰ درصد از جمعیت روستایی استان (۲۶۸۵۵۳ نفر) کاسته شده است. لازم به ذکر است که در دوره مطالعاتی ۹۵-۱۳۶۵ از سهم جمعیتی روستایی استان از کل جمعیت روستایی کشور نیز کاسته شده است؛ به گونه‌ای که استان همدان در سال ۱۳۶۵ با جمعیت روستایی برابر با ۹۰۷۵۵۸ نفر سهمی معادل چهار درصد از جمعیت روستایی کشور را به خود اختصاص داده است، اما با کاهش حجم جمعیت روستایی استان در سال ۱۳۹۵ به ۶۳۹۰۰۵ نفر، سهم آن در کل جمعیت روستایی کشور نیز به سه درصد کاهش یافته است.

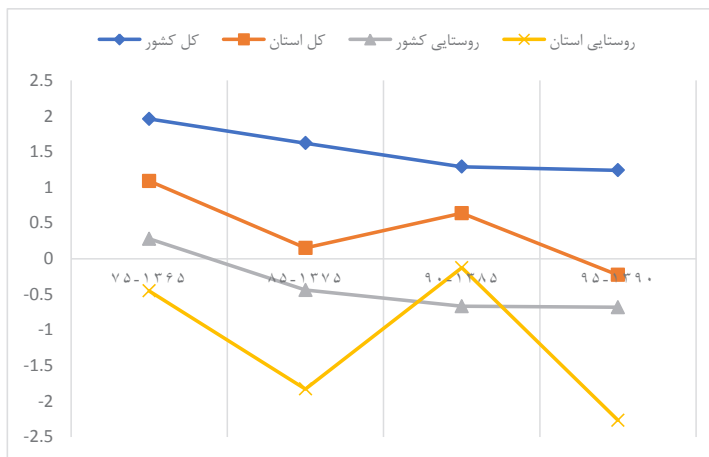
در ارتباط با نرخ رشد جمعیت روستایی کشور می‌بایستی خاطر نشان کرد که برای اولین بار در دوره ۸۵-۱۳۷۵ روند تغییرات جمعیت روستایی کشور، معکوس و منفی شده در حالی که روند منفی نرخ رشد جمعیت استان همدان یک دهه زودتر به وقوع پیوسته و از دوره ۷۵-۱۳۶۵ آغاز شده است. این خود حاکی از آن است که روند تخلیه آبادی‌های استان از جمعیت و کاهش گرایش به روستائینی در استان همدان با شدت بیشتری نسبت به کشور دنبال شده است؛ به طوری که در دوره ۹۵-۱۳۹۰، متوسط نرخ رشد جمعیت روستایی استان همدان در پایین‌ترین حالت خود و بسیار پایین‌تر از متوسط کشوری طی دوره مذکور و تقریباً برابر با ۲/۲۷- درصد بوده و این در حالی است که متوسط نرخ رشد جمعیت روستایی کشور در همین دوره ۰/۶۸- محاسبه شده است.

با توجه به آنچه گفته شد، روند کاهش جمعیت روستان نشین استان طی دوره ۳۰ ساله ۹۵-۱۳۶۵ با سرعت بیشتری در مقایسه با کشور اتفاق افتاده است؛ چراکه نرخ رشد جمعیت روستانشین استان طی این دوره ۱/۱۶- درصد بوده و این در حالی است که در سطح کشور و طی دوره مذکور میزان این شاخص معادل ۰/۲۸- درصد برآورد شده است.

جدول ۱۰۲- تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵

جمعیت روستایی					شرح
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	
۲۰۷۷۹۴۲۳	۲۱۵۰۳۰۰۸	۲۲۳۵۸۱۸	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۶۰۰۴۴۹	کشور
۶۳۹۰۰۵	۷۱۶۶۶۹	۷۲۱۲۲۵	۸۶۷۳۱۶	۹۰۷۵۵۸	استان
۳/۰۸	۳/۳۳	۳/۲۴	۳/۷۳	۴/۰۲	سهم استان از کشور
نسبت روستائینی					شرح
26	۲۸/۶۱	۳۱/۵۴	۳۸/۶۹	۴۵/۷۱	
۳۶/۷۶	۴۰/۷۶	۴۲/۳۴	۵۱/۶۹	۶۰/۲۷	استان
متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)					شرح
۱۳۶۵-۹۵	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	
-۰/۲۸	-۰/۶۸	-۰/۶۷	-۰/۴۴	۰/۲۸	روستایی استان
-۱/۱۶	-۲/۲۷	-۰/۱۳	-۱/۸۳	-۰/۴۵	

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۳۳- تغییرات نرخ رشد جمعیت روستایی استان و کشور

۳-۶- نظام زیربنایی

استان همدان به واسطه موقعیت کوهستانی در پهنه‌های جنوبی با محدودیت‌های طبیعی در توسعه زیربناها مواجه است. شبکه حمل‌ونقلی استان بر پایه زیربناهای حمل‌ونقل جاده‌ای، ریلی و فرودگاهی است. این استان فاقد منابع نفت و گاز است ولی وجود نیروگاه شهید مفتاح وضعیت استان را از نظر تأمین برق در بین استان‌های هم‌جوار برجسته کرده است، در ادامه وضعیت استان در نظام حمل و نقل و ارتباطات و انرژی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۶-۱- نظام حمل و نقل و ارتباطات

شبکه‌های حمل‌ونقل شامل پنج حوزه اصلی حمل‌ونقل جاده‌ای، حمل‌ونقل ریلی، حمل‌ونقل هوایی، حمل‌ونقل آبی و حمل‌ونقل لوله‌ای است. با توجه به موقعیت استان همدان سه حوزه نخست از اهمیت بیشتری برخوردار هستند. از این رو در ابتدا وضعیت حمل‌ونقل جاده‌ای و سپس وضعیت حمل‌ونقل ریلی و هوایی در استان مورد بررسی قرار گرفته است.

۳-۶-۱-۱- حمل و نقل جاده‌ای استان همدان

مقایسه بین سهم انواع راه‌های بین‌شهری در استان همدان با کل کشور نشان می‌دهد که بیشترین سهم راه‌های استان را راه‌های روستایی و اصلی تشکیل داده است، سهم بزرگراه‌ها بسیار اندک است و مهم‌ترین آزادراه استان آزادراه تهران-همدان است. مقایسه نسبت راه‌های شریانی به جمعیت نشان می‌دهد که وضعیت استان از این نظر در جایگاه نامناسب‌تری نسبت به کشور قرار دارد، اما از نظر طول شبکه بزرگراهی و آزادراهی نسبت به جمعیت وضعیت استان نسبت به کشور مناسب‌تر است و به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر حدود ۴۱ کیلومتر بزرگراه و آزادراه وجود دارد. مقایسه شاخص‌هایی مانند سهم راه‌های ترانزیتی و راه‌های روستایی نشان از وضعیت نامناسب استان نسبت به کشور دارد. جدول زیر نشان‌دهنده شاخص‌های اصلی حمل‌ونقل جاده‌ای استان در مقایسه با کشور است؛ همان‌طور که مشخص است، وضعیت تجهیزات راهداری و پایانه‌های حمل‌ونقلی (مسافربری و باری) نسبت به میانگین کشوری جایگاه مناسب‌تری دارد. بررسی شاخص کشته‌شدگان جاده‌ای نسبت به جمعیت نشان‌دهنده مخاطره بیشتر جاده‌های استان نسبت به کشور است.

جدول ۱۰۳- مقایسه شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای استان و کشور

وضعیت نسبت به کشور	همدان	کشور	شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای در سال ۱۳۹۸
مناسب‌تر	۴۱/۲	۲۵/۸	نسبت طول آزادراه و بزرگراه به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)
نامناسب‌تر	۳۳/۸	۷۵/۶	نسبت طول راه‌های شریانی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)
نامناسب‌تر	۲۶/۶	۳۱/۶	نسبت طول راه‌های ترانزیتی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)
نامناسب‌تر	۴۷۹/۳	۶۴۵/۲	نسبت طول راه‌های روستایی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت روستایی (کیلومتر به نفر)
مناسب‌تر	۹/۳	۱۵/۰	طول کل راه‌ها نسبت به ماشین‌آلات و تجهیزات راهداری (کیلومتر به دستگاه)
مناسب‌تر	۲۳۱/۵	۳۰۴/۵	نسبت راه‌های ترانزیتی به پایانه‌های باربری (کیلومتر به پایانه)
مناسب‌تر	۰/۶۹	۰/۴۲	پایانه مسافربری به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (پایانه به ازای نفر)
نامناسب‌تر	۲۰/۳	۱۴/۰	تعداد کشته‌شدگان جاده‌ای به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت

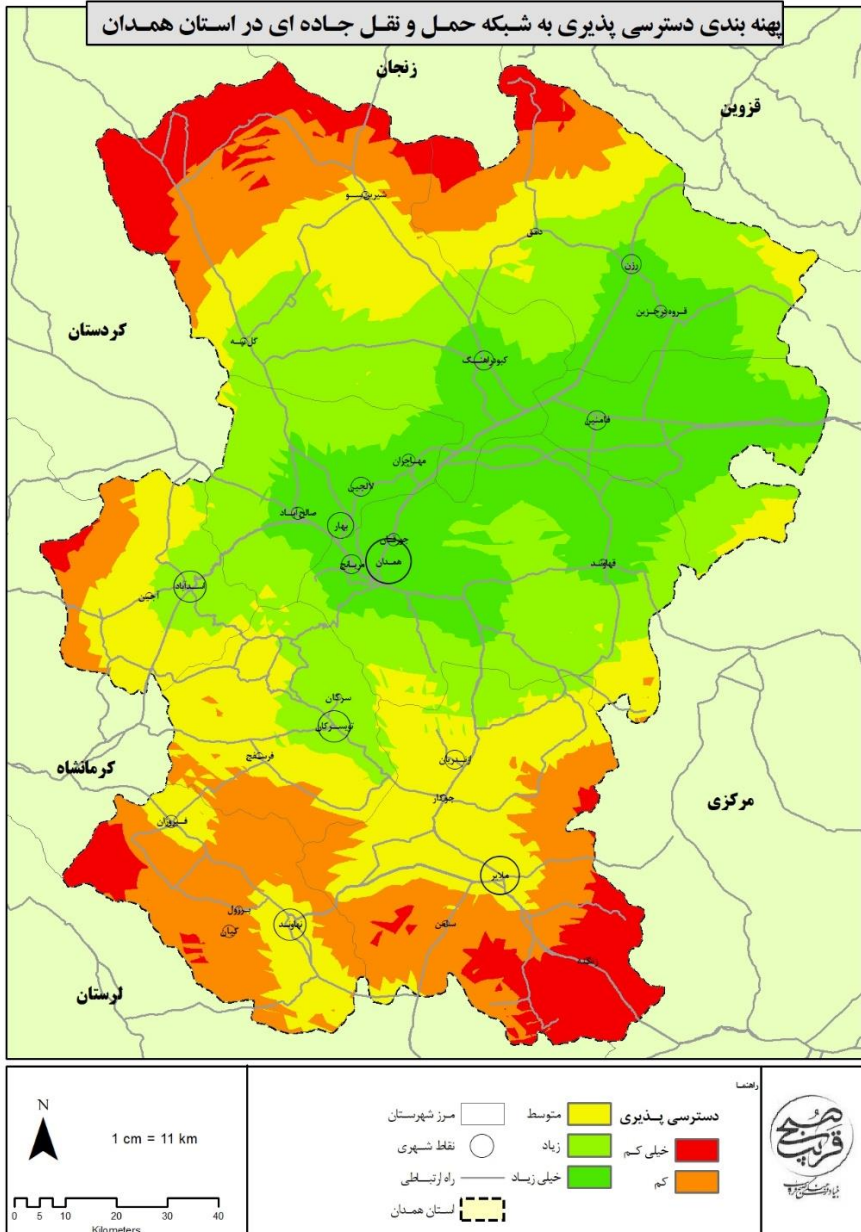
منبع: سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای کشور، ۱۳۹۸

عوامل مختلفی در شکل‌گیری شبکه راه‌های استان همدان تأثیر داشته است که در اینجا به خلاصه‌ای از مهم‌ترین این عوامل اشاره شده است.

- نخست شکل طبیعی زمین و پستی و بلندی‌های استان در پهنه‌های جنوبی ارتباط پهنه‌های مختلف استان را با یکدیگر تحت تأثیر قرار داده و محورهای ارتباطی عمدتاً در مسیرها و دشت‌های هموار ایجاد شده است، در نتیجه عرصه‌هایی از استان که دارای ناهمواری بیشتری بوده‌اند از دسترسی کمتری برخوردار هستند.
- قرارگیری استان در مسیر تهران-مرز خسروی و قرارگیری شهر مهم همدان در این مسیر بر اهمیت این محور افزوده است و شبکه ارتباطی در این مسیر توسعه بیشتری از سایر پهنه‌ها دارد.

۳-۱-۲- پهنه‌بندی دسترسی پذیری

بررسی وضعیت دسترسی پذیری استان نشان‌دهنده الگوی مرکز پیرامون در دسترسی استان است، بر اساس همپوشی نقشه‌های مربوط به دسترسی پذیری شبکه حمل و نقل جاده‌ای، پیرامون شهر همدان و مسیر همدان-تهران به واسطه دسترسی به بزرگراه‌ها و آزادراه‌ها بیشترین دسترسی پذیری را به شبکه حمل و نقل جاده‌ای دارد و پهنه‌های شمالی و جنوبی استان به واسطه ناهمواری و همچنین دوری از مرکز کمتر مورد توجه بوده است و کمترین دسترسی پذیری را دارد.

نقشه ۱۳- پهنه بندی دسترسی پذیری در استان همدان

۳-۶-۱-۳- حمل و نقل ریلی

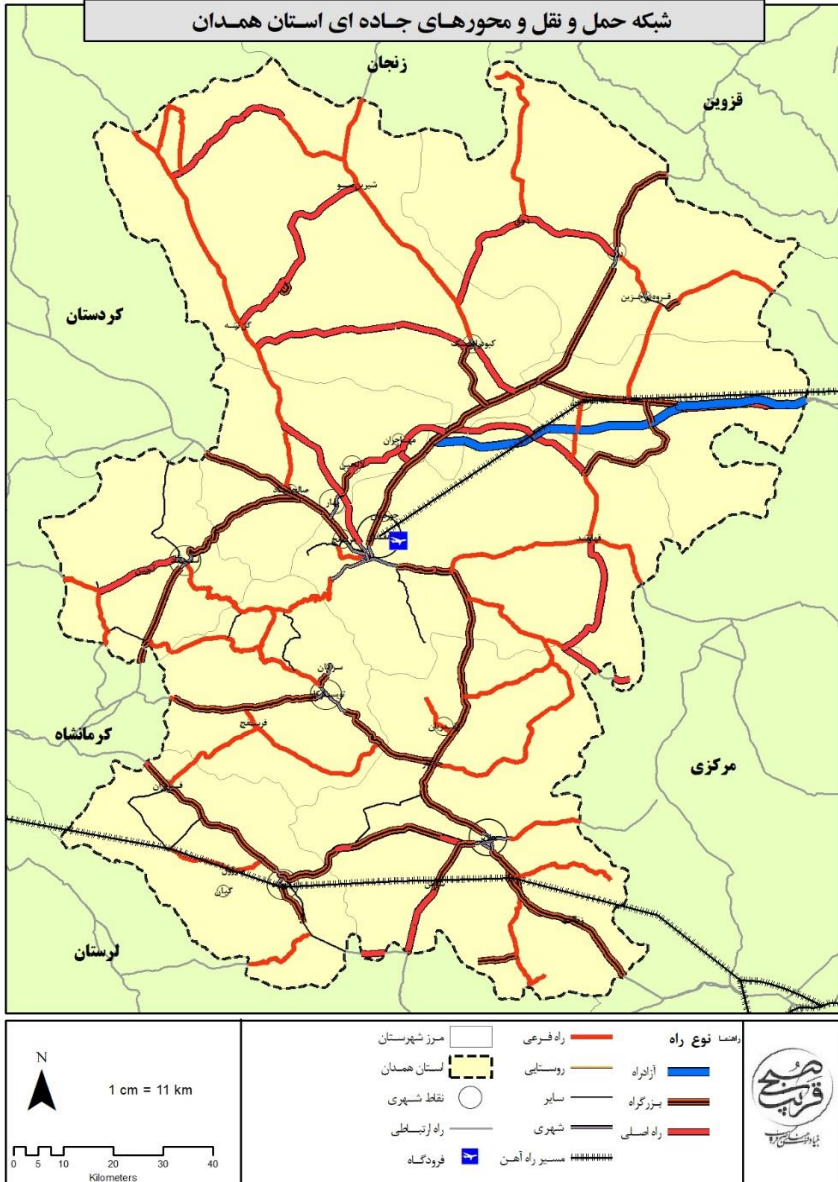
خط آهن تهران- همدان در سال ۱۳۹۶ با اولویت اتصال همدان به شبکه ریلی کشور، کمک به توسعه و پیشرفت مناطق غربی، تکمیل کریدور ریلی شرق به غرب کشور و گسترش مبادلات تجاری با کشورهای همسایه غربی ایران افتتاح شد.

راه آهن تهران-همدان قسمت اول از راه آهن استراتژیک تهران-همدان-سنندج است که با هدف ایجاد کوتاه‌ترین مسیر ریلی بین تهران و همدان و اتصال استان همدان و کردستان به شبکه راه آهن سراسری و فراهم‌آوری بستری مناسب برای احداث طرح‌ها و صنایع جدید و بهبود و افزایش شبکه ترابری و افزایش ایمنی سفر و کاهش مصرف سوخت منطقه در برنامه احداث قرار گرفته است.

طراحی هندسی راه آهن تهران- همدان بر اساس سرعت طرح ۱۶۰ کیلومتر در ساعت و حداکثر شیب مجاز ۱۵ در هزار و حداقل شعاع قوس افقی ۱۲۰۰ متر بوده است که در قطعه یک مسیر حداقل شعاع قوسی افقی ۱۵۰۰ متر استفاده شده است.

۳-۶-۱-۴- حمل و نقل هوایی و فرودگاه‌ها

این فرودگاه در ابتدا در سال ۱۳۱۷ احداث شد اما فقط پروازهای نظامی در آن انجام می‌گرفت. در سال ۱۳۴۵، شهردار همدان دستور ساخت یک فرودگاه جدید در حوالی همان فرودگاه قدیمی را صادر کرد. پروژه احداث این فرودگاه در کل چهار سال طول کشید و در سال ۱۳۵۱ به بهره‌وری رسید. فرودگاه بین‌المللی همدان در فاصله ۸ کیلومتری در ضلع شمال شرقی شهر همدان و در کنار جاده‌ی اصلی تهران و به مساحت حدود ۲۵۰ هکتار ساخته شده است. در حال حاضر به سه شهر مشهد، تهران و کیش پرواز مستقیم دارد.

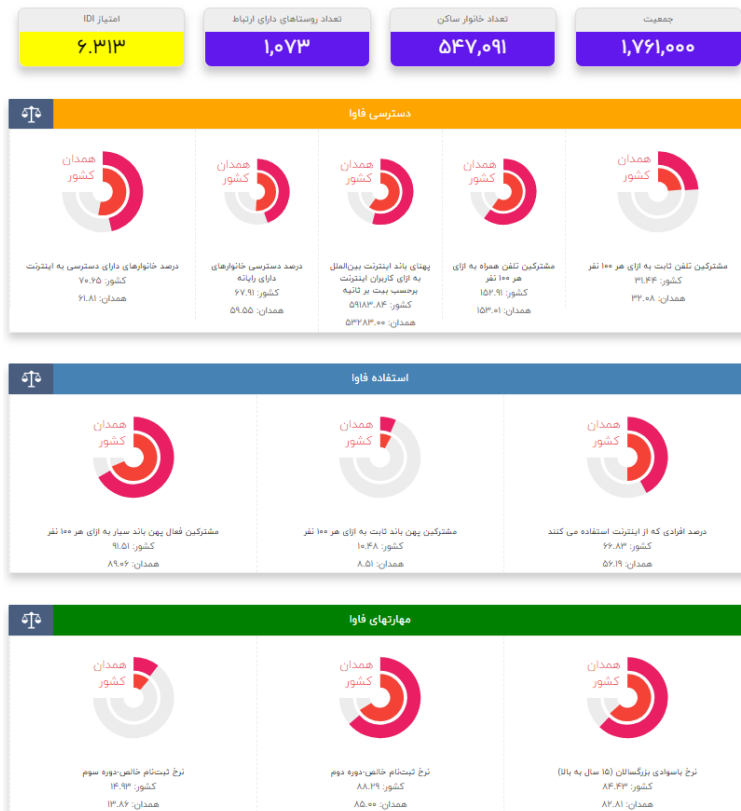

نقشه ۱۴- شبکه حمل و نقل استان همدان

۳-۶-۱-۵- فناوری اطلاعات و ارتباطات

بررسی وضعیت استان همدان از نظر شاخص IDI در سال ۱۳۹۹ نشان دهنده جایگاه ۲۱ ام استان در بین استان-های کشور است. بررسی زیرشاخص‌ها برای استان نشان می‌دهد که استان در زیرشاخص مهارت استفاده از فناوری اطلاعات دارای رتبه ۲۳ ام، در زیرشاخص دسترسی به خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه ۱۹ ام و در زیرشاخص میزان استفاده از خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه ۲۴ ام در بین استان‌های کشور قرار دارد. لذا باید گفت مهم‌ترین عامل مؤثر بر بهبود جایگاه استان بهبود دسترسی به زیرساخت‌ها و خدمات فناوری اطلاعات و توسعه مهارت‌های دیجیتالی جمعیت در بین ساکنین استان است.

شکل ۲- شاخص فناوری اطلاعات در استان همدان ۱۳۹۹

منبع: درگاه پایش جامعه اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹

۳-۶-۲- نظام انرژی و تأمین آب

استان همدان فاقد میادین نفت و گاز است و تنها دارای تأسیسات نفت و گاز شامل خطوط انتقال و پتروشیمی است. همچنین تولید انرژی برق در استان در نیروگاه شهید مفتاح که یکی از مهم‌ترین نیروگاه‌های غرب کشور است صورت می‌پذیرد؛ در ادامه نظام انرژی استان تشریح می‌شود.

۳-۶-۲-۱- زیرساخت‌های مرتبط با برق

مقدار تولید ناخالص نیروگاه‌ها در سال ۱۳۹۷ با ۵ درصد کاهش از ۶۵۶۷ میلیون کیلووات ساعت به ۶۲۳۷ میلیون کیلووات ساعت رسیده است. همچنین تعداد ۷۳۸۲۰۷ مشترک برق در استان افزایش ۲/۷ درصد را نسبت به سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد. در این سال ۸۲ درصد از کل مشترکین برق مشترکین خانگی، ۱۱/۹ درصد تجاری، ۴ درصد عمومی، ۰/۷۵ درصد صنعتی و ۲ درصد کشاورزی بوده است.

در این سال ۳۲۰۷۷۹۷ مگاوات ساعت برق در استان فروخته شده است که در مقایسه با سال گذشته حدود ۰/۶ درصد کاهش داشته است. حدود ۳۵ درصد از برق فروخته شده صرف مصارف خانگی، ۱۱/۳ درصد صنعتی، ۱۰/۳ درصد عمومی، ۳ درصد سایر (تجاری)، ۳۴ درصد کشاورزی و ۴ درصد آن صرف روشنایی معابر شده است. در پایان سال ۱۳۹۷، تعداد ۱۰۷۲ روستا (بیش از ۱۹۴ هزار خانوار) دارای برق بوده‌اند.

میزان تولید خالص برق استان در سال ۱۳۹۷، بالغ بر ۵۷۹۶ میلیون کیلووات ساعت بوده است. ظرفیت اسمی تولید برق در نیروگاه شهید مفتاح در سال ۱۳۹۷ برابر با ۱۰۰۰ مگاوات و ظرفیت عملی تولید برق در استان نیز ۱۰۰۰ مگاوات بوده است و تمامی تولید برق استان در نیروگاه شهید مفتاح صورت پذیرفته است.

۳-۶-۲-۲- زیرساخت‌های نفت و گاز

تأسیسات نفت و گاز همدان در شمال این شهر و در ۱۵ کیلومتری جاده همدان-تهران و در همسایگی انبار شماره ۲۵ شرکت ملی پخش فرآورده‌های نفتی همدان واقع شده است. ارتفاع این مرکز از سطح دریا ۱۸۳۱ متر است. این تأسیسات در مردادماه سال ۱۳۶۹ هم‌زمان با خط لوله ۱۲ اینچ سازند-همدان راه‌اندازی و مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

این تأسیسات در انتهای خط لوله ۱۲ اینچ شازند- همدان قرار گرفته است و با دارا بودن ده نفر نیروی عملیاتی، دریافت و تحویل فرآورده‌های نفت، گاز، نفت سفید و بنزین را که توسط مرکز انتقال نفت شازند به خط لوله ۱۲ اینچ پمپاژ می‌شود بر عهده دارد. فرآورده‌های مذکور پس از هدایت به مخازن مربوطه توسط تأسیسات انتهایی جهت تأمین سوخت مصرفی غرب کشور همچون استان‌های همدان، کردستان، کرمانشاه و قزوین و شهرهای میاندوآب و تبریز تحویل انبار شماره ۲ پخش همدان می‌شود. سایر تأسیساتی نفتی استان شامل پتروشیمی هگمتانه است که در بند شماره ۲-۸-۳-۲-ظرفیت‌های اقتصادی استان؛ مورد بررسی قرار گرفته است.

از مجموع ۳۰۳۷ آبادی دارای سکنه استان تا پایان سال ۱۳۹۷، ۱۵۸۳ روستا گازرسانی شده‌اند که ۵۲/۱ درصد روستاها را شامل می‌شود و نسبت به سال ۱۳۹۶، حدود ۳۳ درصد افزایش داشته است. تعداد کل انشعابات گاز استان حدود ۲۵۱ هزار انشعاب بوده که نسبت به سال ۱۳۹۶، ۴/۳ درصد افزایش یافته است. تعداد مصرف‌کنندگان گاز حدود ۵۳۰ هزار مشترک بوده که ۹۵/۶ درصد آن مصرف‌کنندگان خانگی بوده‌اند. میزان مصرف گاز طبیعی ۱۷۶۳ میلیون مترمکعب بوده است که نسبت به سال قبل، ۱۷/۸ درصد افزایش داشته است.

۳-۲-۶-۳- استحصال و تأمین آب

در سال آبی ۹۷۷۳-۱۳۹۶ میزان تخلیه سالانه منابع آب‌های زیرزمینی استان حدود ۱۹۹۵ میلیون مترمکعب بوده است که حدود ۶۸ درصد آن مربوط به چاه‌های عمیق، ۱۲ درصد مربوط به چاه‌های نیمه عمیق، ۶ درصد مربوط به قنات و ۱۴ درصد مربوط به چشمه است. همچنین در سال ۱۳۹۷ از ۷۱۵۳۸ هزار مترمکعب حجم فروش آب، ۶۴۰۷۰ هزار مترمکعب آن در نقاط شهری به فروش رسیده است. در این سال میزان فروش آب در نقاط شهری کمتر از ۱ درصد افزایش، طول شبکه جمع‌آوری فاضلاب ۳ درصد افزایش و تعداد انشعاب ۲/۷ درصد افزایش نسبت به سال گذشته را نشان می‌دهد. در جدول زیر وضعیت برداشت و مصرف منابع آب بر اساس آمار سال ۱۳۹۲ دفتر مطالعات پایه منابع آب مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۱۰۴- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲

عنوان	واحد	مقدار
منابع آب سطحی		
حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۷۹۹
حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان، یا ورودی به دریاچه‌ها، کفه‌ها و کویرها)	میلیون مترمکعب	۵۵۰
حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان	میلیون مترمکعب	۱۲۴
منابع آب زیرزمینی		
حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۱۴۷۸
حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها	میلیون مترمکعب	۱۹۵۲
حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها	میلیون مترمکعب	۱۴۱
حجم سالانه تخلیه از قنوت	میلیون مترمکعب	۱۲۶
میزان کل برداشت و مصارف		
میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۲۰۹۲٫۹
اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۲۱۷
میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان	میلیون مترمکعب	۲۸۴٫۴
حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)	میلیون مترمکعب	۲۳۷۷٫۳
مصارف سالانه کشاورزی	میلیون مترمکعب	۲۱۱۹
مصارف سالانه شرب	میلیون مترمکعب	۱۲۷/۹
مصارف سالانه صنعت	میلیون مترمکعب	۵۳/۸

منبع: دفتر مطالعات پایه منابع آب، وزارت نیرو، ۱۳۹۲

بررسی میزان مصرف منابع در سال ۱۳۹۲ نشان دهنده سه موضوع اساسی است، نخست سهم برداشت از منابع زیرسطحی ۸۸ درصد و برداشت از منبع آب سطحی ۱۲ درصد آب مصرفی استان است. دوم اضافه برداشت از منابع آب زیرزمینی حدود ۱۰ درصد از کل برداشت از منابع آب زیرزمینی است و سوم سهم بالای مصرف در بخش کشاورزی است، به طوری که بیش از ۹۲ درصد منابع سطحی و زیرسطحی در بخش کشاورزی مصرف شده است و سهم بخش صنعت حدود ۲/۴ درصد منابع موجود بوده است و حدود ۵ درصد نیز مربوط به مصارف شرب بوده است.

۳-۷- بررسی نظام مدیریتی

۳-۷-۱- وضع موجود و مدل مفهومی

اقدامات توسعه‌ای، هم در حوزه نرم‌افزاری (سازمانی، اداری، حقوقی و ...) و هم در حوزه سخت‌افزاری (اجرا، تدارکات، نظارت و ...)، از طریق این سیستم و نظام موجود صورت می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت توسعه پایدار و متوازن استان از یک سو به کلیه برآوردها، تحلیل‌ها و راهکارهای فنی و تخصصی توسعه استان و از سوی دیگر به نحوه اجرای نتایج و محصول مطالعات آمایش که حاصل کارآمدی و اثربخشی نظام مدیریتی است، وابسته است. دستیابی به اهداف طرح آمایش استان نیازمند استفاده حداکثری از ظرفیت‌های قانونی و حقوقی موجود در نظام مدیریتی و شناسایی خلأها و کمبودهای قانونی و اداری و رفع آنهاست، تا از این طریق امکان تحقق حداکثری پروژه‌ها و اقدامات برنامه‌ریزی شده در مطالعات آمایش استان فراهم گردد.

نظام برنامه‌ریزی و مدیریت در کشور به صورت متمرکز، از بالا به پایین و به صورت بخشی و تخصصی است. به عبارت دیگر، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی اجرایی و بودجه‌ریزی به صورت متمرکز از مرکز و در سطح ملی صورت می‌گیرد و سهم هر یک از وزارتخانه‌ها (دستگاه‌های اجرایی تخصصی) مشخص و به آنها ابلاغ می‌شود و آنها نیز به صورت سلسله‌مراتبی به دستگاه‌های متناظر در استان و شهرستان ابلاغ نموده و سپس فرآیندهای اجرایی را مطابق آیین‌نامه‌های سازمان برنامه و بودجه کشور، انجام می‌دهند. نظام پایش و نظارت عملکرد نیز متناسب با همین سیستم سلسله‌مراتبی از سطح خرد به کلان تهیه و جهت برنامه‌ریزی‌های آینده بکار گرفته می‌شود. در این نظام انجام هماهنگی‌های بین بخشی از طریق تشکیل ستادها، کمیته‌ها و کمیسیون‌های متشکل از نمایندگان دستگاه‌ها زیر نظر عالی‌ترین مقام مرتبط ملی، استانی یا شهرستانی، صورت می‌گیرد. اجرای آمایش سرزمین در مقیاس استان همدان و شهرستان‌های آن در چارچوب نظام مدیریتی مذکور با چالش‌هایی مواجه است که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

- تمرکز بیشتر بر امور زیربنایی و عمرانی نسبت به امور اجتماعی و اقتصادی؛
- فقدان ساز و کارهای مناسب جهت نظارت بر اجرای مصوبات شوراها؛
- اعمال نفوذ نمایندگان مجلس در عزل و نصب مدیران؛
- فقدان نظام تولید و انتشار داده‌های لازم برای تصمیم‌گیری در خصوص برنامه آمایش در سطوح فضایی،
- ضعف در تعریف دقیق ارتباط و همگرایی بین مطالعات آمایش استان با فرآیندهای مدیریتی توسعه استان از یک سو و لوایح برنامه‌های ۵ ساله توسعه و برنامه‌های اجرایی یک‌ساله توسعه استان از سوی دیگر؛
- تفاوت در انتظارات مدیران استان و درک متفاوت از برنامه‌ها و طرح‌های توسعه استان؛

- نگاه مقطعی و عدم استمرار و تداوم در برنامه‌ریزی و اجرا؛
- اعمال نفوذ گروه‌های فشار و گروه‌های خارج از سازمان بر روند و اولویت اجرای برنامه‌ها و اقدامات؛
- مدیریت کوتاه‌مدت در سطح کلان استان و عدم آشنایی آن‌ها با مسائل و چالش‌ها، ظرفیت‌ها و فرصت‌های استان؛
- نبود داده و اطلاعات لازم، فنی و به هنگام برای مدیریت فرآیندها و همچنین کمبود جدی نیروی انسانی ماهر و متخصص در استان؛
- بی‌ثباتی در نظام تصمیم‌گیری و عدم توجه جدی به برنامه آمایش سرزمین در تدوین برنامه توسعه استان؛
- عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و ایجاد ثبات سیاسی و مدیریتی با توجه به مهاجرفرست بودن استان؛
- توسعه کمی دستگاه‌های دولتی و کارکنان دولت بیش از ظرفیت و توان مدیریتی و مالی دولت در استان؛
- عدم توجه و برنامه‌ریزی جدی مدیریت استان جهت تکمیل پروژه‌های کلان و زیرساختی استان؛
- نگاه سیاسی و امنیتی به منابع طبیعی استان و مداخلات فراوان سطح ملی در مدیریت استان؛
- فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛
- عدم اجرایی نمودن پروژه‌های اولویت‌دار حوزه مدیریت و تصمیم‌گیری نظیر ایجاد سیستم پشتیبان تصمیم‌گیری فضایی (SDSS بر اساس سند آمایش استان)، طراحی سامانه مکان مرجع برای انطباق پروژه‌های اجرایی با الزامات سند آمایش استان، تشکیل کارگروه ویژه آمایش در استان به صورت منظم و انجام وظایف محوله، بازنگری طرح آمایش استان در دوره‌های ۵ ساله و سایر موارد؛
- نبود نظام یکپارچه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛
- تشتت شدید در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی؛
- عدم توجه جدی به شوراهای عالی و ستادهای استانی نظیر شورای عالی شهرسازی و معماری، ستاد بازآفرینی پایدار شهری، ستاد آموزش استان و غیره به آمایش سرزمین در سطح ملی و استانی و استفاده از ظرفیت‌های آن‌ها؛
- نبود نتایج و دستاوردهای آمایش سرزمین به عنوان قوانین لازم‌الاجرا برای نهادهای دولتی و غیردولتی؛
- فقدان متولی جدی، کارآمد، مسئولیت‌پذیر و پاسخگو برای اجرای آمایش استان؛
- نبود نیروهای متخصص و میان‌رشته‌ای در راستای تحقق آمایش در استان؛
- کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم و مدیریت بهینه منابع موجود برای تحقق آمایش استان؛

- عدم اجرای مدل مفهومی پیشنهادی برنامه آمایش استان در ارتباط با نظام برنامه ریزی هماهنگ بین بخش ها و دستگاه های استانی؛
  - نبود ابزارها، سازو کارهای منسجم و نهادهای مسئول پایش و نظارت بر عملکرد آمایش و فرآیندهای آن (سامانه ساترا، اگرچه یک بستر مناسب است اما سازوکار نهادی نیست)؛
  - فقدان مشارکت جدی نهادهای غیردولتی و نمایندگان مردم (نمایندگان مجلس شورای اسلامی و اعضای شورای اسلامی استان، شهرها و روستاها) در تصمیم سازی و تصمیم گیری های برنامه توسعه استان؛
  - نبود تقسیم وظایف، جایگاه قانونی و مسئولیت های نهادی غیردولتی و نهادهای عمومی در برنامه توسعه استان و پاسخگویی آن ها؛
  - ضعف در مشارکت و همکاری نهادهای قضایی به عنوان ناظر و مدعی العموم در برنامه های توسعه استان؛
  - فقدان توجه به فرصت ها و پتانسیل های به وجود آمده بعد از تهیه طرح از یک سو، و تغییر در شرایط و ویژگی های مکانی و فضایی از سوی دیگر در راستای بازنگری و به روزرسانی برخط برنامه توسعه استان؛
  - نبود سازوکار حفظ و رعایت زمان بندی پروژه ها و اقدامات برآمده از برنامه توسعه استان و ایجاد سازوکار رفع مشکلات و موانع اجرایی؛
  - ضعف در شناسایی و توجه جدی به مسائل و مشکلات مردم استان به عنوان مجریان و دخیلان اصلی توسعه استان و سازوکارهای لازم برای انتقال نظرات و دیدگاه ها در برنامه توسعه؛
  - عدم فرآیند برنامه ریزی از پایین به بالا و ایجاد شرایط تأثیر گذاری آن بر استراتژی های کلی توسعه استان؛
  - نبود نظام کارا و مؤثر در جهت حفظ کیفیت اجرای برنامه ها و اقدامات توسعه ای؛
  - تداخل تصمیم گیری ها در مناطقی با تداخل مسئولیت های نهادهای متولی و مجری و وجود خلأهای تصمیم گیری؛
  - ضعف در پیش بینی و شناسایی فرصت ها و تهدیدهای امنیتی و ارائه راهکارها برای مواقع بحران با هدف کاهش حداقل تأثیرات بر فرآیند توسعه استان؛
  - نبود سازوکارهای لازم برای کاهش ریسک جهت فعالیت بخش خصوصی و تعاونی؛
- برای رفع موانع نظری و عملی اجرای آمایش استان نیازمند چارچوب نظری مناسب و منطبق با شرایط کشور است، تا از این طریق هم از حداکثر ظرفیت قانونی موجود کشور استفاده شود و هم خلأهای موجود شناسایی شده و فرآیندهای لازم برای ایجاد سازوکارهای قانونی مناسب در آینده برداشته شود. لذا با مطالعه منابع مختلف داخلی و خارجی از جمله ROM, D&E, TQM, KM, PDCA, IMS, PMBOK و سایر مطالب مرتبط، مدل مفهومی نظام مدیریتی آمایش استان مطابق نمودار زیر پیشنهاد شده است.

در این مدل کلیه مفاهیم کلیدی مرتبط با اجرای برنامه توسعه آمایش استان دیده شده است. هر یک از این ابعاد، خود یک نظام مدیریتی است که باید توسط نهادهای مرتبط در یک سازوکار اجرایی مناسب انجام شود. لازم به ذکر است که کلیه ۱۴ بعد (نظام) در کنار یکدیگر می‌توانند حداکثر اثرگذاری و کارآمدی را برای نتایج مطالعات آمایش استان داشته باشند. ایجاد خلل جدی در هر یک از این ابعاد، عملاً سایر ابعاد را با چالش جدی در هدایت و راهبری مواجه می‌کند.

نمودار ۳۴- چارچوب مفهومی نظام مدیریت آمایش و توسعه فضایی استان

۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود

استان همدان به‌عنوان شهر تاریخی و تمدن غرب کشور هم‌اکنون با مشکلات متعدد بیکاری، آسیب‌های اجتماعی، توسعه‌نیافتگی، توزیع ناعادلانه فرصت‌ها و امکانات و.. دسته و پنجه نرم می‌کند، طی سال‌های اخیر دولت‌ها برای شتاب توسعه استان پروژه‌ها و طرح‌های مختلفی تصویب و اجرایی کرده‌اند که متأسفانه به دلیل عدم توجه در بحث اعتبارات و عدم مدیریت صحیح، بسیاری از پروژه‌ها در این استان، از برنامه‌ها پیش‌بینی شده

سال‌ها عقب است. یکی از مهم‌ترین آن‌ها نبود زیرساخت‌های ارتباطی و امکانات لازم است، در سال‌های اخیر پروژه‌های نیمه تمام متعددی در بخش‌های مختلف استان از جمله حوزه زیرساختی در انتظار اعتبارند.

بخش قابل توجهی از ظرفیت‌ها و فرصت‌های استان در حوزه حمل و نقل و صنایع تبدیلی، گردشگری و معادن به دلیل مدیریت نامطلوب و ناکارآمد در سطوح مختلف استان مورد استفاده قرار نگرفته است. لازم به ذکر است که تهیه یک طرح آمایش با کیفیت بالا کافی نبوده و نیازمند سازوکارهای اجرایی مناسب و سازگار با طرح است، تا از این طریق امکان تحقق و اجرای نتایج طرح آمایش حاصل شده و اثرات مثبت آن در توسعه استان نمایان شود. این استان از کمبود نیروی انسانی فنی و متخصص در بخش اداری استان رنج می‌برد. بخش قابل توجهی از ادارات کل و ادارات شهرستانی و شهرها فاقد کارشناسان فنی و متخصص برای اجرای دقیق و صحیح طرح‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌ها هستند. همچنین در حال حاضر این استان دارای پروژه‌های ناتمام بسیاری است. در زیر به برخی از این پروژه‌ها اشاره می‌گردد:

۱. راه آهن همدان- سنندج: این پروژه ۱۵۱ کیلومتر طول دارد و در سه قطعه در حال احداث است. قطعه یک پروژه ۶۴/۵ کیلومتر طول دارد، طول قطعه دوم ۵۶/۳ کیلومتر و طول قطعه سوم ۲۹/۵ کیلومتر است. با تأمین اعتبار این پروژه در قالب طرح جهش تولید تکمیل می‌گردد.
۲. پتروشیمی ابن سینا: این پروژه در سال ۱۳۸۱ مجوز ساخت گرفت و تاکنون پیشرفت فیزیکی نداشته است.
۳. منطقه ویژه جهان‌آباد فامنین: در سال ۱۳۸۸ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید اما تاکنون به دلایل فنی و مالی اجرایی نشده است.
۴. پروژه سالن ورزش باستانی در مجموعه علیمرادان شهرستان نهاوند: این پروژه که بیش از ۱۰ سال از شروع آن می‌گذرد به دلیل کمبود اعتبار پیشرفت حدود ۴۰ درصدی داشته است.
۵. آبرسانی به شهر همدان از سد تالوار: این پروژه ۱۴۰ کیلومتر است که از سال ۱۳۸۰ آغاز شده و تاکنون حدود ۱۲۵ کیلومتر آن اجرایی شده است و با تأمین اعتبار به پایان خواهد رسید.
۶. ساختمان سد گرین و شبکه آبیاری و زهکشی: شروع این پروژه سال ۱۳۹۰ بوده است که تاکنون کمتر از ۲۰ درصد پیشرفت فیزیکی داشته است.
۷. ساختمان سد شنجور: این پروژه از سال ۱۳۸۷ شروع شده و تاکنون حدود ۷۰ درصد پیشرفت فیزیکی داشته است.

طرح‌هایی نظیر پل سردار همدانی، پارکینگ آقاجانی بیگ، بازار سینا، بوستان ولایت، پل غدیر، آرام‌سازی بلوار ارم، ساماندهی ورودی‌های شهرها، فرودگاه همدان، راه آهن ملایر و بیمارستان قلب، سد خرم‌رود در

تویسرکان، تالار بزرگ شهر، موزه هنرهای معاصر و پردیس سینمایی استان همدان، مجتمع فرهنگی و هنری شهید مظاهری شهر مریانج، پروژه فرهنگی و هنری فامنین، پردیس سینمایی امید در شهرستان اسدآباد، مجتمع فرهنگی و هنری شهر فیروزان نهاوند، مجتمع تجاری و فرهنگی محله سرجو، مجموعه تفریحی و توریستی بزرگ بام ملایر، مجتمع تفریحی توریستی جهان کوچک (مینی ورلد) و سایت جدید مدیریت بحران ملایر، توسعه کمربند فضای سبز ملایر، واحدهای مسکن مهر و طرح‌های ریز و درشت دیگر در بخش‌های صنعت، کشاورزی، گردشگری و فرهنگی و حتی درمانی که افتتاح و راه‌اندازی به موقع آن‌ها می‌توانست گره‌گشای مشکل بزرگ توسعه استان باشد اما همچنان ناتمام هستند.

بنابراین به‌ویژه در خصوص پروژه‌های زیرساختی، تأمین بودجه و تکمیل پروژه‌های عمرانی و غیر عمرانی نیمه تمام دولت از مشکلات جدی استان همدان است. این امر کلیه امورات مربوط به مدیریت زمان، کیفیت، تغییرات، ریسک، نتیجه‌گرایی و غیره را تحت تأثیر قرار داده و نامشخص کرده است. هیچ سازمان و نهادی نیز مسئولیت این عدم تحقق برنامه را به عهده نگرفته و پیشنهادهای در خصوص به روزرسانی آن انجام نداده و همه امورات تحقق پروژه‌ها و اقدامات را به بودجه دولت گره زده‌اند. این در حالی است که راه‌حل‌های متنوع و مختلف تأمین مالی برای اجرای پروژه‌ها می‌توان برنامه‌ریزی و اجرا کرد.

به موارد فوق باید بخش پروژه‌های غیر عمرانی نظیر پروژه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی را نیز که معمولاً از دید مسئولان مغفول می‌ماند، اضافه کرد. به این ترتیب متوجه مشکلات عظیم توسعه‌نیافتگی استان همدان با توجه به منابع سرشار طبیعی آن خواهیم شد. دولت با در اختیار داشتن نقش‌های مختلف نظارت و ارزیابی، تأمین مالی، انتخاب مجریان و پیمانکاران و تصمیمات اجرایی پروژه‌ها، عملاً به عنوان مجری و متولی اجرا شناخته شده و تا حد زیادی توانمندی و ظرفیت‌های بخش خصوصی را در زمینه‌های مختلف خلاقیت و نوآوری، تأمین مالی، ارتقای کیفی، مدیریت اجرا و بهره‌برداری بهینه و کارآمد نادیده گرفته است.

با نگاهی کوتاه به اجرای پروژه‌ها و برنامه‌ها در استان همدان می‌توان چالش‌ها و مشکلات جدی در اجرا و بهره‌برداری آن‌ها را در نظام مدیریت اجرا دانست که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

1. ساختار غیررسمی و حزبی موجود در استان همدان موجب کشمکش‌ها و تضادهای عملکردی و رفتاری در میان مدیران و کارشناسان نهادهای دولتی و غیردولتی شده است و این امر هم‌گرایی و وحدت سازمانی با مشکل مواجه کرده است.

۲. مدیریت آمایش استان در هیچ یک از دستگاه‌های اجرایی استان جایگاهی نداشته و اصولاً موضوعیت ندارد. به عبارتی دیگر سازوکارهای موجود بیشتر بر بخش برنامه‌ریزی و تهیه اسناد آمایش و توسعه تأکید دارد. در واقع هیچ سازوکاری برای پیگیری‌ها و شناسایی موارد رعایت و یا عدم رعایت ملاحظات آمایش استان در کارکرد متعارف دستگاه‌های اجرایی و اقدامات بخش خصوصی موجود نیست.
۳. سازمان برنامه و بودجه استان به عنوان متولی مدیریت آمایش استان، فاقد بازوی اجرایی در سطح شهرستان بوده و بنابراین توان اجرای برنامه‌ها را ندارد.
۴. نگاه سیاسی و امنیتی در امور اقتصادی، عمرانی و مدیریتی موجب شده است که در استان همدان بسیاری از پروژه‌ها و اقدامات با بن‌بست مواجه شود. نگاه حزبی-قومی و جهت‌گیری مدیریتی در این زمینه از موانع مهم و مشکلات عمده این استان است.
۵. مداخلات تصمیم‌گیری‌های سطح ملی در سطح استان بسیار زیاد است. به دلیل منابع فراوان مهم در سطح ملی، تصمیم‌گیری‌ها در پایتخت بدون مشورت با مسئولان سطح استانی گرفته می‌شود و آثار این تصمیم‌ها در مردم استان در نظر گرفته نمی‌شود.
۶. عدم تمرکز و آشنایی کافی مدیران و کارشناسان دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی با وظایف و مأموریت‌های سازمانی و برنامه‌ریزی برای انجام آن‌ها از معضلات این استان است. کمبود جدی نیروهای متخصص و فنی در حوزه فعالیت از جمله مشکلات اصلی این استان است.
۷. مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان همدان کمتر متناسب با وضعیت استان و تصمیم‌گیری در مورد بهبود فرآیندها و حل مشکلات است. در بسیاری موارد مصوبات انجام شده، به مرحله اجرا در نیامده‌اند.
۸. ساختار فعلی شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و همچنین سایر شوراهای استان، بسیار عریض و طویل و با کارگروه‌های فراوان زیرمجموعه بوده که عملاً تصمیم‌گیری و اتفاق نظر را با مشکل مواجه می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که این شوراها تأثیر مثبت و مؤثری بر توسعه استان نداشته و نیاز به تغییرات ساختاری و عملکردی در این شوراها به صورت جدی احساس می‌شود. همچنین هیچ‌گونه نهاد و سازوکار نظارتی بر عملکرد این شوراها وجود ندارد.
۹. عدم مشارکت و بهره‌مندی بخش خصوصی و مردم همدان در توسعه استان: متأسفانه اکثر سمن‌ها از مأموریت و وظایف خود آشنا نبوده، رویکرد قومی و طایفه‌ای داشته و از این ظرفیت برای حل بخشی از مشکلات و معضلات استان که در توان همکاری آن‌هاست، استفاده نمی‌شود.

۱۰. نمایندگان مردم استان همدان نظیر نمایندگان مجلس شورای اسلامی و مهم‌تر نمایندگان در شورای اسلامی استان، شورای اسلامی شهرها و روستاهای استان و نمایندگان صنوف، نقش بسیار اندک و ناچیزی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و کلان استان دارند. در استان همدان همواره به دلیل نقش پررنگ مسائل امنیتی و منابع آب، مردم دیده نشده‌اند. این در حالی است که در مواقع بحرانی، همیشه این مردم استان بوده‌اند که هزینه و امکان عبور از بحران را فراهم کرده‌اند.

۱۱. در این استان نهادهای نظارتی همچون استانداری، سازمان برنامه و بودجه استان و واحدهای ارزیابی و نظارت دستگاه‌های اجرایی، هیچ‌گونه سیستم اجرایی دقیق و هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده‌ای برای مدیریت زمان پروژه‌های اجرایی را ندارند. همواره در پروژه‌ها بخش CPM پروژه‌ها وجود دارد که پیشرفت کار را کنترل می‌کند. اما مدیریت زمان یعنی رفع چالش‌هایی که زمان پروژه را با تغییر مواجه می‌کند. تأخیر در اجرای پروژه‌ها تنها به دلیل تأمین منابع مالی نیست، بلکه عمدتاً به دلایل تصمیم‌گیری‌های نادرست و غیرواقع‌تأمین مالی و تأمین‌کنندگان مالی، نبود راهکارهای رفع چالش‌های قانونی و حقوقی نظیر مالکیت، بروکراسی اعطای مجوزها و صلاحیت‌ها و نظایر آن است. مدیریت زمان اقدامات توسعه‌ای در استان عملاً بدون متولی است.

۱۲. شرایط استان همواره در حال تغییر است. این تغییرات شامل تغییر در داده‌ها به دلایل مهاجرت و جابجایی، تغییر در فناوری، تغییر در پارادایم‌ها و رویکردهای مواجهه با مسئله، تغییر در نیروی انسانی و ماهر، تغییر در بودجه و اعتبارات، تغییر در قوانین و مقررات و موارد مشابه است. سازگار شدن فرآیند توسعه استان و انطباق پروژه‌های کلان و راهبردی که معمولاً بلندمدت هستند با این تغییرات، یک کار کارشناسی، فنی و مدیریتی (تصمیم‌گیرانه) است. در استان متولی رصد تغییرات، اثرات آن بر اقدامات و پروژه‌ها، رفع کمبودها و نیازهای جدید چه ارگان و سازمانی است؟ مدیریت تغییرات یکی از چالش‌های جدی دنیای امروز ماست که نیاز است سازوکار مناسبی برای آن دیده شود.

۱۳. بسیاری از پروژه‌هایی که توسط دولت و یا توسط بخش خصوصی یا تعاونی که دارای صلاحیت لازم یا نظارت کافی نبوده‌اند، اجرا شده‌اند و از کیفیت پایین در بهره‌برداری برخوردارند. بخش قابل توجهی از این پروژه‌ها به اهداف خود نرسیده و با صرف هزینه و زمان زیاد، در واقع ناموفق بوده‌اند. مدیریت کیفیت یک فرآیند است که پایش، نظارت و ارزیابی فناوری، نیروی انسانی، گردش کار، مواد و مصالح و ارائه خدمت را بررسی و مدیریت می‌کند. با نگاهی به کشورهای همسایه این استان، تمرکز بر کیفیت و تأثیر آن بر جذب مخاطب و سرمایه را می‌توان به آسانی مشاهده کرد. مدیریت کیفیت توسعه استان به عهده چه سازمان و ارگانی است؟ لازم است که این امر مهم در سازوکاری مطمئن و فنی پیگیری و اجرایی گردد.

۱۴. هر دستگاه اجرایی و یا نهاد نظارتی و سیاست گذاری دارای قلمروهای فعالیتی و عملکردی است. یکی از چالش‌های جدی استان همدان تداخل زیاد این قلمروها و عدم انطباق تصمیم‌گیری‌ها در قلمروهای مشترک است. هر دستگاهی برای پیشبرد اهداف و مأموریت‌های سازمانی خود طرح‌ها و برنامه‌هایی را آماده و تصویب می‌کند. این در حالی است که راهکارهای پیشنهادی این طرح‌ها در قلمروهای مشترک، در بسیاری موارد متناقض، متضاد و خنثی‌کننده یکدیگر است به جای آنکه هم‌افزا و دارای سینرژیک باشد.

۱۵. توسعه استان همدان بدون توجه به رصد تغییر شاخص‌های توسعه امکان‌پذیر نیست. برای تصمیم‌گیری کارآمد و مؤثر لازم است که داده‌ها و اطلاعات در طول زمان از رصد شده تا بستر لازم برای تحلیل، چرایی و چگونگی معین گردد. بدون داده‌های کمی و کیفی هدفمند، تصمیم‌گیری قدم زدن در تاریکی مطلق است و امید داشتن به شانس و اقبال است. ایجاد سامانه داده‌ها و اطلاعات به صورت روشمند و هدفمند کمک می‌کند که اولویت‌ها، چالش‌ها، میزان عدم قطعیت و قابلیت کنترل و برنامه‌ریزی، دخیلان و ذی‌نفعان و بسیاری موارد مؤثر دیگر در تحقق توسعه، مشخص گردد. این امر نیازمند مدیریت و سیستم داده‌ها و اطلاعات در درازمدت است. به طوری که با تغییرات مدیران و یا سیاست‌های اجرایی، این نظام مدیریت به کار خود ادامه دهد.

۱۶. برنامه‌ریزی توسعه استان همدان به صورت بالا به پایین انجام شده است. در بهترین حالت نظر افراد و گروه‌های غیردولتی دریافت شده است. این امر با ایجاد نظامی که منابع و دارایی‌هایی که قابلیت جذب و به کارگیری در توسعه استان را دارد، بسیار متفاوت است. بخش قابل توجهی از ظرفیت استان همدان در اختیار بخش غیردولتی است. ایجاد یک جایگاه پررنگ در برنامه توسعه استان برای این امر ضروری است. همچنین این منابع به شکلی جمع شده و قابل دستیابی سریع نیست، لذا باید به شیوه‌ای مدیریت شود که در طول زمان به صورت انعطاف‌پذیر اضافه و کسر گردد. اگر منابع و دارایی‌های همدان خارج از استان و کشور نیز به این بخش اضافه شود، پیچیدگی موضوع و ضرورت مدیریت متمرکز آن در استان بیشتر احساس خواهد شد.

۱۷. بررسی تأمین اعتبارات در ۸۰ سال گذشته به روشنی نشان می‌دهد، بودجه‌ریزی با تخصیص اعتبارات دولتی همواره فاصله داشته است. روش‌های مختلفی برای حل این موضوع و جلوگیری از توقف توسعه استان همدان وجود دارد. برای مثال ایجاد محرک‌های تشویقی جذب سرمایه‌گذار، ایجاد فضای امن سرمایه‌گذاری، کاهش موانع جذب سرمایه و فعالیت‌های اقتصادی، ایجاد تناسب بین اجرای اقدامات و پروژه‌ها با تخصیص اعتبارات، بهره‌گیری از منابع بانکی و تعاونی و موارد مشابه دیگر کمک می‌کند که مدیریت مالی و پولی توسعه استان همدان با کمترین چالش مواجه شود. لازم است از یک سو ریسک

توسعه کاهش یابد و از سوی دیگر مدیریت مالی به صورت متمرکز در استان انجام شود. منابع مالی مسئولیت اجتماعی صنایع نیز از دیگر منابع قابل برنامه‌ریزی برای توسعه استان است. در حال حاضر هیچ-کدام از این موارد به دقت اجرایی نشده است.

۱۸. نهادها و دستگاه‌های استان در بخش دولتی و غیردولتی دارای وظایف و آیین‌نامه‌هایی هستند که گاه با یکدیگر مشترک، متداخل و ناهم‌افزاست. این موارد موجب می‌شود که فعالیت‌های تصمیم‌گیری، اعطای مجوزها، اجرای پروژه‌ها و غیره با تأخیر زمانی زیادی صورت گیرد. مدیریت این چالش‌ها تا حد زیادی در داخل استان همدان امکان‌پذیر است. لازم است که مدیران عالی این امر را جدی گرفته و سازوکارهای لازم برای مدیریت آن را ایجاد کنند. استفاده از ظرفیت‌های قانونی موجود و ایجاد قوانین و مقررات جدید یکپارچه و هم‌افزا از موضوعات مهم توسعه استان همدان است.

۱۹. کلیه فعالیت‌های نهادهای دولتی، حکومتی، مردمی و تعاونی در نهایت باید منجر به توسعه بیشتر استان مطابق با پیش‌بینی‌های برنامه توسعه فضایی استان شود. در بسیاری مواقع نهادها و دستگاه‌ها تنها به دنبال اجرای پروژه‌ها هستند و هیچ‌گونه نگاه راهبردی برای دستیابی به اهداف برنامه نیستند. تصور می‌کنند با اجرای صرف پروژه‌ها در بازه‌های زمانی مختلف می‌توان به توسعه استان رسید که خطایی جدی است. همواره در انجام کنش‌های کوتاه‌مدت (اجرای پروژه‌ها و اقدامات) باید نگاه راهبردی و بلندمدت داشت تا موانع و مشکلات فعلی و آینده را دید و حل کرد. لذا مدیریت نتیجه‌گرا از جمله مدیریت‌های دیگر مغفول مانده استان، بدون متولی جدی و از چالش‌های پیش‌روست. کلیه فعالیت‌های باید در نهایت منجر به نتیجه گردد. این امر نیازمند مدیریت فرآیند، نتیجه و بهبود است.

۲۰. در نظام برنامه‌ریزی کشور ما، تهیه طرح با اجرای آن دو شق جداانگاشته شده است. این در حالی است که مدیریت بهبود شامل چهار مرحله اصلی است: برنامه، اجرا، ارزیابی، بازنگری. چگونه می‌توان یک برنامه یا طرح را برای ده یا بیست سال به صورت قطعی و بدون انعطاف تهیه کرد؟ چگونه می‌توان تغییرات مختلف مالی، حقوقی، فنی، طبیعی و غیره را در آن اعمال کرد؟ چگونه می‌توان ریسک اجرای آن را کاهش داد؟ و بسیاری ابهام‌های دیگر، بنابراین لازم است که یک برنامه در فرآیند بهبود تعریف و اجرایی گردد. این امر نیازمند یک مدیریت واحد و متمرکز و آگاه است.

در نهایت باید گفت که مدیریت یکپارچه آمایش و توسعه فضایی استان همدان بدون توجه به هر یک از ۱۴ بعد گفته شده امکان‌پذیر نیست. عدم توجه و نداشتن سازوکار و برنامه برای هر یک از ابعاد منجر به ایجاد اثرات منفی در دیگر بخش‌ها خواهد شد و در نهایت اجرای برنامه را با چالش و مشکل مواجه خواهد کرد. لذا نمی‌توان برای یک یا چند محور چاره‌اندیشید و دیگر محورها را به آینده موکول کرد.

۳-۸- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها

۳-۸-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی

در بخش کشاورزی استان همدان با بهره‌مندی از اقلیم مناسب، موقعیت جغرافیایی شاخص و اصالت تولید کشاورزی از دیرباز یکی از قطب‌های مهم کشاورزی در کشور می‌باشد. مجموعه چنین قابلیت‌هایی موجب تولید سالانه ۵ میلیون تن انواع محصولات کشاورزی شده است که با ایجاد ۳۱۲ واحد صنایع تبدیلی و تکمیلی در استان ظرفیت جذب ۳/۸ میلیون تن مواد خام تولیدی بخش فرآوری، بسته‌بندی و نگهداری محصولات کشاورزی فراهم شده است. این استان با دارا بودن ۶۵۰ هزار هکتار از سطح زیر کشت محصولات زراعی کشور رتبه هشتم کشور را در مساحت اراضی دارا می‌باشد (۴۲۴ هزار هکتار دیم و ۲۲۶ هزار هکتار آبی). همچنین در میزان تولید محصولات کشاورزی این استان در کشور رتبه ششم را به خود اختصاص داده است. خاک حاصلخیز باعث شده تا پتانسیل لازم در استان همدان جهت رشد و توسعه فعالیت‌های کشاورزی مانند آبروی پروری (ماهیان سرد آبی و گرم آبی)، محصولات باغی (انگور، گردو، آلو و زردآلو)، محصولات زراعی (نظیر سیب‌زمینی، گندم، یونجه و چغندر) و انواع گیاهان زینتی و دارویی وجود داشته باشد.

استان همدان یکی از استان‌های نسبتاً غنی به لحاظ مواد معدنی در سطح کشور می‌باشد. که علیرغم وسعت نه چندان زیاد آن به لحاظ قرار گرفتن در یکی از زون‌های فعال، شرایط زمین‌شناسی نسبتاً مناسبی جهت تکوین و شکل‌گیری مواد معدنی را دارا می‌باشد. استان همدان با بیش از ۱۳۹۰۰۰۰۰۰۰ تن ذخیره‌ی ماده‌ی معدنی در کشور، مقام پنجم را به خود اختصاص داده است. استان با استخراج سنگ تریینی گرانیتی، مرمریتی و تراورتن در تولید سنگ خام گرانیتی در کشور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و با اکتشافاتی که در شمال استان و شهرستان کیودر آهنگ در خصوص سنگ‌های مرمرینی انجام شده در آینده جایگاه استان در زمینه‌ی استخراج سنگ‌های نرم (مرمریتی) نیز ارتقا خواهد یافت. استان همدان به عنوان یکی از استان‌های غنی کشور در زمینه تولید سیلیس دانه‌بندی شده محسوب می‌شود، معادن فعال سیلیس در استان در شهرستان‌های ملایر، تویسرکان، اسدآباد و همدان قرار دارد. استان همدان جایگاه اول کشور را در تأمین مواد اولیه‌ی فلدسپات مورد نیاز کارخانه‌های تولید کاشی، چینی و سرامیک کشور را دارد. علاوه بر این استان همدان جزو غنی‌ترین استان‌ها و به عبارتی اولین استان در زمینه ذخایر پگماتیت در کشور محسوب می‌شود.

استان همدان دارای دره‌هایی سرسبز با چشم‌اندازهای زیباست که در تابستان‌ها محل تجمع گردشگران و در زمستان‌ها نیز محل تفریحات زمستانی است. دره‌ها و چشم‌اندازهای پیرامون آن‌ها از عناصر مهم و جاذب گردشگران این استان محسوب می‌شوند. بیش‌تر دره‌های استان همدان پوشیده از باغ‌ها و درختان گوناگون

است. از جمله این درختان می‌توان به گردو، بادام، سیب و توت اشاره کرد که همراه با چشمه‌سارهای جوشان، رودخانه‌های متعدد و چشم‌اندازهای شگفت، مناظر بدیعی از زیبایی‌های طبیعت را به نمایش می‌گذارند. این دره‌ها در کنار قلل نام‌آشنا و ارتفاعات اطراف، مستعد انواع ورزش‌های کوهستانی اسکی، کوه‌نوردی و نظایر آن است. غار علیصدر مهم‌ترین و معروف‌ترین جاذبه‌ی طبیعی استان همدان به شمار می‌آید که به علت وجود گذرگاه‌های آبی و دریاچه‌های وسیع و قابل قایقرانی که در سراسر غار گسترده شده‌اند، یکی از زیباترین جلوه‌های طبیعی ایران و جهان و پدیده‌های منحصر به فرد در نوع خود را رقم‌زده است. محوطه‌ی اطراف آبشار گنج‌نامه و محیط احداث‌شده‌ی پارک عباس‌آباد و دریاچه‌ها و تالاب‌های استانی نیز از دیگر جاذبه‌های طبیعی استان همدان به شمار می‌آیند.

۳-۸-۲- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی

مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی استان همدان در حوزه‌های مزیت‌های مکانی و شبکه ارتباطی و مزیت‌های اقتصادی قابل دسته‌بندی هستند که عبارت‌اند از:

الف- موقعیت استان نسبت به کریدورهای بین‌المللی

طرح یک کمربند- یک جاده (One Belt-One Road): این طرح که با عنوان جاده ابریشم جدید (New Silk Road) نیز معروف است، طرحی بلند پروازانه است که توسط رئیس‌جمهور چین در سال ۲۰۱۳ مطرح شد و می‌تواند، نفوذ چین بر اقتصاد جهانی را به شدت تغییر دهد و باعث افزایش حجم و ارزش تجارت در دنیا شود. این طرح دارای دو بخش است که یک بخش آن راه فیزیکی است و یک بخش آن را راه دریایی تشکیل می‌دهد. راه فیزیکی از چین شروع می‌شود و به قاره اروپا ختم می‌شود و کشورهای قرقیزستان، قزاقستان، ازبکستان، ایران، ترکیه، اوکراین، لهستان، بلژیک، فرانسه و در نهایت ایتالیا را در بر می‌گیرد. کشورهایی که در مسیر این طرح قرار دارند ۶۵ درصد از جمعیت دنیا را در خود جای داده‌اند، یکی از مهم‌ترین پیامدهای اجرای این طرح در میان‌مدت، انتقال قدرت اقتصادی از غرب به شرق با مرکزیت چین است. تکمیل و تداوم این طرح در بلندمدت منجر به تبدیل چین به قدرتی ژئواستراتژیکی خواهد شد که چالش‌های بسیاری برای آمریکا ایجاد می‌کند. هم‌اکنون اجرای پروژه‌های مرتبط با «ابتکار کمربند و راه» علاوه بر اینکه اهداف چین را تأمین می‌کند،

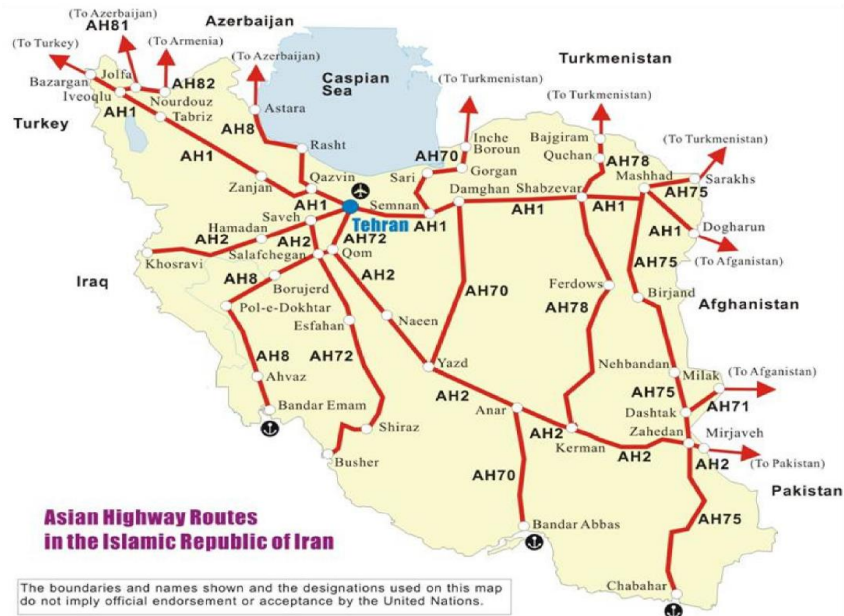
می‌تواند ایران را هم به هاب منطقه تبدیل و باعث انجام پروژه‌های زیرساختی شود، استان همدان یکی از استان‌های واقع در مسیر این کریدور است.

شکل ۳- طرح یک کمربند- یک جاده

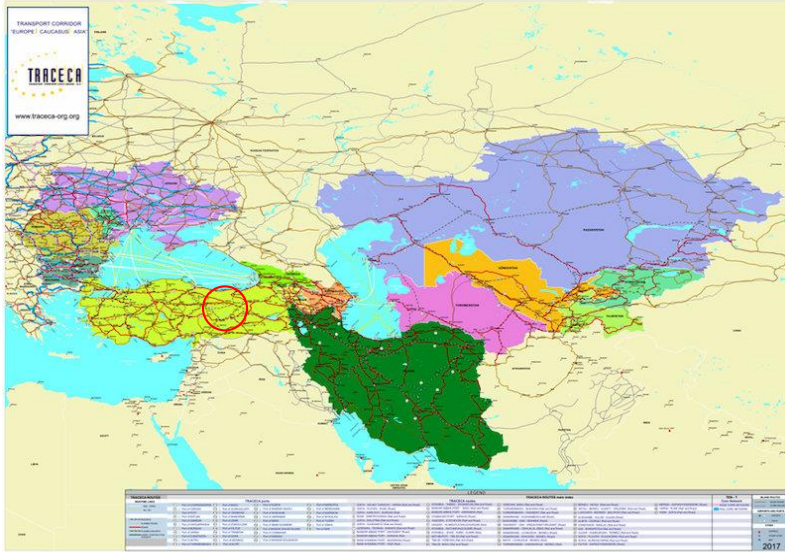
طرح توسعه شبکه زیربنای حمل و نقل زمینی آسیا (ALTID): این طرح توسعه هماهنگ راه آهن آسیا (TAR) و توسعه شبکه بزرگراهی آسیایی (AH) را در دست اجرا دارد. استان همدان در مسیر اصلی AH2 قرار دارد که یکی از مهم‌ترین مسیرهای این شبکه هستند و با عنوان کریدورهای بین قاره‌ای مهم‌ترین عملکرد را دارند.

مسیر AH8: از دنپاسار در جزیره جاوه اندونزی شروع شده و پس از گذشتن از سنگاپور، مالزی، تایلند، میانمار، بنگلادش، هند، نپال و پاکستان، از مرز میر جاوه وارد ایران شده و در مرز خسروی در غرب ایران خاتمه پیدا می‌کند. طول این بزرگراه ۱۳۱۷۷ کیلومتر است. استان همدان در مسیر مرز ساوه-همدان-خسروی با این کریدور ارتباط دارد.

شکل ۴- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور

کریدور تراسیکا (TRACECA): شامل سیستم حمل و نقل ترکیبی در منطقه آسیای مرکزی، قفقاز و اروپای شرقی است، که نقش مهمی در احیای یکی از مسیرهای راه تاریخی ابریشم ایفا می کند. در سال ۲۰۱۸، ۱۳ کشور بلغارستان، مولداوی، رومانی، اوکراین و ترکیه در اروپا، ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان در قفقاز جنوبی، ایران، تاجیکستان، ازبکستان، قزاقستان و قرقیزستان در آسیای مرکزی عضو این کریدور هستند. هدف این کریدور که از طرف اتحادیه اروپا با سرمایه اولیه ۱۵ میلیون یورو پشتیبانی مالی می شد، توسعه کریدور حمل و نقلی از اروپا به سمت دریای سیاه، قفقاز، دریای خزر و آسیای مرکزی بود. به واسطه موقعیت بسته (Land lock) برخی از کشورهای عضو و اهمیت دسترسی به خلیج فارس برخی از زیرشاخه های این کریدور از استان همدان عبور و ارتباط کشورهای عضو را با شمال و جنوب کشور و شرق و غرب کشور برقرار می کند. لازم به ذکر است از سال ۲۰۰۹ فعالیت های توسعه سازمان مربوطه به حداقل کاهش یافته و ایران از مزیت های عضویت در این مجموعه بهره ای نبرده است.

شکل ۵- ارتباط ایران با کریدور بین‌المللی ترانسیکا و موقعیت استان همدان

ب- نیروگاه شهید مفتاح

نیروگاه حرارتی شهید مفتاح بر اساس نیاز شبکه سراسری و بخصوص منطقه غرب کشور و بر مبنای اصل خودکفایی از نقطه نظر تولید نیروی برق احداث شده است. بر پایه مصارف پیش‌بینی شده، مطالعات توزیع بار، پایداری و اتصال کوتاه، منطقه غرب شامل اراک، نهاوند، ملایر، کنگاور، همدان، کرمانشاه، خرم‌آباد و بروجرد و با در نظر گرفتن مسائل سوخت‌رسانی، شرایط جغرافیایی و آب و هوای منطقه و مشکلات اجتماعی و با هدف جلوگیری از افت ولتاژ و تأمین برق مطمئن و پایدار برای بخش‌های خانگی، تجاری و صنعتی و با هدف توسعه، عمران و آبادی استان و سرمایه‌گذاری در این استان لزوم احداث نیروگاهی با قدرت ۱۰۰۰ مگاوات در منطقه فامنین همدان مورد توجه قرار گرفته است.

نیروگاه حرارتی شهید مفتاح در دشت فامنین در ۱۵ جاده همدان - تهران در زمینی به وسعت ۲۷۰ هکتار بنا گردیده است. این نیروگاه از نوع بخاری با برج خنک‌کننده‌ی تر و سوخت گاز طبیعی و مازوت طراحی شده و دارای چهار واحد ۲۵۰ مگاواتی می‌باشد.

انرژی تولیدی نیروگاه از طریق ایستگاه برق ۴۰۰ و ۲۳۰ کیلوولت نیروگاه به شبکه سراسری انتقال داده می‌شود که از طریق ایستگاه‌های برق موجود در همدان، اراک، سنندج و زنجان مورد استفاده مردم قرار می‌گیرد که ۵۵۰ تا ۶۰۰ مگاوات از انرژی تولیدشده در استان همدان به مصارف خانگی، کشاورزی و صنعتی می‌رسد.

عملیات اجرایی این نیروگاه در سال ۱۳۶۹ آغاز و پس طی مراحل نصب و راه‌اندازی تجهیزات تا سال ۱۳۷۴ به شبکه سراسری متصل گردید.

برج خنک‌کن نیروگاه از نوع تر است و مصرف آب خام برای استفاده در برج‌های خنک‌کن نیروگاه از ۱۵ حلقه چاه تأمین می‌شد که با توجه به خشکسالی‌های اخیر و کاهش سطح سفره‌های زیر زمینی، نیروگاه بار خود را محدود کرد تا در جهت صرفه‌جویی آب به مردم منطقه کمک نموده باشد. خوشبختانه در سال ۹۴ پروژه‌های برج خشک و انتقال پساب تصفیه شده فاضلاب راه‌اندازی شد که مصرف آب نیروگاه از چاه‌ها به حداقل رسیده است.

ج- کشاورزی و دام‌پروری

همدان در بخش کشاورزی از استان‌های مهم کشور محسوب می‌شود و بیش از ۴۱ نوع محصول زراعی در استان همدان قابل کشت و برداشت است. حدود ۲۳ درصد از اشتغال استان همدان در بخش کشاورزی است که نسبت به متوسط کشور بالاتر است.

این استان به‌رغم داشتن ۱/۲ درصد از اراضی کشاورزی کشور، ۴/۲ درصد محصولات کشاورزی کشور را تولید می‌کند. سالانه افزون بر پنج میلیون تن انواع محصولات زراعی و باغی در استان همدان تولید می‌شود که این رقم سهم به‌سزایی در تأمین نیاز مصرف‌کنندگان در این بخش دارد. این استان افزون با تولید ۴/۵ درصد تولیدات کشور در محصولات باغی رتبه ۳ کشور و رتبه نخست در بین هشت استان مجاور را به خود اختصاص داده است. بخش کشاورزی مناسب‌ترین و بهترین گزینه برای ایجاد اشتغال پایدار و رسیدن به توسعه‌ی همه‌جانبه است، پس شناسایی ظرفیت‌ها، پتانسیل‌ها و مدیریت منابع موجود در استان همدان موجب می‌شود تا علاوه بر تحول و توسعه‌ی اقتصادی موجب تقویت زیرساخت‌های توسعه‌ی این بخش با هدف افزایش تولید و ایجاد اشتغال شود. همچنین ۳ درصد تولید عسل کشور در استان همدان است که از مزیت‌های استان به‌شمار می‌رود.

همدان به علت دارا بودن حدود ۵/۵ میلیون واحد دامی و تولید بالغ بر ۶۰۰ هزار تن علوفه‌ی خشک (یونجه) یکی از قطب‌های مهم دام‌پروری کشور محسوب می‌شود. این استان علاوه برداشتن شرایط آب و هوایی، بازار مصرف پایتخت را در نزدیکی خود دارد که یک امتیاز مثبت برای رونق این صنعت در همدان است.

وجود ۳۷۰ هزار رأس گاو و گوساله، یک میلیون و ۴۰۰ هزار رأس گوسفند و بره و ۱۱۰ هزار رأس بز و بزغاله این استان را قطب تولیدات دامی کرده و شاهد این ادعا تولید ۴۷۹ هزار و ۸۳۷ تن مواد پروتئینی طی سال ۱۳۹۷ در این استان است.

از ۱۴۴۵ واحد صنعتی پرورش دام در این استان، ۷۹۷ واحد مربوط به دام سبک و سنگین صنعتی با ظرفیت ۱۲۲ هزار و ۵۰۰ رأس است. همچنین در استان همدان ۵ کشتارگاه صنعتی دام سبک و سنگین با ظرفیت کشتار ۱۷۰۰ رأس دام سبک و ۲۴۵ رأس دام سنگین فعالیت دارد. همدان استعداد و پتانسیل خوبی در توسعه واحدهای پرورش دام داشته و می‌توان با توجه بیشتر به این ویژگی‌ها رونق و توسعه این صنعت را در استان رقم زد.

د- پتروشیمی هگمتانه

صنایع پتروشیمی هگمتانه با هدف تولید PVC با ظرفیت ۴۵۰۰۰ تن در گریدهای معمولی و ۳۶۰۰۰ تن گرید پزشکی در کیلومتر ۱۰ جاده تهران-همدان قرار دارد. از اوایل سال ۱۳۸۲ اقدامات اولیه آغاز ساخت پتروشیمی در زمینی به مساحت ۱۵ هکتار انجام شد و تا سال ۹۲ ادامه داشت که به دلایلی پروژه متوقف گردیده و مجدداً در اوایل سال ۱۳۹۸ ادامه پروژه کلید خورد و نهایتاً در دی‌ماه ۱۳۹۹ به بهره‌برداری رسید.

این کارخانه تنها تأمین‌کننده خوراک صنایع پایین‌دستی و تولیدکنندگان لوازم و تجهیزات پزشکی و صنایع بسته‌بندی حوزه تولید محصولات خوراکی و غذایی، مطابق با آخرین و به‌روزترین استانداردهای جهانی در سطح کشور و منطقه است و تنها واحد تولید پلی‌وینیل کلراید (گرید پزشکی و خوراکی) در منطقه خاورمیانه است.

۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی

مزیت‌های نسبی استان

بخش خدمات استان همدان در سال ۸۵ به عنوان بخش صادرکننده محسوب می‌شود. بررسی شهرستان‌های استان نشان می‌دهد که بخش خدمات در بیشتر شهرستان‌های استان به عنوان صادرکننده بوده‌اند. شهرستان ملایر تنها شهرستان استان در بخش صنعت، صادرکننده محسوب می‌شود. اما در سال ۹۰ علاوه بر بخش خدمات، بخش کشاورزی نیز به عنوان بخش صادرکننده در استان محسوب می‌شود. به عبارتی استان همدان در سال ۹۰ در عمده شهرستان‌ها در بخش کشاورزی به عنوان بخش پایه و صادرکننده محسوب می‌شوند. شهرستان ملایر، بهار و رزن در بخش صنعت به عنوان صادرکننده محسوب می‌شوند. شهرستان همدان و اسدآباد به عنوان صادرکننده در بخش خدمات هستند.

جدول ۱۰۵- سهم مکانی شهرستان‌های استان همدان به تفکیک بخش‌های عمده اقتصادی

شهرستان	۱۳۹۰ LQ			۱۳۸۵ LQ		
	خدمات	کشاورزی	صنعت	خدمات	کشاورزی	صنعت
تویسرکان	۰/۸۸	۱/۸۴	۰/۸۹	۱/۰۱	۰/۹۴	۰/۲۰
ملایر	۰/۹۲	۱/۰۱	۱/۳۱	۰/۹۴	۱/۱۶	۲/۰۰
نهایند	۰/۹۹	۱/۳۸	۰/۶۳	۱/۰۴	۰/۸۳	۰/۸۵
همدان	۱/۰۷	۰/۵۹	۰/۹۷	۱/۰۵	۰/۸۶	۰/۹۷
کبودرآهنگ	۰/۹۴	۱/۵۱	۰/۷۰	۱/۰۴	۰/۸۸	۰/۷۷
اسدآباد	۱/۰۶	۱/۲۹	۰/۶۲	۱/۰۶	۰/۸۰	۰/۳۶
بهار	۰/۷۱	۲/۷۵	۱/۵۱	۰/۶۲	۲/۲۶	۰/۱۷
رزن	۰/۹۶	۱/۲۰	۱/۲۰	۰/۹۷	۱/۱۳	۰/۴۴
فامنین	۰/۸۷	۲/۶۸	۰/۶۹	-	-	-
استان همدان	۱/۰۳	۱/۳۸	۰/۷۷	۱/۰۳	۰/۹۶	۰/۲۱

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت رقابتی

از میان ۲۶ کد فعالیت صنعتی در استان همدان ده رشته فعالیت صنعتی در استان به صورت تخصصی بوده است. شهرستان همدان به عنوان مرکز استان بیشترین میزان تخصصی شدن در میان فعالیت اقتصادی استان را دارد.

شهرستان بهار و کبودر آهنگ به عنوان شهرستان‌های هستند که بعد از شهرستان همدان بیشترین میزان تخصصی شدن فعالیت را دارند. به عبارتی می‌توان بیان داشت که در استان همدان ده فعالیت تخصصی وجود دارد که توان تبدیل شدن به مزیت رقابتی در استان را دارند. شهرستان همدان در انتشار و چاپ، کک و فرآورده‌های حاصل از نفت، ماشین‌آلات برقی و به صورت تخصصی در آمده است. بررسی اشتغال بخش تخصصی شدن در استان همدان نشان می‌دهد که حدود ۱۵ درصد از اشتغال در بخش تخصصی فعالیت صنعتی اختصاص یافته است.

جدول ۱۰۶- ضریب تخصصی شدن صنایع در استان همدان

شهرستان	ضریب تخصص گرایی	فعالیت صنعتی
کبودر آهنگ	۰.۹۴۸	ساخت منسوجات (۱۷)
نهادند	۰.۳۴۱	پوشاک و عمل آوردن پوست خز (۱۸)
کبودر آهنگ	۰.۷۵۹	دباغی - چرم - کیف - چمدان - کفش (۱۹)
بهار همدان	۰.۹۹۴	انتشار و چاپ و تکثیر (۲۲)
همدان	۰.۵۶۳	کک و فرآورده های حاصل از نفت (۲۳)
همدان	۰.۷۷۱	ماشین آلات و دستگاههای برقی (۳۱)
تویسرکان، همدان	۰.۴۸۳	ابزار پزشکی - اپتیکی - دقیق - ساعت (۳۳)
کبودر آهنگ	۰.۶۶۳	سایر تجهیزات حمل و نقل (۳۵)
ملایر	۰.۵۶۵	سایر فعالیت‌های خدمات مهندسی (۷۴)
بهار	۰.۹۴۳	فاضلاب، دفع زباله، بهداشت محیط و سایر فعالیت‌های مشابه (۹۰)

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بررسی ضریب تمرکز اشتغال بنگاه‌های صنعتی نشان می‌دهد که ۳۸ درصد از تمرکز اشتغال صنعتی در شهرستان همدان قرار دارد. این استان حدود ۳۴ درصد از تمرکز بنگاه‌های اقتصادی را دارد. به عبارتی از میان ۱۰۱۷ کارگاه صنعتی فعال استان در شهرستان همدان، ۳۴۱ کارگاه صنعتی فعال مستقر است. شهرستان ملایر دومین شهرستان استان از نظر تمرکز کارگاه‌های صنعتی است. در این شهرستان ۱۹۴ بنگاه صنعتی قرار دارد که معادل ۱۹ درصد از بنگاه‌های صنعتی استان همدان است. شهرستان بهار به عنوان سومین شهرستان استان از نظر تمرکز اشتغال کارگاه‌های صنعتی است. در این شهرستان ۲۲۷ کارگاه صنعتی فعال وجود دارد. حدود ۷۴ درصد از اشتغال صنعتی استان در این سه شهرستان قرار دارد.

جدول ۱۰۷- ضریب تمرکز اشتغال بنگاه صنعتی استان همدان

شهرستان	ضریب تمرکز	شهرستان	ضریب تمرکز
اسدآباد	۲.۲۱	کبودرآهنگ	۸.۶۴
بهار	۱۷.۰۳	ملایر	۱۸.۷۶
تویسرکان	۳.۱۶	نهادند	۵.۸۵
رزن	۴.۵۵	همدان	۳۸.۴۰
فامنین	۱.۴۱		

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت‌های همکارانه استان

یکی از مزیت‌های نسبی استان در بخش کشاورزی است. بررسی استان از نظر ارزش افزوده بخش کشاورزی و تأثیرگذاری آن در اقتصاد ملی نشان می‌دهد که به طور متوسط سهم استان همدان از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی بازه زمانی ۹۰ تا ۹۷ در حدود ۳/۱۳ درصد بوده است. این بخش در مقایسه با سایر بخش‌های استان در رتبه نخست تأثیرگذاری بر اقتصاد ملی بوده است. از نظر سهم در ارزش افزوده بخش کشاورزی رتبه استان برابر با ۱۴ است. علاوه بر آن استان همدان از معدود استانی‌های است که در همه‌ی زیر بخش‌های کشاورزی دارای مزیت نسبی است. از میان نه شهرستان استان هشت شهرستان در بخش کشاورزی به عنوان صادرکننده محسوب می‌شوند. استان همدان ۱/۲ درصد از وسعت، ۲/۲ درصد از جمعیت و ۴/۴ درصد از تولیدات بخش کشاورزی کشور را دارد. بخش پرورش حیوانات از دیگر پتانسیل‌های استان است که به عنوان مزیت نسبی شناخته می‌شود. بررسی سرانه تولید گوشت قرمز استان نشان می‌دهد که سهم سرانه تولید بالاتر از متوسط کشور و در رتبه ۸ کشور از نظر تولید گوشت قرمز قرار دارد. بخش زراعت و باغداری از نقاط قوت استانی در جهت سرمایه‌گذاری برای توسعه است. سهم استان از اراضی زیر کشت آبی ۴/۱ درصد است. سهم استان از محصول استراتژیک گندم ۸/۱ درصد است که با توجه به مساحت استان رقم قابل توجهی است. از دیگر بخش‌های کلیدی استان همدان که در آن مزیت نسبی وجود دارد، بخش مواد معدنی غیرفلزی و مواد غذایی است. به دلیل پتانسیل استان در بخش مواد معدنی و همچنین بالا بودن ارزش افزوده بخش کشاورزی، امکان گسترش صنایع تبدیلی در بخش مواد غذایی و صنایع وابسته به آن وجود دارد. بررسی مزیت رقابتی استان در بخش صنعت نشان می‌دهد که استان همدان در ده رشته فعالیت صنعتی به صورت تخصصی مشغول به فعالیت است. شهرستان‌های همدان، کبودرآهنگ و بهار بیشترین میزان تخصصی شدن فعالیت‌های اقتصادی در استان را

دارند. بررسی صنایع بر اساس تکنولوژی بالا نشان می‌دهد که در بخش ماشین‌آلات برقی و ابزار پزشکی در دو شهرستان همدان و تویسرکان به صورت تخصصی صورت گرفته است. شهرستان‌های همدان، ملایر و بهار به دلیل تمرکز بالای اشتغال صنعتی از مزایای صرفه ناشی از انباشت و مقیاس برخوردار هستند. بررسی مزیت همکارانه استان نشان می‌دهد که نرخ مکمل‌گری در استان همدان در سطح پایینی قرار دارد. این بدین معنی است که عمده فعالیت‌های استان به سمت تشابه قرار دارد. گسترش این روند موجب آن می‌گردد که شهرها در گسترش و غلبه بر یکدیگر توسعه یابند.

۳-۸-۴- شناخت قابلیت گردشگری همدان

استان همدان دارای منابع گردشگری قابل ملاحظه‌ای در سطوح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی است و ۳۹۲ اثر تاریخی ثبت شده در فهرست آثار ملی دارد. این استان به دلیل جاذبه‌های گوناگون طبیعی، تاریخی، فرهنگی و امکانات تفریحی و تفریحی به‌ویژه در شهر همدان به عنوان منطقه نمونه پایگاه اصلی اجرای طرح ملی توسعه گردشگری ایران از سوی WTO انتخاب شده است. چهار مجموعه تاریخی در استان همدان وجود دارد که شامل مجموعه سیف‌الدوله، مجموعه بازار ملایر، مجموعه بازار همدان و مجموعه بازار تویسرکان است. همچنین این استان ۹۵ محوطه باستانی دارد. در استان همدان ۳۸ روستا دارای بافت‌های تاریخی بوده که ۱۰ روستا در شهرستان همدان و ۲۸ روستا در دیگر شهرستان‌های استان قرار گرفته است.

۱۲ مسجد در استان از نظر قدمت و تاریخچه، بسیار مهم هستند که شامل مسجد جامع همدان، مسجد میرزا تقی، مسجد نظرییگ، مسجد جامع در شورین، مسجد خوش آباد در فامنین، مسجد یکن آباد از توابع بخش مرکزی و در شهرستان نهاوند، مسجد حاج آقا تراب در شهرستان تویسرکان، مسجد باغوار و مدرسه شیخ علی خان و مسجد جامع سراب قرار دارند.

تعداد ۸ جاذبه دارای عملکرد بین‌المللی در استان وجود دارد که عبارت‌اند از: تپه هگمتانه، تپه نوشیجان، سراب گیان، کتیبه گنج‌نامه، غار علیصدر، مقبره استر و مردخای، گند علویان، مقبره حقیق نبی تویسرکان.

این استان دارای ۲۷ منطقه نمونه گردشگری است. منطقه نمونه گردشگری شامل باغ میوه همدان، تاریک دره، دره مرادیگ، تالاب آق گل ملایر، لشگر در ملایر، سامن ملایر، دره شهرستان تویسرکان، تپه قلندر سیاه تویسرکان، گزندر تویسرکان، ملهم دره اسدآباد، تالاب پیر نهاد اسدآباد، تالاب حسن آباد چهاردولی اسدآباد،

حوزه دریاچه سد شیرین سو، بوستان جنگلی ابوذر نهاوند، بقراطی رزن، درجزین رزن، آبرومند بهار، وهنان بهار و غیره است.

جدول ۱۰۸- آثار و جاذبه‌های شناسایی شده استان همدان به تفکیک شهرستان

شهرستان	اثر	اینه								
		تپه	مقابر	مسجد	خانه	قلعه	پل	حمام	کاروانسرا	کلیسا و کتیسه
همدان	۱۹۱	۵۱	۳۶	۸۰	۹	۱۰	۱۶	۲۲	۶	۱
نهاوند	۱۲۸	۱۴	۳	۱۰	۲	۲	۵	۰	۰	۰
ملایر	۱۹۹	۵۱	۵	۱۵	۱۲	۳	۶	۲	۰	۱
تویسرکان	۹۱	۴۶	۹	۱۴	۸	۸	۲۰	۲	۰	۲
اسدآباد	۸۴	۹	۲	۲	۲	۱	۳	۰	۰	۰
رزن	۸۹	۱۹	۱	۱	۶	۰	۴	۰	۰	۰
بهار	۳۴	۱۴	۲	۳	۵	۵	۳	۳	۰	۰
کبودرآهنگ	۱۳۵	۲۸	۰	۰	۶	۱	۸	۰	۰	۰
جمع	۹۵۰	۲۳۲	۵۸	۱۲۵	۵۰	۳۰	۶۵	۲۷	۶	۴

جدول ۱۰۹- آثار و جاذبه‌های شناسایی شده استان همدان به تفکیک اثر و شهرستان

شهرستان	بافت		سایر					آثار طبیعی		
	شهری	روستایی	موزه	غار دستکند و طبیعی	کتیبه نقوش مجسمه	زیستگاه حیات وحش و تالاب	سراب و جنگ	دره طبیعی و قلعه	چشمه و قنات و آبشار	مجتمع تفریحی و بوستان
همدان	۶	۸	۷	۵	۱۱	۰	۳	۱۰	۳	۱۳
نهاوند	۰	۲	۱	۴	۱	۲	۱۷	۰	۰	۱
ملایر	۰	۵	۱	۴	۱	۲	۶	۳	۰	۳
تویسرکان	۰	۶	۰	۴	۴	۱	۶	۹	۱	۲
اسدآباد	۰	۴	۱	۰	۲	۴	۲	۱	۱	۰
رزن	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰
بهار	۱	۲	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱
کبودرآهنگ	۰	۲	۰	۳	۱	۱	۰	۰	۰	۱
جمع	۷	۲۹	۱۰	۲۰	۲۰	۱۲	۳۴	۲۳	۶	۲۱

در ۵ شهرستان استان به جز همدان، نهاوند و کبودرآهنگ زیستگاه‌های حیات وحش وجود دارد نظیر زیستگاه حیات وحش لشگردر، خان گرمز، دشت اسدآباد، بوقاطی، تالاب فصلی آق گل، تالاب حسن آباد چاردولی، تالاب پیر سلیمان و دیگر موارد.

چشمه‌های استان شامل چشمه حوض نبی، چشمه تخت نادر، چشمه ملک، چشمه کلاغ لان، چشمه بهشت، آب مروارید، خسرو، افعی، هفت چشمه، چشمه خرد و از سراب‌های استان می‌توان به سراب گیان، گاماسیاب، فارسیان، ملوسان و سراب کنگاور کهنه اشاره کرد.

استان همدان دارای ۱۳ قله شاخص است که ۱۰ قله آن دارای ارتفاع بیش از ۳۰۰۰ متر است و دارای مسیرهای کوه‌نوردی و صخره وردی است. از نمونه‌های آن سنگ کشتی، سنگ ضربدر، ارسباران، شیب منفی قله کلاغ لان، کلاهک قله، سنگ پاندوله، کلاهک کلاغ لان، دروازه تخت نادر، اضلاع شرقی و غربی قله نام برد.

استان همدان دارای ۱۷ دره طبیعی است که بیشتر آن‌ها در شهرستان تویسرکان با ۹ دره و شهرستان همدان با ۶ دره قرار گرفته‌اند. همچنین این استان دارای ۲۳ غار است که ۲۱ مورد آن طبیعی و ۲ مورد دست‌کنده است. بیشترین غارها در شهرستان همدان و تویسرکان با ۵ غار و شهرستان‌های نهاوند و ملایر با ۴ غار و شهرستان کبودرآهنگ با ۳ غار قرار گرفته‌اند.

رویکرد راهبردی

۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی

مسائل راهبردی به رویدادها، وقایع و روندهای کلیدی، پیچیده و بی ساختار اطلاق می‌گردد که با پیامدهای چند رخساره‌ای و چند بعدی اثر چشمگیر بر راهبردهای آتی منطقه و خود منطقه دارند. با توجه به اثرات چشمگیر این مسائل بر منطقه به عنوان یک کل، شناسایی این مسائل یکی از پراهمیت‌ترین گام‌ها در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی می‌باشد (محمدیان مصمم، ۱۳۹۸). در ادبیات جهانی رهیافت‌هایی که تصمیم‌گیران برای شناخت مسائل راهبردی بکار می‌گیرند عبارت‌اند از پویش محیطی، مدیریت مسائل، صورت‌بندی مسئله و تشخیص. در این طرح از رهیافت اعتدالی و سپارده برای شناسایی مسائل راهبردی استفاده شد که در واقع با بهره‌گیری از ابعاد و معیارهای رهیافت‌های رایج جهانی است. بدین ترتیب که مسئله‌ای با شفافیت اندک، پیچیدگی، کنگی و عدم قطعیت بالا، اثرات شدیدتر، ماندگارتر و منفی‌تر، غیرعادی و جداگر، چندبعدی بودن و مقیاس اثرگذاری بالاتر و خارج از حوزه قدرت و اختیار و مسئولیت، مسئله‌ای راهبردی‌تر به شمار می‌رود (محمدیان مصمم، ۱۳۹۷). به منظور مشخص کردن این مسائل، بر اساس متغیرها و جهت آن‌ها کارشناس مربوطه از امتیاز ۱ (کمترین) تا ۱۰ (بیشترین) استفاده کرده و در نهایت با جمع امتیازات مسئله راهبردی استان را مشخص کرده است. در جداول زیر مسائل راهبردی استان در عرصه‌های مختلف مشخص و شرح داده شده است.

در عرصه مدیریت و نهادی مسائل استان شامل نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان، کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش استان، نبود نیروهای متخصص و میان‌رشته‌ای در راستای تحقق آمایش در استان، تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی، مدیریت غیربومی و کوتاه‌مدت در سطح کلان استان و استفاده از چانه‌زنی به هنگام تصویب و تخصیص اعتبارات، درک و فهم درست و دقیق مجریان از اهداف برنامه‌ها و پروژه‌ها، تفاوت در انتظارات مدیران استان و درک متفاوت از برنامه‌ها و طرح‌های توسعه استان، خلأهای موجود در وظایف، مسئولیت‌ها، تصمیم‌گیری و رفع اختلافات و تضادهای سازمانی، عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و ایجاد ثبات سیاسی و مدیریتی و نگاه امنیتی به منابع طبیعی و کشاورزی این استان است.

در حوزه اجتماعی و جمعیتی و آموزش استان همدان با مسائل فقر و محرومیت، گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، منفی شدن درصد رشد سالانه جمعیت، مهاجرفرستی استان طی ۴۰ سال متوالی، تمرکز نامتوازن جمعیت، تعلق و عرق ملی پایین، خودکشی، اعتیاد و سطح پایین رضایت از زندگی مواجه است.

در عرصه زیربنایی و نظام سکونتگاهی استان همدان با مسائل راهبردی نرخ رشد منفی جمعیت روستایی و تهدیدات ناشی از مهاجرت‌های روستا-شهری، تمرکز جمعیت شهری در همدان و قرارگیری نقاط شهری پرجمعیت پیرامون آن، عدم تعادل و توازن در سلسله مراتب اندازه شهرها، مخاطرات ناشی از تولید تمرکز انرژی برق در نیروگاه شهید مفتاح، محدودیت منابع آب برداشت بیش از حد از منابع زیرزمینی و مخاطرات ناشی از تخلیه آب‌های زیرزمینی، پایین بودن شاخص فناوری اطلاعات در استان به واسطه مهارت پایین ساکنین و استفاده کمتر از خدمات فناوری اطلاعات و دسترسی‌پذیری پایین پهنه‌های شمالی و جنوبی استان به شبکه حمل و نقل جاده‌ای مواجه است.

در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست، مسائل راهبردی استان همدان شامل قرارگیری استان در پهنه خطر زیاد و خیلی زیاد زلزله، آسیب‌پذیری در برابر سیل و زمین‌لغزش، فرسایش خاک و ریزگردها و استفاده ناپایدار از منابع آب زیرزمینی و سطحی است.

استان همدان در عرصه اقتصادی با مسائل راهبردی بسیاری مواجه است و این امر نقش چشمگیری در مهاجرت‌های ۴۰ سال اخیر داشته است. این مسائل شامل سهم پایین استان در جذب سرمایه خارجی، ارزش افزوده پایین در بخش معدن در مقایسه با معادن و نیروی کار، پایین بودن ارزش افزوده بخش صنعت در اقتصاد ملی، عدم گسترش صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی و معدن، ضعف زیرساخت‌ها، خدمات و منابع انسانی گردشگری، کم‌توجهی به صنایع دستی و بازاریابی و برندینگ ضعیف، ضعف نهادهای ارائه دهنده خدمات پشتیبان، فناوری دانش و مهارت پایین در بخش‌های تولید و خدماتی، ضعف در کارکرد لجستیکی استان به عنوان بندر خشک و ضعف بخش صنعت و صرفه‌های ناشی از تجمع محدود است.

جدول ۱۱۱- شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی

عنوان	شرح
تصمیم گیری قلمرومحور	نبرد نظام یکپارچه و همه جانبه برنامه ریزی، تصمیم گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان
مالی و پولی	کمیود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش استان
منابع و دارایی ها	نبرد نیروهای منحصص و میان رشته ای در راستای تحقق آمایش در استان
تصمیم گیری قلمرومحور	تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات قضایی بخش های استان با مدیریت بخشی
سازمانی	مدیریت غیررسمی و کویا ممدت در سطح کلان استان و استفاده از چانه زنی به هنگام تصویب و تخصیص اعتبارات
کیفیت	درک و فهم درست و دقیق مدیران از اهداف برنامه ها و پروژه ها
کیفیت	تفاوت در انتظارات مدیران استان و درک متفاوت از برنامه ها و طرح های توسعه استان
سازمانی	خلأهای موجود در وظایف، مسئولیت ها، تصمیم گیری و رفع اختلافات و تضادهای سازمانی
مشارکتی	عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و ایجاد ثبات سیاسی و مدیریتی
ایمنی و امنیت	نگاه امنیتی به منابع طبیعی و کشاورزی این استان

جدول ۱۱۲ - تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش

امتیاز نهایی	ابعاد													مسئله		
	منبع مسئله		کشش مسئله		محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		بعد تطبیقی (ویژگی‌های تطبیقی)						تعلق و عرق ملی باین			
	عنوان مسئله	تعداد	تعداد مسئله	تعداد مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله	ماهیت مسئله				
															عنوان مسئله	تعداد
۱۳۸	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۷	تعلق و عرق ملی باین
۱۳۵	۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۶	خودکشی
۱۳۸	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۷	اعتیاد
۱۳۵	۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۷	سطح پایین رضایت از زندگی
۱۳۳	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۷	میزان پایین مشارکت
۱۳۱	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۸	سرمایه اجتماعی باین (سطح خرد)
۱۳۰	۴	۵	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۷	طلاق
۱۴۵	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۱۰	فقر و محرومیت
۱۴۸	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۷	گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی
۱۴۷	۵	۸	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۵	منفی شدن درصد رشد سلاسه جمعیت
۱۴۲	۷	۸	۷	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۵	مهاجرت فرسنگی استان طی ۲۰ سال متوالی

جدول ۱۱۳ - شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی-جمعیتی و آموزش

عنوان	شرح
فقر و محرومیت	جمعیت کل ساکن در مناطق محروم استان همدان برابر با ۲۵۰ هزار نفر است.
گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی	در سال ۱۳۹۵ نیز، حدود ۳۰ درصد جمعیت شهر را حاشیه‌نشینان تشکیل داده‌اند و تعداد محلات شهری دارای سگرتنگاه غیررسمی به ۱۱ محله افزایش یافته است.
منفی شدن درصد رشد سالانه جمعیت	استان همدان پائین‌ترین درصد جمعیت را در میان استان‌های دیگر داشته و تنها استانی بوده که در دوره ۹۵-۱۳۹۰ رشد منفی جمعیت را تجربه کرده است. همچنین پایه رشد منفی جمعیت مناطق روستایی استان طولانی‌تر از دیگر استان‌های کشور بوده است، به عبارتی مناطق روستایی این استان زودتر از دیگر مناطق روستایی کشور، کاهش جمعیت خود را آغاز کرده‌اند.
مهاجرت فزاینده استان طی ۴۰ سال متوالی	در طول سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ استان همدان بیش از ۳۳۵ هزار نفر از جمعیت خود را به علت مهاجرت از دست داده است و بیشترین حجم جمعیت از دست رفته، مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ بوده و از آنجایی که حجم گسترده‌ای از جمعیت خارج شده جوان بوده‌اند، بروی رشد جمعیت استان تأثیر بسزایی گذاشته و موجب منفی شدن رشد جمعیت در استان شده‌اند.
تغیر در فرآیند مهاجرت	تراکم جمعیتی شهرستان‌ها از حدود ۲۹ نفر در هر کیلومتر مربع (شهرستان قاین) تا حدود ۳۴۹ نفر در هر کیلومتر مربع (شهرستان همدان) در نوسان می‌باشد. همچنین بین فرآیند مردان و زنان استان پیروزی نقاط روستایی، تعامل حاکم نیست که این امر نیز به شدت متأثر از جابجایی جمعیت بوده است.
تعلق و عرق ملی پائین	در استان همدان میزان افتخار به ایرانی بودن به نسبت کل کشور پائین‌تر بوده و استان در این خصوص رتبه ۵ را داشته است و در خصوص تمایل به مهاجرت از کشور نیز جزو ۱۰ استانی است که بالاترین تمایل را به مهاجرت از کشور داشته‌اند.
خودکشی	میزان خودکشی در استان همدان (۷۲/۵ در صد هزار نفر) به نسبت کل کشور (۵۳/۳ در صد هزار نفر) بالاتر بوده است.
انتخاب	میزان دستگیرشدگان استان همدان در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است.
سطح پایین رضایت از زندگی	۲۷/۸ درصد از پاسخگویان استان همدان میزان رضایت از زندگی خود را کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور برابر با ۲۵/۹ درصد بوده است.

جدول ۱۱۵ - شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

مسئله راهبردی	
نرخ رشد منفی جمعیت روستایی و تهدیدات ناشی از مهاجرت‌های روستا-شهری	اگرچه در دو دوره ۵ ساله اخیر هم جمعیت روستایی کشور و هم جمعیت روستایی استان همدان دارای نرخ رشد منفی بوده‌اند. نرخ رشد جمعیت روستایی استان به مراتب (آهنگ سرع تری رو به کاهش بوده است به نحوی که نرخ رشد جمعیت روستایی استان در دوره ۳۰ ساله ۱۳۶۵-۹۵) برابر با ۱/۱۶- درصد بوده و در مقابل نرخ رشد روستایی کشور در همین دوره حدود ۷/۸- درصد بصورت سالانه بوده است.
تکرر جمعیت شهری در همدان و فرآوری نقاط شهری پر جمعیت پیرامون آن	فاصله جمعیتی شهر همدان یا سایر شهرهای استان زیاد است و جمعیت همدان به عنوان مرکز استان حدود ۳ برابر شهر دوم استان (ملایر) است. نابرابری جغرافیایی توزیع جمعیت نیز مشهود است، به طوری که فرآوری شهرهای همدان، بهار لالچین و مرانش در فواصل فیزیکی کمی نسبت به یکدیگر و در مجاورت شهر همدان سبب تکرر تراکم سکونت گاهی در پهنه مرکزی استان شده است.
عدم تعادل و نوازن در سلسله مراتب اندازه شهرها	از نظر سلسله مراتب اندازه شهرها، نظام سکونت گاهی استان دارای عدم تعادل و نوازن در توزیع اندازه شهری است؛ به نحوی که در حدود ۸۵ درصد از شهرهای استان (شهرهای کوچک زیر ۵۰ هزار نفر) کمتر از ۲۰ درصد از جمعیت شهری استان را در سال ۱۳۹۵ در خود جای داده‌اند. در مقابل تنها شهر همدان حدود ۵۰ درصد از جمعیت شهری را به خود اختصاص داده است. همچنین لازم به ذکر است که هیچ یکی از شهرهای استان در رده جمعیتی شهرهای بزرگ (۵۰۰-۱۵۰ هزار نفر) قرار نگرفته‌اند.
مخاطرات ناشی از تولید تکرر انرژی بوق در نیروگاه شهید مطهری	بررسی وضعیت تولید انرژی در استان همدان بیانگر این مهم است که استان همدان از نظر تولید انرژی الکتریکی متوسر تولید را دارد و تمام انرژی برق استان توسط نیروگاه شهید مطهری تولید می‌شود که این نیروگاه از نوع بخاری است. لذا با توجه به محدودیت‌های منابع آب این مخاطره برای استان وجود دارد که با محدودیت در تولید انرژی نیز مواجه شود. علاوه بر این، این نیروگاه موجب با مصرف شدید آب موجب نابودی معیشت هزاران نفر شده است.
محدودیت منابع آب برداشت بیش از حد از منابع زیرزمینی و مخاطرات ناشی از تخلیه آب‌های زیرزمینی	بررسی و تحلیل وضعیت منابع آب استان نشان از تخلیه بیشتر منابع آبی زیرسطحی نسبت به حد مجاز دارد به نحوی که بر اساس آمار سال ۱۳۹۷ استان بیش از ۱۰ درصد از منابع برداشت از منابع زیرزمینی دارد.
پایین بودن شاخص فناوری اطلاعات در استان به واسطه مهارت پایین ساکنین و استفاده کمتر از خدمات فناوری اطلاعات	استان همدان از نظر شاخص فناوری اطلاعات و ارتباطات در سال ۱۳۹۸ رده ۲۱ بین استانهای کشور را داشته است و از نظر دسترسی به خدمات و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات جز استانهای محروم به شمار می‌رود که مهم‌ترین دلایل این محرومیت مربوط به مهارت نا کافی ساکنین و استفاده کمتر ساکنین از خدمات فناوری اطلاعات بوده است.
دسترسی پذیری پایین پهنه‌های شمالی و جنوبی استان به شبکه حمل و نقل جاده‌ای	تحلیل وضعیت دسترسی پذیری استان به شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات نشان از محدودیت دسترسی پذیری به پهنه‌های شمالی و جنوبی دارد که علت عمده این موضوع محدودیت‌های توپوگرافی و وضعیت شکل زمین است.

جدول ۱۱۷ - شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست

مسئله راهبردی	شرح
فراگیری استان در پهنه خطر زیاد و خیلی زیاد زلزله	بررسی گسل های استان و پیرامون آن نشان می دهد که این استان از پتانسیل لرزه خیزی بالایی برخوردار است و گسل های فعالی مانند گسل نهاوند، درود، گارون و ایپک می توانند زلزله های مخربی در این استان ایجاد نمایند.
آسیب پذیری در برابر سیل و زمین لغزش	استان همدان به دلیل شکل تپوگرافی، جهت گیری شیب زمین، وسعت حوضه آبریز و رژیم بارندگی، پهنه های وسیعی از استان در مواقعی خاص در معرض خطر یورش سیل قرار دارد. در نیمی شمالی استان این پهنه ها وسیع تر و پیوسته تر است. پهنه ی سیل گیری مهم دیگر در نیمه جنوبی استان قرار دارد در مجموع ۱۸۱۱/۱۳ کیلومتر مربع (۳۲/۹ درصد) از کل پهنه ی استان در معرض تخریب سیل قرار دارد.
فرسایش خاک	میزان فرسایش خاک در این استان سالانه ۱۵ تن در هکتار است که البته در برخی نقاط به ۲۰ تن نیز می رسد.
استفاده ناپایدار از منابع آب زیرزمینی و سطحی	از آنجا که تراکم نسبت جمعیت به زمین های کشاورزی در استان همدان بسیار بالاست، فشار بر منابع پایه همچون آب نیز بالاست، همچنین دلیل طبیعی همچون خشک سالی های بی دردی و قرار گرفتن همدان جزو ۱۵ استان کشور که با معضل جدی خشک سالی مواجه هستند

جدول ۱۱۸ - تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی

استان همدانی	ایجاد														
	منبع مسئله		گشایش مسئله		محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		بعد تحلیلی (وزنی‌های تحلیلی)				مسئله				
	بزرگ	کوچک	بزرگ	کوچک	بزرگ	کوچک	بزرگ	کوچک	بزرگ	کوچک					
۱۱۲۲	۱	۴	۱	۴	۱	۴	۱	۴	۱	۴	۱	۴	۱	۴	سهم پایین استان در جذب سرمایه خارجی
۱۲۰۰	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	افزایش افزوده پایین در بخش معدن در مقایسه با معادن و نیروی کار
۹۹	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	پایین بودن ارزش افزوده بخش صنعت در اقتصاد ملی
۱۲۲۵	۳	۴	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	عدم گسترش صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی و معدن
۱۰۴	۱	۱	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	عدم توازن نظام فعالیت و سکونت
۱۱۲۲	۱	۴	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	ضعف زیرساخت‌ها، خدمات و منابع انسانی گردشگری
۱۲۰۰	۲	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	کم توجهی به صنایع دستی و بازاریابی و برندینگ ضعیف
۱۱۱۴	۱	۱	۳	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	ضعف نهادهای ارائه دهنده خدمات پشتیبان
۱۲۰۰	۳	۴	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	فناوری دانش و مهارت پایین در بخش‌های تولید و خدماتی
۱۱۱۵	۱	۱	۲	۳	۵	۷	۱۰	۹	۶	۸	۵	۵	۵	۹	ضعف در کارکرد لجستیکی استان به عنوان بندر خشک
۱۱۱۴	۲	۴	۳	۱	۹	۹	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	ضعف بخش صنعت و صرفه‌های ناشی از تجمع محدود

جدول ۱۱۹- شرح مسائل راهبردی استان همدان در عرصه اقتصادی

عنوان مسئله	شرح مسئله
سهم پایین استان در جذب سرمایه خارجی	بررسی استان همدان از نظر جذب سرمایه گذاری خارجی طی چندین سال اخیر نشان می دهد که سهم استان از جذب سرمایه خارجی کمتر از یک درصد و تنها در سال ۹۷ به ۱/۵ درصد رسیده است. با توجه به نرخ مشارکت اقتصادی بالا که پیاپی پاناسیل تیروی استان است، وجود سرمایه موجه رونق فضای کسب و کار در استان می شود. از سوی دیگر بخش معدن از مهم ترین بخش های استان است که از پتانسیل بالایی برای جذب سرمایه خارجی برخوردار است
ارزش افزوده پایین در بخش معدن در مقایسه با معادن و نیروی کار	بررسی بخش معدن نشان می دهد که نسبت تعداد معادن در حال بهره برداری به کل جمعیت بالاتر از متوسط کشور است و سهم استان از معادن در حال بهره برداری ۱۶۶۶ درصد است که در مقایسه با سایر استان های کشور در رتبه ۱۴ قرار دارد. اما بررسی سرانه ارزش تولیدات معدن در حال بهره برداری، سرانه ارزش افزوده معادن در حال بهره برداری پایین تر متوسط کشور قرار دارد. از این رو می توان بیان داشت این بخش از اقتصاد استان به دلیل عدم بهروری مطلوب نیروی انسانی از یکسو و فقدان صنایع تبدیلی در بخش معدن، موجب گردیده است که استان در بخش معدن خام فروشی نماند و محصولات یا فرآوری بالا در بخش معدن در استان تولید نمی شود.
پایین بودن ارزش افزوده بخش صنعت در اقتصاد ملی	بررسی ارزش افزوده بخش صنعت نشان می دهد از سال ۹۷ تا ۹۰ سهم کمتر یک درصد است. سهم استان از ارزش افزوده بخش کارگاه های صنعتی ۶/۵ درصد است که از این نظر سهم بسیار پایینی است در حالی سهم اشتغال استان از کارگاه های صنعتی ۸/۴ درصد است. با توجه به میزان اشتغال بالاتر ارزش افزوده بالاتر وجود دارد. اما ارزش افزوده تولید شده توسط کارگاه های صنعتی حدود ۰/۳ درصد پایین است. این در حالی است که سهم استان از کارگاه های صنعتی ۱/۴۳ درصد است. از این رو بخش صنعت از نظر ارزش افزوده با توجه به سهم اشتغال و سهم کارگاه در سطح پایینی قرار دارد.
عدم گسترش صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی و معدن	به دلیل کمبود مراکز ذخیره فرآوری و همچنین صنایع تبدیلی و تکمیلی در بخش کشاورزی میزان ارزش افزوده بخش کشاورزی پایین بوده و میزان صادرات بالا است. در بخش معدن نیز با وجود منابع منحصراً به فرد گردشگری و قابلیت بالا، بخش گردشگری استان از نظر بازاریابی، توسعه بازارها، برندینگ، منابع انسانی و زیرساخت ها و تسهیلات رنج می برد.
ضعف زیرساخت ها، خدمات و منابع انسانی گردشگری	چشم و انواع مصنوعات چرمی، مراباز، بافی، سفالگری، میاکاری روی سفال، ترمه دوزی، قاب سازی، منبت، طلاکاری و رو شیشه، گلیس بافی، فرش بافی، سبایلی، منبت کاری، حلبی سازی و غیره از صنایع دستی استان هستند. که با مشکلات مختلفی مانند بیپیه، نبود بازار فروش برای عرضه محصولات، کمبود مواد اولیه، عدم پرداخت تسهیلات لازم و غیره روبرو بوده و هستند.
کم توجهی به صنایع دستی و بازاریابی و برندینگ ضعیف	یکی از مهم ترین مسائل استان همدان ضعف کیفیت یا کمبود خدمات پشتیبان تولید است.
ضعف نهادهای ارائه دهنده خدمات پشتیبان	بخش کشاورزی (دامداری، باغداری و شیلات) استان از ضعف دانش، تکنولوژیکی و فناوری رنج برده و بسیاری از خدمات استان همرا با فناوری های نوین گسترش نیافته اند.
فناوری دانش و مهارت پایین در بخش های تولید و خدماتی	با وجود قابلیت بالا برای ایجاد بنابر خشک هنوز اقدامی در این زمینه صورت نگرفته و زیربنای لجستیکی استان بهرینه جنوب به شمال و غرب ضعیف است.
ضعف در کارکرد لجستیکی استان به عنوان بندر خشک	بسیاری از کارگاه های شهر که های صنعتی استان غیرفعال بوده و به دلیل عدم آمایش صنعتی بسیاری از کارگاه های موجود روابط پسین و پیشین محدودی دارند و صرفه های ناشی از تجمع محدود است.
ضعف بخش صنعت و صرفه های ناشی از تجمع محدود	

۴-۲- تدوین اهداف بنیادین

اهداف بنیادین سند، اهدافی هستند که در جهت حل مسائل راهبردی استان همدان در پیش گرفته شده‌اند. در جدول زیر اهداف بنیادین سند به تفکیک محورهای مطالعاتی آورده شده است.

جدول ۱۲۰- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه همدان

اهداف بنیادین	محور
<ul style="list-style-type: none"> - حفاظت از محیط‌زیست و پایداری منابع پایه - ارتقا تاب‌آوری در برابر مخاطرات محیطی - استفاده حداکثری از ظرفیت‌های کشاورزی استان در راستای توسعه اقتصادی - محافظت و توسعه اکوسیستم‌های گیاهی و جانوری و تنوع زیستی - ارتقای مشارکت و آگاهی‌های محیط‌زیستی مردم محلی - تضمین دسترسی همگانی به انرژی‌های مدرن و پاک 	منابع طبیعی و محیط‌زیست
<ul style="list-style-type: none"> - تأکید بر رشد و توسعه اقتصادی استان مبتنی بر مزیت نسبی و رقابت استان - تبدیل به قطب کشاورزی و امنیت غذایی کشور - تبدیل شدن به قطب تولید سنگ‌های قیمتی - تبدیلی شدن به مرکز توسعه محصولات ارگانیک کشاورزی - تبدیل شدن به قطب صادرات صنایع دستی در زمینه سفال - توسعه صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و دانش‌بنیان - دستیابی به رشد شتابان و پایدار - امنیت حیاتی و توازن منطقه‌ای - استفاده کارآمد از پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های اقتصادی مناطق محروم و توسعه اقتصاد محلی - توسعه و افزایش کارایی در بخش معدن و صنعت و تکمیل زنجیره ارزش و تولید - کاهش بیکاری به‌ویژه در مناطق روستایی، افزایش ثبات اقتصادی و افزایش استانداردهای زندگی برای همگان - آموزش نیروی کار متخصص بومی - سبزشازی و مکانیزاسیون کشاورزی - تقویت پیوندهای برون‌استانی و ایجاد شبکه حمل و نقل ترکیبی و یکپارچه 	اقتصادی
<ul style="list-style-type: none"> - حفظ و ارتقاء فرهنگ‌ها، ارزش‌ها و سرمایه‌های اجتماعی - بالا بردن سطح مشارکت در استان - ارتقای سطح تعلق و عرق ملی - افزایش سطح رضایت از زندگی و امید به آینده بهتر - کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی در استان - قانون‌مداری بیشتر و بالا بردن احساس عدالت و برابری در استان - برقراری عدالت اجتماعی - توسعه اقتصادی - کاهش آسیب‌های اجتماعی - تحقق عدالت آموزشی در جهت دسترسی به آموزش با کیفیت - تأمین زیرنظام-های تعلیم و تربیت به خصوص زیر نظام منابع انسانی و زیر نظام فضا و تجهیزات - بهبود زیرنظام-های بخش سوادآموزی به خصوص زیر نظام منابع انسانی و فضا و تجهیزات 	اجتماعی-جمعیتی

<p>- بهبود وضعیت کمی و کیفی آموزش عالی در سطح استان - تأمین زیر نظام‌های اساسی تحقق آموزش مطلوب با رعایت اصل عدالت آموزشی - دستیابی به رشد متعادل و مطلوب جمعیت طی ۲۰ سال آینده</p>	
<p>- توسعه مراکز پراکنده تولید انرژی در استان - توسعه پیوندهای ارتباطی، مالی و بازرگانی با مناطق پیرامونی - توسعه انرژی‌های پاک</p>	<p>زیربنایی</p>
<p>- اجرایی نمودن حداکثری برنامه‌ها و پروژه‌ها در همه‌ی حوزه‌ها - فعال بودن کلیه ستادها و کارگروه‌های استان همدان - مشارکت حداکثری نهادها در تصمیم‌گیری و اجرا - تقویت هماهنگی بین ستادها و کمیته‌های استانی - ارتقای مدیریت امنیت و ایمنی در حوزه‌های مختلف توسعه - برنامه‌ریزی راهبردی و تمرکز بر مسائل اصلی توسعه استان - داری استان از وجود افراد و نهادهای اثرگذار جهت هدایت فرایند توسعه - آشکار و روشن‌سازی مأموریت‌ها و وظایف نهادها و دستگاه‌های فعال در استان - مدیریت باثبات و بومی و آشنا با وضعیت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی استان و ثبات در تصمیم‌گیری - استفاده از آخرین دستاوردهای فنی و تخصصی در مدیریت کیفیت - انطباق مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن - نظارت بر عملکرد شوراهای و کمیته‌ها و پرداختن به وظایف اصلی و مهم در تصمیم‌گیری و نه صرفاً هماهنگی - مدیریت یکپارچه، بین بخشی، میان‌رشته‌ای و مبتنی بر قلمروهای فضایی - فهم صحیح و دقیق مجریان از برنامه‌ها و اهداف - تأمین منابع مالی و پولی مناسب و به موقع و کاهش ریسک - آموزش نیروهای متخصص و بین‌رشته‌ای جهت راهبری توسعه استان - ایجاد نظام پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود - برنامه‌ریزی مشارکتی و از پایین به بالا - تمرکز مدیریت بر نتایج و پرونده‌ها - تمرکز مدیریت بر مسئله‌های اولویت‌دار استان - الزام قوانین و مقررات پشتیبان اجرای آمایش استان - هماهنگی با تغییرات و فرصت‌ها و تهدیدهای جدید</p>	<p>مدیریتی-نهادی</p>
<p>- توسعه پایدار شهری بر مبنای محدودیت‌های طبیعی و محیط‌زیست - متعادل‌سازی نظام فضایی-سکونتگاه‌های استان - تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی و جلوگیری از مهاجرت</p>	<p>نظام سکونتگاهی</p>

۴-۳- تدوین چشم‌انداز

در برنامه‌ریزی راهبردی، چشم‌انداز محرکی انگیزشی، هدف‌گایی و تصویر و دید شرایط ایده آل، مطلوب و منحصر به فرد منطقه یا سازمان در آینده است که از ویژگی‌های وضوح، خلاصه‌گی، امید، آینده‌سو، چالش‌انگیز، خاطره‌انگیز و تحقق‌پذیر، مطابقت با ارزش‌ها و فرهنگ و زمان‌بندی برخوردار است. با توجه به اهداف و اسناد فرادست، استان همدان:

استان همدان به عنوان پایتخت تاریخ و تمدن ایران زمین، از نظر قابلیت‌ها و توان برای توسعه و پیشرفت و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، به عنوان سرزمین طلایی شناخته می‌شود و یکی از قطب‌های اصلی صنایع دستی، گردشگری، کشاورزی سبز و صنایع غذایی در کشور می‌باشد. نواحی و خوشه‌های صنعتی استان به پاس صرفه‌های ناشی از تجمع و مکمل‌گری از رقابت‌پذیری بالایی برخوردار بوده و بخش معدن استان با تکمیل زنجیره ارزش و تولید جایگاهی ویژه در منطقه دارد. استان همدان نقش ویژه‌ای در عرصه لجستیکی و ترانزیتی ایفا نموده و بخش خدماتی بویژه تعمیرات وسایل نقلیه و خدمات پشتیبان تولید از رقابت‌پذیری بالایی برخوردار است توسعه در این استان به گونه‌ای است که نه تنها معیشت پایدار برای ساکنان را فراهم آورده بلکه پایداری کارکردهای پشتیبان حیات را نیز تضمین می‌کند.

۴-۴- مأموریت‌های اصلی

مأموریت‌ها در واقع علت وجودی، هدف و شرح کارهای منحصر به فردی است که منطقه برای نیل به چشم‌انداز خود انجام می‌دهد. بنابراین مأموریت‌ها با کلماتی همچون حمایت، بهینه کردن، خلق، درگیری، یاری، کمک، فراهم کردن، برآورده کردن، تأمین ترویج و غیره آغاز می‌شود. در واقع مأموریت کلان همدان، پایدار کردن پیشرفت و آبادانی آن است و در کنار آن موارد زیر نیز به عنوان مأموریت‌های استان مطرح می‌باشد:

- خلق فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی عادلانه برای جمعیت عشایر؛
- رونق و مقاومتی کردن اقتصاد منطقه؛
- ریشه‌کنی فقر و تأمین معیشت ایمن و باثبات برای تمامی گروه‌ها؛
- بهره‌برداری خردمندان و پایدار از قابلیت‌ها و مواهب خدادادی؛
- کاهش آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات طبیعی و سایر شوک‌های بیرونی؛
- کاهش و یا از بین بردن عدم تعادل‌ها و بی‌عدالتی‌های فضایی؛
- توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی جوان و با فرهنگ، متخصص، مشارکت‌جو، مولد و سالم؛
- حفظ، حمایت و ترویج ویژگی‌های ارزشمند سبک زندگی سال و مولد روستایی و عشایری؛
- برقراری عدالت و در برگیرندگی اقتصادی، اجتماعی-فضایی؛
- حفظ، ارتقا و ترویج سبک زندگی ایرانی-اسلامی؛
- تأمین نیازهای اساسی همگان و ایجاد برابری در دسترسی به فرصت‌ها و تسهیلات؛

- توانمندسازی و مقتدرسازی محرومان و در حاشیه ماندگان و بی صدایان؛
- خلق مدیریت قلمرویی یکپارچه و سبز؛
- ارتقای تعاملات اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی؛

۵-۴- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید

پس از بررسی و تحلیل و شناسایی مسائل راهبردی، در نهایت به منظور تعیین نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، از روش تحلیل راهبردی (سوات) استفاده شد. این روش در ادبیات برنامه‌ریزی راهبردی، ابزاری مؤثر برای تحلیل، هدایت و کنترل محیط مورد برنامه‌ریزی به شمار می‌آید. این روش بر این اصل استوار است که هر پدیده در یک محیط رقابتی تحت تأثیر سازمان‌دهی ساختار درونی خود و عوامل ناشناخته و خارج از کنترل در محیط بیرونی (محیط پیرامون) قرار دارد. بنابراین سنجش و تحلیل راهبردی می‌تواند شکاف بین شرایط موجود و مطلوب را به منظور دستیابی به الگوی پایدار، زیست‌پذیر و رقابتی تعیین و سپس ارزیابی نماید. هدف تحلیل راهبردی استان همدان، شناسایی عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر آن در دستیابی به اهداف توسعه است که در محورهای مدیریتی-نهادی، اقتصادی، اجتماعی-جمعیتی، منابع طبیعی و محیط‌زیست، زیربنایی و نظام سکونتگاهی به تحلیل آن پرداخته شده است.

محور نظام مدیریتی

جدول ۱۲۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان

عوامل بیرونی	عوامل درونی	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)
<p>تهدیدها (Threats)</p> <ul style="list-style-type: none"> - فقدان بگش فضای در تصمیم‌گیری‌ها و چندپارگی نهادهای خدمات‌رسان در سطح ملی و استانی؛ - تداوم حضور افراد با مهارت‌ها و تخصص‌های پایین در ادارات استان؛ - عدم ایجاد سازوکار لازم برای مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی و اجرای طرح توسعه استان؛ - امنیتی شدن رویکرد توسعه در استان و عدم استفاده حداکثری از ظرفیت‌های استان؛ - ضعف در نظارت کیفی بر توسعه استان و اتلاف منابع ملی و استانی؛ - ریسک بالای مشارکت در توسعه استان و اجرای ناقص برنامه‌ها؛ - ضعف در قوانین پشتیبان جذب منابع و ظرفیت‌های داخلی و خارج از استان؛ - ایجاد پایداری ناهنجار طلب اجنبی، اقتصادی، محیط‌زیستی اقدامات و پروژه‌ها به دلیل عدم ارزیابی قبل و حین اثرات و انجام اصلاحات لازم؛ - بی‌ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - افزایش کمکی‌ها به دلیل ساختار 	<p>فرصت‌ها (Opportunities)</p> <ul style="list-style-type: none"> - رفع حقوق و قانونی در جهت گسترش ارتباطات اقتصادی و فرهنگی با سایر نقاط کشور؛ - استفاده از ظرفیت‌های تخصصی و فنی بخش خصوصی خارج از استان جهت تحقق مدیریت یکپارچه در سطح پایش، نظارت، ارزیابی و تصمیم‌سازی؛ - یکپارچه‌سازی داده‌ها و اطلاعات موجود در نهادهای دولتی و غیردولتی و ایجاد سامانه هدایت و کنترل توسعه استان؛ - تلفیق از دستگدهای دولتی به عنوان محلی برای اشتغال؛ - وضع چارچوب‌های قانونی برای استفاده از ظرفیت‌های مالی و پولی بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری جهت کاهش ریسک سرمایه‌گذاری؛ - وضع قوانین مدیریتی و حقوقی جهت کاهش ریسک فعالیت نظامی و غیرنظامی نظیر ارائه مجوزها، تسهیلات، تخفیفات و غیره؛ - هدافند نمودن استفاده از مصوبات ستادهای ملی نظیر ستاد بازآفرینی شهری، ستاد اقتصاد مقاومتی، ستاد دولت و غیره جهت هماهنگی و تسهیل امور در استان؛ - ایجاد کمیته‌های نظارتی در ایجاد مختلف مدیریت آمایش استان در چارچوب اختیارات نهادهای حاکمیتی (استانداری) و تهیه برنامه بهبود؛ - تبادل اطلاعات و تجربیات با سایر استان‌های موفق در 	<p>نظام مدیریتی</p> <ul style="list-style-type: none"> - وجود رویکرد صرف‌امینی و سخت‌انزاری؛ - وجود قوانین و مقررات نهادی جهت پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود و نیاز به به‌کارگیری صحیح از آن‌ها؛ - بهبود سازوکارهای قانونی اقدام برنامه‌های عمرانی با برنامه آمایش استان؛ - الزام شدن دستگدهای استان به اجرای کردن برنامه آمایش استان؛ 	<p>عوامل درونی</p> <ul style="list-style-type: none"> - نگاه سیاسی و امنیتی در امور اقتصادی، عمرانی و مدیریتی در استان همدان؛ - فقدان ساز و کارهای مناسب نظارت بر اجرای مصوبات شوراهای؛ - فقدان مشارکت مردم در توسعه استان؛ - تمرکز بر امور زیربنایی و عمرانی و عدم توجه به امور اجتماعی و اقتصادی؛ - اصرار نپذیرش گروه‌های فشار و گروه‌های خارج از سازمان بر روند و اولویت اجرای برنامه‌ها و اقدامات؛ - نگاه امنیتی به منابع طبیعی و کنش‌ورزی این استان؛ - عدم وجود بازوی اجرایی در سطح شهرستان برای سازمان برنامه و بودجه استان؛ - تناسب کم مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن؛ - توزیع نابرابر فرصت‌ها و منابع در سطح استان همدان؛ - عدم نظارت بر فعالیت‌ها و مصوبات شوراهای کمیته‌ها و کمیسیون‌های موجود و فعال در استان؛ - عریض و طولیل بودن کارگروه‌ها و تعداد زیاد اعضای آن‌ها و مشکلات در گفتگو، تعامل و تصمیم‌گیری؛ - مدیریت مقطعی و کوتاه‌مدت در سطح کلان استان؛ - نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛ - عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و ایجاد ثبات سیاسی و مدیریتی؛ - عدم ثبات ساختارهای سازمانی و عدم مشارکت فعالان اعضاء شوراهای و ستادهای استانی در تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها؛

<p>غیررسمی و قومی موجود در داخل و خارج استان همدان و عدم همکاری و وحدت رویه در توسعه استان؛</p> <p>- تصویب مصوبه‌های شورای عالی در معابر با برنامه مصوب آمایش استان؛</p> <p>- نبود نیروهای متخصص و میان رشته‌ای در روستای تحقق آمایش در استان؛</p>	<p>اجرای برنامه توسعه آمایش استان؛</p>	<p>- تهیه اسناد متعدد توسعه در سطح استان و تبادل تصمیم‌گیری‌ها در برخی موارد نظیر سند ملی توسعه استان، طرح ناحیه؛</p> <p>- نبود هماهنگی و هم‌افزایی مدیریتی در تصمیم‌گیری‌ها و تبادل قلمروهای مدیریتی؛</p> <p>- برنامه‌ریزی توسعه استان بدون تمرکز بر اولویت‌های مسائل استان از نگاه مردم و نهادهای مردمی؛</p> <p>- ایهام و عدم شفافیت در مسائل امنیتی و اثرات و الزامات آن بر توسعه استان؛</p> <p>- فقدان برنامه‌ریزی پایین به بالا و برنامه‌ریزی با مشارکت مردم و نمایندگان شهری و روستایی آن‌ها؛</p> <p>- ضعف در ایجاد چارچوب استفاده از منابع و داری‌های بخش خصوصی و مردمی در توسعه استان؛</p> <p>- فقدان نیروهای متخصص و فنی موردنیاز و کافی برای راهبری توسعه استان؛</p> <p>- نبود سازوکار منسجم نظارت، ارزیابی و بهبود عملکرد سازمانی در راستای اجرای برنامه توسعه استان؛</p> <p>- عدم تأمین منابع مالی مورد نیاز یا توجه به درآمد کم تولید ناخالص استان؛</p> <p>- نبود سیستم جامع داده‌ها و اطلاعات جهت رصد توسعه و شناسایی به موقع مشکلات و چالش‌ها؛</p> <p>- پروژه محور بودن توسعه و عدم توجه به نتایج و پیامدها و سطح دستیابی به اهداف توسعه استان؛</p> <p>- فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛</p> <p>- نبود سازوکار پیش‌زمانی پروژه‌ها و اقدامات و ایجاد تغییرات با توجه به شرایط؛</p> <p>- عدم توجه به زنجیره و ماتریس نتایج و کاهش کارآمدی اقدامات؛</p>
--	--	---

در محور اقتصادی

جدول ۱۲۲ - عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی

عوامل بیرونی (Opportunities)		عوامل درونی (Strengths)	
تهدیدها (Threats)	<ul style="list-style-type: none"> - دسترسی به بازار مصرف - استان‌های غربی کشور - قرارگیری در نزدیکی قطب‌های صنعتی کشور - قرارگیری در مسیر کریدور شرق به غرب و نیز محور شمال غرب به جنوب غربی - برند بودن در محصولات کشاورزی - برند بودن در صنایع دستی - عبور راه آهن غرب کشور از استان همدان - امکان افزایش تجارت با کشورهای عراق - نقش بارانداز استان همدان در منطقه غرب کشور - جمعیت استان به توسعه متوازن - جغرافیای استان 	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)
<ul style="list-style-type: none"> - وجود مقررات و قوانین پیچیده کار - فقدان نگرش جامعه به بازار کار - وجود رفقای منطقه‌ای - در زمینه توسعه صنعتی - وجود رفقای منطقه‌ای - در زمینه کشاورزی - افزایش سیاست‌های ریسک در زمینه صنعتی 	<ul style="list-style-type: none"> - پایین بودن متوسط درآمد سالانه یک خانوار شهری در مقایسه با میانگین کشور - ضریب جینی بالاتر از میانگین کشور در مناطق روستایی - رتبه یک کشور از نظر بالا بودن ضریب جینی در مناطق روستایی - جذب پایین سرمایه خارجی - سرانه تولید ناخالص داخلی پایین تر از متوسط کشوری - رتبه بیستم از تولید ارزش افزوده ملی - سهم پایین استان از شاغلان معادن در حال بهره‌برداری - سرانه ارزش افزوده معادن در حال بهره‌برداری پایین تر از متوسط کشوری - سرانه ارزش تولیدات معادن در حال بهره‌برداری پایین از میانگین کشور - محدود بودن بازار کار برای افراد با تحصیلات بالا - کاهش سهم تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیر فلزی به عنوان مزیت نسبی - عدم توازن در نظام تعالیف و جمعیتی 	<ul style="list-style-type: none"> - نرخ بالای اشتغال در مناطق روستایی و شهری بالاتر از میانگین - بعد از استان خراسان جنوبی پایین ترین نرخ بیکاری میان استان‌های کشور دارد. - نرخ پایین بیکاری مناطق روستایی - سهم پایین نرخ بیکاری جوانان نسبت به کل کشور - نرخ مشارکت اقتصادی بالای مناطق روستایی - متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی بالاتر از میانگین کشور - ضریب جینی پایین تر از متوسط کشوری در مناطق شهری - بار نکفل خالص و ناخالص پایین تر از میانگین کشور - رتبه چهاردهم در ارزش افزوده بخش کشاورزی در اقتصاد ملی - وجود مزیت نسبی در بخش کشاورزی - وجود مزیت نسبی در معادن - سرانه تولید گوشت قرمز بالاتر از متوسط کشور - مزیت نسبی در بخش جنگل کاری و صنایع مرتبط به چوب - روند افزایشی ارزش افزوده بخش خدمات در اقتصاد کشور - رتبه دوم کشوری از نظر مساحت اراضی کشاورزی با توجه به مساحت کل استان - سهم ۴/۱ درصدی از اراضی آبی کشور - رتبه هشتم در تولید غلات - سرانه تولید محصولات کشاورزی دو برابری نسبت به میانگین کشور - جزشش استان برتر در زمینه تولیدات کشاورزی - کارایی ۱۷ برابری آب بخش کشاورزی نسبت به میانگین کشوری 	نظام اقتصادی

در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست

جدول ۱۲۳- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط‌زیستی توسعه فضایی استان

عوامل بیرونی	عوامل درونی	عوامل زیمنه
<p>تهدیدها (Threats)</p> <p>- قرار گرفتن استان در قسمت‌های مرکزی کوه‌های زاگرس و محرومیت از نخستین تخلیه رطوبتی توده‌های باران‌زای غربی؛</p> <p>- حاکمیت چشمه سرد در فصل زمستان در استان و مسامتت از تشکیل ناپایداری و بارش؛</p> <p>- تهدید دائمی خشک‌سالی و کمبود نزولات جوی</p> <p>- وقوع پدیده ریزگردها در استان</p> <p>- محدود شدن مداوم قلمروی زیست‌حیات وحش در اثر فعالیت‌های انسانی</p>	<p>فرصت‌ها (Opportunities)</p> <p>- موقعیت مرکزی استان در منطقه غرب کشور</p> <p>- قرار گرفتن استان در مسیر بادهای باران‌زای غربی</p> <p>- وجود مراتع متوسط و امکان دامداری</p> <p>- وجود منابع آب دائمی در محدوده‌های کوهستانی استان و امکان توسعه کارون‌های سکونت و فعالیت در مناطق هموار و مستعد استان</p> <p>- الزام واحدهای صنعتی برای رعایت استانداردهای آلاینده‌گی؛</p> <p>- توجه کلالان به مقوله محیط‌زیست در کشور</p>	<p>نقاط قوت (Strengths)</p> <p>- تنوع توپوگرافی از جمله وجود ارتفاعات ۱۴۰۰ متر تا بیش از ۲۵۰۰ متر و در نتیجه تنوع اقلیمی استان</p> <p>- وقوع شدن بخش زیادی از استان در زون ستنج-سیرجان و برخورداری از منابع طبیعی و معدنی مناسب و متنوع؛</p> <p>- قرار گرفتن حدود ۹۰ درصد مساحت استان در پهنه‌های کم‌خطر و خطر متوسط از نظر زمین‌لرزه و سسل؛</p> <p>- بارش بالاتر از میانگین کشوری که امکان کشت دیم را فراهم آورده است</p> <p>- قرار گرفتن ۷۸ درصد مساحت استان در طبقه شیب کمتر از ۱۵ درصد؛</p> <p>-- قرار داشتن بیش از ۵۰ درصد وسعت شهرستان‌های نیمه شمالی (ریزن، کیودر آهنگ، بهار و همدان) در طبقه شیب کمتر از ۵ درصد</p> <p>- وجود تپ‌های اقلیمی متنوع در استان و تنوع گیاهی و جانوری ناشی از آن</p> <p>-- کم بودن میزان تبخیر و تعرق در استان</p> <p>-- وجود جاذبه‌های طبیعی گردشگری متنوع</p>
	<p>نقاط ضعف (Weakness)</p> <p>- خروج آب‌های نیمه شمالی استان از طریق رودخانه‌های قره جای و شیبات قران‌اوزن</p> <p>- ضعف شیبک هیدرو گرافی در دشت‌های شمالی استان</p> <p>- حاکمیت اقلیم سرد و نیمه‌خشک در بخش‌های وسیعی از استان</p> <p>-- تعداد زیاد چاه‌های عمیق و نیمه عمیق در استان</p> <p>- نسبت بسیار بالای تعداد چاه به مساحت آبخیزان‌های استان (۱ حلقه چاه در هر ۴۰۰ مترمربع)</p> <p>- سهم پایین آب‌های سطحی در استان</p> <p>- سهم بالای آب‌های زیرزمینی در مدیریت منابع آب استان (حدود ۸۴ درصد) و تخلیه سفره‌های آب زیرزمینی</p> <p>- فرسایش خاک به دلیل از بین رفتن پوشش گیاهی و شخم اراضی با شیب غیرمجاز؛</p> <p>- خشکی تالاب‌ها و زیستگاه‌های طبیعی به محدودیت رطوبت نسبی در استان که در تابستان به حدود ۲۰ درصد کاهش می‌یابد.</p> <p>- عدم تعادل زمانی و مکانی بارش استان</p> <p>- ورود حجم عظیم فاضلاب تصفیه نشده به طبیعت</p> <p>- وجود ناسازگاری بین میزان و نوع فعالیت و توان اکولوژیک در استان</p> <p>- تبدیل مراتع به زمین‌های کشاورزی؛</p> <p>- تعداد روزهای یخبندان در نیمه دوم سال در اغلب مناطق استان</p>	

در محور اجتماعی-جمعی-آموزش
جدول ۱۲۴- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعی و آموزشی توسعه فضایی استان

عوامل بیرونی	عوامل درونی	عوامل درونی	عوامل درونی	زمینه
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)	
<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تنش و نزاع‌های قومی - بی تفاوتی جوانان به آینده کشور و تعلق و عرق ملی پایین - افزایش آسیب‌های اجتماعی - وجود تعارضات فرهنگی بین اقوام - به وجود آمدن انحرافات اخلاقی در جامعه - پایین بودن سطح مشارکت مردم در استان - عدم توجه به سازمان‌ها مردم‌نهاد 	<ul style="list-style-type: none"> - تنوع و جذابیت‌های فرهنگی در استان - ظرفیت‌های فرهنگی بالا و امکان تولید شغل در این خصوص - امکان پر شدن اوقات فراغت خانواده‌ها - ظرفیت بالای تولیدات فرهنگی - وجود یکپارچگی و انسجام دینی - رضایتمندی و اعتماد به دستگاه‌های اجرایی - امکان استفاده از ظرفیت‌های مردمی در جهت افزایش مشارکت 	<ul style="list-style-type: none"> - میزان بالای خودکشی در استان - افزایش نرخ آسیب‌های اجتماعی - بالا بودن میزان طلاق و کاهش نرخ ازدواج - میزان رضایت از زندگی کم و ارزیابی منفی نسبت به آینده - سرمایه اجتماعی کم در سطح خرد - عدم اعتقاد به وجود برابری و عدالت در استان - تمایل بالا به مهاجرت و میزان کم افتخار به ایرانی بودن - تعلق و عرق ملی کم 	<ul style="list-style-type: none"> - تنوع قومی، فرهنگی و زبانی در استان - وجود داغ‌های بالایی سازمانی در جامعه - میزان بالای سرمایه‌های اجتماعی - بالا بودن احساس امنیت در استان - وجود خرده فرهنگ‌ها و تنوع آداب و سنن 	<p>فرهنگی و اجتماعی و تحلیلی و بررسی</p>
<ul style="list-style-type: none"> - رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان - مهاجر فرسنگی (داخل استان و خارج از آن) - محرومیت نسبی و تأثیرات نامطلوب آن بر سلامتی و رضایتمندی ساکنین استان 	<ul style="list-style-type: none"> - مزیت نسبی در تولید محصولات باغی - مزیت نسبی در دامداری و دام پروری - مزیت نسبی در تولید تخم مرغ و گوشت مرغ - مزیت نسبی در وجود مراکز و دشت - مزیت نسبی در تولید گیاهان دارویی - مزیت نسبی در تولید قالی و قالیچه، گلیم، جاجیم، مینب کاری و ... - مزیت نسبی در تولید سیبانه‌های معمولی 	<ul style="list-style-type: none"> - محرومیت نسبی در برخورداری از امکانات - عدم تعادل منطقه‌ای - تبدیل روستاها به شهرها - پایین بودن بهره‌وری کشاورزی - مهاجر فرسنگی 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود نواحی صنعتی در مناطق محروم - وجود ظرفیت‌های معدنی و معادن مرمریت، لاشه موزائیکی، سنگ لاشه ساختمانی و ... در بخش‌های محروم - مهارت در تولید سرامیک و سفال - خوار گرفتن در مسیر کریدور شرق به غرب شمالی جهت تسهیل مبادلات و صادرات کالا به کشور عراق - وجود جاذبه‌های گردشگری طبیعی، 	<p>فقر و محرومیت</p>

<p>تعلیم و تربیت رسمی عمومی و آموزش بزرگسالان</p>	<p>متوسط کشوری سواد روستایی بالاتر از متوسط کشوری وجود ۲۰ مرکز یادگیری محلی در سطح استان برای فعالیت‌های سوادآموزی</p>	<p>وجود حجم ۳۵ درصدی مدارس تعمیری و تخریبی کمبود کادر آموزشی (۶۰۰ معلم) عدم دسترسی حدود ۳۰ درصد دانش‌آموزان (۸۰۰۰۰) به سامانه شاد تراکم بالای دانش‌آموزی و وجود مدارس دونوبت عدم دسترسی ۸۰ درصد دانش‌آموزان عشایری به سامانه شاد نیود زیرساخت‌های لازم به منظور تحقق آموزش مجازی در مناطق روستایی و حاشیه شهرها کمبود آموزشیار و عدم سامان‌دهی دقیق وضعیت استخدامی آموزشیاران نهضت فقدان سازوکار مشخص برای شناسایی افراد بی‌سواد کمبود امکانات آموزشی برای سوادآموزی به خصوص در روستاها وجود مشکلات فرهنگی و عدم استقبال و بی‌انگیزگی سوادآموزان وجود محدودیت‌های سنی برای سوادآموزان</p>	<p>سال اخیر بهبود وضعیت دسترسی به آموزش در طی سال‌های اخیر</p>
<p>آموزش عالی</p>	<p>وجود ۷۲ موسسه آموزش عالی در سطح استان بیش از ۶۴۲۲۹ دانشجوی شاغل در مقاطع مختلف تحصیلی</p>	<p>فقدان مطالعات آمایشی و عدم تناسب رشته‌های دانشگاهی با نیازهای زیست‌بوم دانش‌بنیان نبودن صنعت و ارتباط ضعیف بین دانشگاه، صنعت و بازار کار بی‌کفایتی فارغ‌التحصیلان بالا بودن نسبت دانشجوی به استاد کمبود هیأت علمی</p>	<p>تغویت زیرساخت‌های لازم جهت تحقق آموزش مجازی در واکنش به دوران کرونا بهبود کمی آموزش عالی در طی سال‌های اخیر</p>
<p>تعلیم و تربیت رسمی عمومی و آموزش بزرگسالان</p>	<p>متوسط کشوری سواد روستایی بالاتر از متوسط کشوری وجود ۲۰ مرکز یادگیری محلی در سطح استان برای فعالیت‌های سوادآموزی</p>	<p>وجود حجم ۳۵ درصدی مدارس تعمیری و تخریبی کمبود کادر آموزشی (۶۰۰ معلم) عدم دسترسی حدود ۳۰ درصد دانش‌آموزان (۸۰۰۰۰) به سامانه شاد تراکم بالای دانش‌آموزی و وجود مدارس دونوبت عدم دسترسی ۸۰ درصد دانش‌آموزان عشایری به سامانه شاد نیود زیرساخت‌های لازم به منظور تحقق آموزش مجازی در مناطق روستایی و حاشیه شهرها کمبود آموزشیار و عدم سامان‌دهی دقیق وضعیت استخدامی آموزشیاران نهضت فقدان سازوکار مشخص برای شناسایی افراد بی‌سواد کمبود امکانات آموزشی برای سوادآموزی به خصوص در روستاها وجود مشکلات فرهنگی و عدم استقبال و بی‌انگیزگی سوادآموزان وجود محدودیت‌های سنی برای سوادآموزان</p>	<p>سال اخیر بهبود وضعیت دسترسی به آموزش در طی سال‌های اخیر</p>
<p>آموزش عالی</p>	<p>وجود ۷۲ موسسه آموزش عالی در سطح استان بیش از ۶۴۲۲۹ دانشجوی شاغل در مقاطع مختلف تحصیلی</p>	<p>فقدان مطالعات آمایشی و عدم تناسب رشته‌های دانشگاهی با نیازهای زیست‌بوم دانش‌بنیان نبودن صنعت و ارتباط ضعیف بین دانشگاه، صنعت و بازار کار بی‌کفایتی فارغ‌التحصیلان بالا بودن نسبت دانشجوی به استاد کمبود هیأت علمی</p>	<p>تغویت زیرساخت‌های لازم جهت تحقق آموزش مجازی در واکنش به دوران کرونا بهبود کمی آموزش عالی در طی سال‌های اخیر</p>

تدوین راهبردها و سیاستها

۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها

در این بخش با بهره‌گیری از نتایج تحلیل‌ها در ابعاد مختلف و همچنین مسائل و اهداف راهبردی، راهبردها و سیاست‌های اصلی سند توسعه استان همدان تدوین شد. علاوه بر تدوین راهبردها، سیاست‌های فضایی نیز برای هر یک از راهبردها تدوین گشته تا به طور تفصیلی‌تر حوزه‌های کنش را مشخص سازد. این راهبردها و سیاست‌ها بر اساس مسائل راهبردی استان همدان و اهداف بنیادین تدوین شده می‌باشند.

در حوزه مدیریتی، ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، بومی، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان همدان، ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی، آموزش و به‌کارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی استان و تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری راهبردهای اصلی می‌باشند.

در عرصه نظام سکونتگاهی، تقویت پیوندهای برون استان بر مبنای روابط همکارانه، توسعه و شکل‌دهی الگوی خوشه-فعالیتی در روابط بین سکونتگاه‌های شهری استان، تقویت پیوندهای روستا-شهری در استان و بهبود سطح خدماتی روستاها و روستا-شهرها و متعادل‌سازی توزیع جمعیت بر مبنای محدودیت‌های طبیعی ناشی از کمبود آب، راهبردهای لازم به منظور ساماندهی نظام شهری و روستایی استان می‌باشند.

با توجه به اهمیت تولید و بخش اقتصاد استان همدان راهبردهای این حوزه گسترده‌تر بوده و شامل بهره‌گیری از قابلیت‌های لجستیکی و ترانزیتی، ارائه مشوق‌های مالیاتی و بهبود فضای کسب و کار به منظور جذب سرمایه، توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی در استان، حمایت و توسعه بازار محور صنایع دستی استان، مدیریت بهینه عرضه و تقاضای آب در بخش کشاورزی، به‌کارگیری سامانه‌های نوین آبیاری، ارتقای کیفیت خدمات پشتیبان تولید در شهرهای میانی و کوچک، توسعه کشاورزی کم‌خاک‌ورزی، بی‌خاک‌ورزی و حفظ و ذخیره رطوبت، برنامه‌ریزی فضایی صنایع و شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان در جهت ارتقای صرفه‌های ناشی از تجمع، ارتقای فناوریانه و افزایش رقابت‌پذیری، توسعه مبارزه بیولوژیک و غیر شیمیایی، ارتقای کیفی صنایع دستی به منظور گسترش صادرات، توسعه زیرساخت‌های مرتبط با صادرات استان، ارتقای دانش و تحقیق و توسعه در بخش کشاورزی، افزایش ضریب خودکفایی و امنیت غذایی از طریق توسعه فعالیت‌ها، جذب سرمایه‌گذاری خارجی با هدف انتقال دانش و فناوری در زمینه توسعه صنعتی، بهبود ضریب مکانیزاسیون بخش کشاورزی، توسعه نقش شکل‌ها در افزایش زنجیره ارزش از تولید تا بازار، بهبود فضای کار و تقویت توان رقابت‌پذیری، تقویت اقتصاد دانش‌بنیان، ایجاد تناسب میان سطح زیر کشت و توان اکولوژیکی و حمایت از توسعه صنایع غذایی استان است.

در عرصه زیربنایی راهبردها شامل فعال‌سازی بخش بازرگانی و حمل و نقل لجستیک استان، توسعه انرژی‌های نو و پاک، تغییر الگوی تولید انرژی در استان از تمرکز به پراکنده، تقویت پیوندهای ارتباطی استان با استان‌های مجاور و تقویت ارتباط پذیری پهنه‌های شمالی و جنوبی استان است.

در عرصه اجتماعی راهبردهای توسعه منابع انسانی و ارتقاء سرمایه اجتماعی، آموزش نیروی انسانی متخصص در حوزه مورد نیاز استان، ارتقاء اخلاق کار و کارآفرینی، قانون‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت محوری و خودباوری، مقابله با جرم و کنترل آسیب‌های اجتماعی، تقویت فرهنگ احترام به قانون، توجه جدی به گردشگری فرهنگی به واسطه ظرفیت‌های موجود، اشتغال‌زایی و مهارت‌افزایی، گسترش صنایع، تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری، پیشگیری از مهاجرت، بهره‌گیری از موقعیت ترانزیتی استان و قرارگیری در مسیر شرق به غرب در جهت صادرات کالاها، تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب، افزایش توانمندسازی اجتماعی، پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته، کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین، ساماندهی وضعیت ایلات و عشایر یکجانشین، افزایش بهره‌وری کشاورزی، مدیریت و نظارت بر روند گسترش شهرها، دستیابی به رشد متعادل و مطلوب جمعیت طی ۲۰ سال آینده، افزایش میزان باروری کل، تأمین نیروی انسانی با کیفیت برای دوره ابتدایی، بازسازی و نوسازی بافت فرسوده آموزشی، بهبود وضعیت آموزش مجازی در تعلیم و تربیت رسمی عمومی، کاهش نرخ ترک تحصیل، تأمین نیروی انسانی برای بخش سوادآموزی، انجام اقدامات فرهنگی و قانونی در حوزه سوادآموزی، بهبود کمی وضعیت اعضای هیات علمی، کاهش نرخ بیکاری فارغ‌التحصیلان، انجام مطالعات آمایش آموزش عالی برای استان و تقویت ارتباط آموزش عالی با بازار کار و صنعت اتخاذ شده است.

در بعد محیط‌زیستی نیز راهبردهای بهره‌برداری از انرژی‌های تجدیدپذیر و پاک (خورشیدی، باد، ژئوترمال و...)، توسعه آبخوانداری و آبخیزداری به عنوان تأمین منابع آب و حفاظت و کنترل فرسایش خاک، ایجاد مکانیسم دفع پسماندهای شهری و صنعتی برای ارتقای زیست‌پذیری، ارتقا کمی و کیفیت مناطق تحت مدیریت برای حفاظت از تنوع زیستی، ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات، اتخاذ مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی و حفاظت محیط‌زیستی اجتماع‌محور تدوین شده است.

جدول ۱۲۶- راهبردها و سیاست‌های سند توسعه استان همدان در محورهای مختلف

بهد	راهبرد	سیاست فضایی
مدیریتی	ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، بومی، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان همدان؛ آموزش و به‌کارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبردی توسعه فضایی استان همدان؛ تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری؛	<ul style="list-style-type: none"> - تمرکز و یکپارچگی در تصمیم‌گیری از طریق تشکیل کمیته راهبردی توسعه استان؛ - حضور دبیر کمیته راهبردی توسعه استان در شوراهای عالی با موضوع استان همدان؛ - رفع موانع اجتماعی و فرهنگی در نظام مدیریتی استان؛ - الزام کلیه ستادها و کمیته‌های استانی به اجرای سند توسعه فضایی استان و ارائه برنامه اجرایی به کمیته راهبردی و تأیید و تصویب آن برای اجرا؛ - ارجاع کلیه تصمیمات نهادی و ستادی مغایر با سند توسعه فضایی استان و یا ضرورت بازنگری در تعدادی از برنامه‌های سند به کمیته راهبردی و تصمیم‌گیری نهایی توسط آن و الزام اجرایی آن؛ - مشارکت حداکثری کلیه ذخیلان توسعه فضایی استان در تصمیم‌گیری‌ها؛ - تهیه برنامه نظارت کمیته راهبردی بر اجرای برنامه توسعه استان؛ - استفاده از ظرفیت‌های فنی و تخصصی خارج از نهادهای دولتی به دلیل کمبود نیروی انسانی ماهر و کافی برای رصد توسعه فضایی استان؛ - رفع موانع قانونی و حقوقی اجرای سند توسعه فضایی استان؛ - شفافیت در الزامات و مقررات امنیتی و سیاسی مؤثر بر توسعه فضایی استان؛ - ارتقای دانش فنی و تخصصی نیروهای فعال در نهادها و ستادها؛ - تهیه راهنماها و دستورالعمل‌های اجرایی برنامه توسعه فضایی استان و آموزش دوره‌ای آن به مجریان؛ - به‌کارگیری مشاوران فنی و تخصصی برای راهبردی توسعه فضایی استان؛ - بودجه‌ریزی مشارکتی؛ - تعیین سهم و نحوه تخصیص اعتبارات و بودجه در بخش‌های مختلف؛ - ایجاد و تحکیم نظم و انضباط مالی و پولی؛
سیاست فضایی	تقویت پیوندهای برون استان بر مبنای روابط همکاریانه توسعه و شکل‌دهی الگوی خوشه-فعالیتی در روابط بین سکونتگاه‌های شهری استان	<ul style="list-style-type: none"> - تقویت پیوندهای شهر همدان با مراکز استان‌های پیرامون - ایجاد خوشه سکونتگاه شهری در پهنه مرکزی استان - توسعه صنایع و خدمات پشتیبان کشاورزی در روستا-شهرها - توسعه صنایع کوچک و متوسط در روستاها - بهبود خدمات روستایی و زیرساخت‌های سکونت در استان - تقویت شهرهای رده دوم در استان بر اساس استقرار صنایع کم آب پر
سیاست فضایی	بهره‌گیری از قابلیت‌های لجستیکی و ترانزیتی توسعه صنایع بر اساس مزیت‌ها به‌ویژه صنایع غذایی و معدنی و خودرویی	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد و توسعه بندر خشک در استان - توسعه زیرساخت‌ها و خدمات ترانزیتی - بازنگری قوانین کسب و کار و تسهیل محیط آن - پرندینگ و بازاریابی گسترده محصولات کشاورزی - حمایت همه‌جانبه از کارگاه‌ها و مراکز تولید صنایع دستی - ارائه مشوق‌ها به منظور گسترش کارکرد تولیدی شهرک‌ها و نواحی صنعتی - توسعه بخش کشاورزی در سه شهرستان همدان، کیوتر آهنگ و رزن به دلیل مزیت نسبی این سه شهرستان در بخش زراعت - تدوین سند یا طرح اقتصاد فضا برای استان - ایجاد مراکز آموزش تخصصی گردشگری - پرندینگ و توسعه بازار گردشگری استان - ارتقای سطح فناوری و دانش و همچنین تکمیل زنجیره ارزش بخش معدن استان - ایجاد تأسیسات آبی برای بهره‌برداری از آب‌های سطحی - تدوین برنامه ارتقای خدمات پشتیبان تولید - تأکید بر کشت مکانیزه در شهرستان‌های همدان، ملایر و کیوتر آهنگ
سیاست فضایی	توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی در استان	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقای کیفیت خدمات پشتیبان تولید در شهرهای میانی و کوچک - توسعه کشاورزی کم‌خاک‌ورزی، بی‌خاک‌ورزی و حفظ و ذخیره رطوبت - برنامه‌ریزی فضایی صنایع و شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان در جهت ارتقای صرفه‌های ناشی از تجمع، ارتقای
سیاست فضایی	توسعه صنایع غذایی و خودرویی	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقای کیفیت خدمات پشتیبان تولید در شهرهای میانی و کوچک - توسعه کشاورزی کم‌خاک‌ورزی، بی‌خاک‌ورزی و حفظ و ذخیره رطوبت - برنامه‌ریزی فضایی صنایع و شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان در جهت ارتقای صرفه‌های ناشی از تجمع، ارتقای
سیاست فضایی	توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی در استان	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقای کیفیت خدمات پشتیبان تولید در شهرهای میانی و کوچک - توسعه کشاورزی کم‌خاک‌ورزی، بی‌خاک‌ورزی و حفظ و ذخیره رطوبت - برنامه‌ریزی فضایی صنایع و شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان در جهت ارتقای صرفه‌های ناشی از تجمع، ارتقای

<p>- توسعه محصولات باغی برای صادرات به تمرکز به سه شهرستان نهاوند، همدان و توپسکان</p> <p>- توسعه فعالیت‌های صنایع تبدیلی کشاورزی با تأکید بر صادرات محور بودن تولیدات</p> <p>- توسعه صادرات صنایع دستی استان</p> <p>- توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای</p> <p>- بازاریابی بین‌المللی محصولات کشاورزی استان</p> <p>- توسعه فعالیت‌های خوشه‌های صنعتی استان</p> <p>- توسعه مسیرهای ارتباطی جهت حمایت از محیط کسب و کار</p>	<p>فناورانه و افزایش رقابت‌پذیری</p> <p>- توسعه مبارزه بیولوژیک و غیر شیمیایی</p> <p>- ارتقای کیفی صنایع دستی به منظور گسترش صادرات</p> <p>- توسعه زیرساخت‌های مرتبط با صادرات استان</p> <p>- ارتقای دانش و تحقیق و توسعه در بخش کشاورزی</p> <p>- افزایش ضریب خودکفایی و امنیت غذایی از طریق توسعه فعالیت‌ها</p> <p>- جذب سرمایه‌گذاری خارجی با هدف انتقال دانش و فناوری در زمینه توسعه صنعتی</p> <p>- بهبود ضریب مکانیزاسیون</p> <p>- توسعه نقش تشکل‌ها در افزایش زنجیره ارزش از تولید تا بازار</p> <p>- بهبود فضای کار و تقویت توان رقابت‌پذیری</p> <p>- تقویت اقتصاد دانش‌بنیان</p> <p>- ایجاد تناسب میان سطح زیر کشت و توان اکولوژیکی</p>
<p>- توسعه زیرساخت‌های آبررداری در استان</p> <p>- ایجاد بندر خشک در استان</p> <p>- توسعه نیروگاه‌های کوچک و متوسط تجدیدپذیر</p> <p>- تقویت ارتباطات ریلی در استان با استان‌های مجاور</p> <p>- توسعه پیوند ریلی با استان کردستان</p> <p>- توسعه پیوند آذرااهی با استان کردستان</p> <p>- توسعه شبکه‌های حملی و نقل در پهنه‌های شمالی و جنوبی استان</p>	<p>نظام زیربنایی، حمل و نقل و ارتباطات</p> <p>- فعال‌سازی بخش بازرگانی و حمل و نقل لجستیک استان</p> <p>- توسعه انرژی‌های نو</p> <p>- تغییر الگوی تولید انرژی در استان از تمرکز به پراکنده</p> <p>- تقویت پیوندهای ارتباطی استان با استان‌های مجاور</p> <p>- تقویت ارتباط‌پذیری پهنه‌های شمالی و جنوبی استان</p>
<p>- توجه جدی به آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای</p> <p>- ایجاد برنامه‌های فرهنگی در خصوص کاهش آسیب‌های اجتماعی</p> <p>- جذب گردشگر در استان و استفاده از ظرفیت‌های موجود</p> <p>- ارتقای سطح سرمایه‌های اجتماعی و افزایش انسجام و یکپارچگی و همچنین اعتماد بیشتر در استان</p> <p>- افزایش کیفیت زندگی در راستای رضایت بیشتر با تأکید بر شاخص‌های مرتبط</p> <p>- تأکید بر اشتراکات ملی میهنی در جهت افزایش تعلق و عرق ملی در استان</p>	<p>اجتماعی - فرهنگی</p> <p>- توسعه منابع انسانی و ارتقاء سرمایه اجتماعی</p> <p>- آموزش نیروی انسانی متخصص در حوزه مورد نیاز استان</p> <p>- ارتقاء اخلاق کار و کارآفرینی، قانون‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت محوری و خودباوری</p> <p>- مقابله با جرم و کنترل آسیب‌های اجتماعی</p> <p>- تقویت فرهنگ احترام به قانون</p> <p>- توجه جدی به گردشگری فرهنگی به واسطه ظرفیت‌های موجود</p> <p>- جلوگیری از مهاجرت جمعیت جوان به‌ویژه در مناطق روستایی و شهرهای کوچک</p>
<p>- بهره‌مندی از فرصت‌های گردشگری، کشاورزی و ...</p> <p>- افزایش مهارت‌های افراد و برگزاری دوره‌های فنی و حرفه‌ای در زمینه‌های کارآفرینی و مهارت‌های اشتغال و ...</p> <p>- توانمندسازی اقتصادی ساکنین مناطق محروم</p> <p>- توسعه صنایع و رشته‌های صنعتی</p> <p>- حمایت و تشویق به تشکیل صندوق‌های اعتباری در سطح محلات</p> <p>- تقویت زیرساخت‌های شهری در تمامی مراکز شهری</p> <p>- ایجاد جاذبه در مناطق مهاجر فرست و ارائه تسهیلات مسکن</p> <p>- صادرات محصولات باغی، صنایع دستی، سفال و ... به کشور عراق و کردستان عراق</p>	<p>فقر و محرومیت</p> <p>- اشتغال‌زایی</p> <p>- مهارت‌افزایی</p> <p>- گسترش صنایع</p> <p>- تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری</p> <p>- پیشگیری از مهاجرت</p> <p>- بهره‌گیری از موقعیت ترانزیتی استان و قرارگیری در مسیر شرق به غرب در جهت صادرات کالاها</p>
<p>- گسترش نهادهای مردم‌نهاد و دفاتر تسهیل‌گری به منظور ارتقای توانمندی‌های ساکنین</p> <p>- افزایش تاب‌آوری اجتماعی، افزایش مشارکت و اعتماد اجتماعی</p> <p>- توسعه مرکز فنی و حرفه‌ای و توسعه مراکز کارآفرینی</p> <p>- افزایش سطح سواد</p> <p>- ارائه تسهیلات رفاهی و زیربنایی به سکونتگاه‌های غیررسمی</p>	<p>حاشیه‌نشینی و محلات فرودست شهری</p> <p>- تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب</p> <p>- افزایش توانمندسازی اجتماعی-اشتغال‌زایی و مهارت‌افزایی</p> <p>- پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات</p> <p>- زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته</p>

<p>- اعمال سیاست‌های تشویقی جهت مقاوم‌سازی مسکن - ایجاد جاذبه در مناطق مهاجر فرست و ارائه تسهیلات به ساکنین - ارائه تسهیلات ویژه به عشایر اسکان یافته در زمینه‌های مسکن و اشتغال - بهره‌گیری از ماشین‌آلات کشاورزی منطبق بر فناوری روز - پیشگیری از ایجاد و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود از طریق درختکاری، پروژه‌های عمرانی و ...</p>	<p>- کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین - کاهش نرخ مهاجرت - ساماندهی وضعیت ایلات و عشایر یکجانشین - افزایش بهره‌وری کشاورزی - مدیریت و نظارت بر روند گسترش شهرها</p>	
<p>- کاهش نرخ بیکاری و ایجاد فرصت‌های شغلی - جلوگیری از مهاجرت جمعیت جوان به‌ویژه در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - اجرای سیاست‌های تشویقی و حمایتی در راستای ازدواج و فرزندآوری</p>	<p>- دستیابی به رشد متعادل و مطلوب جمعیت طی ۲۰ سال آینده - افزایش میزان باروری کل</p>	<p>جمعیتی</p>
<p>- تأمین نیروی انسانی مورد نیاز آموزش و پرورش استان با استفاده از ظرفیت‌های قانونی مانند افزایش واحدهای دانشگاه فرهنگیان و .....؛ - ترمیم، بازسازی و نوسازی سازه‌های فرسوده آموزشی در سطح استان و انجام اقدامات لازم در خصوص تأمین فضای آموزشی مورد نیاز؛ - تمهید و تأمین زیرساخت‌های فنی لازم برای تحقق آموزش مجازی به خصوص در بخش‌های روستایی و عشایری مانند تأمین اینترنت - تحلیل، بررسی و احصاء علل ترک تحصیل دانش‌آموزان در مناطق حاشیه‌ای و روستاها و انجام اقدامات تمهیدی به منظور کاهش نرخ جذب و تأمین آموزشیاران مورد نیاز در سطح استان - تعیین تکلیف در خصوص وضعیت استخدامی و بیمه آموزشیاران به منظور ایجاد انگیزه بیشتر و تأمین نیروی انسانی مورد نیاز در مناطق کم برخوردار؛ - انجام اقدامات لازم در جهت فرهنگ‌سازی و ایجاد انگیزه در بی‌سوادان - اصلاح قوانین سوادآموزی و ارائه آموزش‌های لازم به متقاضیان بالای ۴۹ سال ترک تحصیل در این مناطق؛</p>	<p>- تأمین نیروی انسانی با کیفیت برای دوره ابتدایی - بازسازی و نوسازی بافت فرسوده آموزشی - بهبود وضعیت آموزش مجازی در تعلیم و تربیت رسمی عمومی - کاهش نرخ ترک تحصیل - تأمین نیروی انسانی برای بخش سوادآموزی - انجام اقدامات فرهنگی و قانونی در حوزه سوادآموزی</p>	<p>تعلیم و تربیت رسمی و عمومی و آموزش بزرگسالان</p>
<p>- تأمین اعضای هیات علمی برای دانشگاه‌های هدف (فرهنگیان و دانشگاه صنعتی همدان) به صورت عاجل و کاهش نسبت دانشجو به استاد - اصلاح نظام پذیرش دانشجو و جذب متوازن و تقاضامحور دانشجویان در حوزه‌های مختلف علمی مانند فنی مهندسی، علوم انسانی و ..... با هدف کاستن از حجم بالای دانش‌آموختگان و فارغ‌التحصیلان بیکار؛ - انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان؛ - جهت‌دهی به پژوهش‌های دانشگاهی در جهت رفع مسائل حوزه صنعت و استفاده از خروجی‌های آموزش عالی به عنوان ورودی‌های صنعت</p>	<p>- بهبود کمی وضعیت اعضای هیات علمی - کاهش نرخ بیکاری فارغ‌التحصیلان - انجام مطالعات آمایش آموزش عالی برای استان - تقویت ارتباط آموزش عالی با بازار کار و صنعت</p>	<p>آموزش عالی</p>
<p>- تهیه سند توسعه بخش کشاورزی استان و زیر بخش‌های آن با تأکید بر کشاورزی ارگانیک و محدودیت منابع آب - تبعیت الگوی تغذیه و کشاورزی از شرایط اقلیمی و زیست‌محیطی - کنترل برداشت‌های بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی - پایش ظرفیت‌های منابع و مراعات با چرای دام - مدیریت هوشمند ریسک و کاهش آسیب‌پذیری در برابر زلزله و سیل - ایجاد سازوکار قانونی مشارکت مردم بومی در حفظ محیط‌زیست - تهیه اطلس زیست‌بوم استان و حفاظت، احیاء، بهسازی و توسعه‌ی منابع طبیعی تجدیدپذیر - استفاده از فناوری‌های سبز و سازگار با محیط‌زیست - ایجاد سازوکار قانونی مشارکت مردم بومی در حفظ محیط‌زیست - توسعه بیش و آگاهی‌های محیط‌زیستی مردم محلی و مسئولان</p>	<p>- بهره‌برداری از انرژی‌های تجدیدپذیر و پاک (خورشیدی، باد و ژئوترمال و...) - توسعه آبخیزداری و آبخیزداری به عنوان تأمین منابع آب و حفاظت و کنترل فرسایش خاک - ایجاد مکانیسم دفع پسماندهای شهری و صنعتی برای ارتقا زیست‌پذیری - ارتقا کمیّت و کیفیت مناطق تحت مدیریت برای حفاظت از تنوع زیستی - ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات - اتخاذ مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی - حفاظت محیط‌زیستی اجتماع-محور</p>	<p>منابع طبیعی و محیط‌زیست</p>

منابع و مأخذ

۱. اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق (۱۳۹۶) بنیاد برکت.
۲. امانی، مهدی (۱۳۸۹)، مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات سمت، تهران، چاپ ۹.
۳. ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۹) سکونتگاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشیه‌نشینی، چاپ دوم، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
۴. خط فقر در ایران در سال ۱۳۹۵ و مروری بر روش محاسبه آن (۱۳۹۷) معاونت پژوهش‌های اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس.
۵. سازمان برنامه و بودجه استان همدان (۱۳۹۰)، تهیه و بازنگری برنامه آمایش استان همدان - تحلیل وضعیت فرهنگی و سرمایه اجتماعی
۶. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۸)، سالنامه آماری استان همدان ۱۳۹۷، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۷. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور ۱۳۹۸ - ۱۳۹۴، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۸. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، سالنامه آماری کشور ۱۳۹۷، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۹. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۸۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۰. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۰)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۱. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۲. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۷)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۳. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان همدان (۱۳۹۷). سالنامه آماری استان همدان.
۱۴. ستوده، هدایت الله (۱۳۷۳). مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی، چاپ دوم، تهران: آوای نور.
۱۵. سرایی، حسن (۱۳۸۲). روش‌های مقدماتی تحلیل توزیع و ترکیب جمعیت با تأکید بر ترکیب سنی جمعیت. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۶. سرور، رحیم و خلیجی، محمد. (۱۳۹۴). سنجش درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۸۹-۱۰۲.
۱۷. شناسایی مناطق کمتر توسعه‌یافته کشور (۸۶-۱۳۸۵) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

۱۸. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۳)، پیمایش ملی سنجش سرمایه اجتماعی کشور، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
۱۹. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۵)، پیمایش ملی وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی ایران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
۲۰. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۴). ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران (مصوبه جلسه ۷۷۶).
۲۱. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۴). طرح آمایش آموزش عالی (در چارچوب نقشه جامع علمی کشور).
۲۲. صدیق سروستانی، رحمت اله (۱۳۸۵). آسیب شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۳. طرح توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر همدان (۱۳۸۷) مهندسین مشاور معماری شهرسازی آمود
۲۴. کاظمی پور، شهلا (۱۳۸۳). مبانی جمعیت‌شناسی. تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
۲۵. مرکز آمار ایران (۱۳۵۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۲۶. مرکز آمار ایران (۱۳۶۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۲۷. مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۲۸. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۲۹. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۰. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۱. مرکز آمار ایران (۱۳۹۸). بررسی وضعیت سواد و تحصیل جمعیت زیر ۶ سال و بیشتر بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵-۱۳۹۵.
۳۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). گزارش وضعیت اجتماعی و فرهنگی ایران.
۳۳. مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان همدان (۱۳۹۶) مرکز بررسی‌های استراتژیک، ریاست جمهوری

۳۴. مطالعات برنامه آمایش استان همدان (۱۳۹۰) تحلیل موقعیت استان، دانشگاه بوعلی سینا، معاونت برنامه‌ریزی استانداری همدان.
۳۵. مطالعات برنامه آمایش استان همدان (۱۳۹۰) تحولات جمعیت در سه دهه گذشته، دانشگاه بوعلی سینا، معاونت برنامه‌ریزی استانداری همدان.
۳۶. مطالعات برنامه آمایش استان همدان (۱۳۹۰) جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از وضعیت اجتماعی فرهنگی، دانشگاه بوعلی سینا، معاونت برنامه‌ریزی استانداری همدان.
۳۷. نقدی، اسدالله؛ صادقی، رسول (۱۳۸۵) حاشیه‌نشینی چالشی فراوری توسعه پایدار شهری (با تأکید بر شهر همدان)، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰.
۳۸. نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران (بی‌تا) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
۳۹. مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان همدان، ۱۳۹۵
۴۰. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان همدان، ۱۳۹۷، برنامه آمایش استان همدان ۱۳۹۷
۴۱. سالنامه آماری کشاورزی استان همدان ۱۳۹۷-۱۳۹۸
۴۲. سایت شرکت سهامی آب منطقه‌ای استان همدان، <http://www.hmrw.ir/>
۴۳. اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری همدان، <http://hamadan.frw.ir/>
۴۴. اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان همدان،
۴۵. استانداری استان همدان، وزارت کشور، <http://www.ostan-hm.>
۴۶. سازمان جهاد کشاورزی استان همدان، <http://hm.agri-jahad.ir>
۴۷. اداره کل هواشناسی استان همدان، <http://www.sinamet.ir/>
۴۸. جغرافیای استان همدان (۱۳۹۹)، تهران: دفتر تدوین و تألیف کتاب‌های درسی (وزارت آموزش و پرورش).
۴۹. دفتر تقسیمات کشوری (۱۳۹۸)، نقشه و جدول تقسیمات کشوری ایران، تهران: وزارت کشور.
۵۰. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۹۷)، اطلس راهنمای استان‌های ایران، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح).
۵۱. سازمان نقشه‌برداری کشور (۱۳۹۴)، اطلس نقشه و اطلاعات مکانی (استان همدان)، تهران: سازمان نقشه‌برداری کشور (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور).

52. Bryman, A. (2007). Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 8-14.

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

در تدوین سند راهبردی انقلاب اقتصادی بر اساس آمایش سرزمین، لزوم شناخت اولیه و پایه از مسائل و مشکلات موجود، جهت برنامه‌ریزی‌های نظام مند؛ مبتنی بر پتانسیل‌ها، استعدادها و مزیت‌های اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی، محیط زیستی و مدیریتی هر استان، ما را ناگزیر به انجام پژوهش در ۳۱ مجلد و برای هر استان یک جلد مجزا نموده است. امید است که پژوهش راهبردی صورت گرفته زیربنای پیشرفت و رشد اقتصادی هر استان در مراحل بعد قرار گیرد.

MMR	930	138	138
MMR	2,400	7,200	11,100
MMR	7,100	21,300	28,400
MMR	134	134	134

53. Corbin, J., Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
54. Creswell, J.W. (1994) Research Design: Qualitative & Quantitative Approaches, London: SAGE Publications.
55. Hanson, W. E., Creswell, J. W., Clark, V. L. P., Petska, K. S., Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. *Journal of counseling psychology*, 52(2), 224.
56. Johnson, R., Onwuegbuzie, A. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*, 33, 14-12.
57. Johnson, R., Onwuegbuzie, A., Turner, L. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 112-21.
58. Persian Gulf Studies. (2019). Strategy and Geopolitics of the Persian Gulf, Tehran: University of Tehran
59. Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
60. The Encyclopedia of The Middle East. (2020). *The Encyclopedia of The Middle East and North Africa*, London: Routledge